

Digitaal beschikbaar op www.renkens.org

DE SCHONE ONTGOOCHELING

door

VICTOR DE JONGE.

"De Schone Ontgoocheling" is het ontroerende verhaal van een man, die heel zijn leven voor het recht streed, doch op zijn laatste levensdag moest erkennen, dat hij zich tevergeefs voor zijn ideaal had ingespannen.

Dorus Renckens, de eenvoudige doch intelligente timmerman uit de tachtiger jaren der vorige eeuw, was een der stille werkers van het eerste uur in de strijd om de bevrijding van de klasse onmondigen, uit wier midden hij voortkwam. Deze man haalde zich de vijandschap van velen op de hals, omdat hij met zijn helder verstand de dingen eenvoudig zag en omdat hij anderen trachtte over te halen deze dingen eveneens eenvoudig te zien. Hij was de ware "vir justus" waarover de heilige boeken spreken. Hij verkocht zijn gehele bezit en verliet de ingedommelde dorpse gemeenschap om zijn ideaal in de baaierd van de grootstad te beleven. Maar ook hier vond hij geen begrip.

Ontgoocheld en moegestreden moest hij van zichzelf erkennen, dat zijn leven mislukt was. Doch het was niet mislukt, want door deze ontgoocheling had hij zichzelf geadeld en waren bij enkele uitverkorenen de schellen van de ogen gevallen.

Dorus Renckens is het prototype van de verongelijken aller eeuwen. Als zodanig gaat de betekenis van dit boek boven het zuiver regionale uit en het is om zijn algemeen menselijke tendens aan tijd noch plaats gebonden.

DE SCHONE ONTGOOCHELING

VICTOR DE JONGE

DE SCHONE
ONTGOOCHELING

U.-M. "WEST-FRIESLAND" ~ HOORN

I.

Dorus Renckens stond stil onder de zingende linden van de Zandstraat en keek naar het glanzende koepeldak van het kasteel. Hij was vroeg naar de kerk geweest, omdat hij er van hield een lange en nuttige dag voor zich alleen te hebben. Het scheen, dat het kasteel deze zomer weer bewoond zou worden, omdat Van Klarenbeek, de rentmeester, hem enkele karweitjes had opgedragen, een nieuwe reling langs de brug en een stijl in de slotpoort. Baron Osy wist, dat de zomer schoon was in Wijchen en zo gauw de dagen licht en warm werden en de nachten doorschijnend blauw van einder tot einder het verlangen in de mensen wakker riepen, kwam hij met zijn familie van Antwerpen afreizen om hier weer enkele maanden een sprookjes-echte prins te zijn. Dorus' ogen streelden de bronzige muren van dit eerbiedwaardige huis, waar Maurits' zuster Emilia woonde en don Emanuel en zovelen, die de geschiedenis met de glans van hun leven sierden. Hij hield van alles wat goed was en schoon en vol rijkdom voor de menselijke geest. Daarom liep hij nimmer langs de kasteelpoort zonder er zich rekenschap van te geven, dat hij iets eerbiedwaardigs voorbij ging, een kleinood uit de rijke dracht der eeuwen.

Voor hij naar huis ging, wilde hij vanaf de berg, waarop de oude meulen stond, de omtrek afspeuren naar nieuwe tinten in de akkers of het hakhout in de Vale Dries. De wieken stonden stil, een machtig kruis hoog boven het land, de meulenwanden glommen en het gras op de terp glinsterde met veel beweeglijke dauw in de schachten.

Dorus Renckens bleef betoverd staan kijken, toen hij aan de wijde horizon van het Wijchense land aarde en hemel elkander zag omhelzen. In Woezik waren de bomen veelkleurige tuilen en de hofsteden leken jong en dartel als Zondagskinderen. Op het Hoogbroek en de Bullenkamp trilde de lucht alsof de aarde danste. En de meulen, de meulen zelf, die stond hier zo recht en vol waardigheid boven de roerloze kruinen der bomen, dat Dorus opnieuw dit sterk gevoel kreeg van verbondenheid met die eeuwig jonge en immer parate wachter aan de rand van het dorp. Een woord uit het evangelieboek zong aan zijn oren: het is ons goed hier te zijn. Was het de zachte bries, die door het latwerk van de wieken speelde?

Beneden wachtte hem zijn moeder in de keuken achter de herberg. Zij was al eerder thuis gekomen, en Jan de jongere broer maalde de koffie in de grote met koper beslagen meulen.

Hij zag aan haar ogen wat ze dacht. Ze had verwacht, dat hij haast zou hebben om naar Arnhem te komen, waar Hanneke Jansen nu woonde sinds zij in betrekking was bij de Terwinds. Maar hij had al lang het plan gemaakt om niet te gaan. In Arnhem voelde hij zich niet thuis. Het meisje werd er te zeer vervreemd van het goede en eenvoudige leven op het land en hij kon daar niet rustig met haar praten, omdat zij er te veel werd in beslag genomen door de zorgen van het deftige, rijke huis. Neen hij bleef maar thuis deze keer. En tenslotte bromde hij, men had haar toch naar Arnhem gestuurd, omdat hij haar anders in Zetten te dikwijls zou ontmoeten sinds hij bij haar vader in dienst was.

Het was stil in de keuken. De jongere broer zei een sober woord over het werk in de timmerwinkel. Dorus had er geen aandacht voor, want hij was met zijn eigen gedachten bezig. Hij wist dat zijn moeder hem dat Hanneke gaarne gunde. Zij kende de Jansens uit Zetten, want zij hadden vroeger in Wijchen gewoond. Haar moeder en Hanneke's grootmoeder waren nichten. En de Seelens waren van goede familie, zij hadden in 1848 van het kasteel het land gekocht tussen Meulenberg, Wallejtes en Zandstraat, dat nu onder de drie gebroeders Renckens verdeeld was.

Toen ze hun brood op hadden en Jan was weggegaan naar de jongens, die op hem wachtten, wilde ze het hem zeggen:

"Dorus, ge kunt gerust naar Arnhem gaan, ik weet dat ge verstandig zijt."
Hij staaarde naar buiten waar de kastanje in bloei stond.
"Moeder, ik maak met die dingen geen haast. Ik ben 23 en ik mag Hanneke geen hoop geven dat ik al gauw met haar wil trouwen. Het is allemaal nog tijd genoeg. Eerst moet ik nog veel van de wereld zien."
"Ja jongen, daar hebt ge gelijk in. Ge bent nog jong en oew broer is pas 17, die zal nog wel een hele tijd thuis blijven."
"Juist, moeder. Jan en ik zullen er om beurten eens uit moeten."
Hij hield plotseling zijn woorden in om na te denken.
"Luister, moeder, de volgende maand ga ik voor het laatst veertig dagen in militaire dienst en dan ben ik vrij. Ik zou dit najaar zo graag eens naar Antwerpen gaan."
"Naar Antwerpen?"
"Ja, daar is een Nijverheidsschool, waar ik het vak beter kan leren."
"Jongen, ge kent oew vak toch! Geen timmerman in de verre omtrek zal oe het werk verbeteren!"
"Da's meugelijk, moeder, maar ik wil geen gewone timmerman zijn. Iets nuttigs maken kan ik wel, maar het moet tegelijkertijd schoon zijn. Ik wil mijn ziel in mijn werk leggen, ik wil iets van me zelf geven, ik wil werken voor het nageslacht zoals de bouwers van het kasteel dit gedaan hebben."
Vrouw Renckens bleef met open mond in het midden van de keuken staan, zo verwonderd was ze.
"Dorus," zei ze, "wa haaldegij oe allemaal in het hoofd?"
"Ik zal het van geen vreemde hebben, moeder," zei hij kalm.
Ze zuchtte en trok even een verdwaasd gezicht.
"Ja, ge hebt het van geen vreemde. Jammer dat oew vader zo vruug gestorven is. Met hem had ge kunnen praten over die dingen. Ik heb daar geen verstand van. Maar "
Dorus was naar het achterraam gelopen en bleef in het harde rood van de geraniums staren.
"Wat maar?, moeder?"
"Ik bedoel, ge meugt gerust van die idealen hebben, maar ge moet niet vergeten dat de mensen daar heel anders over denken. En van de mensen moet ge het toch hebben."
"Het geld laat me koud, moeder. Ik zal me wel door het leven slaan, ook met weinig geld. Geld is maar een middel en geen doel. Als ik veel geld zal hebben, zal ik er niet alleen Hanneke en mij zelf, maar ook anderen gelukkig mee kunnen maken."
Vrouw Renckens hing de pot in de schouw aan de ketting.
Daaronder knapperde het vuur. Ze draaide zich weer om en keek haar zoon verschrikt aan. Ze werd onrustig en ze moest zichzelf dwingen om te zeggen:
"Maar hoe wilt ge daar dan leven, Dorus, in zo'n grote stad?"
"Ik zal er mijn weg wel vinden, moeder. Maak oe maar geen zorgen."
Ze zwegen allebei.
Pret, de oude hond, kwam binnen met zijn trouwe ogen en snuffelde aan vrouw Renckens' handen. Ze streelde het dier over de kop, ze hield van hem. Wanneer ze naar de kerk ging in het dorp, bleef hij steeds op haar wachten op de hoek van het binnenpad, dat in de Zandstraat uitkwam.
Dorus viel op een stoel en ging voor het venster zitten. Tussen de geraniums door zag hij het glanzend stukje weide onder de brede huif van de kastanjeboom, die wel een licht toorts geleeke, waarin alle kleuren schitterden, die God ooit geschapen had. Hij dacht lang na over zich zelf, over zijn vader, die was gestorven toen hij pas twaalf jaar oud was en ook over zijn moeder. Van wie had hij toch die onrust, die hevige hang naar het kleurrijke leven, dit dodelijk verlangen naar alles wat goed was en schoon en rechtvaardig? Kende hij dan zijn vak niet en kon hij niet gaan trouwen nog dit najaar, wanneer hij uit Utrecht terug was, waar hij voor het laatst het uniform van de Mineurs en Sappeurs zou dragen? Ja, dat zou hij kunnen en hij zou dan een goed leven hebben, want naast de herberg dreef zijn moeder de kruidenierswinkel en dan was er nog de timmerwerkplaats. Jan, zijn broer, vrijde al stiekum met Miene van Wegen, die vijf jaar ouder was dan hij. Zij woonde bij haar oom en tante in de Posthoorn aan de grote bocht van de Klapstraat en als die verkering door ging, zou Jan daar na verloop van tijd vanzelf wel in trekken. Zij waren immers maar met twee broers en lag hun bedje om zo te zeg-gen niet gespreid?
Dorus rekende zich dit allemaal voor zoals een schooljongen doet, die getallen optelt en delingen maakt. Doch zo eenvoudig was het leven toch niet. Een rekensommetje kon het niet zijn, want als het dat was, dan waren er voor hem geen problemen meer. De mens, die rust vindt op dit ondermaanse,

leeft of wel zonder het te weten, of wel hij leeft slecht. En dat wilde Dorus nu geen van beiden. De onrust, wist hij, is iets heiligs, want achter haar sluier verbergt zich het eeuwig verlangen van de mens naar het grote onbeperkte geluk. De onrust is het kenmerk van de kunstenaar, de hervormer en de heilige. De onrust blijft zo lang het hart leeft en naar de warmte tast der oneindige goedheid.

Neen, zijn Hanneke was nog jong, ze zou met hem wachten op de dag, die voor hen beiden was vastgesteld. Eerst wilde hij klaarheid trachten te krijgen in veel zaken die een jongeman met zichzelf moet uitvechten. Ook Jacobus Jansen, haar vader, wilde dat zo. Dat wist hij. Hij was een godvrezend man en streng katholiek. Hanneke had dit alles begrepen toen hij vijf jaar geleden naar Zetten kwam om er de knecht van haar vader te zijn. Die goede verstandhouding tussen haar en hem was er al gauw, kon hij het helpen? Een vriendelijk woord en een lach was het enige geweest waardoor zich hun groeiende liefde geuit had. Kobus Jansen had een scherpe blik en een breed verstand. Hij wilde hen scheiden om hun liefde te beproeven en hun jonge harten lichter te maken. Zijn dochter ging naar de huishoudschool in het dorp en daarna zond hij haar naar Arnhem, waar zij bij een voorname familie in dienst kwam.

Dorus hoorde de deur van de herberg open en dicht slaan. Hij stond op en zei aan zijn moeder, dat hij wel zou gaan om de klant te bedienen. Het was Piet de Groot van het Hoogbroek en even later kwam ook zijn broer Graat naar binnen.

"Gullie bent er al vruug. Ene goeie morgen," groette Dorus.

Ze lachten goedig allebei.

"Geef ons gauw een potje bier, Dorus. Het is warm op de Leemweg, dat verzeker ik oe!"

"Ik kan het geleuven," knikte Dorus, terwijl hij met de glazen naar de kelder ging om het bier te tappen.

"Het is wijd lopen eer ge van de Graafse Baan naar hier bent, een half uur zeker en de zon is al heet."

"Ja, gullie woont eigenlijk te wijd van de kom. Maar daarvoor hebben we ook hier onze herbergen, daar kunt ge maar uitrusten zoveel as ge wilt."

Ze dronken van het donkere bier en veegden het schuim van hun lippen.

"Ge hebt goed bier, Dorus. Nog altijd van de brouwer op De Pas?"

"Ja, het is beter dan uit de stad, geleuft ge dat!"

Ze knikten als twee kenners en zaten naar buiten te kijken waar de kinderen speelden onder het hoge wiegeldak van de linden. Ze zongen een liedje met een vlug refrein. Dorus Renckens sloeg de maat met zijn vingers op de rand van de toog. Het was stil in de gelagkamer. Tussen twee liedjes in hoorden zij vrouw Renckens in de winkel bezig met de klanten. De Zondag was altijd druk voor haar. Na de kerk kwamen de boerinnen van Den Valen Dries en de Boskant haar boodschappen doen en dronken koffie in de achterkeuken voor zij huiswaarts gingen.

Piet de Groot draaide zich met een halve slag om en zei:

"Hebben jullie al wat gehoord over de aanleg van de nieuwe spoorweg? Kobus Mens zegt, dat ze er het volgend jaar al mee beginnen. Zou dat waar zijn?"

"Ik weet het niet, Piet, maar ik hoop dat het gauw zo ver komt. We moeten met onze tijd mee ook al wonen we op een dorp en zonder het spoor is dat niet meugelijk."

"Dan zal er toch ook wel een station komen hier?"

"Natuurlijk. Ik denk dat ze het bouwen aan de Woezikse kant, want daar komt de lijn."

"Dat kan niet, Dorus, het is te lastig met de Teersmortel. Waar moet ge met al dat water heen?"

"Niet zo moeilijk, dunkt me. Ze kunnen de plas toch dempen."

"Dempen, zegt ge. Ge bent toch een fantast, Dorus. Zo iets is toch niet meugelijk!"

"Waarom niet? Als ze nou bijvoorbeeld de Kraaijenberg eens afgraven en het zand in de Teersmortel rijden, dan is de zaak toch al opgelost!"

Ze lachten allebei, de gebroeders, want ze namen hun vriend niet voor ernstig. "Ja, Dorus," zeiden ze, "als ze nou heel Wijchen eens naar Nijmegen brachten, dan hadden we niet eens een spoorweg meer nodig."

Maar buiten stond Kobus Mens en Dorus riep hem binnen. Die vond het idee van Renckens zo kwaad niet, want hij was bij notaris Van Coehoorn op het kantoor en daar waren ze gewend aan zonderlinge dingen.

Ze bleven met z'n vieren bijeen tot de eerste mensen uit de hoogmis kwamen. Toen liep Jan Jente naar binnen en Frans Kersten en De Bruin en Joegie, die zo schoon kon zingen en Piet Vonk, de

kleermaker en nog een paar boeren van achter de Tol. Bij Renckens was de klare goed en er werd nooit mee geknoeid.

"Goed weer voor een neutje, Dorus," riepen ze. "Allez, schenk eens in."

Vrouw Renckens kwam even om de kier van de deur kijken.

"Ik kan het wel af," riep Dorus van achter de toog. "Goed volk hier en braaf als kleine kinderen!"

"Hoor Dorus," schimpte De Bruin, "die denkt dat hij ook al verstand heeft van kinderen. Wees maar eens een paar dagen vader over onze Tinus en Kees."

Dorus bleef stil staan midden tussen de tafelkes en draaide zijn krullekop naar De Bruin, die in de hoek zat.

"Die Kees van oe," zei hij, "die neem ik later eens van oe over veur de timmerwinkel."

De man lachte goedig met twee kuiltjes in zijn wangen.

"Graag, Dorus, als ge er dan maar niet te lang mee wacht."

"Dorus trekt eerst nog de wereld in," zei Kobus Mens. "Wie niks heeft meegemaakt, kan ook geen jonge mensen leiden."

"Ja, de wereld, de wereld, de wijde wereld," spotte Joegie en hij begon een lied over zeeën en bergen en een liefje in Texas, dat ze allen meeneurieden met voldane zalige gezichten.

Dorus hield van die stem van Joegie. Als hij zong met de kermis, begonnen soms mensen te huilen om zijn aandoenlijk lied: Ik ben zo ziek, zo zwak, zo moe, als ik ben gestorven ga ik naar mijn lieve moeder toe. . . . Dorus kon zelf niet zingen. Wanneer hij begon kon hij geen wijs houden en het leek dan wel of hij dronken was.

Kobus Mens sloeg snel twee neutjes achterover om in de stemming te komen. Zoveel volk bijeen had hij zelden op een Zondagmorgen aangetroffen.

"Dorus!", riep hij ineens, zodat ze hem allemaal aan keken, "zegdegij nou eens, wie die tafel en stoelen aan de meulenwiek heeft gebonden!"

"Ja," lachten er een paar, "dat zal Renckens wel weten."

Dat was een rare geschiedenis, een grap, een wraakneming zo het scheen. Op een morgen hingen alle stoelen en het tafelke uit het tuinhuiske van de veldwachter aan een meulenwiek hoog in de lucht te bengelen. Het halve dorp was uitgelopen om het schouwspel te zien.

Dorus krabde zich eens in zijn krullen.

"Kobus," zeet ie, "ik geleuf da gij da beter weet dan ik. Wie heeft er een tijdje geleden ook weer met de veldwachter te doen gehad, omdat hij na sluitingstijd nog aan de borrel zat?"

"Oh!", schrèeuwden ze door elkaar.

Maar Kobus Mens schudde zijn hoofd, kneep zijn oogjes dicht en zei kwasi verontwaardigd:

"Eén moet er toch altijd de schuld hebben!"

Dorus ging nog eens rond met de fles. Bij Joegie fonkelde de zon zo heerlijk in zijn glaasje, dat hij er tegen knipoogde alsof het een derke was.

Frans Kersten en Kobus Mens vieten Dorus bij zijn jas en duwden hem op een stoel tussen hen in.

"Kom nou eens bij ons zitten," zeiden ze, "en zet de fles hier maar op tafel."

Ze hadden goede zin die twee. Ze vertelden elkaar grappen en Dorus kreeg een echt veilig gevoel tussen zijn twee beste vrienden. Mens had het er maar over, dat ze samen in één wieg hadden gelegen bij de grote watersnood in '55, daardoor waren ze vrienden geworden en gebleven. Hij zong een liedje op de vriendschap, terwijl hij zijn hand op Dorus' schouder legde. Midden onder het zingen hield hij op en wees naar buiten, waar Piet Renckens voorbij ging, een oom van Dorus, die om het hoekje woonde.

"Piet-oom durft niet binnen te komen," spotte hij, "en hij zou zo gaarne willen!"

Ze zagen Piet een snelle draai maken de Meulenberg op. Ze wisten wel, dat hij van een neutje hield, maar op klaarlichte dag durfde hij geen herberg binnen te gaan, omdat Miet het anders te weten zou komen. 's Avonds kwam hij vaak naar binnen geglipt en dronk dan steevast vier cognacjes, die hij soms niet betalen kon, omdat hij zijn geld had vergeten. Dan zei hij: "Als ik dood ga, moet ge het me maar schenken".

Toen spraken ze over hun onbezorgde jeugd. Kobus Mens stond bekend als een goede organisator van feestelijkheden; waar wat te doen was, daar was hij present. Hij verdrong al het geld, dat hij bij notaris Wierds van Coehoorn verdiende en van de tantièmes maakte hij reisjes naar Holland. Soms huurde hij een rijtuigje en reed er de kermissen mee af. "Het is een goeie mins," zei Dorus altijd, "maar hij deugt niet veur zijn eigen." Toch hield hij van hem, omdat hij rechtuit was en lief en leed

met hem deelde, en misschien ook wel, omdat hij met hem in één wieg had gelegen op de zolder van het huisje aan de overkant, toen het water tot de vensters stond.

"Maar ik heb het zo gemakkelijk niet gehad," zei Dorus. "Ge weet toch dat ik, toen ik 15 jaar werd, naar Neerbosch ging om het timmeren te leren. Twee jaar ben ik daar geweest en twee jaar lang stond ik iedere morgen om 4 uur op en moest ik op het land werken tot 8 uur. Dan kreeg ik een paar sneden brood met stroop en daarna begon het timmeren. Gij weet nog wel, hè Frans, dat ik iedere Zaterdagmiddag als ik thuis kwam regelrecht naar de etenskast liep en daar als een uitgehongerde op het brood aan viel. Geleuf me, die twee jaarkes zullen me nog lang heugen."

"Ge hebt stom gedaan, Dorus," zei Mens ernstig. "Ge waart toch niet verplicht oer door zo'n stomme, gierige boer te laten uitzuigen?"

Dorus schudde het hoofd.

"Ik wilde het vak leren," zei hij, "een schoon vak, dat al mijn veuroouders hebben uitgeoefend. Ik wilde het leren en ik wil het nog leren, want het is me niet genoeg dat ik een stoel en een tafel kan maken. Als ik in Nijmegen de koorbanken zie van de paterskerk of de muurbekleding van het gerechtsgebouw, dan kan ik heimwee krijgen naar de oude tijd toen er nog vaklieden waren. Wanneer ik deze zomer van het soldaatje spelen af ben, ga ik niet meer terug naar Kobus Jansen in Zetten. Niet, dat hij me niet goed heeft behandeld. Ik had het juist goed bij hem en hij kende zijn vak. Maar ik wil naar Antwerpen."

"Wat zegt ge?", riepen de twee vrienden. "Naar Antwerpen?"

"Ja, daar leert ge wat meer dan een hamer vasthouden en een spijker inslaan. Daar leert ge de ziel van het werk kennen, begrijpt ge? Ik heb geen zin om mijn hele leven alleen maar schabloonwerk te maken, dat iedere timmerman je kan leveren, die een jaartje op een timmerwinkel gestaan heeft. Neen, wanneer ik niet iets van mij zelf in het werk kan leggen, heb ik er geen plezier aan. Een mens leeft nu eenmaal niet van nuttige en bruikbare dingen alleen, hij verlangt ook soms naar iets schoons."

"En hoe lang blijft ge dan weg?"

"Dat weet ik nog niet. Ik hoef met trouwen geen haast te maken. Hanneke is nog jong en ook mijn broer is voorlopig nog in huis. Een mens moet zelf zijn leven opbouwen in zijn jonge jaren. Als hij dat niet doet, zit hij later met de stukken."

"Ja, ja, Dorus," zeiden ze, "in die kop van oer zit wel wat in. Ge bent niet zo stom als een boer van de Boskant!"

II.

In Antwerpen had hij vernomen, dat zijn broer Jan zou gaan trouwen. Hoe dat zat? De jongen was immers pas twintig jaar? Zijn moeder schreef hem, dat na de plotselinge dood van Miene's tante, nu ook haar oom onverwacht was gestorven, zodat het meisje alleen in het grote huis aan de Klapstraat was overgebleven. Nu paste het niet meer, dat Jan haar in de eenzaamheid ging opzoeken, de mensen zouden er schande van spreken en de verliefden wilden dit zelf ook niet. Ze had Jan aangeraden nu maar gauw met de wees te gaan trouwen.

Dorus was er van geschrokken. Nu Jan het ouderlijk huis ging verlaten, bleef hij alleen met zijn moeder over en zij werd al een dagje ouder, het was nodig, dat een jonge vrouw het huishouden overnam. Schrok hij er voor terug om met Hanneke te gaan trouwen en met haar in de Zandstraat te gaan wonen? Hield hij dan niet genoeg van haar? Of was het zijn onrust, zijn eeuwige onrust om de grote levensdingen die nog voor hem lagen? Hij wist het niet, het leven ging zo snel, het moment van beslissen was daar, voor een mens er erg in had.

De avond van zijn thuiskomst zei zijn moeder: "Nu het zo ver is, moet ge ook maar gaan trouwen, Dorus."

Op dat woord had hij gewacht al de dagen voor hij Antwerpen verliet en tijdens de reis had hij er al maar aan gedacht: gaan trouwen.

"Moeder, ik trouwen? Zo gauw al, en dan hier komen inwonen?"

"Gij komt niet inwonen, jongen, maar ik kom in wonen bij ou, begrijpt ge dat?"

Hij zag die goedige ogen van zijn moeder op zich gericht, hij wist wel, dat zij hem al het goede gunde, dat een moeder haar zoon maar kan gunnen.

"Moeder, ge bent toch gewend hier het werk alleen te doen! Hanneke zal oe misschien in de weg lopen."

"Jongen, maak oe geen zorgen. Het leven moet verder, hoort ge! Of dacht ge, dat ik zou willen, dat ge oe voor een oud mens zoudt opofferen?"

"Moeder, hou toch op! Zolang ge leeft, zal ik bij oe blijven, of ik nou getrouwd ben of niet."

Ze zweeg. Hij zag, dat ze iets wegslikte. Ze was de beste vrouw, die hij ooit had gekend.

De avond viel snel. Zij waren alleen. Het slot zat al op de winkel deur en in de herberg was het stil. Hoe kon een jongeman op een avond als deze nu zo plotseling aan de dingen van vroeger denken, toen zijn vader nog leefde, toen hij nog een jongen was en hij niets begreep van het grote leven, dat voor hem lag. Wilde hij zich aan de herinnering vastgrijpen van al dit schone en lieve uit vroeger jaren, dat voorbij was en nimmer zou wederkeren? Wilde hij nog eenmaal terug naar die tijd, dat hij aan sprookjes geloofde en aan de galop van een goedheilig man over de daken? Ja, dat wilde hij. Aan Sinterklaas geloofde hij niet meer sinds hij de ketting in de kast vond bij vaders gereedschap en de penen in het schuurke. Maar aan het sprookje bleef hij geloven, het sprookje van de stad, waar alle mensen goed waren en niemand zijn naaste onrecht aandeed. Was het niet in de tijd dat zijn vader op het kasteel werkte, toen die het hem vertelde? Arme man, drie jaar had hij versuft omgelopen, niemand nam hem meer ernstig, zo was hij verzonken in zijn wondere gedachten. Soms ging hij uit met zijn gereedschappenkist alsof hij op karwei ging in Hernen of Niftrik, maar dan kwam hij weer terug als een verslagene. De laatste maanden lag hij op bed. Een ontgoocheld mens? Misschien geloofde hij toen nog in de rechtvaardige van het sprookje. Hij had de kracht niet meer om het te zeggen. Zij hadden een noveen gehouden, zijn moeder en Jan en hij en Piet-oom en tante Miet en op de negende dag opende hij zijn ogen en herkende hen allen. Aartoom snelde naar de pastoor, die hem het Oliesel gaf en het Ons Heer op zijn tong legde. Toen kon hij afscheid nemen van moeder en van

Jan en van hem. Die ogen zeiden: Dorus, het sprookje, dat ik je verteld heb in je jonge jaren, moet waar zijn. En die ogen waren sterk tot op het laatste. Toen stierf hij en zij droegen hem, de eerste der drie zonen van Joannes Renckens naar het kerkhof achter het laantje.

Dorus liet die herinnering los. De gezichten vervaagden. Hij hoorde de stilte klingelen in zijn oren. Hij luisterde naar die stilte of uit de tijd dat hij op de schoolbanken zat bij de "franse monsieur" nog stemmen tot hem zouden doordringen. Had hij van deze eigenaardige en grillige bon vivant niet een goed woord frans geleerd: la table, la chaise, le marteau! In Antwerpen had hij er zijn voordeel mee gedaan. Ja, en dan was er nog die doofheid aan zijn ene oor. Ook dat had hij aan hem te danken. Eens had hij hem geslagen, dat zijn oor er van tuitte en van toen af was hij doof geweest.

Hij zag zijn moeder door de keuken schuiven. Een lieve gedaante, die hij altijd kon oproepen als hij ver van huis was, in Neerbosch, in Zetten, in Antwerpen en in Utrecht bij de mineurs. Dat hij nu ook daar nog aan moest terugdenken. Aan de tijd dat hij de wapenrok droeg van Zijne Majesteit de Koning! Wilde hij alles gaan herleven nu deze avond hier onder de lage zoldering van zijn moeders keuken? Hij zag weer het scheve gezicht van Malie, die zo hard kon schreeuwen, dat de kazerneruiten er van trilden. En de goedige ogen van De Bie, de Herveldse boerenzoon, een struis van een kerel, die altijd verlegen was en zich liet plagen door de anderen, doch plotseling omdraaide en zo geducht van zich afbeet, dat het hele bataljon voor hem beefde. En wie waren er nog meer, Rottegatter, die in zijn eten spooog, omdat hij bang was, dat zijn kameraden er mee van door zouden gaan. En zijn Wijchense vrienden, meest jongens, die hij kende van het werk. Op de Oude Gracht gingen ze onder toezicht naar de kerk. Er waren er altijd enkelen bij, die achter de pilaren aan de ingang van het kerkje omslopen en gedurende de dienst in een herberg gingen zitten. Dat had hij nooit goedgekeurd, maar de jongens deden het uit zuivere astrantigheid. Het was hen te vergeven. Daarvoor waren het mineurs, de gepatenteerde vechtersbazen van het Nederlandse leger. Daarvoor liepen zij vaak met tientallen zonder kaasmes in de schede. Aan die lege schede konden de mensen zien, dat zij in de petoet hadden gezeten. De Mineurs en Sappeurs, hij hoorde weer hun stroeve tred door de straten van de stad. En hun lied. Zijn lippen bewogen, zijn mond zong de woorden door de stille keukenruimte. Zijn voet sloeg de maat op de stenen vloer.

Wij zijn mineurs van 't Nederlandse leger en onze
naam is overal bekend, non de ju!
Wij dragen een jas met mooie platte knopen, aan
pikhouweel en schop zijn wij gewend, non de ju!
En iedereen, die mag het weten:
We hebben vandaag weer uienrats gevreten.
En moeder de wasvrouw te zoenen aan de deur,
Dat is het doel van elke mineur!

Zijn moeder stond hem gade te slaan. Hij ging zó in zijn herinneringen op, dat hij vergat, dat hij bij haar in de keuken zat en hardop de mineurmars zong en nog wel met een extra nadruk op dat non de ju!, waarbij de jongens vroeger altijd grinnikten als zij het preutse gezicht der rechtzinnige Utrechtenaren zagen.

Toen kwam de werkelijkheid terug, plotseling. Hij luisterde naar iets, dat van heel ver kwam, misschien een onweer, dat van achter het Hoogbroek naar het dorp dreef. Ineens stond het venster vol licht en dan nog eens, driemaal en daarna hoorde hij de nader rollende slag van de donder. Hij zat er aan te denken, dat bliksem en donder soms betekenis hebben voor mensen, die een gewichtige stap gaan doen. Liet God het niet donderen toen Mozes de tien geboden ontving op de berg Sinai? Toen hoorde hij de stem van zijn moeder.

"Waar is onze Jan?", vroeg ze bezorgd.

"Hij zal wel bij Miene zijn, moeder, wees maar niet bang."

Ze stak snel en met bevende handen de petrolielamp aan en hield toen de lucifer aan het kaarsstompke voor het Donatus-beeld op de kast. Het onweer kwam wild overzetten, de bliksem lichtte wit en verblindend in de avond-ruitjes, tweemaal schudde de Meulenberg door een krakende slag. Zij bad aan de tafel, haar eeltige handen met de zwartglimmende rozenkrans bewogen nauwelijks. Dorus was al de keuken uit. Wanneer het onweerde, kon hij het in huis niet uithouden. Hij stond in de deur naar de vuurslingers te kijken achter de linden van de Zandstraat. Het water stroomde

in grote plassen bijeen waarop de druppels dansten en vluchtige bellen uiteenspatten lijk kleine wilde fonteinen zoals er alleen in sprookjes voorkomen.

Het werd weer lichter, nog even, vlak voor de nacht zou invallen.

"Gelukkig," zei vrouw Renckens, "het is gauw overgetrokken. "

Dorus legde zijn hand op haar schouder.

„Weet ge nog," zei hij, "drie jaar geleden toen ik onderweg was naar Zetten? Dat was me nog eens een onweer!"

Toen ging hij de Meulenberg op. Boven op de heuvel stonden Piet-oom met baas de Klein en van Meel, de knecht. Hannesneef kwam hem achterop en zei, dat het een kwaad onweer geweest was, kort maar kwaad.

Vlak aan de molenwieken konden zij de hele omgeving afspeuren. Op twee plaatsen brandde het. Inslag in schuur of huis en misschien wel doden. Achter de Koolberg dreef een streep rook over het land, maar door de bomen was niet te zien waar de brand was. In de Valen Dries brandde het dicht bij het huis van de burgemeester. Zij gisten, wie het kon zijn, maar kwamen niet tot overeenstemming.

"Onweer heb ik altijd beschouwd als een teken," zei Hannesneef toen ze weer huiswaarts keerden.

"Ik weet het," bromde Dorus, "en ik heb oe duk daarom uitgelachen. Maar dees keer kunt ge gelijk hebben, want het was een teken veur mij."

Hannes lachte ongelovig.

"Ja," zei Dorus, "want ik ga trouwen, nou weet ge het!"

De morgen nadat Jan Renckens getrouwd was, kwam de Scheer en vroedvrouw Otterdijk met een pasgedoopt kind de herberg binnen. Zij moesten nog naar de Bullenkamp en zij dronken een klare en een brandewijntje met suiker. Dorus zat er bij en bleef maar strak naar dat kiendje kijken, dat gekke gezichten trok iedere keer als de vroedvrouw het lutske met jenever-suiker naar het mondje bracht.

Kinderen! dacht Dorus. En toen zij even daarna in de winkel stonden, waar de vroedvrouw suiker en muisjes en bloem kocht, dacht Dorus nog: kinderen!

Zijn moeder schepte de bloem in de blanke schaal en als zij had afgewogen, nam zij pas de buil om er het meel in over te schudden. Een eerlijk mens was zij, ze wilde niemand het gewicht van de zak laten betalen, de mensen hadden recht op het volle pond en zelfs nog iets meer.

"Gij zult nooit rijk worden, vrouw Renckens," zei de vroedvrouw, terwijl ze nog eens om haar lippen likte.

"Dat hoeft ook niet. Het gaat er allenig om, dat ieder het zijne krijgt."

De Scheer draaide zich eens om. Allez, dacht ie, ieder heeft zijn eigen ideeën en elk vogeltje zingt zoals het gebekt is. Ik heb er in ieder geval geen schade bij en dat is het voornaamste.

Toen ze weg waren, ging Dorus in de herberg zitten en schreef een brief aan Jacobus Jansen in Zetten. Hij hoefde niet lang na te denken, want hij kende Hanneke's vader en hij wist, dat die hem tot zijn zoon wilde aannemen.

"Eindelijk heb ik dan het besluit genomen," schreef hij, "u te vragen met Hanneke te mogen trouwen en heel mijn verder leven gelukkig te zijn. Ik heb haar leren kennen toen ik bij u kwam werken en vanaf de eerste dag heb ik haar bewonderd om haar lust tot de arbeid en om de liefde die zij haar ouders toedroeg. De lange tijd dat ik haar moest missen, toen gij besloot haar naar Arnhem te zenden, is voor mij een heilzame loutering geweest en een goede beproeving van onze wederzijdse genegenheid. Wij hebben elkander sinds ik naar Antwerpen vertrok slechts eenmaal gezien, maar onze liefde is er niet door verminderd. Hanneke heeft geduldig gewacht en ik weet, dat zij tot het einde van haar leven zou gewacht hebben ook wanneer ik u deze brief nimmer had geschreven. Ik doe u de plechtige belofte, dat ik haar tot mijn dood zal beschermen en voor haar een vriend en een stutse zal zijn gedurende al de dagen van haar leven."

Hij herlas wat hij geschreven had en hij vond het goed want het waren eerlijke woorden uit een eerlijk hart. Toen hij zijn naam er onder had gezet met de sierlijke krulletters: Theodorus Christianus Renckens, nam hij de brief mee naar de keuken en liet hem zijn moeder lezen, die er een grote traan op liet vallen. Hij deed of hij het niet gemerkt had, vouwde de brief dicht, deed haar in de omslag en ging er mee naar de brievengaarder.

In het dorp ontmoette hij Miet Steeg, die in al haar breedte voor hem ging staan en met een kakelstem riep:

"Dorus, wanneer gaat ge nu trouwen! Jan is zes jaar jonger dan gij en hij is oer al voor!"

Hij keek haar recht in het rode gezicht en zei met een kalme stem:

"Ikke trouwen, meent ge? Wel, deze zomer nog, geleuf ik!"

Ze sloeg de handen voor haar mond, zo schrok ze.

"Ja," zei Dorus, "nou geleuft ge het zeker niet, hè nieuws-gierig aagje. Gaat ge vanavond naar de derkes-tractatie?"

Ze knikte van ja.

"Nou, dan hebt ge een nieuwtje, Miet. Zijt ge tevreden?"

Zonder hem goedendag te zeggen liep ze weg, haastig op haar hoge geschuurde klompen. Dorus zag hoeveel moeite ze zich deed om niet op een draf te gaan lopen. Over een half uur weet heel het dorp het, stelde hij bij zichzelf vast. Laat ik voortmaken en zorgen, dat ik bij Brijkers kom. Hij stak de markt over en liep langs de kerk op naar het Meer. Bij het Laantje stond Hesse Dient je uit het Gesticht, die naar hem lachte met haar gekke rode gezicht. De kinderen plaagden haar immer wanneer ze door het dorp kwam. Dientje, waar gaat ge naar toe?, riepen ze altijd. En het Hesse Dientje antwoordde dan steeds: Ik ga naar het kasteel reisgeld vragen om er mee naar de Graaf te gaan! Arm vrouwke, schamele ziel, de jeugd was onbarmhartig, maar ze meende het zo niet.

Dorus liep door langs het kerkhof waar zijn vader begraven lag, en dan zag hij al achter het groen de eerste witte glinsteringen van het Meer. De veerman kwam juist aan met zijn bootje en hij behoefde maar in te stappen en zich naar de overkant te laten brengen.

"Ik betaal oer, als ik terugkom," zei Dorus. "Ik moet naar Brijkers onze kruiwagen gaan halen. Ze komen hem wel lenen maar ze brengen hem niet terug."

De veerman gromde wat in zijn snor en Dorus wist wel waarom de man plotseling zo stug werd en niets meer zei voor ze de overkant bereikt hadden. De boeren van 't Woord, de buurtschap aan de overzijde van 't water, lagen in geschil met de bezitter van het Meer over de veergelden. Zij wilden een nieuwe voordeliger regeling, maar de veerbaas wilde daar niets van weten. Hij had zijn onderhoud van de boten, moest dag en nacht gereed staan voor Jan Rap en zijn maat en wist tenslotte, dat niet hij hen maar zij hem nodig hadden.

"Tot straks," riep Dorus en sprong de weg op 't Woord in, waar Brijkers woonde in een hoge boerderij aan een zijpad van de hoofdweg. De oude was thuis. Hij maakte zijn verontschuldiging en liet een van de jongens de kruiwagen halen. Dorus was bedankt en kon meteen weer inrukken. Hij had gehoopt op een sigaarke of een pijpke tabak, maar niets daarvan. Brijkers stond bekend als een gierige stinkboer, die wel steeds van een ander trachtte te profiteren maar die zelf niets voor zijn evenmens over had.

Dorus deed het zeel om zijn schouder en liep het erf af. Hij wist, dat zijn moeder die mensen een beetje naar de ogen keek omdat zij in de winkel de waar kochten en nogal bevriend waren met Pietoom. Maar Dorus had daar eerlijk gezegd lak aan, hij kon dergelijke gierigaards niet uitstaan, die alles naar zichzelf toeschoven en met een ander geen rekening hielden.

Aan het Meer stond hij haal-over te roepen totdat hij de veerman naar buiten zag komen. Toen het bootje aanlegde en hij de kruiwagen tussen de bankjes gezet had, zag hij, dat de man glimlachte.

"Hebben ze oer beet gehad, Renckens?", zei hij.

Dorus keek hem eens aan alsof hij niet begreep wat hij vroeg. Beet gehad?, dacht ie. Zou de man dan aan zijn gezicht kunnen zien, wat er in hem omging?

Aan de overkant stonden de kinderen van Miechels.

"Dorus," riepen ze, "mogen we in de kruiwagen?" Hij bleef stilstaan en zette de kleinste achterin boven het wiel.

"Vooruit met de schuit," zei hij, en reed met een vaartje langs het Gesticht naar de kerk.

"Mogen we mee naar de Zandstraat?", fleemde de oudste.

"Ja, efkes," lachte hij, "maar niet lang, want anders weet ullie moeder nie, waar ge zijt."

Dorus reed over de keikes voor de kerk en voelde zich gelukkig met de twee kinderen om zich heen.

"Hard lopen, Dorus," schreeuwden ze, "hard lopen!"

Hij hijgde als een jonge hond, de kruiwagen hotste en botste, de vlechtjes van het kind hupten dartel op en neer. Voelde Dorus zijn jeugd wederkeren of was het zijn hart van aanstaand gehuwd man waardoor hij zich tot de kinderen voelde aangetrokken?

Op de hoek bij het gemeen tehuis kwam hij de domenie tegen.

"Dag domenie," zei hij.

Dominee Bruna stak zijn hand op.

"Renckens," riep hij, "houd eens even halt met je steigerende wagen. Ik heb gehoord, dat je in Antwerpen het timmeren geleerd hebt als niemand in het dorp. Wilt ge voor mij wat werk komen doen? Er is een stuk van de dakrand van de kerk gewaaid en het hout is ook hier en daar vermolmd. Zoudt gij voor mij niet een geheel nieuwe lijst langs het dak kunnen timmeren, zo een waarvan iedere kenner op het eerste oog ziet, dat het vakwerk is?"

Dorus lachte eens, bijna verlegen, hij hijgde nog van het lopen. Het kind in de kruiwagen zat te springen van ongeduld.

"Het zal wel gaan, domenie," zei hij. "Dezer dagen kom ik eens kijken."

Hij reed gauw door. De kinderen juichten. Onder de bomen van de Zandstraat stonden nog plassen van het onweer van de vorige avond. Daar reed hij door heen, zodat het water onder het wiel uitspatte. De meisjes gilden met haar hoge stemmetjes. Dorus liet ze plezier hebben. Hij had vroeger ook eens wild gereden met het kärke van Mens, dat hij gehoord had om naar de Nijmeegse kermis te gaan. Het paard had zo wild gehold, dat het zijn poten aan de bomen kapot had gestoten.

Ciske de Smid stond hem na te kijken. Zou die al weten, welk nieuws er over hem in omloop was?

Misschien, misschien, en anders wist hij het deze avond nog.

Bij Sanders stond de herberg open en in De Ploeg zaten een paar boeren uit Hernen, hij herkende ze aan hun petje, dat ze allebei achter op het hoofd droegen.

"Och Dorus, rij met ons de Meulenberg op," fleemden de meiskes.

"Nee," hijgde hij, "nou is het mooi geweest. Kom maar mee in de winkel, dan krijgt ge ieder een stukske sukerpek en dan moet ge weer netjes naar huis toe gaan en niet onderweg blijven speulen."

Ze gingen met hem de winkel binnen en keken met begerige ogen naar een kistje, waaruit Dorus twee zwarte brokskes haalde en ze er ieder een gaf.

"Dag Mijnt je, dag Anneke."

"Dag Dorus," schalden ze. "En bedankt!"

Hij lachte en liet ze gaan.

Die avond was Pietoom even de herberg binnen ge glipt.

"Miet is naar De Ploeg," zei hij, "geef mij in de tijd gauw een paar cognacskes."

Dat was zo zijn gewoonte. Iedere avond kwam hij vier cognacskes drinken. Miet mocht dat niet weten, ze zou hem daar misschien wel niet lastig over zijn gevallen, maar het diende tot niets.

"En, Dorus," deed ie geheimzinnig, "wat heb ik gehoord. Gaat ge trouwen?"

"Ik heb het plan, Pietoom, maar er is nog niks vastgesteld."

"Ge hebt de leeftijd, jongen. Wacht niet te lang. Vijf en twintig jaar is een mooie ouderdom om de gewichtige stap te wagen. Wat zegt Hanneke er van?"

"Vraag liever, wat haar vader er van zegt," lachte Dorus. "Hanneke hoeft zich niet lang meer te bedenken, en haar vader heb ik vanmorgen geschreven. Ik verwacht binnen enkele dagen antwoord."

"Gaat ge dan niet zelf naar hem toe?"

"Jawel, Pietoom. Hanneke is de volgende week voor enkele dagen in Zetten en dan ga ik naar haar toe."

"Een helder wijfke is het, hè Dorus?"

"Ja, ze weet hoe ze een huishouden moet aanvatten.

Ik krijg een goeie vrouw aan haar. Toch ben ik wel geschrokken, toen Jan zo ineens ging trouwen en moeder mij ronduit zei, dat het voor mij nu ook eens tijd werd. Het is tenslotte geen kinderspel oer voor een heel leven aan iemand te binden. Ze zeggen, dat het doen van een kloostergelofte iets gewichtigs is, maar trouwen is dan toch zeker even gewichtig, wa gij, Pietoom!"

"Ja jong, ge hebt gelijk. Ge kunt het beter te ernstig opnemen dan te licht."

Hij zuchtte diep, heel diep, het scheen dat hij voor altijd al zijn asem had uitgeblazen.

"Geef mij nog een cognacske, jongen. Met 'ne kop, ge weet wel."

Dorus kwam met de fles en schonk hem het glaasje opnieuw vol.

In de schemering kwam Kobus Mens binnenvallen, luidruchtig, en Frans Kersten aan zijn mouw meetrekkend.

"Dorus gaat trouwen!", zong ie, "Dorus gaat trouwen! Is er zulk een feest wel ooit in 't dorp geweest!"

"Kalm gij," zei Dorus. "Waar hebt ge dat gehoord, gij slampamper!"

"Ha, ha," grinnikte Mens. "De nar van Wierts van Coehoorn zou niet weten wat voor nieuws er in het dorp is! Wanneer zullen we het feest hebben?"

"Ik weet het nog niet. Denkelijk deze zomer."

"Hoort ge het, Frans, deze zomer!"

"Zwijnjakken bende gullie! Als er te feesten valt, zijn ze present!"

Ze vielen over elkaar op een stoel.

"Wat drinkt ge, Pietoom?", vroeg Frans. Cognac? Allez Dorus, geef ons van het zelfde. Leve Dorus en zijn Hanneke!"

Ze zaten met zijn vieren bijeen en dronken op het komende feest. Moeder Renckens liet zich even zien aan de gangdeur en ging dan weer terug naar de keuken.

Tegen half tien vertrok Pietoom, zijn neus blonk een beetje, en Mens had al veel verhalen verteld over de liefde, het huwelijk en alles wat een jongeman daaromtrent moet weten. Hij dronk het glas met één teug leeg en liet zich nog eens inschenken.

"Weet ge, wat ze bij Mackay op de deur geschreven hebben, Dorus? "Al is de veldwachter ook kwaad, wij weten met ons neutje raad!"

Dorus lachte. Het waren rakkers in het dorp. Mackay op de Kruisstraat was de veldwachterskroeg en wanneer men een grief had tegen de dienaar van Hermandad, werd die daar aangeplakt.

"Ze hebben weer ruzie gehad met de oude. Waarom laat hij de jongens ook niet met rust."

Hij bleef even zitten nadenken, dan zei hij met een stralend gezicht:

"Als ge trouwt, Dorus, voeren we "De dochter van de tamboer-majoor" op. Ge vond dat toch immers zo schoon in Antwerpen?"

Dorus liet hem maar doordraven. Het was zijn beste vriend, die Kobus, wat wild en onbeteugeld, maar overigens een kerel met een goed hart, die voor hem door het vuur ging.

"Ja, ja, gij doet maar Kobus. Maar maak het asteblijft niet te bont. Ge weet, dat Hanneke niet van die rumoerigheid houdt."

"We zullen ze er wel aan wennen. In Zetten zijn de mensen veuls te ernstig. Geleuf me, Dorus, dat komt, omdat er niet genoeg herbergen zijn!"

Ze lachten gedrieën hardop in de gelagkamer, de drie vrienden. Ze lachten, want het leven lag voor hen open.

Nog diezelfde week was Dorus naar Zetten geweest. Jacobus Jansen had hem geschreven, dat hij maar eens moest aankomen, want Hanneke was thuis. Welnu, het werd beklonken, dat ze zich de week nadien zouden aangeven. Langer wachten had geen zin en zij wilden nog deze zomer getrouwd zijn. Hanneke voorzag veel grondig werk in het ouderlijk huis te Wijchen, want Dorus' moeder hoewel ze steeds bezig was in herberg en winkel, besteedde niet zoveel aandacht aan het huishouden als Hanneke gewend was. Ze had reeds met Dorus besproken, dat zij kleine veranderingen wilde aanbrengen in de doening aan de Zandstraat, ze had haar eigen opvattingen over helderheid en zindelijkheid. Daarom had ze aangedrongen om nog vóór de winter te gaan trouwen, er kon dan beter gewerkt worden en alles kon eens een goede beurt krijgen.

Dorus had haar geremd in haar ijver. Denk nou maar niet te veul aan dat poetsen en schrobben, had hij haar aangemaand. Ge moet oer eigen de eerste tijd een bietje ontzien want ge hebt het zonder dat al druk genoeg met alles te regelen en oer in te burgeren. Haar vader had hem gelijk gegeven. Kalm aan maar, Hanneke, zeet ie, ge moet ook aan de moeder van Dorus denken. Het is een erg goed mins, ze heeft alles veur oer over en ze, zal zeker veur oer uit de weg gaan als ge dat wilt. Maar vergeet nie, dat het haar toch pijn zal doen wanneer ze het huishouden aan een jonge vrouw moet overdoen.

Ze had gezwegen, Hanneke. Ze luisterde immer goed naar wat haar vader zei. Een wijs man, die veel van het leven begreep en naar wiens woorden de jonge mensen gaarne luisterden.

Die morgen om acht uur was Dorus al op pad gegaan. Na de mis had hij gedachtenloos de boterhammen opgegeten, die zijn moeder voor hem had klaargezet. Een prachtige Zondag was het geweest. Kobus Mens had hem een eindweegs weggebracht.

Nu hij zich op de terugweg bevond en in de verte reeds de brede Waaldijk zag opdoemen boven het land, werd hij er zich ineens van bewust, hoe schoon het was in de avond te lopen tussen twee huizen

van geluk, het eerste waar zijn moeder woonde en het andere van zijn bruid. De Betuwe en het Land van Maas en Waal, zij droegen heel het bezit van een man en al de ware rijkdom waarnaar zijn liefde kon uitgaan. Trouwen is houden, zong het in hem op de regelmatige tred van zijn voeten. Dat zeiden zijn vrienden hem dag op dag om hem te plagen. Trouwen is houden. Hij lachte, de zon lachte mee aan de einder. Gelukkig, gelukkig, jubelde het in hem.

De Waal lag voor hem, de rustige stroom, die een weemoedsgedachte opriep in het hart van de mens, welke haar eeuwig zag komen en gaan. Brede gouden stroom tussen twee woningen van vrede, sprekend van een verre schoonheid en dan zwijgend verder glijdend de avond tegemoet.

Dorus keek naar de overkant. Daar lag het dorp en de veerman woonde er vlak aan de dijk. Hier aan het einde van deze straat, waar de weg doodliep in het water, stond hij soms een half uur haal-over te schreeuwen tot hij er hees van was. Hij zag het bootje tegen de wering nauw zichtbaar schommelen lijk een papieren scheepje waarmee kinderen spelen in een beek. Het dorp lag in rust, de zon zocht aarzelend naar het gelaat der huizen en de pluimen der avondlijke bomen schitterden lijk waiers uit een sprookje.

Had de veerman op hem staan wachten? Hij zag hem in de roeiboot stappen en de spanen glommen als kleine staafjes goud en wielden naar hem toe, juist de blinkende vinnen van een tropische vis.

"Renckens, ge bent vruug dees keer," zei de veerbaas.

"Niks vruuger als anders," riep Dorus, "maar dat zit hem in de zon, die vandaag geleuf ik niet ondergaat. Wat hebben we een stralende dag gehad, hè baas!"

"Ja jongen, het is een plezier op het water te zijn. De Waal heeft nooit zo rustig gelegen."

Dorus zat te dromen op het bankje. Soms kon hem het mysterie van dit eeuwig voorbijstromende water naar de verre oneindige zee bezitten en in beslag nemen. Schoon is de rivier, dacht hij, schoon en rein en eeuwig. Aan mensen leert zij de betrekkelijkheid van het aardse.

Toen hij uitstapte en door het dorp liep, groetten hem de mensen aan de huizen. Kinderen speelden nog in een tuin en van achter een muur klonk muziek. Nu was hij op de helft van zijn tocht. De avond kwam sneller. De zon schoof weg achter de sluiers van de kim. Hoog glom de eerste ster. Een vogel dook uit het verwaasde blauw van de hemel naar de aarde, de laatste op die dag. De akkers geurden. Warm-goud hingen de al rijpende aren boven het land. Soms herschiep nog een late bries dit veld in een zee van golvend licht. Heel ver blafte een hond.

Tegen middernacht kwam hij thuis. Zijn moeder lag nog wakker.

"Moeder," zei hij, terwijl hij haar hoofd tussen zijn handen nam, "in Juli gaan we trouwen, midden in de zomer!"

III.

Dominee Bruna stond met een lachend gezicht naar de nieuwe daklijst van zijn kerkje te kijken.

"Renckens," zei hij, "ik ben tevreden, ik zal je aanbevelen bij anderen."

Hij hield Dorus bij de schouder tegen toen deze weg wilde gaan.

"En wat heb ik gehoord, ga je binnenkort trouwen?"

"Ja, domenie, ik neem de zaak van mijn vader zaliger over."

"Zo, zo, je blijft dus in Wijchen."

"Zeker, domenie."

"Een goede gedachte van je, Renckens. Je vrouw komt uit Zetten, geloof ik, dat vertelde me Kobus Mens tenminste. Ik ben in Zetten goed bekend. Een mooi dorp."

"Ik heb er gewerkt bij de vader van mijn verloofde en zodoende hebben wij kennis aan elkaar gekregen."

De dominee lachte.

"Ja, zo gaat dat met jonge mensen. Die hebben elkander altijd gauw gevonden."

Hij wandelde de voortuin in en groette Dorus, met de beste wensen voor het komende feest.

Dorus nam zijn gereedschappenkist op de schouder en liep langs de Huttenkamp en de Kalvermarkt naar de Zandstraat. Daar kwam hij mevrouw de baronesse tegen met Van Klarenbeek de rentmeester, die een mand droeg. Dorus wist waarvoor die twee op pad waren. De baronesse stond bekend om haar liefde tot de armen. Iedere zomer wanneer zij in Wijchen was, deelde zij haar gaven uit aan de armsten van het dorp. Dorus zag, dat zij weer diezelfde doorgewerkte doek om had van het vorig jaar. Men zei, dat zij daarmee altijd de streek afging, een soort gelegenheidskleed, dat voor haar de betekenis had van een soort liturgisch gewaad. Dat vond Dorus nu zo prachtig. Een mens, die zich belangeloos voor zijn medemensen geeft.

Het gezicht van de rentmeester stond ernstig, hij droeg de zware mand aan zijn linkerarm en leunde daarbij een beetje naar de barones over. Dorus zag, dat baronesse Osy de rentmeester wat vroeg en hem toen wenkte met haar kleine hand. Hij ging naar haar toe en kreeg een kleur toen zij hem aansprak.

"Van Klarenbeek vertelde me, dat je een zoon bent van Graat Renckens," zei ze met lichte aangename stem. "Het doet me een plezier je te mogen leren kennen. Je vader heeft nog op het kasteel gewerkt."

"Ja mevrouw," antwoordde Dorus. "Mijn vader en ikzelf ook."

"Zeker, mevrouw," kwam Van Klarenbeek tussenbeiden met een verlegen kuchje. "De jonge Renckens heeft, voordat u hier kwam nog nieuwe stijlen in de poort gezet en een reling langs de brug."

"O," zei ze, beurtelings hem en de rentmeester aankijkend, "dus je hebt je vader zaliger al opgevolgd op het kasteel. Dat doet me genoegen."

Ze gaf hem een hand en liep de Meulenberg op. Dorus zag, dat ze bij Wieske binnen ging. Die woonde in het eerste huisje op de Meulenberg juist om de hoek. De achterzijde der huizen kwam op elkaar uit. Wieske was een eigenaardig vrouwtje, een weeskind zeiden ze, dat half lam was en een perdsvoet had. De zwarte zuster was haar tante. Ze woonde samen met Marianne, een aangenomen kind waarvoor zij trok van het Armbestuur. Marianne deed de huishouding en Wieske hield een schooltje. De kinderen uit de buurt kwamen bij haar in het voorkamertje breien leren en bidden en de moeilijke vragen van de catechismus van buiten opzeggen. Kinderen uit de Zandstraat en de rand van de Valen Dries, waarvoor de bewaarschool op de Tienakker te ver was, en ook kinderen waar de nonnen geen raad mee wisten. Voor tien cent in de week hield Wieske ze een hele dag bezig. Soms liet

zij ze spelen in het kleine voortuintje onder de afgeplatte linden waar de grond afliep naar het pad. Soms mochten ze zingen of tekenen, maar er ging geen dag voorbij waarop niet veel en lang en luidop gebeden werd, zodat moeder Renckens de kinderstemmen in de keuken kon horen. Wieske kon ook schrijven maar ze schreef links en dat wekte de bewondering der kinderen. Ze hadden het niet breed de twee vrouwen. Daarom kregen ze ook ieder jaar de barones op bezoek.

Toen Dorus thuis kwam, zei hij tegen zijn moeder: "De barones is bij Wieske."

Hij wist dat het zijn moeder vreugde zou doen, want zij leefde er van andere mensen te kunnen helpen.

"Het is beter te geven dan te nemen," zei ze, "maar er zijn nog altijd te veel minsen, die wel geven kunnen doch het niet doen."

"En die zullen er wel altijd blijven, moeder. Vindt ge dat soort minsen niet verschrikkelijk, dat stikt in het geld en er maar op blijft zitten? Bah, zoudt ge nou kunnen aanzien, dat er nog armen rondom oer heenliepen, als ge zelf van alles genoeg had?"

"Ikke nie, jongen, en gij ook nie, dat weet ik, maar d'r zijn er genoeg, die dat wel kunnen. Ze zullen het zwaar krijgen als ze hierboven aankomen."

"Dat dunkt mij ook. Gelukkig, dat we daar nog in kunnen geloven. Zolang ge hier beneden bent, kunt ge met huichelen en allerlei bedrog een heel eind komen, maar eens raakt dat afgelopen. We zullen nog eens opkijken, moeder, als we in het hiernamaals zijn, geleuft ge dat?"

"Hoe bedoelt ge, Dorus?"

"Ik meen, dat we dan onder de zaligen menigmaal vergeefs zullen zoeken naar degenen, die hier beneden voor heiligen doorgingen."

"Geleuf da maar gerust, Dorus."

"En ook, dat we er op de hoogste troon zullen aantreffen, die hier in het dorp niets te betekenen hadden."

"Ook dat. Ik zal oer eens wat zeggen. Ge kent Sientje wel uit Horssen, hè, die hier altijd haar nicht komt opzoeken. Weet ge dat dat het beste mins is uit de hele streek?"

"Ik ken ze niet."

"Daar hebt ge het al. Niemand kent ze. Dat komt, omdat ze arm is, zich niet opdringt bij de mensen, van niemand kwaad spreekt en altijd veur het recht opkomt. Dergelijke minsen zijn niet in aanzien, omdat de anderen te zeer voelen hoe ze er bij afsteken. Maar om welke reden moet ik Wierts van Coehoorn groeten als ik hem tegen kom of Brijkers van het Woord? Omdat zij geld hebben? Ja Dorus, enkel daarom. Zou ik dan veur minsen als Sientje niet veul meer eerbied moeten hebben, omdat ze rijk zijn van binnen en dus veul hoger staan dan al diegenen, wie toevallig wat aards goed is aangewaaid?"

Dorus bleef midden in de werkplaats stil staan waar hij zijn gereedschappenkist had neergezet. Zo had hij zijn moeder niet dikwijls horen spreken. Hij wist dat zij streng rechtvaardig was en ieder het zijne gaf, doch dat deed zij vanzelf zonder veel woorden, het was hier een gewoonte geworden het beste aan de evenmens te geven.

Maar haar nu zo te horen spreken, daarover stond hij verwonderd. Het enige wat hij kon uitbrengen was:

"Ge hebt gelijk, moeder. Ge hebt gelijk, gorttoome!"

Ze gingen naar de keuken, waar de werkster bezig was. Ze droeg emmers water naar de herberg, de vloer moest geschrobd worden, want de andere dag was het paardenmarkt en dan werd het druk.

"De pastoor is hier geweest," zei vrouw Renckens, toen ze alleen waren. "Het was over de dispensatie. Het is nu in orde"

"O," zei Dorus, "gelukkig maar."

Dat was nog een hele opschudding geweest met die kwestie van het huwelijksbeletsel. Hanneke's grootmoeder Johanna Seelen was een nicht van die van Dorus, toen de roepen in de kerk kwamen, waren er enkele mensen naar de pastoor gelopen om hem te waarschuwen. Toen werd het huwelijk gestuit en moest eerst dispensatie aan de bisschop worden aangevraagd. Dat had wel enige tijd geduurd, maar nu was toch het bericht, dat de dispensatie verleend werd afgekomen.

"Gelukkig," zei Dorus nog eens, want het was een pak van zijn hart. "Dan kunnen we dus nog op 6 Juli gaan trouwen zoals we van plan waren."

"Dat kunt ge."

Dorus keek haar plots zegevierend aan.

"Dan ga ik morgen ook de vlag uithangen, moeder!", riep hij met overslaande stem.

Ze draaide zich om aan de deur.

"Dorus, ge bent gek,"

Maar hij lachte nog eens zo hard en riep dan:

"Weet ge dan niet wat het morgen voor een dag is?"

Ze dacht na, zocht met haar ogen langs hem heen naar een herinnering.

„18 Juni, moeder" schalde hij, „Waterloo!"

"Och ja, vlegel," lachte ze, "moet ge oew moeder zo veur de gek houden?"

Op de gedenktag van de slag bij Waterloo hing op de toren te Wijchen de vlag uit. Een oud gebruik waarvan velen de betekenis al niet meer begrepen. De burgemeester had Dorus aangesteld om hier ieder jaar voor te zorgen.

"En die vlag hangt er veur mij morgen, veur mij en veur Hanneke."

Hij danste naar buiten en bleef midden op het bleekske stilstaan om er de zon nog eens te zien, die langs alle kanten van de kastanje droop. In het schooltje van Wieske reciteerden de kinderen eentonig: Is er meer dan één God! Neen, er is maar één God! En daar bovenuit de stem van Marianne, die naar Aart-oom riep, dat de baronesse op bezoek was geweest.

Aan de kant van de meulen schommelde een vlucht duiven lijk een openbloeiende bloem in de lucht. Hannesneef werkte op het land, een kleine gebogen gestalte. Hij wiede het onkruid en grieselde het naar de paden.

Toen hoorde Dorus zijn naam noemen in de timmerwinkel. Het was de knecht van Kersten met de bakkerswagen waarvan het handvat gebroken was.

"Of ge het veur vanavond kunt maken, Renckens. De baas tracteert oe op een neutje."

Dorus keek de jongen schalks aan.

"Ik zal eens kijken," zei hij.

En na even nagedacht te hebben:

"Zeg maar, dat ik de kar vanavond zelf kom terug brengen."

De jongen was al weg, blij dat hij van het karwei af was.

Dat trof goed, dacht Dorus. Hij wilde toch juist naar

Kersten toe gaan om hem het nieuws te vertellen.

De morgen van de zesde Juli stond de zon boven Zetten lijk een roos, die geurt tot diep in de aarde. Aan de huizen gloeide het wit van margrietten en het wild oranje van goudsbloemen. Het stro glansde op de daken en aan iedere poort verscheen een blij gezicht. Wisten de mensen, dat Hanneke Jansen ging trouwen in de Katholieke kerk van Doornik? Ze hadden die jongen uit Wijchen immers al zo dikwijls gezien met zijn krulharen en zijn bruine trouwhartige ogen. Een goed vakman, zeiden zij die het weten konden. Een mens met oordeel en verstand, getuigde pastoor Holtslag. Een eerlijke jongen, vond Jacobus Jansen.

Paulina, Hanneke's zuster, was de vorige dag al gekomen met haar verloofde. Pietje en Marie hadden bij de burens geslapen en Dorus zelf bij een vriend in Andelst. Tegen acht uur kwam Kobus Mens met zijn gehuurde rijtuig uit Wijchen en bracht Dorus' moeder mee, zijn broer Jan en diens vrouw, Frans Kersten, Jan de Klein, Anna van Wegen en Jan Sanders, die getuige moest zijn met Hanneke's broer. Een hele familie met feestelijke gezichten. Kobus Mens was plechtig in het zwart en Frans Kersten droeg zijn beste pak en hij had een grote bloem in het knoopsgat. Moeder Jansen bracht het gezelschap naar de voorkamer, waar de tafel gedekt stond. Zij moesten nog een boterham eten met boerenworst en een kom dampende koffie drinken alvorens zij naar het gemeentehuis en de kerk gingen. De vrouwen zaten bijeen, ze hadden elkander nog zo weinig ontmoet, vrouw Renckens en Hanneke's moeder. Zij wisten, dat haar kinderen voor elkander bestemd waren. Was Dorus hier in Zetten al niet jaren lang over de vloer gekomen en hadden zij hem niet leren kennen met al zijn goede en kwade eigenschappen? Eerlijk, dat was hij, ja, en trouw aan zijn woord. Een keer had hij onder het werk een vriend ontmoet uit Niftrik en zij hadden lang gepraat over de Wijchense kermis. Toen wilde Dorus, dat de baas hem dit aftrok van zijn loon. Maar ja, hij kon ook driftig zijn als ze hem sarden of op een gemene manier wilden behandelen. Hij kon heftig uitvaren tegen de boeren van Gemmeren met hun uitte streken godzalige gezichten en hun dichtgespijkerd hart, die op hun geld zaten en een arm mens van hun deur wegstuurden. Eens had hij in een herberg met de vuist op tafel geslagen omdat er gemeen werd kaartgespeeld en een gemoedelijk manneke daar de dupe van was.

Pietje had heel het huis vol bloemen gezet, anjers en gladiolen en vurige rozen. Er hingen kleurige

slingers aan de balken, groen en geel met witte rozetten en langs de muren platen met spreuken.

Jacobus Jansen had hierover gemopperd de vorige dag. Het huis was pas verbouwd en het deed hem pijn die spijkers in de nieuw geschaafde balken te zien. Het had ook anders gekund. Maar hij zweeg om niets van de goede stemming te bederven welke onder zijn kinderen heerste.

Toen kwam Dorus binnen, een beetje ernstig. Ze lachten allemaal tegen hem. Hij was onder de indruk, dat konden ze zien. Vader Jansen stond op van tafel en nam zijn schoonzoon mee naar het achterhuis. Die twee konden goed met elkaar overweg. Zeker gaf de oudere man hem nog een goede raad, niemand zou zich daarmee bemoeien. Als ze bij elkaar waren, was het goed.

Even later reed het karretje voor met de zwarte hit. Bruid en bruidegom stapten in met de getuigen en de ouders. Dorus in zijn lakense pak met hoge hoed en Hanneke in haar bruidskleed van zwarte merinos, en het nauwzittend lijfje met de gestikte plooiën waarop de gouden broche prijkte. Het parelstiksel aan de rok glansde in de zon, toen zij in het karreke stapte en Dorus haar hielp over de bankjes van de getuigen te wippen. Kobus, Hanneke's broer, die koorzanger was, zat achterin met Jan Sanders en moeder Renckens.

Toen maakten ook de anderen zich gereed om met het rijtuig van Kobus Mens naar het gemeentehuis en het kerkske van Doornik te rijden. Allemaal gingen ze mee. Marie alleen bleef thuis met de vrouw die hielp in de keuken. Pietje zat naast Kobus Mens op de bok, de anderen achterin. Het paard moest zijn poten schrap zetten toen het aantrok.

Zij reden door het dorp, twee wagens vol jeugd, twee wagens met klaterende springende wielen over de keien van de hoofdstraat. En twee paarden, die de last briesend en met gebogen kop naar de zandweg trokken, welke leidde naar Doornik. De zinvolle plechtigheid van het burgerlijk huwelijk was spoedig ten einde. Verder ging het daarna naar de kerk.

Aan het trekvaartje moesten zij uitstappen. Daar lag een vonderke en daar konden zij met de wagens niet over. Zij stelden zich op, een lange rij. Hanneke en Dorus voorop, dan de getuigen en vrouw Renckens met Kobus Mens en daarachter Hanneke's ouders. Dan kwamen Jan en zijn vrouw en Paulina met haar verloofde en Anna van Wegen met Pietje en Frans Kersten en Jan de Klein. Thijs-oorn was te voet gekomen en er waren nog vriendinnen van Hanneke. Het klokske luidde vlug en driftig: ting-tang, ting-tang, de lucht hing er vol van. Aan het kerkje stonden kinderen met open mond te kijken en ook mensen uit de streek, die Jacobus Jansen goed kenden, katholieken uit Doornik, die vriendelijk knikten, toen het bruidspaar voorbij ging.

De dubbele deur stond open, Dorus aarzelde even toen hij binnen muziek hoorde en op het altaar de bloemen zag tussen de brandende kaarsen. Maar zijn moeder gaf hem een duwke en het verdreef zijn schroom. Hij stapte de treden op van het portaalke waar een jongen het klokje stond te luiden, en leidde zijn toekomstige vrouw naar het altaar.

De pastoor wachtte bij de communiebank en bracht hen naar de twee bidstoelen in het midden op de looper. Het orgel speelde schoon een welkomstlied, de fluiten trilden hoog over de hoofden of die ruimte eindeloos was. De zon brandde kleurfestoenen op de grijze plavuizen van het middenpad.

Pastoor Holtslag kwam terug in de superpli, de misdienaars liepen bedrijvig met schaal en wijwaterskwast. Het orgel viel stil, maar de zon bleef hoog in de ramen branden. Het kerkje was zo licht als een Pinksterdag in Mei. Dorus en Hanneke luisterden naar de toespraak, welke de pastoor hield. De man moet een stutse zijn voor de vrouw, de vrouw moet haar man gehoorzamen en hem volgen waarheen hij gaat. Het trouwboekje lag open in zijn trillende handen en hij vroeg luidop: Theodorus Christianus Renckens, hier tegenwoordig, wilt gij Johanna Martina Jansen, hier tegenwoordig, tot uw wettige echtgenote nemen volgens de gebruiken van onze Moeder de heilige Kerk? Dorus zat rechtop, - was hij geen soldaat geweest? -, en antwoordde de priester des Heren met een waardig ja. Dan klonk ook Hanneke's stem schuchter doch duidelijk in de stille kerk.

Zij waren man en vrouw, gebonden voor eeuwig. Zij gaven elkander de hand en zij hoorden de woorden vol gezag: Ik verbind u in het huwelijk in de naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes, Amen. Dorus nam met bevende hand de ring van het schaalke en stak die aan Hanneke's vinger. Het was allemaal zo schoon, dat zinvolle gebaar van de Kerk in de plechtigste stonden van een mens zijn leven. Kreeg hij de tranen in zijn ogen hier in het aangezicht van God? Ja, God wist, hoe getrouw hij in zijn gelofte zou zijn en hoe vol ijver om datgene ten uitvoer te brengen, wat hij met een eed had gezworen.

De mis begon en Hanneke's broer Kobus was naar het zangkoor geklommen en jubelde boven het orgelke uit. Na de consecratie zong hij een schoon huwelijkslied. Hij had daar de herder toestemming

voor gevraagd omdat het zijn zuster gold. In het wachtkamerke van de pastorie had hij het lied aan de pastoor moeten voorzingen. Dat wist Hanneke.

Tinus de koster had het haar verteld.

Na de *Ite Missa est*, toen zij met wijwater besprenkeld en door de priester gezegend waren, gingen zij naar de sacristie, waar de pastoor hen gelukwenste en hen met de familie uitnodigde in zijn huis. Want Jacobus Jansen was armmeester van de parochie en stond hoog aangeschreven. Was hij niet de grote ijveraar voor een nieuw kerkgebouw!

Ze gingen tezamen in de tuin, ze mochten er vrij rondwandelen terwijl de pastoor met de huishoudster de koffietafel gereed zette. Het eerst liep vrouw Renckens naar haar zoon toe en omhelsde hem om zijn geluk waarin zij deelde. En Hanneke drukte zij in haar armen, van nu af was zij haar dochter. Zij had altijd gaarne een dochter gehad. God schonk ze haar niet, maar haar beide zoons brachten ze haar in huis. Vader en moeder Jansen schreiden, zij hadden een gevoelig hart, doch Hanneke hield zich goed, ze had zich voorgenomen om flink te zijn. Dorus voelde de vriendenhand van Frans Kersten en Kobus Mens, zij meenden het zo echt met hem, hij zag dat zij om hem gelukkig waren. Allemaal kwamen zij het jonge paar de hand schudden en toen de tranen gedroogd waren, klonken de eerste kwinkslagen.

"En wat staat oew kleed toch schoon," zei moeder Renckens.

"Ja, gelukkig heeft Mieke Gepkes het nog op tijd klaar gekregen, het zou zonde geweest zijn als ik een geleend kleed had moeten aantrekken," bloosde Hanneke.

Het was de vorige dag nog een hele opschudding geweest, toen Mieke liet zeggen, dat ze de japon niet kon afkrijgen. Vader Jansen zelf was er bij te pas moeten komen om het naaisterke over te halen haar uiterste best te doen. En hij had succes gehad. Maandagavond laat werd de trouwjapon thuis gebracht.

"Dorus, hoe voelt ge oe nu wel met oew Hanneke?", riepen er een paar.

"En hebt ge oe nu niet vergist straks in de kerk," plaagde Mens.

"Hij heeft tijd genoeg gehad om er over na te denken," lachte zijn broer.

"Dat heb ik, Jan. Tijd genoeg, meer dan gij."

"Da's waar," zei Jan, maar hij bloosde want ze keken hem allemaal aan. Hij voelde zich wel een beetje jong met zijn twintig jaren en al een vrouw aan de arm. Doch Miene hielp hem uit de nood:

"De een heeft nu eenmaal voor zoiets meer tijd nodig dan de ander," gekscheerde ze. "Besluiteloze mensen zullen er wel altijd blijven."

Ze lachten door elkaar. Frans Kersten en Jan de Klein waren de tuin al ingelopen en wenkten de anderen. Er hingen prachtige sneeuwappelen langs het pad en achter in de hof stonden twee dikke rijen struiken met kroezels. De pruimen waren nog niet rijp en de morellen veel te zuur. Pietje trok een gezicht of ze eêk geslikt had, toen ze er een opat. Maar de kroezels waren al goed en er hingen er zoveel, dat ze aan het plukken gingen. Anna had haar roszak gauw vol en Paulina, die eerst niet goed durfde, liep haar voorbij en plukte haar de grootsten voor de neus weg. Kobus Mens was ijverig aan het werk en hij had al een handvol voor Pietje klaargelegd, de ondeugd straalde hem daarbij uit het gezicht. Hij ging onder de appelbomen kijken maar vond niets in het gras. Daarom stiet hij een keer aan een tak en de zware appelvruchten bonkten op de grond, zodat Hanneke van ontzetting de hand aan haar mond sloeg.

"Kwajongen, dat ge bent," zei ze, "blijf van die appels af. Wat moet de pastoor er wel van denken. Hij zou nog menen, dat we die meenamen naar huis, alsof we bij ons in de boomgaard niet evenveel fruit hebben als wat er hier hangt."

"Het gaat niet om de appels, Hanneke," riep haar broer, "het gaat om de kwajongensstreek."

Mens stond met kleine spleetoojjes onder de boom te lachen.

"Juist, Kobus," zei hij, "ge kunt weer eens efkes jong zijn."

"Ge bent van oe eigen jong genoeg," deed ze smalend, "ge hoeft oe geen extra moeite te doen."

Frans Kersten liep met Dorus te wandelen, juist twee paters, die gebroederlijk tezamen lopen in een kloosterhof. Zij waren in ernstig gesprek. Hanneke had hen alleen gelaten want ze hadden hun eigen problemen, die twee. Dorus liep rechts om zijn vriend beter te kunnen horen. Ze dachten hetzelfde over de mens en het groeiende onrecht dat over de wereld waarde.

De pastoor stond plotseling op de stoep van de achterdeur en klapte in zijn handen alsof hij de kinderen van de bewaarschool bijeen riep. Ze kwamen langs alle kanten aangelopen en verzamelden zich in de ruime voorkamer, waar het boerenbrood in stapels op de bakken gereed lag. De

huishoudster ging rond met de koperen koffiepot en schonk de kommen tot de rand toe vol. Er was ham en metworst en hoofdkaas en pruimenjam en honing. Naast iedere broodbak stond een bord met krentenbrood waarin de sucade blonk als dof edelgesteente. Tast maar toe!, zei de pastoor, en zij lieten het zich smaken, want de morgen was lang geweest en jonge magen hebben altijd trek.

Toen zij vertrokken, viert de oude priester Dorus bij zijn schouder vast en zei, zo dat niemand het hoorde:

"Renckens, ge kunt blij zijn mee zulk een vrouw" .

Dorus wist, dat hij het meende en een grote dankbaarheid kwam in zijn ziel.

"Ik hoop me haar waardig te tonen," zei hij aangedaan.

De herder drukte hem de hand.

"Ge hebt mijn zegen. Vaarwel en kom me nog eens opzoeken, ge weet me te vinden."

Toen moest de pastoor toch nog lachen. Pietje haalde de zakdoek uit haar rokzak en mee kwam een handvol kroezels over de stoep rollen. Ze kreeg een kleur tot achter haar oren en Kobus Mens stond zich achter het hekske een flauwte te lachen.

"Zo, Pietje," zei de pastoor, "speulde gij nog met knikkers? Raap ze maar gauw op want het is nog zunde."

En Pietje moest of ze wilde of niet stuk voor stuk de kroezels oprapen. Ze voelde de schaamte gloeien in haar hals. En Kobus Mens stond er natuurlijk bij te grinneken en Jan Wessels had leedvermaak. Ze zou het ze betaald zetten.

"Kinderen, veul plezier nog vandaag," riep de herder, toen ze allemaal het pad naar het vonderke opliepen.

Ze groetten terug, vonden de wagens gereed met de stampende paarden en lieten zich naar huis rijden.

Marie had de feesttafel gereed gezet, de messen met ebbenhouten heften blonken in de lichtglans, die over het sneeuw witte laken hing. Ze gingen zitten. Dorus en Hanneke in de versierde stoelen. Boven hun hoofd kwamen de slingers van groen en kleurig papier als een hemel bij elkaar. Rechts zat moeder Renckens en aan de overzijde de ouders van Hanneke. Kobus Mens trok Pietje naast zich aan het andere tafeleind en de overigen sloten zich aan. De burens kwamen gelukwensen en de vriendinnen van Hanneke brachten geschenken voor het bruidspaar, een naaidoos, prachtige vazen en een tabakspot waarvan een molen stond afgebeeld waarvan de wieken naar een blauwe oneindigheid wuifden.

Dorus bedankte, hij vond geen woorden, en wanneer hij langs al die blijde gezichten naar buiten keek, zag hij zoveel zon als gestolten muziek in de tuin boven de paden en tussen de warme tuilen der appelbomen, dat hij vreemd te moede werd en niet wist wat hij zou zeggen om zijn dankbaarheid voor zoveel geluk te uiten. Hanneke zat naast hem. Zij was de zijne. Als zij elkander aankeken, ontvluchtten hun ogen soms die holle glans, welke de liefde verried die zij elkander toedroegen. Deze jonge vrouw aan zijn zijde te mogen hebben een leven lang, daaraan mocht Dorus niet denken. De zwaarte van zulk een geluk zou hij geleidelijk gaan voelen in de maanden en jaren, die zich na deze zomer gingen aaneenrijen als de schakels van een ketting van goud.

Vader Jansen stond op en sprak het bruidspaar toe met sobere woorden vol zin en betekenis. "Gullie bent getrouwd," zei hij, "Dorus en Hanneke. Jaren hebt ge op deze dag gewacht en ik, die al die tijd uw beider vader was, heb altijd geweten, dat ge voor elkander bestemd waart. Uw moeder en ik, Hanneke, zijn trots op de man, die ge gevolgd zijt. Dorus was hier in de jaren dat hij in Zetten werkte, als kind in huis. Wij hebben hem leren kennen als een man, die liefde heeft voor de arbeid en geen onrecht verdraagt onder de mensen. Ik geef oer mijn zegen. Vergeet nooit in oew eigen groot geluk, dat ge ook verantwoordelijk zijt veur het geluk van anderen. De mens, die allenig veur z'n eigen leeft, heeft zijn loon al gehad en mag niets meer verwachten in het leven hiernamaals."

Hij ging snel weer zitten. Dorus zat hem zo dankbaar aan te kijken, zo recht stonden die ogen in de zijnen, dat hij de woorden niet meer kon vinden om te spreken over hun beider toekomst en het nieuwe leven, dat zij in Wijchen zouden beginnen.

Marie kwam de glazen vol schenken, de derkes kregen rood met suiker, vrouw Renckens een extra vol glas, want ze wisten, dat ze daar erg van hield. De mannen dronken klare en Kobus Mens zong een liedje op het jonge paar, dat ze allen konden meezingen.

Tegen de middag kwam de pastoor nog even op bezoek. Het was juist voor dat zij aan tafel zouden gaan. De jongeren waren in de moestuin of lagen in het beschaduwde gras van de bogerd. Maar Dorus en Hanneke stonden op het plaatsje achter het huis, want er kwamen van tijd tot tijd bezoekers, die hen

wilden gelukwensen. Pastoor Holtslag had Hanneke zo graag in Zetten gehouden. Zijn parochie was toch al klein. Maar Dorus moest nu eenmaal naar Wijchen omdat daar het ouderlijk huis stond met de herberg en de winkel en de timmerwerkplaats.

Hanneke wilde hem geruststellen want zij had medelijden met hem.

"Kobus, mijn broer zal wel altijd hier blijven," zei ze. "Zetten is een schoon dorp en ge gaat daar niet weg als ge niet moet." Voelde zij al iets van een heimwee in haar hart? De pijn van een weemoedsgedachte aan de plaats, waar ze als kind had gespeeld en de schone omtrekken van het Betuwse land had leren verkennen?

Marie werkte in de keuken met de derkes en toen het tijd was, riep zij allen aan tafel.

"Dit is de letste keer, Hanneke," zei Mens, "dat ge bij oew moeder eet. Vanaf mergen komt ge zelf aan het aanpakken. Ge nodigt mij maar eens uit. Ik weet gauw of het goed smaakt."

Dat wist zij al lang. Eenmaal moest de dag komen waarop zij voor het laatst aanzat aan moeders dis. Die dag was er nu. Vreemd, hoe een mens in een kort ogenblik kan begrijpen hoe anders het leven voor hem wordt en hoe verborgen de dracht der jaren is welke voor hem liggen.

Kobus Mens droeg menig liedje voor, het jonge volk zong mee, de zon stond lachend in het venster als een vreugdegelaat, dat glanst. Met het vorderen van de maaltijd nam de luidruchtigheid toe. Kwinkslagen schoten over en weer lijk de schichten van goudtorren in een zomertuin. Frans Kersten vertelde uit Dorus' jeugd en Hanneke's broer zong stukken uit De klokken van Corneville, de schone operette, die Dorus in Antwerpen gezien had. Pietje had een zegewens, met rode en zwarte letters gecalligrafeerd op perkament en die bood zij het bruidspaar aan met een bevende hand, toen zij de verzen met hoge trilstem had opgezegd.

De middag vorderde snel en Jacobus Jansen had Mens een wenk gegeven, dat hij de wagen moest ophalen, want het werd tijd om naar Wijchen te vertrekken. Dorus stond op en nadat hij even had staan nadenken, zei hij langzaam en rustig:

"Kon ik maar eens zeggen welke gedachten mij op dit ogenblik bezighouden, nu ik op het punt sta uit Zetten te vertrekken en mijn bruidje mee te voeren naar het dorp waar ik geboren ben. Hanneke en ik staan vanaf deze dag in een nieuw leven, het is haast niet te geloven, gisteren nog waren wij vreemden en heden zijn wij man en vrouw. Wat hebben wij naast God toch veel aan onze goede ouders te danken, zij hebben ons aan elkaar weggeschonken, zij hebben ons aan elkander gegeven, hun zoon en hun dochter, die zij liefhadden als de appel van hun oog. Het geheim van de liefde is toch groot, denk daar eens over na. Wat zal een mens daarover zeggen. Een ieder van ons zal in zijn leven ogenblikken krijgen, dat hij voor dit wonder staat over welks schoonheid de engelen zich zelfs verbazen. Ik dank jullie allemaal voor de vriendschap en de vreugde, die ge ons geschonken hebt. Later, wanneer de kwade dagen komen, zal ik jullie nog eens nodig hebben als de getuige van een gelukkig feest midden in de zomer van het Betuwse land. Vergeet nooit, dat wij samen toen gelukkig waren en vergeet ook niet, dat ik jullie toen gezegd heb, dat ge het oer nog duk moest herinneren."

Hij ging met een ruk zitten en staarde met vochtige ogen over de tafel. Hij wist niets meer te zeggen. Ze zwegen allemaal, Dorus' woorden wekten hen op zich te bezinnen op de goedheid van dit middaguur, en het stralend gelaat van de dag nog eenmaal met beide handen vast te houden alvorens het voor altijd in de eeuwigheid zou vergaan.

"Kinderen, ge moet gaan," zei Jacobus Jansen.

Sanders en Mens gingen het paard inspannen en reden het rijtuig voor, een grote open landauer met twaalf zitplaatsen.

Hanneke nam afscheid van haar vader en moeder. Marie schreide en ging in de keuken haar tranen drogen. Haar andere zuster Paulina, die met Jan Wessels verloofd was, zei, dat zij haar gauw eens kwam opzoeken wanneer zij in Wijchen een weinig op verhaal was gekomen. Kobus gaf Hanneke een zoen en veegde de traan van haar wangen, het was allemaal van overdadig niet te dragen geluk. Pietje ging mee naar Wijchen, zij zou haar zusje helpen de eerste dagen en bij haar blijven, zodat ze tenminste niet alles ineens van het ouderlijk huis verloor. De anderen stapten in. Jan Sanders, Kobus Mens en Pietje op de bok. De rest achterin, Dorus en Hanneke, Anna van Wegen, vrouw Renckens, Jan de Klein, Frans Kersten en Dorus' broer Jan met zijn vrouw. De burens kwamen van de deel en het erf gelopen om de reizigers te zien vertrekken, deze wagen vol jonge gelukkige mensen, waartussen vrouw Renckens te glimlachen zat. Haar beide jongens hadden hun bestemming bereikt. Die gedachte bracht een grote gerustheid in haar ziel.

"Goede reis," riepen de Zettense mensen. Ze wuifden met de handen. Hanneke voelde zich vreemd te moede. Deze wuivende mensen, die daar stonden om haar, om haar alleen die voor altijd dit vredige dorp vaarwel zei. Zij verschool zich achter de blijde stemming van Dorus' vrienden en lachte verlegen, maar in haar hart duwde een groot en schoon verdriet om de gezichten van vader en moeder, die juist boven de rand van de wagen uitkwamen. Zij zagen haar node gaan, was zij niet hun kind en hadden zij haar niet groot gebracht en behoed voor alle gevaar vanaf haar eerste dag tot aan haar bruidsstond? Die ogen streelden haar een laatste maal, Paulina klampte zich vaster aan haar verloofde, was het een gedachtenloze beweging op dit moment van scheiding? Jan Wessels keek zijn toekomstige vrouw aan, zijn ogen stonden rustig, mannen kunnen hun gevoelens beter beheersen.

Pietje zat hoog op de bok bij Kobus Mens, dat wufte ding. "Pietje!", riep haar vader, "ge weet er alles van, hè!" Ze kreeg een kleur op haar appelwangskes. Over haar wilde hij nog vader blijven, Jacobus Jansen, en over Marie en Kobus, zolang hij maar kon.

Het paard trok aan. De wagen reed licht met zijn zware vracht.

"Kinderen, het ga oe goed. Schrijf gauw eens. Tot ziens!"

Daar gingen ze. Het laatste wat Hanneke zag was het schoon bewerkte gouden kruis op moeders borst, toen durfde zij niet meer te kijken.

"Hanneke, houd oe goed," zei Dorus. "We komen gauw nog eens naar Zetten terug. En in Wijchen bent ge na een paar dagen al gewend. Eigenlijk is het daar nog schoner dan hier, geleuf me. En ge hebt er een veul grotere kerk, dat weet ge toch? En dan het kasteel en de prachtige Zandstraat waar we gaan wonen en de Meulenberg waar ge zo'n schoon uitzicht hebt, bijna tot Zetten kunt ge daar kijken."

Maar dat was niet helemaal waar.

"Nog niet eens tot de Waal," pruilde Hanneke.

Hij nam haar bij de hand.

"Ik zee dat maar veur de grap," lachte hij. "Ge zult Zetten gauw genoeg vergeten zijn."

"Nooit," zei ze vurig, "wat denkte gij wel!"

"Ik bedoel, ik bedoel," verontschuldigde hij zich, "vergeten zult ge oew geboortedorp nooit, maar ge zult er niet meer met zoveul weemoed aan denken als nu, omdat ge ook ginds zult wennen aan de mensen en het leven in het durp."

Ze keek met spijt naar de wegwuivende bomen van het straatje. Ginder achter lag het kerkske van Indoornik waar ze vanmorgen getrouwd waren, en daar tegenaan de grote vierkante pastorie waar pastoor Holtslag woonde. De laatste boerderijen schoven weg, verder weg, de rieten daken droegen warme zon en achter de ruiten lag de domige namiddagschemer der kamertjes. De laatste huisjes schoven weg aan de dijk, lijk kleine bootjes dreven ze naar de wijde oneindigheid van de einder.

Kobus Mens begon een liedje, het paard liep in een lichte draf. Jan de Klein wees naar een molen, die gebarend in de diepte van het land stond. Ze spraken over de vette grond hier in de Betuwe, het gewas stond er allentwege beter dan in Maas en Waal. Het paard trok fors aan op een kruising waar de dijk hoger lag, de wagen schommelde en Pietje en Kobus Mens lieten zich tegeneen wiegen, zij waren in een opgewekte stemming. Mens vertelde lange verhalen uit zijn jongenstijd, terwijl hij nu en dan de zweep liet knallen zodat de derkes er van schrokken. En dan zong hij weer het liedje van Joegie: "Ik ben zo ziek, zo zwak, zo moe; als ik gestorven ben ga ik naar mijn lieve moeder toe!" De anderen werden allengs luidruchter. Anna deelde bloemen uit van de ruiker, die ze bij zich had. De zon schoot zo fel in al die kleuren, dat het leek of de wagen een bloementuin was, een luthof uit een sprookje waarin mensenkinderen alleen maar verwijlen in hun dromen. De akkers lagen zwaar met goud en blonde tinten, in de verte dreven romige weiden voorbij de dijkrand, de wereld was wijd en goed.

Dorus zat te dromen, zijn ene hand rustte in Hanneke's schoot. Zo begon dan nu deze zegetocht van hem en zijn Hanneke naar het belofteland van hun beider liefde. Een hemel van madeliefjes-blauw stond over de velden en de verre goedheid der uiterwaarden. Hoe kon een mens zo gelukkig zijn in zijn hart. Zo grondeloos en om te schreien gelukkig. Waar was de onrust op dat ogenblik, die mensen opjaagt van de ene angst naar de andere?

Toen hoorde hij de anderen lustig zingen. Op de akkers stonden de boerenknechts te wuiven en de derkes die de bussels aan schoven zetten, zwaaiden uit alle macht met haar hoofddoeken. Dan zongen ze nog harder en gingen in de wagen overeind staan om beter te kunnen terug wuiven naar de verre vriendelijke mensen in het gele zonnige land. Ze begonnen te dansen, hielden elkander vast om niet uit

de rijdende wagen te vallen. Het paard werd schichtig, trok wild aan de leidsels. Kobus Mens liet het lopen, dat de manen wapperden in de wind. Hanneke was bang, dat haar zuster van de bok zou vallen, maar ze hield zich goed vast aan de leuning. Ze zongen allemaal mee met Jan Sanders: "En vooruit met de schuit naar de oliekoekenkraam, dan zal 't wel beter gaan, dan zal 't wel beter gaan!"

De Waaldijk doemde op. In Lent wachtten ze op de gierpont, die juist aanlegde op de noordelijke oever. De oude stad van Keizer Karel troonde majestatiek op de heuvels aan de overkant. Wit glinsterden de bomen van het Valkhof en op de belvedere bewogen nietige nauw zichtbare mensengedaanten. De stadstorens stonden met verrukte naar de hemel geheven gelaten op te zien naar het onpeilbare blauw boven de wereld. Het carillon van de Stephanus-kerk speelde. De middag was vol.

Ze reden over de losliggende planken van de aanleg steiger. Het paard klostte met zijn zware hoeven op het dek van de pont. Er woei een lichte bries. De prikkelende geur van het water maakte hun hoofden licht. Ze keken uit naar de kant waar de steenovens lagen en de stad kwam als een nieuwe wereld omgerukt dichterbij.

Jan Sanders leidde het paard aan het kopzeel langs de kade naar de singels. Daar was het zoel onder de bomen, de rijke villa's droomden in de bloementuinen. Het koper van de deuren glansde. Er speelden kinderen op de stoepen en aan een singelbocht klonk muziek van een straatorgel.

Ze staken het grote plein over en kwamen op de Graafse baan. Het ging recht naar Wijchen nu.

"Nu komen we weer in ons eigen land," juichte Frans Kersten.

"Ja," riep de Klein. "Hanneke, ge zult gauw merken hoe goed het hier is."

"We moeten er ene gaan vatten," schreeuwde Mens naar achteren.

Hij had tegen Pietje gezegd, dat hij op een fles wijn zou tracteren iedere keer als zij hem een kus gaf. En Pietje had hem gekust, op de bok gezeten, alleen Dorus en Frans hadden het gezien.

Ze hielden halt bij een herberg en ze dronken op Kobus' kosten Chateau neuf du Pape, maar ze lustten er ook wel een klare bij, het was wel midden op de dag, maar ze hoefden tenslotte toch alleen maar in een wagen te gaan zitten en zich naar huis te laten rijden.

Voordat ze de grote weg verlieten, werd Kobus Mens op aansporen van de dorstige reizigers nog eenmaal gekust en dronken zij Artisans de Blaye en Fronsac, want één fles was niet genoeg.

Toen mende Jan Sanders de bruine de Leemweg op. Ze zagen de toren van Wijchen en achter de bomen de meulen op de berg, nog een kwartier dan waren ze thuis.

In de Zandstraat speelden de kinderen juist op de hoek. Zij hadden er op de uitkijk gestaan, maar omdat ze het wachten moe werden, waren ze aan het spelen gegaan. Zodra ze de wagen zagen komen, begonnen ze te roepen:

"Daar zijn ze! Daar zijn ze!"

De anderen schreeuwden het verder:

"Ze komen!"

Voor de versierde herbergdeur stond Hannesneef. Toen hij het geroep hoorde, commandeerde hij: "Vuur!"

Piet Vonk schoot het pistool af, een doffe knal waarvan de derkes nog schrokken, die met de vingers in de oren aan weerszijden van de ereboog stonden. Hij schoot nog eens en nog eens, ieder maal klemde hij zijn kaken opeen voor hij de haan overhaalde.

De muzikanten gingen bijeen staan. Joegie met de piston, de gebroeders Bosman speelden tuba en Bertus Dinnissen stond daar achter met zijn blinkend gepoetste bashoorn. De zoons van de Bruin, Kees en Tinus hielden de wacht aan de deur en Pietoom moest het bruidspaar verwelkomen in de vrienden- en verwantenkring van het dorp.

De wagen reed snel langs de tol, de boom stond al open en Rutten, de tolbaas kreeg een extra fooi.

"Daar komen ze!", gilden de derkes, en toen gaf Joegie het sein voor de muzikanten. De kinderen juichten, zwaaiden met bloemen en vlak tegenover het versierde huis hield Sanders de bruine in en sprong van de bok. Pietoom hielp vrouw Renckens uitstappen en het jonge volk hielp zichzelf.

Toen ze voor de erepoort stonden opgesteld, stak Joegie de hand op en zweeg de muziek. Pietoom kwam naar voren en hield een schone welkomstrede. Dorus stond daar tussen zijn vrouw en zijn moeder en hij voelde hoe schoon dit ogenblik was, dit grote ogenblik, dat hij reeds jaren in zijn verbeelding had omgedragen in de tijd dat hij in dienst was, in Zetten of in Antwerpen. Hij bleef naar Pietoom luisteren, elk woord kwam tot hem als uit de verte gesproken. De linden ruisten zacht, hoog

boven het huis scheerden de zwaluwen door de lucht. Er lag een wijding over de middag en over al deze mensen, die mede luisterden en zich niet bewogen tot Pietoom uitgesproken was.

Toen begon het juichen opnieuw en Dorus en Hanneke gingen onder de ereboog door het versierde huis binnen. Aartoom was er ook en tante Mijntje, de ouders van Hannes, en TanteMiet, en allemaal gingen ze mee aanzitten in de keuken, waar de koffietafel reeds gereed stond.

Het jonge volk van de Zandstraat had vrij drinken in de herberg en tegen de avond werd het feest voortgezet onder leiding van Mens, die onvermoeibaar was. De derkes en de jongens van de buurt hielden een bruidstoespraak. Wieske en Marianne van het schooltje kwamen ook luisteren, zij durfden niet naar Dorus en zijn jonge vrouw toe lopen om ze geluk te wensen, maar vrouw Renckens viert ze bij de arm en bracht ze naar hen toe. Toen boden de derkes de bruid wijn aan in een versierde kristallen karaf en de jongens brachten de bruidegom een versierde sigaar.

Dorus werd verlegen onder zoveel eerbetoen en met de sigaar in zijn hand zei hij:

"Gorttoome, daar kan ik lang mee toe!"

De kinderen van de overkant brachten Dorus een snortas met schotel van Delfts blauw, het was geen geheim dat zijn snor hem bij het drinken in de weg zat.

Het feest ging verder. Uit het dorp kwamen klanten van de winkel en oude vrienden uit Dorus' schooltijd. De veldwachter dronk staande zijn neutje uit het glas zonder voet. Dat was voor de veldwachters en het beduidde, dat zij mee mochten klinken maar niet gast genood waren.

Ze vierden feest tot laat in de nacht. Kobus Mens droeg weer voor en zij zongen en dansten op de maat der muziek. Er kwam geen eind aan. Maar Dorus en Hanneke vochten met de slaap. De dag was lang voor hen geweest en vol van emoties. Zij verlangden naar rust.

En moeder Renckens maakte er een eind aan, nadat ze met haar zoon had overlegd.

"Donderdag is het derkes-tractatie," riep ze. "En voor vandaag is het feest afgelopen. Gullie bent allemaal bedankt en ik wens oer wel thuis."

In een kwartier was de herberg leeg. Moeder Renckens deed de schuif op de deur en Pietje zette de stoelen aan de kant.

"Laat maar, kind," zei ze, "ge bent veul te muu. Morgen is er weer een dag, ga maar gauw naar bed."

Pietje zou bij Dorus' moeder op het opkamerke slapen achter de herberg. Dorus en Hanneke kregen de bedstee in de keuken want zij waren nu de heer en vrouw des huizes.

"Wel te rusten," zei vrouw Renckens. "Kom Pietje, laat die twee maar, die vinden hun weg wel."

Pietje ging met haar de herberg door naar het opkamerke.

Daar stonden Dorus en Hanneke alleen in de keuken. Zij keken elkaar aan. Hoe vreemd om in de nacht tegenover elkander te staan en plotseling als uit een andere wereld gekomen dit besef in zich te voelen: nu zijn wij man en vrouw.

IV.

Op een zonnig middaguur kwamen alle derkes van de Zandstraat en de Meulenberg naar de herberg van Renckens om getraceerd te worden voor het gruenmaken. Miet Steeg was er ook bij, hoe dat kwam wist niemand, maar misschien had zij daar recht op omdat zij de eerste was geweest aan wie Dorus het nieuws van de bruiloft verteld had. Hanneke voelde zich nog erg onwennig in haar nieuwe omgeving, de herberg was iets nieuws voor haar en dan was er nog het huis en de winkel. Vrouw Renckens had een boodschap gestuurd naar Dientje Pansier en die kwam haar de eerste dagen door de drukte heen helpen. Dientje was naaister, maar Hanneke merkte met een oogopslag, dat 't derke erg kweek en handig was en goed met de klanten kon opschieten. Ook Dorus' moeder wist nog van aanpakken al was zij al zestig, het deed haar deugd dit nieuwe leven in haar huis te zien opbloeien. Ze liep dagelijks met een lach op haar gezicht op het erfje rond en was soms zo in gedachten, dat zij naar het schuurke ging of de werkplaats, zonder zich te kunnen herinneren wat zij er moest zoeken.

De derkes zaten bijeen onder de lage herberg-zoldering. Zij zongen van de Haagse Leen en Vooruit met de schuit naar de oliekoekenkraam. Een enkele durfde een couplet van het Mineurs-lied, maar het vreselijke woord aan het eind van ieder vers bleef achterwege of verstomde in een preuts gegiechel. Mijntje van Solingen droeg voor van het vissertje, dat aan de waterkant een aardig meisje zag. "Het vissertje viste totdat hij haar had en noemde haar toen zijn lieve schat". Dientje bracht de koeken rond en vrouw Renckens zette de kannen met koffie op tafel. Zij aten zoals het behoort, veul en vlug.

De middag was dra voorbij, maar het feest ging verder. Ze hadden al eens met steelse blikken door de ruiten gekeken om te zien waar de jongens wel bleven, Janus van Meel en Mens en de Bosmannen en Toon Koenen en Piet Neefs en Hanneske Rink en de Gele en Jan Beker en de Varkensbeer. Drika van Kruchten zat natuurlijk op Hannes Rink te wachten en Hanneke's zuster Pietje op Kobus Mens. Hoe kon het anders, ze hadden allemaal liever de jongens erbij.

Tegen de avond kwam Joegie binnen en Dorus' broer Jan.

"Jongens, het is hier derkes-tractatie," riep Miet Steeg met een oogje op Jan. "Er is geen toegang voor getrouwde mannen!"

"Dat zal wel," zei Jan. "Pietje, geef ons er eentje, we zijn fatsoenlijke klanten!"

Ze gingen in een hoek zitten en trokken zich van het gesnep niets aan. Vrouw Renckens vulde de glaaskes en Pietje zette ze voorzichtig op het kleine tafelke voor hen neer.

"Gezondheid, Jan. Gezondheid, Joechie!"

Toen ging de herbergdeur opnieuw open en kwamen de Bosmannen binnen en van Meel en Hannesneef en ten laatste ook Kersten en Mens. De derkes maakten giechelend plaats. Dorus liet de jongens hun gang gaan, gevochten zou er niet worden want er was vrouwvolk genoeg en ze waren nog nuchter, behalve Mens, die er bij Kersten al eentje gedronken had.

Dientje Pansier viert de glaaskes uit de kast, de dunne voetjes met twee tegelijk tussen haar vingers grijpend of ze nooit anders gedaan had, en in haar andere hand de fles met klare, die vol was tot de hals.

"Kom maar hier, Dientje," zei Mens, "wij bedienen ons zelf wel."

"Afblijven," snapte Dientje toen hij zijn hand naar de fles uitstak. "Wees maar niet bang dat ge oew part niet krijgt."

"Goed zo!", schalden de derkes met uitdagende gezichten.

Mens probeerde haar te grijpen, maar ze was hem te vlug af en hij buitelde van zijn stoel languit op de vloer. De derkes gierden van plezier en Mens bleef van schaamte een tijdje op de grond zitten

totdat de storm geluwd was en de pijn weggetrokken uit zijn arm. Toen hesen ze hem omhoog, hij liet met zich sollen of hij een baal meel was en plofte dan terug op de stoel dat ze kraakte.

De derkes kregen een glaaske rood met suiker. Er werd een tafel bijgeschoven. Piet Neefs en Borsten kwamen binnen en van Kessel en Thijs Wessels ook wel genoemd de Gele, die aan de jongens dansen leerde bij Beerke op het vloerke. De herberg werd te klein. Anna van Wegen ging met Pietje stoelen halen. De kring werd steeds groter. Zij schoven teruguit tegen de muren en Frans Kersten zat met Lina de Wever op de trapkes van het opkamerke. Dorus deelde sigaren uit, de rook hing weldra in grijze sluiers boven de hoofden, Hanneke zat er bij te puffen, het was toch al zo warm onder de lage zoldering en hoe slecht was zulk een walm niet voor de gordijnen. Dientje hield het oog op de jeneverfles en toen die leeg was, zette ze haar voor Kobus Mens op tafel. Ze was al weer weg een volle halen en Mens dreigde haar achterna, maar ze lachten hem allemaal in zijn gezicht uit.

"Dorus, ge hebt hier wat bijeen gegaard," spotte hij. "De derkes van Wijchen hebben geen eerbied veur de mannen. Geef mij dan maar Pietje!"

"Als ge maar weet, dat het in Zetten net eender is," krijste Hanneke's zuster.

"Ha," riepen ze allemaal, "daar zit ge nou, Mens, met oewe grote mond!"

Kobus sloeg vinnig zijn glaaske achterover. "Dat verd . . . vrouwvolk," dacht hij.

Joegie begon te zingen, een schommelliedje. Ze staken de armen door elkaar en wiegden mee op de maat van het lied. Dan gaf Joegie een solo en Kersten droeg het drama voor van de doofstomme vader.

Het werd donker en vrouw Renckens stak de lampen aan. "Hè!", riepen er een paar, "wat jammer!" Maar Dorus moeder hield er niet van, dat glaaskes werden omgestoten of gebroken en ten andere wilde zij zien wat er gebeurde. Dat jonge volk moest men in het oog houden.

Het werd snel tien uur en toen moesten de derkes naar huis, want het paste niet, dat zij later op straat liepen. De jongens slenterden mee, maar het was de moeite niet want zij waren gauw thuis en daar stond de vader te wachten, het erf werd afgesloten en de waakhond liep zijn laatste ronde en zocht zijn plaats in het hok. Kobus Mens wilde achterblijven, maar Kersten troonde hem mee en met Jan Renckens liepen de twee terug naar het dorp, waar de zomernacht al boven de huizen stond.

Zondagmiddag ging Dorus met zijn vrouw naar de spoorweg-aanleg kijken. Van de Klapstraat uit waren zij naar de Kraaijenberg gewandeld, dat wil zeggen naar de plaats waar eens de berg gelegen had. Want die was bijna geheel afgegraven en met het zand had men de Teersmortel gedempt en de spoordijk aangelegd.

"Volgend jaar zijn ze met de lijn gereed," zei Dorus, "en dan zullen ze ook met het station wel klaar zijn." Hij moest haar uitleggen hoe de treinen reden. Op stalen rails, die over bielsen lagen. En de werking der wissels en de seinen en de kracht der machines. Zij begreep het allemaal maar half.

"En rijdt het spoor dan dwars over de Klapstraat," vroeg ze.

"Ja zeker," antwoordde hij. "Maar dat wordt zo gemaakt, dat paarden en wagens er gemakkelijk over kunnen. En er komt een baanwachter, die de mensen waarschuwt als een trein op komst is."

"Gevaarlijk, erg gevaarlijk," meende ze.

Ze liepen aan bij de Posthoorn, het huis van Jan en Miene aan de grote bocht van de Klapstraat. Dat was vroeger een herberg toen Miene's oom nog leefde. Of eigenlijk geen herberg maar een huis waar de vooraanstaanden van het dorp geregeld aten en een neutje dronken. De notaris, de griffier en de ontvanger, die protestant was, kwamen er op gezette tijden. Miene vertelde, dat haar oom eens furieus kwaad was geweest om een grapje van de ontvanger. Toen die eens aan tafel zat, had hij gezegd, dat er voor één man te weinig gedekt was, namelijk voor de Paus. Ze konden inrukken had hij gezegd, als ze die hatelijkheden niet voor zich hielden.

Jan stond in zijn hemdsmouwen voor het huis.

"Miene is met Anna naar Hernen," zei hij. "Komt er in. Gullie zijt wijd van huis."

"Hanneke moet de weg nog leren," legde Dorus uit. Wijchen is zo groot. Van hier naar de Boskant is wel drie kwartier lopen."

Zij spraken over Frans Kersten, die het Ketelbutershuis wilde kopen en "In de kromme elleboog" een bakkerij en een herberg beginnen. Dat werd natuurlijk werk voor de gebroeders Renckens, want Frans was hun beste vriend en hij wist, dat ze hun vak verstonden.

Toen ging Jan aan Hanneke hele verhalen vertellen over de lui van het Hoogbroek en de Bullenkamp, die de streek onveilig maakten en gauw naar het mes grepen als zij een paar borrels gedronken hadden.

Hanneke luisterde met verschrikt gezicht. Jan hield er van haar te plagen. Maar wie kon het ontkennen, dat de meeste herbergen gesloten werden, als de van Munsters bij de Tol waren gezien of op Den Valen Dries? Dat volk was echter niet te weren op de kermis of met Nieuwjaar en Asdag, als alle herbergen vol waren van de voormiddag tot laat in de nacht.

"Let maar op, Hanneke," zei hij, "want het zijn rakkers."

Ze gingen langs de Huttenkamp naar huis.

In "De Palmboom" zaten kaarters achter de opgeschoven ramen. De rook hing grijs tegen de ruiten. Dat bracht Hanneke op een gedachte.

"Dorus," zei ze, "bij ons in de herberg kan dat zo niet langer. Dat gerook van die kerels vind ik verschrikkelijk. Alles slaat er van aan, het koper en de ruiten, en de gordijnen worden er bruin van als koffie. Er moet iets op gevonden worden, dat die rook kan wegtrekken. Moeder sluit maar altijd de herberg af na sluitingsuur en er is geen gaatje waar de rook langs kan wegtrekken. Er moeten bovenlichten komen, die we kunnen openzetten."

Hij keek haar aan.

"Och Hanneke," deed hij onverschillig. "Het heeft altijd zo gegaan. Waarom zullen we het nu ineens anders gaan doen?"

"Omdat het nodig is," drong ze aan. "Ik wil dat zo niet langer. Bah, ik ben vies van mijn eigen huis, en . . . en . . ."

"Ja," zei hij, "en . . . ?"

Wat kon Hanneke zich op een Zondag druk maken over gordijnen en rook en bovenlichten, dingen die altijd zo geweest waren.

"Die schouw," zei ze een beetje schuchter, "die schouw wil ik zo ook niet langer."

"Hanneke!", riep hij verschrikt.

"Hoe kan ik zo mijn huishouden doen en alles schoon houden met die open haard, die al maar walmt, en die beroete ketels, die moeder altijd tegen haar voorschoot houdt. Ze veegt er mee tegen de deuren en het is allemaal even vies en vet. Bah, dat ben ik zo niet gewend."

Was het dat waarom ze de hele middag zo zwijgzaam geweest was en soms in gedachten naast hem had gelopen en nauwelijks geantwoord op wat hij haar zei?

"Ge moet ook rekening met moeder houden," zei hij ernstig.

"Oew moeder zal dat best goed vinden," antwoordde ze vinnig, "daar ken ik haar nou wel voor. Maar of ze het ook zou goed vinden of niet, zo zou ik het toch niet langer kunnen uithouden."

Hij zweeg. Allemaal stadse allures, dacht hij, overblijfsels van Arnhem. Niets dan overdreven helderheid, goed voor mensen, die in villa's wonen, maar niet voor de lui in Wijchen.

Maar het was Hanneke menens. Twee weken daarna ontdekte zij in de bedstee een mierennest en zij wilde er niet meer slapen. Zij spreidde die nacht een bed op de vloer en de andere dag werd de slaapstee uitgeschrobd en geboend dat het zeepsop door de keuken stroomde.

Moeder Renckens liep een dag hoofdschuddend door het huis, maar ze zei niets, daar was ze te verstandig voor.

Nog diezelfde week schreef Hanneke naar haar vader, of ze haar erfenis niet al vast kon krijgen, dan kon ze het huis aan de Zandstraat laten verbouwen. De bedstee moest weg uit de keuken en een deel van de timmerwerkplaats zou slaapkamer worden. Er moesten bovenlichten komen in de herberg en de schouw moest worden weggebroken. Ze liet Dorus de brief lezen voor ze hem naar de brievenaarder bracht. Hij gaf haar gelijk, wanneer ze gewend was alles zo proper en zindelijk te hebben, waren die veranderingen ook nodig.

In Augustus ging de processie naar Kevelaer. Hij spoorde Hanneke aan met haar schoonzuster Miene de bedevaart mee te maken. Hij zelf zou thuis blijven om op zijn moeder te passen. Hij nam zich voor in de dagen dat zijn vrouw weg was, met zijn moeder over die zaak te praten, want er moest gepraat worden voor Hanneke's plannen ten uitvoer werden gebracht.

's Morgens heel vroeg stonden de huifkarren aan de kerk gereed na de vroegmis. Een lange karavaan trok het dorp uit, de kinderen liepen een eindweegs mee. Onder de huiven klonk de doffe dreun der Weesgegroeten. De harmonie ging ook mee. Joegie, de Bosmannen, allemaal waren ze er bij. Mijntje van Solingen was ook meegegaan, en vrouw Otterdijk, de vroedvrouw van de Touwslagersbaan, en Cis de Smid en Roest en Piet Renckens met zijn vrouw. Ze trokken over Gennep en Beugen naar Goch en vandaar naar Kevelaer. In de Maria-stad wierd behalve gebeden meest ook nog al flink gepimpeld. Het was maar goed, dat de wagens hen terugreden en er altijd nog verstandige mensen overbleven.

Dorus sprak met zijn moeder over Hanneke en de veranderingen, die zij aan het huis wilde aanbrengen.

"Dorus," zei de oude vrouw, "gij denkt, dat ik me dat allemaal erg aantrek. Toch is dat niet zo erg als jij denkt. ik heb altijd de huishouding op mijn manier gedaan en ik vond dat ik het goed deed. Hanneke is jonger, zij heeft geleerd bij de rijke lui in de stad, ze heeft haar opvattingen. Laat haar haar gang gaan. Tenslotte is zij de huisvrouw en moet zij het huis naar haar eigen zin inrichten. Moet ik me daar tegen verzetten? Dat zou toch dom zijn!"

"Gij bent erg verstandig, moeder," zei hij. "Ik bewonder oe. Ik voor mij zou me niet zo gauw gewonnen geven."

Ze lachte begrijpend.

Dat hebt ge van oew vader, jongen," zei ze met zachte stem. "Luister nu eens. Ik ben een oude vrouw en Hanneke zal misschien nog eens moeder worden van meer kinderen dan ik heb gehad. Mag ik haar dan in de weg staan in haar eigen huis. Doe jij maar wat ze zegt, want ze heeft het goed voor. Ze is een opperbeste huisvrouw, beter dan oew eigen moeder."

"Neen, moeder," zei hij met nadruk, "niet beter maar anders."

Ze zweeg.

Daarmee was hun hele gesprek ten einde.

Er kwam een brief van Jacobus Jansen uit Zetten voor de familie Renckens. Dorus gaf hem aan zijn moeder, die hem voorlas. Jacobus Jansen vroeg of Dorus' moeder de door Hanneke voorgestelde verbouwing goedkeurde en als dat zo was, gaf hij zijn dochter gaarne haar erfdeel om er de onkosten mee te bestrijden.

Nog de middag voor zijn vrouw terugkeerde schreef Dorus het antwoord terug en hij bracht de brief zelf naar Arnoldussen op de Touwslagersbaan, die hem door het loketje in de gang van de winkel in ontvangst nam.

Diezelfde avond kwam de bedevaart thuis. In de meulenwiek hing de vlag uit. De optocht trok achter de meulen om naar de Zandstraat en vandaar naar het dorp. De harmonie speelde in de kerk, de enige keer in het jaar. Het was nog al meegevallen met de fuyvers deze keer. De pastoor had een oogje in het zeil gehouden. Hanneke kwam terug met Miene aan haar arm. Dorus was haar bij de kerk gaan afhalen. Ze had een wit elpenbenen kruis gekocht en een Mariabeeld onder een stolp, voor Dorus' moeder een rozenkrans en voor hemzelf een kerkboek. Ze kwam niet uitverteld over de tocht. Volgend jaar ging ze weer, maar dan moest hij ook meegaan. Pietoom was toch ook mee geweest en zoveel mannen, die toch eigenlijk het werk niet in de steek konden laten. Hij beloofde het haar. Een jaar was nog lang, misschien konden ze komende zomer wel geen van beiden meegaan.

En dan zei hij:

"Oew vader heeft teruggeschreven, Hanneke. Het is in orde. Ik heb al antwoord gestuurd. We zullen nog voor de winter met het werk beginnen. Morgen ga ik naar Siebers om de zaak te bespreken."

"O, dat is heerlijk," zei ze opgewonden. "Wat zegt oew moeder?"

Dat had hij verwacht.

"Ze vindt het goed. Ze zegt, dat jij het huis van haar hebt overgenomen en dus ook alles zelf moet regelen. Maar we moeten nog wel eens even uitmeten hoe groot de slaapkamer kan worden. Want ik kan niet te veel ruimte van mijn timmerwinkel missen. Het werk moet kunnen doorgaan. Ook daar moeten we aan denken."

Ze was al veel te blij, dat het zo goed was afgelopen met haar vader, en dat Dorus en zijn moeder zich zo gemakkelijk naar haar inzichten schikten.

"Morgen moet Dientje Pansier komen," zei ze, "de gordijnen zien er uit dat het een schande is. Die van de herberg zijn vergaan van de eeuwige walm die er hangt. Zo gauw de bovenlichten klaar zijn, komen er nieuwe. En het koper in de winkel moet hoognodig gepoetst worden. Daaraan alleen heb ik al een halve dag werk. En laat Kees de Bruin maar eens komen om het gras tussen de stenen uit te halen voor de deur en op het plaatske. Bah, ik schaam me als er iemand op bezoek komt. Moeder komt voor de winter nog eens over uit Zetten en dan moet alles zijn opgeknapt. Zoals het nou is, heb ik geen leven, Dorus. Ik begrijp niet dat oew moeder dat zo altijd heeft kunnen laten liggen."

"Ja, ja," zuchtte hij, "daarom ben ik ook met ou getrouwd, Hanneke."

De andere dag begon het werk al vroeg. Dorus was Siebers gaan halen en samen maten ze alles op en maakten ze berekeningen van de kosten. Dientje Pansier hielp Hanneke de gordijnen afnemen en de glazen kregen een extra beurt, zo hadden ze nog nooit geblonken. Moeder Renckens werkte ijverig

mee, maar Hanneke had liever gehad, dat ze op een stoel was blijven zitten. Ze maakte met het ene het andere weer vuil. De herberg werd geschrobd en alle stoelen en tafels met schuimend zeepsop afgedaan. Tegen 10 uur kwamen twee boeren van de hei om een neutje, maar Hanneke liet ze niet binnen. "Ge ziet toch, dat we bezig zijn," zei ze. "Vanavond als alles aan de kans is, kunt ge terug komen."

Dorus zag dat. Hoe de mannen mopperden en verder op gingen. Maar hij zei niets. Als de schoonmaakwoede voorbij was, zou het gewone leven wel weer terug komen.

In de namiddag hield Hent de Touwslager met zijn wagen voor de winkel stil. Hij reed iedere Maandag met paard en kar naar de Nijmeegse markt om er goederen op te halen voor de Wijchense winkels. Er waren bussen met koekjes en dozen met superpek en babbelaars, allemaal van Graadt van Roggen op de Lage Markt. Hent gooide de bussen voor de toonbank en de dozen daar boven op. Er ruizelde zaagmeel over de vloer. Hanneke kwam toegelopen en zei:

"Laat het voortaan maar voor de deur staan, Hent. Kijk nou eens, hoe het er weer uitziet. En ge moet oew voeten vegen als ge binnen komt."

De voerman keek haar met grote ogen aan. "Voeten vegen," zei hij, "dat ben ik niet gewend, vrouw Renckens. Maar ik wil mijn vracht in het vervolg met plezier op de stoep zetten. Minder werk veur mij, begrijpt ge."

Hij kreeg zijn geld en sjokte met opgetrokken schouders weer terug naar zijn kar. "Een gek mins " bromde hij. "Die Dorus heeft zich wat aangeschaft."

Toch wilde Dorus het haar zeggen, toen ze in de keuken voor de koffie bijeen zaten. De Wijchense mensen waren van een bijzonder slag. Ge kondt ze niet naar oew hand zetten als kleine kinderen. En dan moest Hanneke voorzichtig zijn met de klanten. Als ge ze voor het hoofd stiet, bleven ze weg en gingen ze naar een ander. Een schoongepoetst huis was goed, maar de klant moest er even vrij als vroeger in kunnen rondlopen.

"Ze kunnen hun voeten vegen," zei Hanneke, "en wat minder walmen. Dacht ge, dat ik veur niks de godsganselijke dag sta te boenen? Als ze hier niks gewend zijn, dan moeten ze het maar leren."

Dat was haar laatste woord. Dorus zag, dat ze in die dingen onverzettelijk bleef.

De andere week al begon het werk in de timmerwinkel. Eerst moest de slaapkamer gereed komen. De schaaftank werd verslept en de kisten met gereedschap kregen een andere plaats. Rekken werden van de muur gebroken, er moest een nieuw venster komen, het was een wanorde van je welste.

"Die vrouw van ou heeft zich wat in d'r hoofd gehaald," zei Siebers terwijl hij hoofdschuddend naar het opeengehoopte gereedschap stond te kijken. "Ge zult oew werkplaats toch op een keer moeten uitbreiden, Renckens, ge hebt veel te weinig ruimte over."

"Daar heb ik al over nagedacht," antwoordde Dorus. "Dat is werk voor het volgend jaar."

Ze sliepen nog steeds in de bedstee, maar Hanneke mopperde er verschrikkelijk over. Dat begon Dorus te vervelen, hij maakte dat hij klaar kwam. Siebers zwoegde met de hartstocht van een vriend, die begrijpt, dat snel helpen goed helpen is. De fundamenten voor de eensteensmuur waren diezelfde week gereed. Dorus werkte aan de ramen en de deur, het moest meteen maar goed gedaan worden.

Midden September was het kermis, de bovenlichten waren nog niet gereed, dus drie dagen ergernis voor het Zettense derke. Pietje kwam over en dat was een geluk, misschien zou deze haar aandacht wat afleiden.

Ze zou het tenslotte wel naar haar zin krijgen, maar het kon toch niet allemaal binnen een paar weken gebeuren. Keulen en Aken zijn niet op een dag gebouwd.

Ze hielp mee in de herberg. Dorus had haar voorgerekend, dat ze goede zaken konden maken. De brouwer kwam iedere dag de lege vaten ophalen en nieuwe brengen. Hent de Touwslager moest tweemaal naar Nijmegen rijden die week. Het was druk vooral op Maandag en Dinsdag wanneer er gedanst werd. Dorus timmerde een verhoging voor de deur van het opkamerke, daar zaten de muzikanten. Van 's morgens acht uur werd er gedanst, mazurka en wals en schotske en duitse polka.

Dientje Pansier en Pietje bedienden in de herberg en Dorus' moeder in de winkel. Hanneke moest koken voor de muzikanten. En Dorus hield de orde er in.

's Middags kwamen de boerinnen van de Musschenberg en het Woord met haar grote pofmutsen op, die ze bij vrouw Renckens aflegden. Want het waste lastig met die mutsen op te dansen of in de oliebolenkraam te zitten. En Hanneke verzorgde haar haren als een volleerde kapster. Ze was het er over eens, dat iemand, die naar een kermis ging, er netjes moest uitzien. Toen Joegie en de Bosmannen kwamen eten in de keuken, zei Hanneke hen, dat ze maar geen schotske moesten spelen,

omdat de boeren dan zo stampen en er maar stof opwaaid. Het was toch al groezelig genoeg. Ze kreeg na de kermis twee dagen werk alleen aan die herberg waar iedereen maar in en uit liep, nog erger of het een stal was. En dan kwam midden onder de drukte tante Mijntje nog het varkensvoer ophalen. In het schuurke stond een oude bierton, waar het overgeschoten eten en het vatenwater in werd gegooid voor het verken van Aartoom. Dan moest Hanneke meehelpen die smerige ton op de kruiwagen te zetten. Aartoom had ook een geit, al wat die dieren vraten, haalde hij bij een ander en hij karnde zelf de boter en hij maakte zelfs mosterd, alles had hij van zijn eigen.

Het werd al maar drukker tegen de avond. Pauwke Florissen, de lantaarnopsteker zat hardop de namen van de herbergen op te noemen waar hij die dag al geweest was: De Palmboom, De Kroon, Mackay, De Arend, De Zwaan, Stevens, De Ploeg, Sanders, De Tol en De Uilenboom. Hij raakte de tel kwijt en begon opnieuw. Hanneke ergerde zich. "Mins," zei ze, "schei toch uit mee oew gezanik, drink oew glas leeg en ga naar het Gesticht, daar hoort ge thuis."

Ze lachten allemaal tot Joegje weer het teken gaf voor de muziek en het dansen herbegon.

Kobus Mens kwam gearmd met Klaas Brouwer binnenvallen, zingend en met zijn arm zwaaiend. Waar had hij die Brouwer van Woezik in Godsnaam opgelopen? Ze noemden hem de Vliegerd omdat hij een kwartaaldrinker was en iedere drie maanden een week lang als een razende de herbergen afliep wanneer hij het te pakken had. Dorus moest meedrinken. Natuurlijk, Mens was zijn vriend en de Vliegerd tracteerde. Maar Hanneke vond Mens geen goede vriend voor Dorus. Een opmaker was hij, een echte fuiver en een woesteling bovendien. Zijn moeder zat altijd thuis alleen. Dat kon zo toch niet goed gaan.

De laatste kermis dag was het zo druk, dat hele troepen jongvolk het verderop gingen zoeken in De Tol of De Uilenboom. Tegen de avond begon het te regenen en toen zaten alle herbergen van Wijchen vol. Er was geen plaats genoeg. Die een stoel hadden bemachtigd stonden hem niet meer af en die nog binnen kwamen werden behoedzaam weer naar buiten geloodst.

"Wijchen heeft nog geen herbergen genoeg," lachte Frans Kersten, "en we hebben er al tachtig."

"Misschien wordt dat beter als ge met die van ou begint," plaagde Dorus.

"Komend jaar in de zomer open ik."

"Dan meugt ge toch onderhand wel beginnen."

Dorus had geen tijd om te praten. De kerels zopen zo kolossaal, dat het niet bij te slepen was. Dientje had haar vrije avond. Het kind kon toch ook niet drie dagen lang in de herberg staan. Pietje was naar het dorp met Anna van Wegen en Mijntje van De Tol. Dorus was net één keer op de kermis geweest, deze middag had hij er een uurke afgenomen om even bij Kersten aan te gaan.

Vlak voor het sluitingsuur draaide het ook nog op vechten uit. Van Meel zat Toon Koenen te pesten en toen duurde het maar even of die twee werden handgemeen. Het ging om een derke van het Woord. Koenen was een rijke boerenzoon, maar de knecht van de mulder liet zich niet aan de kant zetten. Ze hadden elkander bij de strot en stonden even onbewegelijk, juist het beeld van twee Griekse strijders, die in de aanval versteend waren. Dan vielen zij tussen de stoelen. Dorus moest ze van elkander trekken. Koenen werd vals en wilde Dorus te lijf, maar hij was gauw naar buiten gewerkt waar hij kon afkoelen in de regen.

De andere dag was het kermis voorde kasteleins. Met een platte bierwagen werden ze opgehaald en reden dan alle herbergen af.

Hanneke maakte zich zorgen.

"Weest voorzichtig, dat ge niet dronken wordt, Dorus," waarschuwde ze.

Maar Dorus wist wel wat het kon lijden, hoewel het er soms ruw toeling.

Toch was hij de dag daarop maar half mens. Het klopte in zijn hoofd of iemand er gedurig met een hamertje op sloeg. Siebers kwam de muren van de nieuwe slaapkamer pleisteren en Dorus werkte aan de vloer. De deur hing al in de hengsels. 's Middags deed hij zijn dutje op de schaaftank, zijn rode zakdoek duwde hij achter het hoofd. Zo sliep hij een uur tot Siebers terug kwam.

Met de Nijmeegse kermis in October was de slaapkamer kant en klaar, goed in de verf en prachtig behangen. Hanneke snoof met welbehagen de lucht van verse verf en nieuw hout op. Hier zou ze kunnen slapen, in een frisse luchtige kamer. Dorus timmerde samen met Hannesneef een nieuw bed met diep inliggende panelen in de zijstukken. Het werd wit geverfd en Dorus moest de maat nemen van het plafond tot de eindstukken van het bed, want Hanneke wilde weten hoeveel el stof zij nodig had voor de hemel. Dientje Pansier zat met haar een dag te naaien en toen Dorus een namiddag thuis kwam van een karwei aan de Klapstraat, werd hij door Hanneke naar de slaapkamer getroond en kon

hij zijn ogen niet geloven bij wat hij zag. Geplooid aan een hoepel hing de tule naar beneden af over het bed lijk een sneeuw wit baldakijn. Zoveel hagelwitte helderheid had Dorus nog nooit in zijn leven gezien, noch bij zijn moeder noch bij een ander.

"En daar gaat ge nou vannacht slapen," zei Hanneke, terwijl ze ieder woord met een hoofdknikje beklemtoonde. "Dat is wat anders als de bedstee in de keuken, hè?"

"Ja, Hanneke," zei hij verlegen, "dat is het zeker. Maar ik zal er nog wel aan moeten wennen, geleuf ik."

"Als ge zo gauw gewend bent als ik, zult ge vannacht al best slapen, dat verzeker ik oe."

Hij viert haar bij de schouder en hield zijn hoofd tegen het hare. Zo bleven ze staan kijken in bewondering voor het werk van hun handen en het nieuwe huis, dat zij toch nog gebouwd hadden, onzichtbaar voor wie in de Zandstraat voorbij ging.

V.

Voor het winter werd hadden ze aan Miene van Wegen gemerkt, dat ze zwanger was. Al drie maanden was het zo en Miene had gezwegen als een graf totdat ze het niet langer kon verbergen. Dorus en Hanneke gingen haar geluk wensen. Was het geen geluk wanneer het huwelijk gezegend werd en er nieuw leven bloeide als een vrucht van de liefde tussen twee mensen?

Toen zij op de terugweg langs de Kalvermarkt liepen en aan het Sterrebos kwamen bij het kasteel, zei Hanneke ineens:

"Dorus, ik moet oer straks eens wat vertellen. Het zal oer vreugde doen."

Hij keek haar verrast aan, bleef bijna stilstaan, maar zij trok hem mee aan zijn arm.

"Wat zegt ge, Hanneke, zal het mij vreugde doen?"

Ze knikte. Die lach van haar was zo tevreden, zo in rust en nauwelijks zichtbaar op haar gezicht, dat Dorus uitriep:

"Is het dan zo, Hanneke, werkelijk?"

Ze hield de hand op zijn mond en keek rond of niemand hem kon horen.

"Ja," zei ze, "Dorus, we krijgen ook een kind."

Hij zei niets meer, maar het leek of hij plotseling begon te hijgen net alsof hij zich erg inspande. Hij liep al sneller. Die enkele passen voor hij thuis was, moest hij lopen, lopen, hollen en Hanneke meetrekken.

"Dorus, doe niet zo mal," zei ze.

"Kom, kom," jaagde hij.

De herbergdeur stond aan. Gelukkig was er niemand binnen.

"Moeder!", riep hij, "moeder!"

Vrouw Renckens stond op het erf met Marianne van het schooltje te praten. Het werd al duister.

"Wat is er?", riep ze en kwam op een sukkeldrafje naar binnen. "Wat is er jongen, ge doet me schrikken."

Pret, de hond, sprong blaffend het plaatske over.

"Moeder," hikkelde hij, "Hanneke, Hanneke . . ." Verder kwam hij niet. Hanneke zei zachtjes:

"Ik krijg een kiendje, moeder. Ik ben zo blij."

De oude vrouw sloeg de handen ineen. Even bleef ze zo staan en leek ze op een schoon heiligenbeeld.

"Och, derke," zong ze bijna, "wat ben ik gelukkig." Ze vloog Hanneke om de hals en beiden huilden ze van blijdschap. Dorus stak de lamp aan. Het was vroeg donker, de linden in de Zandstraat werden al kaal, de winter stond voor de deur.

"Nou werk ik vandaag ook niet meer," zei hij, "en ik ga me een Zondagse sigaar opsteken en we drinken een extra glaasje op de goede afloop. Moeder, haal de fles. Kom, Hanneke, ga er eens gemakkelijk bij zitten. Vanavond hebt ge niks meer te doen, geen verstelwerk en niks meer te stijven of te strijken."

"Keind, wat ben ik gelukkig," zei vrouw Renckens nog eens. "Eerst Miene en nou gij. Twee kleinkinderen ineens, twee keinder van mijn zonen, kunt ge begrijpen, wat dat veur een moeder betekent?"

Ze knikte.

"Het duurt nog lang veur het kiendje er is, moeder, en er moet nog veul klaargemaakt worden."

"De prachtigste tijd van oew leven, derke. En als het eenmaal zo ver is en ge bent moeder, dan kunt ge oew geluk niet meer op, dan is het of de wereld heel nieuw wordt en dan zoudt ge alle mensen kunnen omhelzen, zo blij zijt ge dan."

"Dat kan ik geleuven, moeder."

Deze avond zette het grote geluk in.

De winter zonk statig in het Wijchense land met het plechtgewaad van een koning.

Om Kerstmis lag de aarde wit van smetloze sneeuw en na Nieuwjaar kwamen er al zulke heldere dagen, dat Dorus dacht, dat de lente op komst was. De lente waarin het kind geboren zou worden. Wie zou het eerste zijn, Jan of hij? Dat was het groot geheim. Vroedvrouw Otterdijk had hem al aangesproken: "Renckens, wat heb ik gehoord?" Ja, ze had goed gehoord en hij zou haar laten roepen wanneer het zover was.

Wieske kwam ook eens inlopen met haar perdsvoet en haar lamme arm.

"Och, wa schoon, da ge een kiendje kriegt," lijsde ze.

Dan zat ze een ogenblik op haar stoel in gedachten alsof een herinnering in haar opkwam.

"Keinder zijn er genoeg in mijn huis iedere dag," zei ze, "maar er is er geen een bij van mijn eigen. Ik ben jaloers op oe, Hanneke."

Vrouw Renckens zat haar aan te kijken en had medelijden met haar.

"Wat gij doet is ook schoon," zei ze met overtuiging. "Teder mins heeft zijn roeping, Wieske. Onze Lieve Heer heeft met allemaal een bedoeling."

Ze knikte berustend.

"Ik ben altijd gaarne getrouwd geweest," zuchtte ze, "maar wie wou mij hebben, zo'n gedrocht. Het is toch wel hard. Gelukkige minsen denken daar te weinig aan."

"Wieske, Wieske," stelde vrouw Renckens haar gerust. "Er zijn er zo veul als gij. Denk eens aan Marianne en vrouw Otterdijk en Bel van Woezik en sommige dames van de Tienakker. Ge moet toch verstandig zijn. Er blieden er zoveul alleen."

Nog voor Kerstmis had Dorus de alcoof uitgebroken en de haard dicht laten metselen. Nu stond er een kachel, er hing nooit walm meer in de keuken en in de herberg stonden de bovenlichten open na het sluitingsuur.

Dientje Pansier kwam twee maal per week aan de kinderkleertjes naaien, er moest zoveul zijn, hemdjes en luiers en de uitzet voor het wiegje. Hanneke's kiendje zou niets te kort komen, daar kond ge van op aan. Als ze Zondags naar de kerk ging, keken de vrouwen haar na. "Bij dat Hanneke is wat te koop," zeiden ze. "Die is er op tijd bij. Natuurlijk, Dorus wil voor zijn broer niet onder doen. Wat maakte hij geen haast om ook getrouwd te komen toen Jan met Miene van Wegen van de Posthoorn trouwde. Maar Miene is toch eerder met haar kiendje, let maar eens op."

Vrouw Sanders liep dikwijls met haar af uit het Lof. Zij en Hanneke en de dames van de Tienakker waren de enigen in het dorp, die een hoed droegen in plaats van een muts. Niemand moest van die nieuwerwetse dracht iets hebben, maar Hanneke kwam van Zetten en had in de stad gewoond en daarom trok zij zich van die dorpse opvattingen niets aan. Mieke van den Hogen, die huishoudster was bij meester Mes, had eens gezegd, dat zij haar die hoed zo schoon vond staan, en er waren er heel wat die haar schuins zaten te bekijken in de kerk, dat had ze wel opgemerkt. Ze trok er zich niets van aan.

Op As-dag had zij niet meer geholpen in de herberg, de kerels waren bijzonder ruw, het leek of het voorjaar hen in het bloed zat. Er werd gevochten bij Sanders en in De Tol, en de van Munsters hadden bij Mackay al vroeg op die dag met de messen bedreigd. Ook bij Renckens zaten ze elkaar in de haren, 'n zoon van Brijkers met een boer van de Boschkant. Dorus moest weer tussenbeiden komen, hij had daarbij een fikse klap in zijn gezicht opgelopen. Het bloed liep hem langs de wang. Hij nam het ze niet kwalijk, die kwajongens, want als ze gedronken hadden, waren ze nog onhandelbaarder dan kinderen.

De dag daarop kwam Kees de Bruin bij Dorus in de timmerwinkel. De oude de Bruin had de jongen gaarne naar Renckens gestuurd, want hij wist dat hij daar het vak goed zou leren. Hij was pas vijftien jaar, maar zijn handen zaten hem niet verkeerd, het was een ijverige jongen en hij leerde vlug.

"Zo gauw als ge oew werk een bietje kent," had Dorus gezegd, "gaan we de werkplaats uitbreiden."

De jongen was trots op zijn baas, de eerste sinds hij van school gekomen was. Renckens stond in heel Wijchen bekend als een best vakman, die degelijk werk leverde en de mensen niet afzette.

Met St. Joseph zette dat jaar de lente in. Het was nog pas half Maart en tussen de huizen hing al zo'n weldadige warmte, dat het leek of het zomer was. De linden in de Zandstraat stonden nog kaal, maar de hemel daarboven ademde uit zijn wijdheid reeds schone verwachtingen voor een komend seizoen.

De takken en stammen kregen een zilverachtige glans juist of feeën ze hadden aangeraakt. Een prikkelende geur hing boven de akkers en in de tuinen achter de huizen.

De kinderen hadden geen school, 's morgens waren ze allemaal naar de kerk geweest. Na de mis gingen de jongens van dertien tot zestien jaar naar de brouwer op De Pas om bier te halen. Dan bleven ze daar hangen tot laat in de namiddag, sommigen kwamen om acht uur pas terug en deden of ze zat waren, hoewel ze niet anders dan slap bier gedronken hadden. Kees en Tienus de Bruin en Janus van Meel waren natuurlijk weer de belhamels. De derkes van het dorp hadden hen voorbij zien gaan, zingende als volleerde zatlappen en slingerend van de ene goot in de andere.

Hanneke moest zich gaan ontzien. Het lopen werd haar moeilijk, maar rusten wilde ze niet overdag, daar was ze te levendig voor. Dorus liet Dientje Pansier vaker roepen. Daar had ze vertrouwen in, ze was rap, vlug van begrip en liet zich snel naar Hanneke's hand zetten.

Toen het Pasen werd, was Miene van Jan op haar laatste. Drie dagen daarna werd het kind geboren, een zoon. Hanneke moest en zou naar haar toe. Het was of het kleine Evertje haar de vreugde vermeerderde om haar eigen kind, dat ze bij zich droeg. Dorus deed niets dan lachen om het trotse gezicht van Jan. Zo had de Posthoorn dan een stamdrager.

Nu wachtte de hele Zandstraat op het kind van Dorus en Hanneke. Het werd Mei. De bomen stonden zó blinkend in het jonge groen, dat het leek of het bloemtuilen waren, die aan de hemel hingen opengebloeid. De molen stond jeugdig op zijn terp en in het Sterrebos glansde het kasteel of het ter bruiloft ging. Het land van Wijchen was één diepe wondere tuin waardoor de geuren waaiden van duizenden bloemen die met tere kopjes te pronken stonden langs de schaduwkant der hagen en de warme muren der huizen. In ieder mensenoog lachte de blauwe lucht, de derkes liepen met opgeheven verzaligde gezichten en de mannen lachten als zij elkander tegen kwamen. De lente versnelde de klopp van het hart.

In de tweede week van Mei ging Hanneke liggen. Het deed haar leed niet tot het laatste op de been te kunnen blijven. Moeder Renckens was van 's morgens vroeg tot laat in de avond bij haar, wanneer er geen klanten in de winkel waren. Ze sprak met haar schoondochter over haar eigen blijde dagen en wat haar gedachten waren toen ze het kind voor het eerst zag. Dat was Dorus geweest. Hij had een vlekske op het gezicht, ze zeiden dat het geen kwaad kon. Zij herinnerde zich hoe zij, toen zij van haar zoon zwanger was eens was geschrokken voor verklede carnavalsgekken en zich een hand voor het gezicht had geslagen. Daarvan had Dorus die vlek op zijn rechterwang. Hanneke vond dat een akelig verhaal en ze kende het ook reeds lang. Haar man had het haar tijdens haar verloving verteld.

"Als mijn kiendje dan ook maar geen vlekken op het gezichtske kriegt," zei ze angstig, "want dan sterf ik van verdriet."

"Maak oe geen zorgen, keind. De natuur doet precies zo ze wil. Vrouw Brijkers van het Woord heeft vier zonen en drie dochters, bloeien van keinder, ge weet hoe een boom de oudste is. Ze zijn recht van leden, gezond, en weten van wanten. En wat was dat wijfke zelf geen gedrocht met haar vergroeide rug en haar scheve gezicht. Ge ziet, daar kunt ge ook al niets van zeggen."

Dat stelde haar gerust. De rugkrampen kwamen terug. Soms riep ze angstig, dat Dorus moest komen, die in de werkplaats aan een kinderstoeltje werkte. Dat was nog wel wat vroeg, maar op het ogenblik wist hij niets anders te doen.

De andere dag kwamen de weeën. Dorus keek maar naar het gezicht van zijn moeder, die rustig haar werk bleef doen en haar tegenwoordigheid van geest niet verloor. Hij voelde zich zo hulpeloos, wat kon hij doen voor zijn Hanneke? Allemaal kwamen ze hem vragen of het kiendje er nog niet was, Mijntje van De Tol en Sanders en Pietoom en Wieske en de klanten in de herberg. "Nee," zei hij, "nog niet, was het maar zo ver!"

's Avonds liet vrouw Renckens de vroedvrouw roepen, Dientje Pansier ging haar zelf aan de Touwslagersbaan ophalen.

"Eindelijk," zei vrouw Otterdijk, "ik dacht al dat het nooit zou komen. Evertje van Jan is al een maand oud en Hanneke laat maar op zich wachten."

Hanneke had een zware nacht. Dorus bleef opzitten in de keuken. Tegen drie uur kon hij het niet langer aanhoren en vroeg of hij de dokter zou halen. Maar vrouw Otterdijk wees met haar vinger naar haar voorhoofd en zei:

"Gek bent ge, Dorus. Ga een cognacske drinken in de herberg, daar knapt ge van op. Eer ge weerom komt, is het gebeurd."

Tegen de morgen werd het kiendje geboren, een dochter, een erg lief meisje met blauwe spiegelogskes en al dunne blonde haarwisjes op het hoofd.

"Een dochter, Dorus, een dochter," riep vrouw Renckens.

"Och," zei Dorus met een zucht, "wat ben ik blij, wat ben ik blij. Moeder, een kleindochter, nou hebt ge toch nog een derke!"

"Ja, jongen," schreide ze, "nou heb ik er toch nog een."

Hanneke lag roerloos in het blanke bed. De hemel boven haar ving een plek vroege zon. Dorus stond een ogenblik vertederd naar haar te kijken. Hoe schoon was ze zo in haar moederschap. Wat was een vrouw toch rijk, die het kind van haar schoot in haar armen droeg. Hij ging voor het bed op zijn knieën liggen en nam haar witte doorschijnende hand met de blauwe aderen, en hij kuste haar op het voorhoofd en de wangen, die warm waren, zacht-warm van moederweelde.

"Een derke, Dorus," fluisterde ze. "We noemen het Maria naar oew moeder en Lamberta naar de mijne."

"Ja," zei hij, "dat is schoon. Zal ik het moeder gaan vertellen?"

Ze knikte en keek hem na toen hij de herberg inliep naar het opkammerke waar de oude vrouw lag uit te rusten van de vermoeienissen der laatste nachten.

's Middags kwam de familie al op bezoek. De vroedvrouw had het eerst niet gewild, dat werd te druk zo aanstonds de eerste dag reeds. Maar tenslotte kon ze Jan en Mien niet tegenhouden, die hun Zondagse dingen er voor aangetrokken hadden. Ze vonden het zo mooi verdeeld, dat Dorus nu een derke had en zichzelf een jongen. Pietoom en tante Miet waren in de voormiddag al even aangelopen en toen Jan met zijn vrouw vertrokken was, kwam Aartoom op bezoek met tante Mijntje.

Dientje had het druk met de koffie en de beschuiten met muisjes. Kees de Bruin mocht het kiendje ook zien. Dorus had de jongen de vorige dag er op uitgestuurd mussennesten zoeken. Ja, ja, nou het wurm er was mocht hij weer in huis komen. De knecht lachte eens en zei: "Die dochter van oe wordt later een knap derke, Renckens, dat zie ik nou al"

Nog diezelfde week kwamen Jacobus Jansen en zijn vrouw naar Wijchen om hun kleinkind te zien en hun kind geluk te wensen. Dat was een dubbel feest voor Hanneke. Ze vonden het kiendje lief en Jacobus Jansen stond er soms minutenlang naar te kijken met zijn goedige ogen of hij ontroerd was om de schone rijkdom van zijn geslacht. Toen zij een ogenblik alleen waren, zei Hanneke's moeder, dat het huis er zo netjes uitzag en dat ze kon zien, dat er een jonge vrouw was ingetrokken.

"En gaat het nu beter, kind," vroeg ze. "Moeder Renckens is toch wel erg goed veur oe, is het niet?"

"Ja moeder, ze heeft alles veur me over en ze helpt gaarne. Altijd staat ze klaar, dat is waar."

"Maar dat andere dan, kind?"

"Och, moeder, ik ben er al aan gewend. Ze laat mij mijn gang gaan. Ze ziet wel in, dat ze niet zo helder is als ik. Nu die schouw is weggebroken, is er al een hoop minder roet in het huis. Maar de herberg vind ik verschrikkelijk."

"Ja, kind, daar moet ge aan wennen. Dat wist ge van te voren."

"Dat zuipvolk, moeder, het loopt maar in en uit, ge kunt dag en nacht werken om het huis schoon te houden. En op de drinkdagen met Nieuwjaar en As-dag en Portiuncula en Allerheiligen ben ik zo bang, dat ze Dorus iets zullen doen. Die vliegt er zo gauw tussen als ze aan het vechten zijn."

"Och, ze kennen Dorus hier, ze zullen hem wel ontzien. In Zetten had hij toch ook nooit van iemand last! En het werk, dat moet ge niet direct te fors aanpakken. Kalm aan, ge kunt niet alles tegelijk doen. Van lieverlede komt het naar oew zin, ge moet dat een bietje overleggen, ge ziet toch wel, dat ze oe hier niet in de weg staan. Dees slaapkamer hebt ge schoon in orde gemaakt, kind."

"Ja, dat is werk van Dorus. Het is toch zo'n goeie jongen, moeder. Eigenlijk is hij te goed. Werkelijk, veul te goed. De anderen maken daar maar misbruik van. Ik heb hem al zo duk gewaarschouwd. Eerlijk, ge moet er soms mee lachen. Zondag was Vriends bij ons in de herberg, een echt zuipverken, het was een schande zoals hij zich aanstelde. Toen het sluitingsuur was, heeft Dorus hem naar huis gebracht en zijn vrouw al het geld terug gegeven, dat hij bij ons had verdrongen. Wat zegt ge daarvan?"

"O, Hanneke, dat is schoon van oew man."

"Ja," zei Jacobus Jansen met overtuiging, "dat is schoon."

"Maar dat kan hij toch zo niet altijd blijven doen, vader! Waar blijven dan onze verdiensten? Die zatlappen hebben dat gauw door als ze op de zak van een ander kunnen teren."

"Zolang als oew eigen huishouden er niet onder lijdt, meugt ge Dorus geen verwijten maken, kind. Een man, die goed doet, moet ge niet tegenhouden."

Ze ging weer liggen naar buiten kijken. Het kiendje begon te schruwen. Moeder Renckens kwam de kamer binnen en haalde het uit de wieg. Ze legde het bij Hanneke in bed en nu was het aanstonds stil. Jacobus Jansen streelde met zijn ogen die twee gedaanten in het bed, zijn eigen kind en de eerste van een nieuw geslacht. De wereld, dacht hij, is niets anders dan een moeder, die haar kind het leven geeft en het lief heeft.

Toen de negen dagen voorbij waren en de kraamvisites achter de rug, stond Hanneke op en liet haar oog door het huis gaan, dat hoognodig een goede beurt moest hebben na al het in- en uitgeloop van de familie en de kennissen uit het dorp en de derkes van de Zandstraat, negen dagen lang.

Dientje Pansier had een werkvrouw laten komen voor het ruwe werk, want ze was zelf niet sterk. De herberg moest geschrobd worden en de winkel, en de was van het kiendje moest gedaan worden. Dientje zorgde voor het huishouden, bediende de klanten en deed de boodschappen. Moeder Renckens liep door het huis in gedachten, soms niet wetend, waar zij zou helpen, maar immer een stralende trek op het gelaat en van tijd tot tijd naar het wiegje lopend om het nieuwe kleine kiendje te zien.

Dorus kwam Frans Kersten tegen op de Kalvermarkt.

"En?", vroeg hij. "Groeit ullie Marieke goed? Dorus, Dorus, nou bent ge al vader. Wat is dat allemaal toch gauw gegaan. Ik dacht vroeger, dat ge nooit ging trouwen."

"Een man alleen is niks," zei Dorus ernstig. "Een man alleen is een kerk zonder toren en een meulen zonder wieken. Frans, hoe zit het mee oew plannen. Gaat ge nu bouwen of niet?"

"Ja," antwoordde Kersten. "De ketelbuter trekt er dees zomer uit, dan breken we de schuur af en dan beginnen we maar meteen."

"Ge krijgt een schoon pand, de bakkerij wordt wel wat klein, dunkt me, maar ge wilt er nou eenmaal een herberg bij hebben en waar het ene zit kan het andere niet zijn."

"Ik heb hoop, dat we in Juli al kunnen beginnen, Dorus. Ge hebt dan dees zomer een schoon karwei met oew broer."

Ze liepen samen de Kruisstraat af. Daar lag het nieuwgebouwde station met het rechte dak en de fraaie vierkante vensterkes. De schilders waren nog bezig aan de daklijsten.

"Komende week rijdt de eerste trein," zei Frans. "Het heeft ook lang genoeg geduurd."

Dorus knikte. Dat was een langdurige geschiedenis geweest. Eerst zou het de Zuid-Ooster-spoorweg worden, maar het liep mis, er was geen geld genoeg en de aanleg lag stil. Maar toen de staat het overnam, konden ze met het werk weer verder gaan.

Ze wandelden terug naar het dorp en spraken af, dat zij elkaar in de avond bij Sanders op de beugelbaan zouden treffen.

Dorus liep in gedachten naar huis. Hij was verwonderd over zich zelf. Wat zou Hanneke wel van hem zeggen. Hij had het plan gehad naar Woezik te gaan om er een geitje te kopen, en nu kwam hij thuis zonder zelfs aan een geitje gedacht te hebben. Als hij Kersten tegen kwam, hield die hem altijd aan de praat, dan leek het of er op de wereld niets anders bestond dan zij tweeën en hun vriendschap.

Toen hij thuis kwam, zei Kees de Bruin hem, dat Mens er geweest was. Hij kwam met de notaris van een verkoop in Den Horst en hij had om Dorus gevraagd. Hij was direct weer in het karreke gestapt, toen hij hoorde, dat Renckens niet thuis was en hij had geen boodschap achter gelaten.

's Avonds hoorde Dorus het bij Sanders, waar Mens ook kwam beugelen. Ze moesten op de dag van de spoorwegopening samen de eerste rit meemaken. Dan gingen ze het er in Nijmegen eens van nemen. Hoe ze weer thuis kwamen zouden ze wel zien.

Maar Hanneke wilde er niets van weten.

Luister, Dorus," zei ze. "Dieje Kobus Mens is geen goeie vriend veur oe. Het is een echte kwajongen, een zuuplap en een opmaker, die alleen leeft veur plezier en deugnieterij. Ge kunt gerust meerijden naar Nijmegen, maar ge komt op tijd terug. Als Piet Neefs of Kersten of Jan van Kessel dat willen doen, moeten zullie het weten, maar ik ben veul te bezorgd voor oe, als er wat met oe gebeurt, draag ik en het kind er de schande maar van."

"Hanneke," zei hij geduldig, "ge weet dat ik geen drinker ben en ook geen opmaker zoals Mens. Maar ik ga nou eenmaal gaarne met hem om. De jongen heeft een goed hart. Het is 'ne goeie mins, maar hij deugt voor zijn eigen nie. Ge hoeft niet bang te zijn, dat hij mij op het slechte pad brengt, ik ben een Rink, weet ge dat, en die lopen niet mee als kuddebeesten. Bij alles wat ik doe, gebruik ik mijn volle verstand."

"Ja, ja, dat is goed, Dorus, maar ik zeg het veur oew bestwil. Gullie bent altijd zo wild als ge onder elkaar zijt. En Kersten heeft het maar immer over de gemeenteraad en hij scheldt op de burgemeester en hij is ontevreden over het loon. Ge moet oe niet zo laten opjagen. Bemoei oe toch niet met die dingen. Ge haalt oe maar beroerdigheden op de hals."

"Hanneke, hoor nou eens goed," zei hij een beetje opgewonden. "Ik ben 'ne mins, die gaarne weet wat er in de wereld te koop is. Als ik zie, dat ergens iets niet goed gaat, wil ik direct helpen, en als ik merk, dat de ene mins de andere gemeen behandelt, kan ik me daar over opdraaien. Waarom moet er onrecht zijn als het even goed anders kan. Waarom moeten de minsen elkaar bedriegen en het leven lastig maken? Nee, dat kan ik me niet begrijpen en ik zal me mijn leven lang daar tegen verzetten."

Ze zei niets meer. Pret de hond lag al weer op Dorus' stoel en daarover ergerde zij zich. Het beest was al oud en vieselijk met kale plekken op zijn rug. Ze wilde dat ze die hond het huis kon uitdoen.

Moeder Renckens had in de winkel alles gehoord.

"Hanneke," zei ze, "laat de jong toch gaan. Hij zal zich wel weten te gedragen. Ge moet ook wat vertrouwen in hem hebben."

Hanneke maakte zich kwaad.

"Moeder," zei ze snibbig, "ge moest oe daar niet mee bemoeien. Als Dorus met diejen gekken Kobus Mens een ongeluk krijgt, zit ik met de gevolgen te kijken."

Pret sprong van de stoel en liep het erf op. De oude vrouw keek hem na. "Ja, ja," dacht ze, "oe er buiten houden is het beste."

"Keinder," zei ze, "ik wens oe goede nacht."

En ze slofte door de herberg naar het opkamerke.

Dorus staaarde door het achter raam waarvan de gordijnen nog opgetrokken waren naar het gele licht in de jonge kastanje. De maan was vol, de nacht werd nog schoner dan de dag, dacht hij. Een vogel, hoog in een linde van de Zandstraat, kon uitzien over de aarde die neerlag als een slapende fee. Maar de mensen, de mensen begrepen het niet, zouden zij wel weten, dat het er was voor hun geluk? De mensen twistten in de huizen, zijn eigen vrouw twistte met zijn moeder. Hijzelf, ja hijzelf kon zich niet inhouden te zeggen:

"Hanneke, ge moet toch niet zo uitvallen tegen moeder, het is een oud mins, ze meent het zo slecht niet."

Ze was bezig aan de aanrecht, haar driftige bewegingen verrieden haar toorn. Ze keerde zich om, haar gezicht kwam juist in het licht van de lamp.

"Ge moet me ook een bietje begrijpen," zei ze snibbig en toch ook ietwat verdrietig. "Oew moeder, al is ze dan ouder, moet inzien, dat ik op mijn eigen benen wil staan en alles regelen zoals ik dat zelf wil. Ge weet net zo goed als ik, dat ik moeilijk met haar kan huishouden omdat ze zo slordig is. Och, ik zie zo veul deur de vingers."

Dorus ging rechtop in zijn stoel zitten.

"Dat moet ge ook," zei hij verontwaardigd, "want het is mijn moeder, de moeder van oew man."

Ze schrok om die waardige woorden en bleef hem staan aankijken. Een ogenblik hing de stilte als een dreiging in de avondlijke keuken, alleen het klokje tikte, het leek of het met een heel klein hamertje klopte op die beide voorhoofden, waarachter de gedachten renden als wilde paarden in een prairie.

"Ik had me alles zo anders voorgesteld," klaagde ze, zich bedwingend. "Ge weet niet wat het veur me is in een rommelig huis te moeten wonen, waar alles onderkomt en niet op zijn plaats ligt. Tweemaal in de week poets ik de schalen van de weeg, maar het helpt allemaal niets, want moeder gooit er het zout zo maar in, in plaats dat ze het in de buul doet."

"Och, gij met oew poetsen, ge kunt ook overdrijven. Moeder wil de buul nou eenmaal niet meewegen, dat is alles. En moet gij nu het goede mins op haar oude dag nog gaan dwingen om het anders te doen? Het is beter, dat ge de minsen op een ongepoetste schaal geeft wat hun toekomt als dat ge ze met een blinkende schaal besteelt."

"Ze doen het toch overal direct in de buul, Dorus. Die moet toch ook betaald worden."

"Ja, ja, ze doen ook overal water bij de jenever, maar daarom doe ik het nog niet."

"Daarom worden de anderen ook rijk en gij nooit."

"Liever arm met een eerlijk geweten dan op zo'n manier rijk. Ik zal er voor zurgen, dat nooit iemand van Dorus Rink kan zeggen: daar zijt ge niet eerlijk aan gekomen, of: daarmee hebt ge oew evenmens te kort gedaan. Nog niet al moest ik gaan bedelen. Als ge dat maar weet."

"Och, Dorus, wat zijt ge aan het doordraven. Ge bent echt oew moeder."

"Gelukkig dat ge dat merkt."

"Ja, en ge moest oe niet zo laten bepraten door Kersten."

"Door Kersten ook al niet? Eerst was het Mens en nou Kersten. Ik geleuf, dat ge me, als ge oew zin kreeg het liefst als een hondje aan een zeel zoudt vastleggen op het erf."

Ze gaf geen antwoord meer. Op het schapke boven de pomp stond de lamp. Die stak ze aan, het glas glom als kristal, het koperen blad aan de steel leek een spiegel.

"Kom maar," zei ze, "dan gaan we slapen."

Dorus liep haar achterna. Op het slaapkamerke knipperde hij met zijn ogen tegen het wit van de gordijnen alvorens hij in slaap viel en de dromen hem meenamen naar dat ijle rijk van loutere goedheid en liefde.

De week daarop reed de eerste trein. Heel Wijchen liep uit naar het station en de spoordijk om het stoom-monster te zien, dat hoog op zijn stalen wielen over de smalle rails kwam aanrijden, versierd met vlaggen en bloemen en een brede wolk walm en smook neerspreidend over het lichte land aan de voet van de dijk. De harmonie stond opgesteld op het perron en Sanghlust, de Liedertafel waar Wierts van Coehoorn president van was. Daar neven wachtten de notabelen van het dorp in feestelijk tenue, de burgemeester, de notaris met zijn kromme rug, de pastoor en de domenie, de bovenmeester en de franse monsieur, die Dorus leerde stamelen in de taal van Marianne, de zusters en de dames van de Tienakker. De veldwachter hield de mensen op een afstand, zijn hand omklemde het gevest van zijn sabel en de brede bies op zijn broek brak in tweeën iedere keer wanneer hij een stap nam op het kleine stukje ruimte, dat men hem gelaten had tussen de hoge bestuurderen en de schooljeugd, die getooid met vlaggen van rood wit blauw stond opgesteld tegen het hekje aan de zijmuur.

Dorus was er ook met Mens en Kersten en Hannesneef. Zij zouden meerijden naar Nijmegen. Deze eerste rit was gratis, een reclame van de Spoorwegen en een eerste kennismaking voor velen, die nog nooit in een trein gereisd hadden.

In de verte ging de stoomfluit, er kwam deining in de menigte, de halzen rekten zich, de veldwachter draaide zenuwachtig aan zijn snor, de kinderen werden rumoerig. Die aan de rand stonden en langs de lijn, zagen haar het eerst. Een stalen locomotief, dreigend naderbij komend in rook en damp langs de kaarsrechte rails, nog eens fluitend en nog eens, een goedsmoedse reus, die denderde onder het kolossale gewicht en zich met een vaart te midden van die lachende en bewonderende Wijchense mensen stortte, en puffend en piepend stopte en zuchtte: hier ben ik. Er gingen portieren open en in sissende rooksluizen gehuld stapten deftige heren op het perron, juist op de plaats waar burgemeester Wassink met de hoed in de hand stond te wachten. De kinderen juichten, de mensen durfden nu weer dichterbij komen, het leek eerst zo gevaarlijk toen de trein nog in beweging was. Hier stond plotseling het schone, het verrassende uit een andere wereld midden in het dorp, een wonder van het menselijk genie, een middel van vervoer waarbij al het oude in het niet viel.

De burgemeester trad naar voren en reikte de heren de hand. Hij sprak een welkomstwoord, het papier in zijn hand trilde, eenmaal sloeg de wind het om. Die dichtbij stonden vingen nu en dan een woord op, maar de locomotief stampde en siste zo wild, dat het hele perronnetje er vol van was en niemand iets van de feestrede verstond. Maar toen de burgemeester z'n hoed ophief voor een driewerf hoera, juichten de mensen zo dapper mee, dat het alles overstemde. En de kinderen zongen een lied, eerst bedeesd en met plots ernstige gezichten opkijkend naar de meester, die met beide handen over hun hoofden wuifde, doch dan van lieverlede vrijer de jubelende klanken latende gaan boven de grote menigte aan alle zijden rondom het station. Dan speelde de muziek het Wilhelmus, langzaam en waardig, de veldwachter stond in de houding, weifelende stemmen zongen mee en het juichen daarna herbegon tot de stoomfluit met hoog trilgeluid waarschuwde, dat de reizigers moesten instappen. De portieren klakten dicht. Dorus stond met Frans Kersten voor een omlaag geschoven raampje te wuiven, achter het hek zag hij Hanneke met zijn moeder, nu pas bemerkten zij, hoe heet de zon laaide over al die mensen, waarvan de achtersten op hun tenen stonden om de trein te kunnen zien vertrekken. Het sein werd gegeven, de locomotief spoot helderwitte stoom onder de wielen uit, nog eens ging de fluit, de wagons schudden in hun eerste beweging, allengs reden zij in regelmaat. De trein schoof weg voorbij de spelende muziek en de juichende kinderen. Hoog in de strakke lucht ging een kleine wolk mee op reis. De meulen in de verte wuifde met al zijn armen en het kasteeltorentje gluurde glinsterend boven de bomen uit als een nieuwsgierig mensenkind, dat uitkijkt over de haag van een

tuin. De wielen tiktakten over de rail-stukken, een prettig eendere cadans waarop je kon zingen. Het land draaide lijk een rad, een grote kermismolen, die eeuwig wentelde maar nooit rond kwam. De bossen waren waaiers, die open en toe klapten, de aarde schoof maar verder, eindeloos onder de razende roffel der wielen.

Voor ze op het grote perron van de stad aankwamen, zei Dorus:

"Frans, dat is het begin van de nieuwe tijd, begrijpt ge? De machine gaat de mens verdringen, de gezegende, verdoemde machine."

Dorus had zich aan zijn woord gehouden, nog diezelfde avond was hij voor donker weer thuis.

Hanneke zat nog met de kleine op schoot. Marieke was lastig geweest, vanwege de warmte zei Dientje Pansier.

"Dat ge in zo'n trein durft gaan zitten," zei ze, "de schrik sloeg me om het hart toen ik langs alle kanten die stoom zag. Daar zullen dunkt me toch wel eens ongelukken mee gebeuren, wat gij, moeder!"

"Net zoveel als mee iedere gewone wagen waar ge een perd veur spant," zei Dorus. "Mensenwerk is nou eenmaal nooit volmaakt en het kan niet zo vernuftig gevonden zijn of altijd mankeert er nog wat aan."

Het kiendje werd stil, toen het de warme stem van zijn vader hoorde. Het hield het hoofdje opzij en lag met grote ogen naar de zoldering te kijken. Toen Dorus zijn dochterke zag, dit broze, zo welgeboren kiendje, raakte hij aan het nadenken over de bestemming van Gods schepping, die al het maaksel van mensenhanden in schoonheid en regelmaat verre overtrof. Gods schepping herhaalt zich door alle tijden in de geboorte van een kind, de geslachten, de lang vergane zo goed als de nog komende in toekomstige eeuwen, zij zien in de wenteling der seizoenen over geboorte en dood het grootste wonder en het diepste mysterie der mensheid. Gods werk behoefde geen vervolmaking zoals dat der mensheid. Het was goed van de beginne af en voor alle geslachten bestemd.

VI.

Hanneke kwam alleen uit het Lof. Vrouw Sanders was thuis gebleven omdat zij de kinderen niet alleen wilde laten. Heel zachtjes tikte de regen op Hanneke's parapluie. Ze had haar rokken opgetrokken, want ze haatte modderspatten op de zoom van het kleed. Ze liep onmerkbaar in zichzelf te praten. Straks kwamen de mannen in de herberg en ze zouden met hun slijkschoenen over de helder geboende vloer lopen zonder er zich iets van aan te trekken hoeveel werk zij daar aan had gehad. En in de winkel liepen de klanten nog laat om een pond suiker of een stuk suikerpek voor de kinderen. Ze ergerde zich daar over. In dit huis was zij gedoemd een eeuwige strijd te voeren tegen het vuil, dat er met handen vol werd ingedragen. Ze dacht na en keek zuur naar de pruilerige bomen, die het water van zich afschudden lijk een hond die gewommen heeft. In de herberg zou ze baalzakken op de vloer leggen van de deur naar de toog, dan konden die zuipschuiten daar over heen lopen als ze wilden en anders moesten ze maar naar een ander gaan. Dorus liet hen veel te veel hun gang gaan, hij bekommerde er zich niet om of de vloer vol lag met zand en as uit de pijpen, zodat het knarste onder de voeten. Wat dat betreft leek hij sprekend op zijn moeder. Hoe kon iemand in Godsnaam zo zijn. Verbeeld je, de oude vrouw stond soms vaten te wassen in haar beste kleed en met de gouden halsketting om. Uit de kerk bond zij haar rokken op met het lint van haar voorschoot en ging dan aan het vegen dat het stof haar om de oren vloog. Verschrikkelijk, zoveel slonsigheid was zij niet gewend, haar moeder had haar anders geleerd. Hoe lang moest die vrouw haar nog plagen met haar slordigheid. Dat was niet uit te houden.

Onder de rand van haar parapluie zag ze het Sterrebos blinken in een druilzon en boven het kasteel vergrijsde het torentje achter een rag van mistregen. In dat kasteel, daar had ze kunnen wonen met de barones die er zo van hield, dat het koper blonk van de poort, en het zand van de oprijlaan was gegrieseld met korte haaltjes naar links en naar rechts zodat het leek of het figuren waren van een loper. De toren, - hoe was het ook weer, versymboliseerde het jaar en de vier hoektorens de jaargetijden: lente, zomer, herfst en winter. Twaalf kelders waren er en twee en vijftig kamers en zoveel ruiten zaten er in de kozijnen als er dagen in het jaar waren. En de baron, die had de kruisweg geschonken in de kerk, mooie staties met heuse beelden, juist of ze leefden als ge er lang naar keek. Ze herinnerde zich weer die eerste keer, dat ze ging biechten bij pastoor van Lieshout. Er zaten heel wat mensen voor de biechtstoel, maar ze had er geen erg in gehad en ze was naar binnen gewipt. De mensen lieten haar gaan, omdat zij dachten, dat zij een dame van Tienakker was om haar stadse hoed, die niemand anders droeg in het dorp dan vrouw Sanders. Maar naderhand hadden ze haar tegen gehouden toen zij wisten dat zij de vrouw van Renckens was, ze moest wachten even goed als de anderen.

Ze schrapte haar voeten af op de stoep voor de winkel deur en liep op haar tenen de keuken in om andere schoenen aan te doen.

Pret, de hond, lag op een stoel, zijn poten waren nat. Ze werd kwaad meteen dat ze het zag en joeg hem naar buiten. Dat vuile dier zette overal zijn modderpoten, zelfs op de stoelen waar iemand met zijn goede kleren op moest gaan zitten.

"Laat de hond toch binnen blijven, Hanneke," zei vrouw Renckens, "waarom moet ge dat beest altijd weg jagen?"

Ze keek haar schoonmoeder recht in de ogen.

"Moet ge dat nog vragen? Ik begrijp niet hoe ge zo'n vuil beest in huis wilt hebben. Overal liggen haren en zet hij zijn smerige poten, ik heb zeker nog geen werk genoeg!"

"Och, Hanneke, dat verbeeldt ge oer maar. Het is zo'n lief dier. Hij doet alles wat ge hem zegt. Hij is zo aan mij gehecht, dat hij geen dag zonder mij zou kunnen. Toen ik de leste keer naar Kevelaer ben geweest, was hij doodziek toen ik terug kwam, hij heeft een uur om me heen gesprongen, ik dacht dat hij van blijdschap zou sterven."

"Was dat maar gebeurd," zei ze hard.

"Hè, Hanneke, hoe kunt ge dat zeggen."

Ze zweeg en ging de zakken uit het schuurke halen om ze in de herberg te leggen.

De vrouwen liepen langs elkaar heen. Buiten was het triestig en in huis niet minder. De oude vrouw dacht: vandaag wordt de hond er uit gejaagd en morgen ik. De rust in het huis is weg. De burens staan soms in de verte naar mij te kijken alsof zij weten wat de moeder van Dorus Renckens wordt aangedaan. Ze kreeg de tranen in haar ogen. Zei vrouw Stevens laatst niet, dat ze klant bleef alleen om haar, want dat ze anders geen stap meer in de winkel zou zetten.

Toen ze Hanneke even daarna met het kiendje op haar schoot zag, werd ze vertederd en lachte ze weer. Wat konden de mensen eigenlijk met nietige dingen hun leven vergallen en hoeveel schoons en verrukkelijks bezat het niet als men alleen maar keek in de ogen van een kind. Over Pret wilde ze niet meer spreken, het was een trouw dier, maar toch ten slotte geen mens en Hanneke had ook wel gelijk dat ze het domme beest naar buiten Joeg.

"Marieke wordt een schoon derke," zei ze.

Hanneke keek stil voor zich uit. Ze had al weer lang spijt van haar woorden van straks. Het is toch een goed mins, dacht ze, was ze maar wat netter op haar kleren en liet ze alles maar niet zo slingeren. Ze zuchtte en legde het kind in de wieg toen het genoeg gedronken had.

De winkel deur ging open en dicht. Een kleine gedaante liep door naar de keuken. Vrouw Beker kwam het zwarte pak van Dorus terug brengen, dat Beker geleend had voor de begrafenis van zijn broer.

"Zijt ge er mee deur de regen gekomen," zei Hanneke angstig.

De vrouw trok een ontdaan gezicht.

"Maar ik heb het onder de parapluie gehouden, er is geen drup op gevallen. Kiek zelf maar, vrouw Renckens. Er is niks aan het pak."

Hanneke liet haar keurende ogen over het costume gaan, dat de vrouw op de tafel gelegd had.

"Het is goed," zei ze. "Ik zou het ook verschrikkelijk vinden als er iets aan gekomen was."

Vrouw Beker voelde zich opgelucht.

"Ik moet gauw weer gaan," zei ze. "De man wacht op het eten. Ge bent vriendelijk bedankt. Ik breng oer dit najaar een ben peren van onze boom."

"Niet neudig," lachte Hanneke, "daarveur leen ik het niet uit."

Maar voor vrouw Beker aan de winkel deur was, riep Hanneke haar terug. Ze had de hoedendoos snel open gemaakt en gezien, dat Dorus' hoed er niet in lag, maar een andere, die niet van hem was, vaal en groenachtig en met kale plekken aan de rand.

"Vrouw Beker, vrouw Beker!"

Het menske kwam op een sukkeldraf terug gelopen.

"Wat is er? Heb ik iets vergeten?"

"Neen, de hoed! Ge hebt een verkeerde hoed terug gebracht!"

Ze sloeg de handen in elkaar.

"Hoe is dat meugelijk!"

Hanneke stond het hoofd te schudden over zoveel slordigheid.

"Ja, ge ziet dat het meugelijk is. Maar hoe krieg ik nou Dorus zijn hoed weer terug?"

"Die zal ik dan nog wel thuis hebben liggen," zei de vrouw met een angstig voorgevoel dat dit niet zo was.

Hanneke bedacht zich een ogenblik. Dan zei ze beslist:

"Ik ga efkes met oer mee. Want ik ben niet gerust veur die hoed terug is."

Ze deed haar schoenen weer aan en nam de parapluie uit de gootsteen. "Kom maar gauw. Het is toch wat te zeggen. Als het aan mij had gelegen, was dat pak nooit uitgeleend."

Vrouw Beker stelde haar gerust.

"Die hoed kan toch niet weg zijn, vrouw Renckens, het is een vergissing. Er zijn bij ons zoveel minsen oer de vloer geweest."

"Ja, ja," zuchtte Hanneke, maar ze wist wel dat dat geen vergissing kon zijn, want daarvoor was het verschil tussen de hoeden te groot.

Ze liepen door de regen naar Bekers huis.

Maar Dorus hoed was er niet. De arme vrouw wist geen raad en stond Hanneke met verschrikte ogen aan te kijken.

"Wie zijn allemaal bij oe in huis geweest gisteren," vroeg ze.

Beker hoorde de vraag vanuit de keuken en riep:

"Mijn schoonzusters broer van Woezik was hier en Graatje van Hent Steeg en mijn broer uit Hernen. Maar Graatje had geen hoge hoed op, daar hoeft ge dus niet te vragen."

Dus moet ik eerst naar Woezik bromde Hanneke. "Geef dat oud vod maar hier, dan kan ik ze dat meteen terug geven."

Ze zei goedendag en sloeg de weg in naar Woezik, waar ze de familie van Bekers schoonzuster wist wonen. De mensen schrokken toen ze haar zagen, want haar gezicht was rood van opwinding. Eerst hoorde ze gefluister in de bedstee van de slaapkamer en toen kwamen ze met Dorus' hoed aandrigen. Het was een vergissing geweest, zeiden ze. Ze hadden het zelf nog niet gemerkt want de doos was niet open geweest. Vrouw Renckens had niet zo ver hoeven komen lopen, ze zouden haar heur eigendom eigener beweging wel terug gebracht hebben, want wie had er nu wat aan een andermans hoed?

Hanneke trok zich van al die op de mouwspelderij niets aan. Ze dacht er het hare van en kon geen vriendelijk woord vinden, zo verstoord was ze over die leugenachtigheid. Ze deed de knippen over de deksel, nam de doos onder de arm en vertrok meteen weer.

Toen ze thuis kwam, zat Dorus aan tafel de krant te lezen. Ze zette de doos voor hem neer en zei:

"Raaidegij nou eens, waar ik die hoed van ou heb moeten terughalen?"

Dorus begon hardop te lachen en trok haar bij de arm naar zich toe.

"Wat maakt gij oe bezurgd om dieje kachelpijp van mij," zei hij. "Had hem maar gelaten waar hij was, want ik zet hem toch mijn hele leven niet meer op."

Ze was een en al verontwaardiging.

"Ge bent gek, Dorus," riep ze. "En als ge dan eens naar een begrafenis moet. Ge hebt nou eenmaal een prachtig zwart pak, waarom zoudt ge het dan niet gebruiken?"

"Ja, ja," lachte Dorus. "En waar hebt ge de hoed nu terug gevonden?"

"Bij van Stralen in Woezik. Ziet ge, die wilden ouw hoed wel hebben! Een wonder dat ze de jas en de broek ook niet geruild hebben. Maar dat zeg ik oe, ouw pak wordt nooit meer uitgeleend, dat is de eerste en de laatste keer geweest. Die uitlenerij van kleren is niks gedaan. Als iemand graag deftig wil zijn, dan moet hij ook maar zurgen, dat hij zijn spullen zelf in orde heeft."

Dorus ging er maar niet tegen in. Hij was al blij genoeg, dat Hanneke niet voor niets naar Woezik was geweest.

"Is moeder in de herberg?", vroeg ze plotseling.

"Ja," zei hij. "Waarom?"

"Luister, Dorus. Ik heb het oe al eerder willen zeggen. Pret moet het huis uit. Ik erger me dood over dat vieze dier. Straks lag hij met zijn vuile poten op een stoel. Hij schuurt overal langs, zijn haren vallen uit en hij stinkt. Die hond moet weg."

Hij schoof zijn stoel achteruit en bleef nadenkend zitten staren in het grijze schemerlicht van de avond.

"Ge hebt gelijk," begon hij, "de hond is oud, maar moeder is zo aan hem gehecht. Zouden we hem maar niet zo lang hier houden, misschien gaat hij over een half jaar toch dood."

Ze was bezig in de gootsteen en zonder zich om te draaien zei ze:

"Dorus, ik wil die hond hier niet langer in huis bij het kind. Dat is mij veul te gevaarlijk. Ge hoeft niet tegen moeder te zeggen, dat ge hem wegdoet. Breng hem maar naar een boer op de hei en doe net of ge van niks weet."

"Neen, Hanneke, dat kan ik niet. De hond naar een ander brengen kan ik niet."

"Laat hem dan doodschieten."

"Dat eerder, als het moet. Maar och, laat het beest toch lopen, zo erg als ge het veurstelt, is het immers toch niet."

"Het is wel zo, Dorus. Dat ge dat nu niet wilt inzien!"

"Nou ja, maak oe nou maar niet druk, we zullen wel eens zien. "

Hij ging naar de herberg.

Pietoom stond net op het punt weg te gaan. Hij had zijn vier neutjes al weer op de pof gehad. "Als ik soms dood ga," riep hij nog aan de deur, "moet ge het maar schenken."

Frans Kersten kwam nog even aanlopen om over de bouw op de Huttenkamp te praten. De andere week begonnen ze met de afbraak van het Ketelbutershuis en dan zouden ze gauw met de nieuwbouw kunnen beginnen. Een mooi karwei voor Dorus en zijn broer, en dicht bij huis. Soms moest hij naar Hernen of Leur en dat was niet prettig omdat hij dan te ver moest lopen en in de namiddag overblijven.

De Bruin kwam er ook nog even ene vatten en toen ook die vertrokken was, begon Kersten over de mannen te praten, die het bestuur hadden over het dorp en over de raad, die door de burgers was gekozen om hun belangen te behartigen. Hij noemde namen en sloeg daarbij met de vuist op de tafel. Het rood kwam op zijn wangen en zijn ogen stonden kwaad op Dorus gericht alsof die de schuld was van zijn woede. Doch Dorus knikte maar en zei ten laatste:

"Gij denkt precies eender als ik, Frans. De kerels, die het bestuur hebben in stad en land, die zijn er om te zorgen, dat ieder het zijne kriegt en dat niemand te kort kumt. Maar wat gebeurt is juist het omgekeerde."

Ze praatten lang over het voort groeien van het onrecht door heel het land van Maas en Waal, in alle dorpen, waar eerlijke mensen werden achtergesteld bij woekeraars en uitbuiters en aanranders van een andermans eer. Welke taak hadden de bestuurders anders dan dit onrecht tegen te gaan en aan de wereld het aanschijn van haar eerste dagen te hergeven?

Hanneke kwam de herberg in toen ze het geschreeuw van Kersten hoorde. Die twee konden zich wat druk maken, meende ze, om dingen die nu eenmaal toch niet anders waren. Hoe dikwijls had ze Dorus al niet gezegd, dat hij zich buiten de politiek moest houden, die gevaarlijke politiek, die een man zijn hele leven bedierf.

"Hanneke," zei Dorus, "luister keind, Als er 's nachts bij vrouw Sanders dieven komen en daar het hele huis leegplunderen, zodat het mins veur zich en de keinder geen kleren meer heeft om aan te trekken, wat zegdegij daar dan van?"

"Dat dat een schandaal is en dat ze die dieven moesten zien te pakken kriegten en ze levenslang in het kot zetten. "

"Goed, maar als ze die dieven nou niet kunnen te pakken kriegten omdat ze de veldwachter te slim af zijn?"

"Ja, dan!"

"Dan laat gij vrouw Sanders zeker maar tobben met haar armoei, hè? Omdat het nou eenmaal niet anders is!"

"Neen, ik geleuf, dat ik dan wel zo fatsoenlijk zou zijn om heur te helpen zoals het een christelijk mins betaamt."

"Juist, Hanne, ik zie wel, dat gij hetzelfde denkt als wij. Want dat is onze hele politiek, dat we de schobbejakken op hun baadje willen geven en hun slachtoffers in ere herstellen. Waarveur moet in een christelijk land als het onze zoveel onrecht zijn en waarom mag daar niet tegen worden opgetreden?"

Hanneke bedacht zich een ogenblik en zei dan: "Omdat ze oe dan veur oproerkraaiers uitmaken, zoals het volk in de grote steden, dat de broodwinkels plundert en met de gendarmen vecht."

"Ah!", zong Dorus bijna, "is dat de reden! En moet daarom dus alles maar blijven, zoals het is, alleen omdat het onfatsoenlijk heet er tegen op te treden. Zal ik oe eens wat zeggen, derke. Die zogenaamde fatsoenlijkheid is niks anders dan een uitvindsel van de schobbejakken, die bang zijn veur de wraak van hun vernederde evenmensen en daarom de opstand tegen het onrecht onfatsoenlijk noemen. Gij hebt altijd veul in oew ZondagsEvangelie gelezen, hè? Dan zult ge ook weten, dat Christus zelf de grootste revolutionnair is geweest, die de wereld ooit heeft gekend!"

Zij sloeg zich de handen voor de ogen.

"O, Dorus toch," riep ze, "hoe kunt ge zo iets zeggen! Maar goed, dat er geen volk in de herberg is, ze zouden oe veur een heiden uitmaken en morgen was het bekend door heel het dorp."

Kersten stond op, keek haar bijna verachtelijk aan en gromde:

"Er zal nog wel meer bekend worden deur heel het durp, veur het een jaar wijjer is. Een mins, die veur het recht opkumt, wordt nou eenmaal niet geteld, dat is altied al zo geweest en dat zal ook altied wel zo blijven. Maar ik zal mijn mond niet houden en Dorus evenmin, daar kunt ge van op aan. Saluut!"

En hij sloeg de deur van de herberg achter zich dicht zonder er nog een woord aan toe te voegen.

De andere morgen was Dorus al vroeg op stap geweest. In Woezik had hij een geit en een verkske gekocht bij een boer, die op de marktdagen vaste klant in de herberg was. Hij reed door de Zandstraat met zijn kar vol vee en Cis de smid moest er om lachen. De sik mekte en door het schudden van de wagen werd die stem nog klagelijker. Dorus maakte, dat hij thuis kwam, ze zouden nog denken, dat hij veekoper geworden was. In het schuurke had hij een hok getimmerd voor het verken, en de geit bond hij vast aan een paal in de wei. Hanneke had in Zetten melken geleerd, dat derke kon nu ook net van alles, ge zoudt dat niet zeggen van zo'n stadse dame, want hoe lang was ze wel niet in Arnhem geweest!

Nu hadden ze vast altijd verse geitemelk voor het kiendje als dat groter werd en hoefden ze niet meer bij Aartoom te gaan bedelen. Want die was niet erg scheutig en hij liet hen het volle pond betalen, hoewel tante Mijntje altijd de afval en het vatenwater voor het verken had gekregen. Van nu af was het afgelopen. Ze hadden zelf een geit en zelf een verken. Aartoom kon zijn melk houden en voor de etensresten hoefde hij niet meer te komen want die konden ze nu zelf veel te best gebruiken.

Hanneke kwam naar de sik kijken. Ze vond het een mooi beest en het verkske zou ze wel vet krijgen, dat moest Dorus maar eens aan haar overlaten. Pret blafte jaloers tegen de spichtige indringer, maar de sik boog zijn kop voorover en dreigde met de horens.

"Voert, weg gij!", riep Hanneke naar de hond en ze joeg hem weg met een vatendoek, die ze in de hand hield.

In de keuken stond de tafel gedekt. Ze aten wat vroeger omdat Hanneke en moeder die middag naar Hernen wilden de heilige Donatus vereren, die de bijzondere patroon was tegen de schadelijke uitwerkselen van het onweder. Wie de kerk van de H. Judocus te Hernen en Leur, na gebiecht en gecommuniceerd te hebben, in de week na de tweede Zondag in Juli bezocht, kon een volle aflaat verdienen voor zichzelf of de gelovige zielen. Dientje Pansier zou op het kiendje komen passen en de klanten helpen in de winkel. Dorus zelf moest met de knecht naar de Huttenkamp om het Ketelbutershuis af te breken.

Voor de winkel stonden vrouw Daalhuis en haar dochter, het onnozele Greetje, twee arme stakkers van de Boschkant, die iedere middag bij Renckens kwamen eten. Van toen Dorus nog klein was, hadden de armen het in dit huis goed gehad. Eén keer had hij gezien, dat zijn moeder het eten liet staan om het aan een arm mens te geven, dat in de herberg stond te lamenteren met een van koude versteven gezicht. Pietje van Donk, het oude manneke van Woezik kreeg meestentijds nog boterhammen mee en een tuitje met warme koffie, dat hij in een deken draaide.

"Ik ga ze al vast wat brengen," zei vrouw Renckens.

Ze schepte twee borden vol aardappelen en groente en deed er een stukske spek bij.

"Kom er maar in," riep ze door de winkel.

Ze zette de borden op de toonbank.

"Smakelijk," zei ze en wilde teruggaan naar de keuken.

Maar Greetje viert haar vast bij haar rok en hakkelde: "Pietje, Pietje!"

Vrouw Daalhuis begreep het gauw.

"Hebt ge Pietje van Donk gezien, keind?"

Het derke knikte heftig, juist een engelke in de kerk bij de kerststal, dat begint te knikken als ge een cent in het bakske gooit.

"O," zei vrouw Renckens, "dan zal hij wel zo deze kant opkomen. Ik zal een bord veur hem klaarzetten, hoor Greetje!"

Ze sjokte terug, en de vrouwen vieten ieder een bord en gingen er mee op de trap van de zolder zitten.

Toen ze weer in de keuken kwam, hoorde vrouw Renckens Dorus juist zeggen:

"Neen, Hanneke, zo lang er erme minsen zijn, zijt ge verplicht ze te helpen. Weet ge wel, dat ge meer goed doet met een erm mins één keer eten te geven, dan met ik weet niet hoe dikwijls ter beevaart te gaan?"

"Foei, Dorus," zei ze geschrokken, "begint ge nu al weer. Hoe komt ge toch aan zulke denkebeelden?"

"Hoe ik daar aan kom? Door veul na te denken, Hanneke. Ziet ge, ik zeg niet, dat het verkeerd is naar de kerk te gaan of een bedevaart te houden. Neen, dat is juist heel goed. Maar ge moet niet doen

als die huichelaars uit de tijd van Christus, die bleek zagen van het vasten en bidden, maar die voor de rest wolven waren en uitzuigers, die in hun lijf een steen hadden in plaats van een hart."

"Ge bent gek, Dorus."

"Dat hebben ze ook van Franciscus van Assisië gezegd en van zoveel andere idioten, die deur de Pausen zijn heilig verklaard!"

Ze zweeg maar weer. Waar Dorus toch in Godsnaam die krankzinnige ideeën vandaan haalde was haar een raadsel. Wat wilde hij dan van haar? Dat ze zich zelf ging verwaarlozen om de armen en nietsnutters een gemakkelijk leventje te geven? Dat ze haar huis maar liet vuil lopen door dat volk van de Boschkant en dat ze maar iedere middag zou klaar staan voor dat akelige Pietje van Donk, dat nooit had willen werken zo oud als hij was? Allemaal ideeën van Kersten, dat warhoofd, en van Dorus' moeder. Verbeeld oe, dat ge oe een heel leven lang moest laten veur de gek houden als vrouw Renckens! Al te goed is buurmans gek en als ge de minsen één vinger gaf, dan namen ze de hele hand.

Die middag moest Dorus naar Woezik. Hij was agent van de Brandassurantie "De Zutphense", en de boeren waren niet erg vlug met betalen. Daar verdiende hij zich 's jaars een goede honderd gulden mee. Maar het was een hondenbaantje. Er waren boeren, die hem gaarne driemaal lieten lopen voor ze hun premie betaalden. Dorus had het er bij genomen, het bracht wel wat moeite met zich mee en niet zelden ergernis, maar het was schoon verdiend geld en ergernis had ge toch overal, waar ge met mensen in aanraking kwam. Sommigen noemden hem de vent van de Brandkast en ze spotten ook wel eens met zijn gebogen neus. Maar daar kon hij tegen. Die neus, zei hij altijd, is een Rinken-neus en verraadt oordeel en verstand.

Op de terugweg liep hij nog even langs de Huttenkamp, waar Kees de knecht met Jan aan het afbraakwerk bezig was. In Augustus gingen ze bouwen en de komende week kon Dorus al met het houtwerk beginnen, vloeren, plafonds, dak binten en lijsten, deuren en ramen, en voor de herberg de toog en de tafels en stoelen, een arbeid waar de zomer mee om zou gaan. Toch wilde hij het karwei aan de schoolbanken van de Openbare School ook niet afslaan. Er moesten betere voetsteunen in gezet worden en een enkel bovenblad vernieuwd. Dan werd hij nog van tijd tot tijd naar het kasteel geroepen voor een kleine reparatie aan een van de torentjes of aan de rentmeesterswoning. En ook de Klein van de meulen wilde nog voor de winter nieuw latwerk aan zijn wieken hebben. Er was voorlopig werk genoeg aan de winkel. Gelukkig dat de jonge de Bruin een bruikbare kracht was, wiens handen niet verkeerd stonden. Hij leerde snel, de jongen, en hij was erg gezeggelijk. Daar groeide een goede timmerman uit, zo een van het oude slag, die liever niets verdient dan slecht werk te leveren.

In de Zandstraat kwam hij Thijsom tegen. Hij was een broer van Hanneke's vader en woonde bij zijn zuster in. Voor de kost en een borrel werkte hij in Renckens' moestuin. In de processie naar Kavelaer droeg hij altijd het vaandel van de Heilige Familie met de gouden koorden, welke door vier bruidjes werden vast gehouden. "Die meskes," zei hij immer, "foei, wat kosten die me een zweet! Ze trekken nog harder als de noordenwind!"

"Vrouw Otterdijk is er geweest," zei hij, "om naar Marieke te kijken."

"En wa zee ze?", lachte Dorus.

"Een kiendje om te stelen en gezond als het eeuwige leven. En ze zee, dat het op ou geleek."

"Op mij? Oejojoi, Thijsom! Hanneke was toch niet thuis?"

"Nee, nee, ze was nog niet terug uit Hernen, maar ik heb het haar toch oververteld, direct toen ze thuis kwam."

"Thijsom!"

"Ja, waarom niet?" Is het dan een schande als ze zeggen, dat een keind op zijn vader gelijkt?"

"Natuurlijk niet, maar het is toch ook Hanneke's keind, en het is niet plezierig als iedereen zegt, dat het wurm helemaal niks van haar weg heeft."

Thijsom sloeg de hand aan zijn mond.

"Ha, ha," lachte hij, en zette het op een lopen. "Dorus, houdoe, murgen kom ik de slaaj uitdunnen!"

Weg was hij. Zijn klompen klapten op het zand. In zijn linkse sok had hij een knol zo groot als een daalder. Thijsom, dat menneke, dacht Dorus, en hij liep gauw naar huis om nog wat werk in de timmerwinkel te doen.

VII.

De zomer lag vol en warm als een moederdier over het Wijchense land. Lijk meren die zilverig in het morgenland drijven, blonken de bossen aan de toppen en de hemel boog zich naar de heuvels over, iets van dat blauw bleef in de velden hangen.

Eenmaal stond baron Osy de Wijchen met zijn gemalin op het parelblanke torentje van het kasteel en speurde de omtrek af naar ridders op kastanjebruine merries met vuurschietende helmen en gouden kurassen. "Kijk," zeiden de mensen, "daar staat hij, de baron, hij ziet hoe schoon het bij ons is, misschien blijft hij nu wel altijd hier wonen."

Meester Mes, die geleerde man, schreef een lang verhaal in het Zondagsblad over Wijchen. En allen die het lazen wisten dat de zomer daar veel schoner was dan in het land van Nijmegen. De kinderen zongen in het dorp tot laat in de avond en soms kwamen ze in drommen de Zandstraat afzakken met heldere gezichten omhoogkijkend in het geheimzinnige nachtlover van de linden waarachter Gods aangezicht lachte in diepe oneindigheid.

In het laantje langs het kerkhof zoemden de meikevers en daar liepen de derkes wiegend in de arm van haar geliefde. Een kleine kloostergang was dit laantje met de naar elkaar toegebogen linden toppen, omgieven van teder groen. Een kloostergang, waarin het schoon mediteren was over het geluk, dat jonge harten tot vogels kan maken, die zingen met trilborstjes doch hun eigen lied niet verstaan.

De dames van Tienakker wandelden met tikkende stokjes en rechtop als gravinnen door het dorp, een lichte glans lag op haar gezicht, misschien hadden zij een nacht een wonderlijke beloftestem gehoord aan de andere zijde van het Meer, die riep dat de aarde weer jong werd. De veerman had zijn boot een nieuwe kleur gegeven, het groen van klaver met het geel van de lis. Hij zong als hij op het water was of wanneer de boeren in zijn bootje stapten, en als hij aan de oever stond, zong hij nog. De meulen draaide een dag fel en driftig. Toch was er bijna geen wind, de heggen droomden en in de bossen stonden de bomen te slapen in de middagkoelte. Maar de mensen verwonderden zich niet. Die kracht kwam niet uit de lucht, ze kwam van het land. Die goede en vruchtbare kracht, die een mensenkind in de handen deed klappen en lachend naar de verte deed schouwen waar de aarde open lag met haar tover van glanzen en kleuren.

Dorus stond een morgen met blij gezicht naar de bloeiende kastanje te kijken. De hommels zoemden en schommelden lijk kleine glinsterballetjes in een kerstboom. Als hij zo lang bleef staan, leek het wel of die boom zachtjes draaide op het weitje en danste met het lachgezicht van een bruid op haar feest. De sik mekte en trok aan het zeel om bij hem te komen. Pret stond naast hem en keek hem met smalle spleetogjes aan. Vanwaar kon toch de goedheid komen, die een mens zo tevreden maakte? Dorus dacht daar dikwijls over. Was het Hanneke of zijn moeder of het kiendje of zijn werk? Hij wist het niet. Maar eens zou de onrust wederkeren, daar was hij zeker van, want de mens leeft niet voor zich alleen, maar hij moet met de anderen deze aarde tot een blijde woonplaats maken.

Moeder Renckens zette haar pofmuts op, het was Zondag, ze stond klaar voor de kerk. Hanneke reikte haar het gebedenboek en schikte de gouden halsketting recht uit de plooien van haar jak.

"Tot straks," zei ze en trok de deur achter zich dicht.

Pret was bij haar. Die bracht haar altijd weg tot het zandpad naar de kerk en daar bleef hij op haar zitten wachten tot de dienst uit was. Soms kwam ze door het dorp terug en dat wist het dier. Daarom ging hij nooit verder mee dan hier, waar ze zeker langs moest komen.

"Brave jong," zei ze, hem over de kop strelend. "Brenge ie de vrouw weer naar de kerk?"

Pret snoof en stak zijn snuit in de brede plooien van haar jurk.

"Kom maar, jong, hij mag mee."

Een lach stond op haar gezicht, ze dacht aan Gradus, haar man, die de moeder van Pret had gekocht van Nelis, de voerman, en die zoveel van het dier hield. Hoe oud was die hond nu al? Negen jaar, een trouw beest, ze hield bijna evenveel van hem als van haar kind. De liefde van een mens tot een dier kan soms groot zijn, ook kan een mens veel houden van een plant of een bloem of het glanzend gelaat van een heuvel, die ieder jaar opnieuw in bloei staat van zijn voet tot zijn top.

Vrouw Renckens had het leven lief, het leven met de mensen, de goede en slechte, en de dieren, en de bloemen, en de milde goedheid van Gods seizoenen. Zij kon dansen op de feesten, ook nu nog, maar zij kon ook bidden voor haar zaligheid en die van haar kinderen. De herbergvreugde op kermisdagen had zij begeerd vanaf haar meisjes dagen, ze was goedlachs en zij hield van de kwinkslag en de dolle wervel van carnaval, maar zij opende ook haar handen voor de armen en zij nodigde hen in haar huis al was het ook midden in de nacht. Ze gaf ieder het zijne en daar deed zij nog iets van het hare bij. Maar kijk, daar was nu Hanneke. Een proper kraakhelder derke, wier handen niet verkeerd stonden en dat geleerd had op te passen en een man te verzorgen zoals het behoorde. Dat was allemaal heel wel, maar wanneer die zorg het leven van een mens te veel in beslag nam, bleef er geen plaats meer over voor de blijdschap om de kleine vreugden van iedere dag, een bouquet bloemen, een glas geestrijke drank, een gouden bloem op het Zondagse kleed, de trouw van een hond, de muziek op een kermisdag. De mannen in de herberg zaten op de proper geschuurde stoelen bijeen en wisten niet meer hoe het vroeger was voor Dorus dat Zettense derke in huis bracht. Waren het dezelfde vrienden niet meer? Of deugde het bier niet en werd er met de borrel geknoeid. Neen, niets van dat alles. Kersten had het haar eens gezegd, er hing geen walm meer onder de balken, het was te helder, te leeg boven hun hoofden, de beslotenheid van de lui draaiende rook hield hen niet meer bijeen. Dat was het. Vroeger schemerde de lamp altijd in mist als een lichtboei in zee en was alles gehuld in een waas van zo-dichtbij-wetende vriendschap. De stemmen klonken er doffer door, gedempt en als uit een wolk opklinkend die over de aarde lag, gezonden door Gods goedheid. Maar Hanneke dacht niet aan de mystieke zin van de wolk en ook niet aan het wonder, dat zulk een symbolische beslotenheid in een mensenhart wrocht. Zij dacht alleen aan de schoongeboende balken van het plafond, welke opnieuw bruin aansloegen, en aan de witte gordijnen, waartegen die rook opbolde dag in dag uit, tot zij daar geel en grijs gevlekt voor de heldere vensters hingen, een ergernis voor haar oog en een schande voor de mensen, die voorbij gingen. Zij liet Dorus bovenlichten maken en die zette zij open tot de walm was uitgewaaid in slierten langs het dak in de oneindige wijde daar boven. De geschrobde vloer, de blank geschuurde tafels, de glanzende zolderbalken en de zonlichte vensters met de gordijnen, fris als appelbloesem, dat alles telde het derke meer dan de vertrouwde sfeer der vrienden in de beroekte gelagkamer. En in de week legde zij zakken op de vloer van de deur naar de toog. Daarover moesten de klanten lopen en buiten dit pad mochten zij niet gaan. Maar welke vriend, die houdt van een neutje in vriendschap gedronken met een handslag op de tafel en een nonchalante lach, liet zich dwingen op een paadje als hij zijn heiligdom betrad? Immers geen een. Dat wist vrouw Renckens maar al te goed, ze had niet voor niets al die jaren achter de toog gestaan.

En hoe moest dat met vrouw Daalhuis en Greetje en Piet van Donk, de vaste bezoekers op het middaguur als het eten op tafel stond? Moest zij die stakkers de deur wijzen, omdat hun kleren zo vuil waren en hun klompen vol drek van de landwegen? Had Greetje al niet vier jaar haar vaste plaats op het zoldertrapje? En dan, zou het niet zaliger zijn de armen te spijzigen, dan in een blinkend huis gezeten zijn hart voor hun nooddrift te sluiten?

Op het kerkplein wachtte vrouw Van Stralen uit Woezik. Zij sprak haar over Dorus' hoed, die Hanneke bij haar had teruggehaald. Zij moest toch niet denken, dat haar man met opzet die hoed bij Beker had meegenomen. De mensen geloofden zo gauw het slechtste van elkaar.

Vrouw Renckens stelde haar gerust met een klopje op de schouder.

"Maak oe niet bezurd," zei ze, "het is al lang vergeten. Mijn schoondochter loopt wat hard van stapel als er iets niet naar haar zin is, ge moet oe daar niets van aan trekken. Trouwens, ge weet veur oe eigen toch zeker het beste, dat het een vergissing was en geen opzet."

Ze gingen de kerk binnen waar de priester al aan het altaar stond.

Na de mis praatte ze met Jan en vroeg hoe het met Evertje ging. Jan zei:

"Moeder, hij groeit als kool, ge komt maar eens aan."

En hij liep de kant van de Huttenkamp uit.

In het dorp was het zonnig tussen de huizen, kinderen speelden boompje verwisselen in hagelwitte schortjes en voor de Arend stonden de manslui bij elkaar met tevreden nauw glimlachende gezichten.

De kerkgangers deinden weg in de zijstraten, soms met hele stoeten, de pofmutsen der vrouwen glinsterden lijk grote lichtende bloemen.

Vrouw Renckens vond het leven schoon, zo vol betekenis voor de mens, die er de zin van vat. In de Zandstraat glom het kasteel tussen de bomen, neen het danste als een kind op een open plaats in een bos. Het mannetje op de toren piek leunde lui aan de lauwe bries, die opsteeg uit de zomergracht. De vensters glommen als droomogen en de wijde hemel zocht in ieder van hen zijn spiegelbeeld.

Op de hoek van het zandpad zat Pret de hond geduldig te wachten. Toen hij haar zag, sprong hij wild naar haar toe, zijn staartstompje wipte heen en weer, hij snoof, hij jankte van blijdschap. Ze liet hem tegen zich opspringen, zijn poten maakten lange stofstrepen op haar kleed, ze nam zijn kop tusschen haar handen en zei wat liefs tegen hem. Ze hield zo van het beest, juist nu hij zo vaak uit het huis werd gejaagd. Het leek wel of hij nog meer aan haar hing sinds Hanneke bij hen gekomen was.

Het was al druk in de herberg. Er zat een venter uit Den Bosch, die loten verkocht. Prachtige prijzen liet hij zien, gouden halskettingen, oorbellen, tabaksdozen en parelmoeren sigarenpijppjes. Die dag ging hij alle herbergen af en als hij de loten verkocht had, werden de prijzen verloot. Dorus en Hanneke hadden al een lot genomen en Dientje Pansier twee, zij wilde ook eens gelukkig zijn. Of vrouw Renckens ook mee wilde doen. Wel, dat was toch vanzelfsprekend. Een gouden halsketting had ze niet nodig, maar alleen voor het spel deed ze mee. Op een kermis had ze eens een pop gewonnen en daar had ze het kiendje van Sanders blij mee gemaakt. De andere week was het kindercommunie, dan was een geschenk hier of daar wel welkom.

Ze zette in de keuken haar pronkmuts af en deed een voorschoot voor om Hanneke te helpen, die met het kiendje bezig was. Ze zag die afkeurende blik van haar schoondochter wel. Die zou nooit aan het werk gaan zonder zich omgekleed te hebben wanneer ze uit de kerk kwam. Ieder had zijn manier. Moeder Renckens hield niet van die omslachtigheid. Zelfs haar gouden halsketting hield ze om onder het werk.

De boerinnen van Den Horst en het Hoogbroek deden Zondags haar inkopen in de winkel van Renckens en terwijl Dientje de boodschappen gereed maakte, aten zij in de keuken en dronken zij koffie. Daar was vrouw Knepkas, die zoveel van Marieke hield en het keind almaar in haar armen wilde wiegen. En vrouw Reubsaat, die stijf op haar stoel bleef zitten, en de vrouw van De Leliaard, de oude boerderij op de Boschkant, die slechte tanden had en die altijd hetzelfde zei. "Ik steek de korstjes in de tes veur het verken," zei ze, "anders kunt gullie precies zien hoeveel boterhammen da 'k op heb!"

Vrouw Knepkas was er als kind in huis. Hanneke moest haar het portret laten zien, dat Dorus in Antwerpen van zich had laten maken in wit fluwelen lijst. Dorus kwam juist de keuken binnen lopen.

"Een schoon portret, Dorus," zei ze het met gestrekte armen voor zich uit houdend. "Hebt ge dat in Antwerpen laten maken?"

"Ja, vrouw Knepkas, lees maar eens wat er achter op staat."

Ze probeerde te lezen, maar ze wist met de Franse woorden geen weg.

"Luister," zei Dorus, "Brevet d' invention de la maison

J. van Crewel Jeune, Photographe. . . ."

De vrouw knikte. Dat laatste woord had ze verstaan.

". . . . 44 rue du Pélican 44, en face de la gare, Anvers." "Asteblijf!"

Dorus stond trots als een pauw midden in de keuken. De vrouw lachte een beetje ongelovig.

"Ge moet niet zo min van me denken. De Rinken kunnen meer als een spijker recht slaan!"

"Waar hebt ge dat geleerd, Dorus?"

"Bij de Franse monsieur op school"

"O, bij die. Dan zult ge het wel goed geleerd hebben."

De vrouwen lachten. Ze namen diejen monsieur niet zo ernstig. Hij was bekend in de verre omtrek als een, nu ja, als een zonderling iemand.

"Ik heb zat bij hem geleerd," zei Dorus. "En in Antwerpen waren genoeg Walen met wie ik kon praten."

"Nou, nou," gekscheerden ze, "Hanneke, ge hebt een geleerde man!"

Dorus viert een sigaar uit het potje en liep op een drafke terug naar de herberg.

Vrouw Reubsaat had het portret in haar handen en zat er met de aandacht van een verwonderd kind naar te kijken. Hanneke sloeg haar van opzij gade en verwachtte wat zij zou zeggen. Deze vrouw, die bijna nooit sprak, scheen in haar stilzwijgen juist die dingen in haar aandacht te verzamelen, die voor

haar medemensen onaangenaam waren, om dan op een ogenblik dat niemand er op bedacht was, plotseling met enkele woorden een stilte te doen vallen die iedereen pijn deed.

"Mansvolk is al even ijdel als vrouwvolk," zei ze met saamgeknepen lippen. "Ziet ge hoe schoon Dorus zijn rode vlekken verbergt?"

Hanneke keek haar fel in het tanige gezicht.

"Dorus heeft tenminste nog iets waarop hij ijdel kan zijn," zei ze venijnig. "Ik zou eens willen zien als ze ou op een photo zetten!"

"Ik laat me op geen photo zetten," lijsde vrouw Reubsaat. "Ik doe aan dat nieuwerwetse gedoe niet mee."

"Het zou ook weggegooid geld zijn, vrouw Reubsaat, geleaf me, niet iedereen heeft daar een gezicht voor."

De Leliaard schalde van het lachen.

"Maar Hanne," zei ze, "met ou is het beter kersen eten dan ruzie maken!"

Ze ging naar de winkel om haar waren te halen en liet de anderen alleen.

Die avond kwam de loterijman terug. Hanneke had een gouden halsketting gewonnen met een prachtig medaljon. Ze was er blij mee. Ze schreef het aanstonds aan haar moeder. Als ze deze zomer in Zetten kwam, zou ze het om doen. En ze schreef er bij, dat het kiendje goed groeide, het had mooie blonde haartjes gekregen en het blauw van de ogen werd al dieper, soms leek het of het viooltjes waren, van die kleine zachte, die vertederd naar de hemel staren.

Het was die dag warm geweest. Tegen het sluitingsuur kwam Dorus zeggen, dat er onweer op komst was.

"Het komt van de Woezikse kant. De Klein zei, dat het achter de bossen één vuur was."

De oude vrouw liep naar het plaatske om de geit binnen te halen. Pret werd onrustig, hij bleef heel dicht bij haar.

In de verte rommelde het bij tussenpozen. De bomen stonden roerloos. Een eenzame ster vluchtte weg in de oneindigheid. Achter het schooltje van Wieske schoof een gedaante.

"Onweer, vrouw Renckens."

"Ja, Marianne, kom maar bij ons als ge bang zijt." "Dientje is bij ons, we blijven maar thuis. Het zal wel niet zo erg worden."

"Laten we het hopen, maar ge kunt er weinig van zeggen."

In de moestuin er naast liep Aartoom. Hij knikte kort met zijn hoofd als wilde hij zeggen: nu gaan we het krijgen. Over de Zandstraat kwam een galopperend paard, de wagen bolderde, boven het lawaai uit schreeuwde de voerman, die nog voor het onweer thuis wilde zijn. Dorus was achterom gelopen.

"Ik heb de deur van de herberg gesloten," zei hij. "Ik ga met de Klein op de meulen kijken. Wanneer het dichterbij komt ben ik zo weer terug."

"Blijf niet te lang, Dorus," waarschuwde ze, "gij moet nou altijd met onweer buiten staan. Denk aan Hanneke en het keind."

"Ik ben zo terug. Ik geleaf niet, dat het erg wordt."

De Klein wachtte bij het huis van Wieske. Hij klopte zijn pijp uit, een kleine vuurregen waaide tussen het gras, plotseling verblekend door het licht van de bliksem die de hemel in paarse gloed zette. Ze liepen het pad af en klommen zwijgend de terp op, waar de wind een hoog geluid door de wieken blies. Boven de bossen broeide het zwerk zwart en bruinachtig tot geel als dikke zweren uitpuilend naar de aarde, die iedere minuut konden bersten van de ondeugd die binnen de wanden dreigde.

"Ik ben bang veur de meulen," zei De Klein. "Die staat zo allenig."

"Ja, dat wel, maar de bomen zijn nog al hoog en dan hebt ge nog het kasteel en de kerk."

"Die staan te wijd weg, Renckens. De bui hangt soms niet hoger dan twee honderd meter, dat kunt ge goed uitrekenen als ge de seconden telt tussen het vuur en de donder."

"Zeker, maar de meulen heeft al zo lang gestaan, die zal er nou ook nog wel doorheen komen."

De wind werd scherper. Er vielen droppen regen als kleine plasjes. Langs alle zijden zetten de wolken op en wielden ineen lijk een kluwen van woedende schimmen, die over de aarde een noodlot brengen.

"Ga naar huis, Renckens, het barst los."

Dorus keerde zich om.

"Ja, ik ga maar, anders zijn Hanneke en moeder alleen. Houdoe!"

"Hou doe."

Toen Dorus, voorom gekomen, de gangdeur gesloten had, viel de eerste slag, maar het bleef lichten daarna, het vuur slangde over het dorp, soms leek het of er op metalen bekkens geslagen werd en vlak daarna knerpte het, een akelig zaaggeluid, net tanden die over elkaar knersten.

"Kinderen, kom om de tafel zitten," zei moeder Renckens.

Hanneke droeg het kiendje tegen zich aan, Dorus stond er met de handen in zijn zakken bij.

"Het wordt zwaar weer, moeder," bromde hij. "Net als drie jaar geleden."

Vrouw Renckens stak de kaars aan voor het beeld van Donatus, een gewijde kaars, en met de palmtak besprenkelde zij de keuken met wijwater, en daarna de winkel en de herberg, maar toen werd het dreunen der opeen botsende slagen zo erg, dat ze verschrikt terug kwam en het kerkboek nam met de Litanie van de Heilige Donatus, Bijzondere Patroon tegen de schadelijke uitwerkselen van het Onweder. "Als gij deze Litanie bidt ten tijde van Onweder," stond daar boven, "verwek eerst een opregt berouw over al uwe zonden, met een vast voornemen U te beteren en besproei U en Uw huis met gewijd water."

En dan bad zij:

"Heer, ontferm U onzer!"

En Dorus en Hanneke antwoordden. De zachte smeking van hun stemmen ging verloren in het geweld der slagen.

Het heelal stond in opstand. De hemel brandde een storm joeg over de aarde, de bomen huilden van angst, soms leken hun stemmen op klagende mensen in nood.

"Heilige Donatus, onze Beschermmer, bid voor ons. Bijzondere Patroon tegen Onweder, Wind en Hagel, bid voor ons. Opdat wij van de vreselijke uitwerkselen des Onweders mogen bevrijd blijven. Opdat de Kerken, Huizen, Steden, Landen en Mensen door de Bliksem, Wind en Hagel niet getroffen of beschadigd worden. O, Heilige Donatus, het Onweder dreigt ons!"

Haar stem werd smekend, de handen, waarmede zij het kerkboek vast hield, trilden. Het kiendje schreide tegen Hanneke's borst. Dorus stond daarbij. Hij kon het in huis niet meer uithouden, hij dacht, dat hij zou stikken. Altijd ging hij aan de voordeur staan, wanneer er noodweer was, hij wilde zien wat er gebeurde. Maar hij had Hanneke beloofd, dat hij voortaan binnen zou blijven en zich niet nodeloos aan gevaar blootstellen.

Vrouw Renckens bad de litanie ten einde. Dat was Dorus een kwelling, dit werkloos stilzitten om deze tafel, terwijl boven zijn hoofd de elementen streden, de oerkracht van Gods schepping in opstand. Hij zag het krijtwitte gezicht van Hanneke en de biddende mond van zijn moeder en het opspringend vlammetje van de kaars voor het Donatusbeeld. En het wit-gloeiende licht dat meedogenloos door de ramen flitste, zo gevaarlijk en alles omschroeiend, dat het een wonder leek, dat het huis niet in brand stond. Toen dacht hij een klein ogenblik aan de geringheid der mensen, aan de onbeduidendheid van hun verlangens en de dwaze kronkels van hun wil in vergelijking met de verschrikkelijke kracht, die kan schuilen in een wolk, wat damp die door de wind wordt gestuwd van de zee naar het land.

De vensters gonsden door de regen, net het vlies van een trommel, waarop de tamboer met zijn stokken roffelt.

De deuren trilden. Maar de kracht van de slagen nam af, de bui dreef weg over het Meer, de echo's werden zwakker.

Hanneke zuchtte en keek vol dankbaarheid op naar het beeld van de weer-heilige, die grijs in het hoekje stond achter het dansende vlammetje van de kaars, welke was scheef gevallen en druppels was op de grond lekte.

Het leek of de hemel nu ineens al zijn kracht had verbruikt, de regen hield op, de wind had de wolkenmassa snel over het dorp gedreven, even keerde de avondschemering weer. Het beklemde hart kreeg weer lucht. Hanneke legde het kind in het wiegje, moeder Renckens borg haar gebedenboek weg en mompelde:

"Gods naam zij gezegend, want Hij heeft ons gespaard."

Dorus wist, dat hij nu gaan kon. Hij deed de gangdeur uit het slot en hoorde het dak nadruppelen in een grote plas voor de herberg. Bij Vonk stonden ze buiten. Op de Meulenberg werd geroepen. Hij moest eens gaan kijken, misschien was er brand ergens achter de Graafse Baan.

Toen hij langs Aartoom kwam, riep Hannes uit de deuropening:

"Het is ingeslagen ergens in het Woord, Dorus."

"Hoe weet gij dat?"

"Van Meel was hier juist. Die kwam van het dorp."

"Ik ga op de meulen kijken."

Hij liep meteen door. Boven op de berg zag hij de mannen bijeen. De gloeiende ziel van hun pijpen verlichtte hun gezicht en hij hoorde de sonore stem van Pietoom, die riep:

"Juist zo ge zegt, De Klein. Het blijft altijd gevaarlijk. We hebben hier nog geen onweer gehad of het sloeg ergens in."

Dorus klauterde omhoog, hij hield zich vast aan het lange gras, achter hem hijgde Hannes, die hem was nagelopen.

Toen hij boven stond, zocht hij begerig de omtrek af. Het viel mee deze keer. Achter het Meer brandde het, maar door de bomen kon hij niet zien waar het was. Beneden op het pad kwamen anderen de hoogte op, natuurlijk Roest en Cis de Smid en Sanders en Rutten van de Tol en zelfs Marianne kwam onder aan de berg staan en riep:

"Ziedegullie wa?"

"Neen, Marianne, niks te zien!"

Ze bleef staan wachten om de woorden op te vangen, die de mannen tot elkander spraken.

"Ons vader was zo bang," zei Hannesneef, "ik geleuf, als ie gedurfd had, was ie in de kelder gekropen."

Dorus schraapte zijn keel.

"Daar schiet ge niet veul mee op, Hannes. Het beste kunt ge maar op oew spullen letten en direct aanpakken als er brand komt."

Er kwamen weer anderen naar boven geklommen, het werd een drukte op de terp, in het duister botsten de lichamen tegen elkander. Tussen wolkenlierten glinsterde een eenzame ster. Aan de horizon gloeide nu en dan de rossige naschijn van de bliksem.

De aarde viel in slaap.

Een lichte windzucht voer door de bomen, druppels gleden van tak naar tak, het zand van de bodem zoog ze op. Morgen zouden de kruinen der linden opnieuw stralen in de schoongewassen. zon. De regen was goed voor het land. De boeren van het Woord hadden hun zin gekregen.

In de verte hoorde Dorus iemand zijn naam noemen. Het was Hanneke. Hij zei allen goedenavond en liet zich omlaag glijden, zijn voeten schrap zettend en met zijn hand steunend aan de aarden wal om overeind te blijven. Beneden stond ze bij Marianne. Of hij mee ging naar huis. Het was al zo laat. En morgen zou het vroeg dag zijn. Hij gaf haar een arm en liep met haar terug naar de Zandstraat, waar de geheimzinnige nacht en zijn stilzwijgen reeds in de bomen hing.

Diezelfde maand werden de fundamenten gelegd van Kerstens nieuwe doening en in Augustus rezen de muren al boven de grond. Jan van Gemert, die altijd, "O God dit en dat" in de mond had, hielp mee aan het grove werk, en Siebers trok de muren uit de grond, zó snel, eerst lag hij op zijn knieën, dan ging hij staan en ten slot te bouwde hij steigers, met fikse rukken de mastworpen aan trekkend om de palen, die hoog in de lucht spiesten. Kees de Bruin en Dorus' broer Jan stonden dag aan dag aan de schaaftank in de werkplaats van de Zandstraat. De ramen waren al opgezet en de binten voor het dak van de bakkerij hadden ze gereed. Kersten gaf dagelijks een neutje, soms raakte hij met Dorus aan het praten onder het werk en dan zei Dorus wel eens:

"Frans, als ge wilt dat oew huis verrig komt, dan moet ge hier niet op de steigers gaan staan."

Kees de Bruin reed de hanebalken op een platte kar naar het dorp, de binten droeg hij met Jan onder de steigers en toen een dag de zon als een gouden lamp uit het sprookje boven het kasteel stond en een nieuwe warmte bracht in het Wijchense land, kwam Kerstens huis onder de kap en plantte Dorus de vlag. Frans tracteerde en hij beloofde hen vrij drinken op de openingsdag van de herberg.

Nog voor de herfststormen kwamen dat najaar, wist vrouw Renckens, dat ze niet langer met Hanne kon huizen. De twee vrouwen liepen elkaar in de weg. Wanneer de een het vaatwerk waste, deed de ander het over. In de winkel schreef Dorus' moeder altijd op het blad van de toonbank als zij de boodschappen optelde, grote houterige romeinse cijfers in lange rijen naast elkaar, het was Hanne een ergernis en zij schuurde nog eens zo hard. Zij kregen ruzie over de schooiers, die op het trapke zaten en er het eten morsten over de pas geschrobde vloer. Pret, de hond, beleefde onrustige dagen. Vrouw Renckens nam het voor hem op. In de herberg werden de klanten weggestuurd als er gewerkt moest worden. Vrouw Schepers, die elke week een keer de vloeren kwam schrobben en de deuren en plinten

afnemen en de ruiten wassen, bleef na een maand al weg, omdat Hanne de godsganselijke dag achter haar stond om haar te commanderen en haar het werk voor te doen. De klanten bemoeiden zich er mee. "Dat derke schrobt oe nog eens het huis uit," zeiden ze tegen de oude vrouw. En wat zei Dorus er van? Ja, wat zou hij zeggen? Hij was niet gewend zijn kleren iedere avond in de vouw te leggen of aan de haak te hangen en dat deed hij ook nu niet. Maar Hanneke deed het en dat vond hij al lang goed. Dat derke begreep gelukkig al gauw, dat ze tegen haar man kon zeggen wat ze wilde, maar dat ze toch altijd zijn kleren door het huis vond slingeren en dat het niets hielp of ze al klaagde en hem een standje maakte. Dorus zag wel, dat zijn moeder niet paste bij die jonge vrouw, maar hij rekende op beider gezond verstand en hij bemoeide zich zo weinig mogelijk met haar onenigheden.

Maar op een middag, dat in de Zandstraat de verwelkte bladeren klagend uit de bomen vielen en zich aan de wegkant tot een troosteloze dorheid opeen hoopten, zagen de burens de winkel deur bij Renckens open gaan en kwam de oude vrouw in haar Zondagse kled naar buiten, twee kofferkes dragende aan iedere hand. Wat ging gebeuren? Aan vrouw Sanders had ze het verteld, dat ze bij haar zoon in de Klapstraat ging wonen. Met Miene kon ze beter overweg en zij wilde geen oorzaak zijn, dat er ruzie in huis kwam omdat Dorus het voor haar opnam.

"Waar gaat dat naar toe?", riepen die van Vonk.

Ze lachte meewarig. Ze vond het zelf een beetje lachwekkend met die kofferkes in haar handen.

"Ik ga naar Jan," zei ze, "het is beter voor die twee hier. Ik word te oud, ik loop in de weg."

Ze sloegen de handen aan de mond, zo verwonderd waren ze.

"Ge bent gek," zeiden ze.

Ze schudde het hoofd.

"Nee," zuchtte ze, "ik ben juist niet gek, ik ben heel verstandig."

En ze keek met heel lieve ogen naar Pret, die recht voor haar stond en zo dankbaar naar haar opkeek of hij begreep, dat het ook voor hem was gedaan en er ook voor hem rust ging komen op zijn oude dag.

Mijntje van Solingen kwam er ook bij staan. Die zei maar niets dan:

"Dacht gij, vrouw Renckens, dat ge dat vol hield daar ginds?"

"Het zal wel moeten, Mijntje," lachte ze.

"Moeten, moeten," mokte ze, "er is niks te moeten. En gij bent zo gewend aan dat drukke leven hier in de winkel en de herberg, ge houdt dat nooit uit daar ginder in de Klapstraat waar geen mins komt."

"Ik ben er in ieder geval bij mijn zoon en mijn kleinkind en ik kan altijd naderhand nog eens zien wat ik doe."

Ze begonnen allemaal te lachen.

"Aha, vrouw Rink, ziet ge, ge zijt nou al aan terugkomen aan het denken."

Ze voelde zich betrapt, ze had zich verraden. Och ja, ze had altijd het hart op de tong. Maar ze wilde zich goed houden.

"Terugkomen?", zei ze. "Ik kom voorlopig niet terug."

Vrouw vonk viert haar bij heur arm en zei:

"Ge zult het bij Jan en Miene best goed hebben. Het is daar toch ook een jong gezin en Jan is net zo'n goeie jongen als Dorus. Ge hebt gelijk, ik zou het ook doen."

Ze gaf geen antwoord meer en maakte aanstalten om weg te gaan.

"Allez, houdoe," deed ze luchtig. "Ik ben de wereld niet uit. Ge komt maar eens aanlopen als ge naar Leur moet."

"Vrouw Rink, houd oe goed!", riepen ze. "Neemt ge Pret ook mee?"

"Die hoef ik niet mee te nemen," lachte ze, "hij komt vanzelf wel mee. Kiek maar eens hoe blij hij is!"

En daar ging ze, met haar voeten schuifelend door de hopen boom bladeren langs de kant. Wat kon het stervende jaar een mensenhart toch kil maken en huiverig en zo verlaten. Waarom was de Zandstraat in de zomer een tempel van kleur en klanken en in het najaar een dodenhuis vol met de klaagmuziek der vallende, vallende bladeren. Vrouw Renckens dacht: het gaat met een mens juist als met het jaargetij. Eens gaan de bladeren vallen en dan trekken de zwaluwen weg, waarheen weet niemand, maar in de tuinen staat nog een enkele aster en een chrysaant, die blijft bloeien om op Allerzielendag afgesneden te worden en naar het kerkhof te worden gebracht. Ziet ge, heel haar leven was zij een opgewekte vrouw geweest, iets was er in haar gebleven van het zuidelijk temperament van haar voorouders, die in de tijd van Napoleon in Horst woonden in het Limburgse land. Ze had van het

goede er aarde geproefd, omdat God het daarvoor gegeven had, maar niets had zij zo grondig verfoeid als die hebzucht, welke zich van de naaste niets aantrekt en alles voor zichzelf opeist. Hoe oud was ze nu al? Twee en zestig jaar. Was dat een leeftijd om op de dood te wachten?

Pret snuffelde aan de kant der huizen. Hij ging met haar mee. Een oude hond met een oude vrouw. Zij riep hem, hij luisterde aanstonds. Dat beest had de tijd nog gekend, toen haar man leefde. Duurden de zomers toen niet langer en kwamen de trekvogels toen niet eerder in het land?

Aan het eind van de Kalvermarkt zag ze Kerstens nieuwe doening al. Werk van Dorus, ziet ge, en van Jan, twee zonen van haar en van Graat Rink zaliger. Och, op die zonen was ze toch zo trots, ze had er maar twee, maar die mocht ge dan ook ontmoeten.

Op de Huttenkamp kwam ze vrouw Otterdijk tegen.

"Gaat ge op reis?", vroeg ze met haar schelle stem.

"Ja, vrouw Otterdijk, maar niet met het spoor."

"Niet met het spoor, maar wat wilt ge dan met die koffers?"

"Ik ga naar Jan."

Het deed haar pijn dit weer allemaal te moeten gaan uitleggen.

"Naar Jan, begrijpt ge," zei ze nog eens. "Ik blijf daar voorlopig wonen. Het wordt me te druk in de Zandstraat. Ik voel me al een dagske ouder worden. Bij Jan en Miene is het rustig."

"Zo, zo," lachte de vroedvrouw geheimzinnig. "Ja, ik begrijp het. Ge bedoelt. . . ." en hier hield ze haar adem even in om de uitwerking van dat woord te verhogen, "ge bedoelt Hanneke!"

Vrouw Renckens zette de koffers neer.

"Nou ja," zei ze, "ge weet zelf ook hoe Dorus' vrouw is"

De vroedvrouw zuchtte.

"Toch wel erg, dat ze ou op oewen ouden dag nog het huis uitzetten. Ze hadden het met mij niet klaar gekregen."

"Neen, neen," verweerde ze zich, "ze hebben me niet het huis uitgezet, wat denkt ge wel! Ziet ge Dorus voor zó slecht aan, dat hij zijn eigen moeder de deur zou wijzen?"

"Maar het is toch maar gebeurd!"

"Ik ben uit mijn eigen gegaan, begrijpt ge dat? Uit mijn eigen en ik kan vandaag de dag weer terugkomen als ik wil."

Ze werd er kwaad om. Waar bemoeiden de mensen zich mee. Dat was toch een zaak tussen haar en die twee in de Zandstraat! Vrouw Otterdijk zag de glinstering in haar ogen. Ze begreep, dat ze beter kon doorlopen.

"Nou, het ga oe goed in de Klapstraat," zei ze. "Ik kom oe eens opzoeken."

"Dat moet ge doen. In het veurjaar kriegt Miene haar tweede kiendje. Dan zult ge daar vanzelf wel over de vloer komen."

Daar liep ze de Klapstraat in. Bij de overweg waren de bomen dicht. De wachter stond bij zijn huisje en keek uit over de baan. Toen de trein langs reed, trilde de grond waar ze stond. Aan een der raampjes zag ze de gebroeders Van Dijk van Den Valen Dries, die naar de Bosse markt waren geweest.

In de Posthoorn hadden ze haar verwacht, want Dorus had al met Jan over haar plan gesproken om in de Klapstraat te komen wonen. Jan ontving haar met hartelijkheid en Miene zei:

"Moeder, maak het oe maar gemakkelijk en doe of ge thuis bent."

Ze zette haar kofferkes neven haar stoel en toen moest ze zich moeite doen om niet te gaan huilen. Maar Miene bracht haar gauw op andere gedachten. Ze haalde Evertje uit zijn wieg en legde hem in haar armen. Hij was evengoed haar kleinkind als Marieke en hoe langer zij hem vast hield, hoe meer zij in dat kind gelijkenis zag met haar overleden man.

In de avond, toen zij gedrieën bij de schouw zaten, Jan een dutje doende in zijn rieten stoel, Miene breiend aan een jasje voor het kind en de oude vrouw in gedachten over de grote verandering van deze dag, zei ze een keer, toen haar schoondochter haar aankeek:

"Wat is het hier rustig."

En dat betekende, zonder dat ze het zich zelf bewust was, dat haar dagen reeds geteld waren hier in dit stille huis, waar geen spektakel van stamgasten was om de herbergtafel of het groep van klanten in de winkel.

Hanneke had eindelijk de rolgordijnen hangen. Dat was me wat geweest eer het zo ver was. Tegen de avond liet zij ze neer voor de ramen om te zien of ze recht hingen. Vrouw Vonk zag dat heldere wit achter de spiegellende ruitjes en zei met oprechte bewondering dat ze zo iets kraakhelders nog nooit in de Zandstraat gezien had. Hanneke kwam voor de deur tussen de bomen staan en keurde haar werk. Maar ze was niet tevreden. Ze ging weer naar binnen en klom bij de rollen. Aan één zijde moest het gordijn wat ingenomen worden, het was niet gauw naar haar zin.

Die dag was de werkster er geweest, Dientje Pansier had haar besteld voor de was, want zelf kon ze het zware werk niet doen. Toen de vrouw het linnengoed zag in de kast en het helderwit van de hemel boven het bed in de slaapkamer, ging ze naar Hanne en zei:

"Moet dat zó, vrouw Rink? Zeg het maar direct, want dat kan ik niet."

Hanneke liet haar heur gang gaan, maar het werd een zware dag voor haar en ze had heel wat keren op het punt gestaan de wasvrouw het werk uit de handen te nemen en haar naar huis te sturen. En die avond, toen ze met Dorus alleen zat in de keuken en het wasgoed nakeek in de mand, werd het haar plotseling te machtig. Ze pompte de kuip vol water en wierp er de hele was in. De volgende dag ging ze het zelf overdoen. Dorus had gelachen, dat hij er de volgende dag nog pijn in de kaken van had. Neen, dacht hij later, dat was toch een ziekte van haar. Niemand kon het goed doen dan zij alleen. Het was moeder niet kwalijk te nemen, dat ze het bij haar niet volhield.

Met Allerheiligen zat de herberg de hele dag vol volk. Dit was de eerste keer dat Hanneke haar schoonmoeder miste, want die had haar draai onder het drinkvolk en zij wist er mee om te gaan. Dorus kon geen minuut weg. Op de "zuipdagen" kwam het volk van het Hoogbroek naar het dorp en dan werd er gevochten van 's morgens tot 's avonds. Daar waren de wonderlijkste verhalen van vroeger toen de messen al een week van te voren geslepen werden en alle ruzies op de drinkgelagen werden beslecht. De dokter hield dan zitting in de stal naast zijn huis, want hij wilde die zatlappen niet in zijn woning hebben. Daar kwamen de Van Munsters en hun kameraden van de Boskant met messteken in hun buik of hun billen en er werd verteld, dat de dokter het blote achterwerk van de heren als speldenkussen gebruikte. Ja, de mensen konden er wat van maken, maar het werd soms ook een bende en het was geen wonder, dat de fantasie daarbij aan het werken ging.

De andere morgen, Dorus stond juist op het punt een kerkbank voor de Hernense kerk op te laden, werd de deur van de werkplaats open getrokken en zag hij zijn moeder staan met haar kofferkes in de handen en Pret naast haar, de kop een beetje schuin en de oren gespitst.

"Moeder," zei hij blij, "komt ge weer terug?"

Ze antwoordde niets, maar ze knikte. Hij liep naar haar toe en nam de koffertjes van haar over. De knecht stond er lachend bij te kijken en zei:

"We hebben oe gemist, vrouw Rink. Wat moest ge daar ginder in de Klapstraat gaan doen? Er is hier toch veul meer te beleven!"

"Kwajongen, dat ge bent," lachte ze.

Dorus viet zijn moeder bij de hand en trok haar mee naar de keuken.

"Hanneke, Hanneke," riep hij, "ik heb het oe toch wel gezegd, dat ze weer terug zou komen. Ze is veul liever bij ons!"

Hanneke wist niet wat ze moest zeggen. Maar heel diep in haar hart voelde ze, dat het haar goed deed de oude vrouw weer terug te zien.

"Ge moet niet meer weglomen, moeder," zei ze. "Ik heb het allemaal niet zo slecht gemeend. Een bietje ruzie maken doe ik toch altijd, daar moet ge oe niks van aan trekken."

Ze begon te huilen.

"Ik heb ook zo gaarne, dat alles proper is in huis. Gullie weet niet, wat dat veur me is."

Vrouw Renckens sloeg haar hand om haar schouder. "Huil maar niet, kind," troostte ze, "het is al lang weer goed. Als ik hier alleen maar zo'n bietje mag rondlopen en de klanten bedienen, ben ik al tevreden. Ik kon daar ginds niet wennen aan de stilte. Miene was wel goed veur me en Jan ook, heurt ge, Jan was erg goed veur me, maar oude bomen moet ge niet verplanten."

"Dat had ik al direct gedacht," zei Dorus. "Ik wist, dat ge zoudt terugkomen, moeder. De hele buurt zei het."

"Schei uit over de buurt," weerde ze af. "Die hebben me al uitgelachen."

"Ha, ha," spotte Dorus, "net goed. Zo komen weglopers te pas."

Toen ze haar mantel had uitgedaan, werd ze ernstig en zei:

"Het is Allerzielen vandaag. Ik dacht dat we met ons drieën naar het graf van vader moesten gaan."

"We zijn vanmorgen al op het kerkhof geweest, moeder, maar vanmiddag nemen we bloemen mee. Dientje komt dan op Marieke passen en Dorus is tegen die tijd terug uit Hernen."

"Dat is goed, keinder," zei ze kalm. "Als vader ons gedrieën bij zijn graf ziet, zal hij blij zijn in de hemel en voor ons bidden."

Dorus haastte zich terug naar de timmerwinkel en laadde met Kees de kerkbank op. Ze gingen met zijn tweeën, want er was nog wat werk te doen daar ginds.

"Kees, maak voort, ik moet veur donker weer thuis zijn en dan krijgt ge vrij."

De wagen schommelde tussen de bomen van de Zandstraat. Dorus' glimlach week niet meer van zijn gezicht. Hij keek naar de kruinen der linden en vond, dat ze werkelijk lichter waren, net of er iets onwezenlijks, iets van een glans, die hij nooit eerder gezien had, in hing.

"Kom Kees," zei hij, "laten we dat karweitje nu eens gauw opknappen."

De jongen lachte zonder iets te antwoorden. Hij wist wel waarom zijn baas ineens zo'n goede zin had gekregen. Zijn moeder was weer terug, dat was het hem. Ja, hij hield nog evenveel van zijn moeder als een klein kind, dat pas op school gaat. En dat was nu een getrouwd man, hij had zelf al een kind, het leek wel of hij zijn eigen vrouw bij dat oude mens ten achter stelde.

Ieder jaar op Allerzielen ging Dorus een keer naar het graf van zijn vader en als hij dan voor het vers opgemaakte perkje stond en het zwart geverfde kruis met de witte letters, die hier en daar al onduidelijk begonnen te worden, voelde hij de adem van de eeuwigheid over zich komen en zag hij het aardse leven als een onbeduidend en bijna nutteloos bedrijf tegen die niet te meten achtergrond van tijdeloze oneindigheid. Dat zwarte kruis haalde hij soms welbewust voor zijn geest in ogenblikken van miskennis en onrust. Dan zag hij alles in het licht van de absolute vergelding, dan kon hij weer geloven aan de rechtvaardigheid, waarmede ieder mens eens zal geoordeeld worden, naakt en verlaten van zijn vrienden, zijn geld en het schijnheilig gezicht, waarmee hij in dit leven een ieder om de tuin leidde.

Allerzielen was het weer vandaag en straks zou de aanblik van de kruisen in zwarte rij dicht aan de rand der aarde opnieuw de weemoed in hem wakker roepen aan datgene wat was en het andere, dat had kunnen zijn. Maar toch was er iets in zijn hart, deze dag, dat in die gedachte de kleur van een glimlach legde. Zijn moeder was weergekeerd, de vrouw met het goedge gezicht en de gouden halsketting als een slingerend speelgoed om haar hals. Zijn moeder, die in de Zandstraat thuis hoorde bij de mensen in de herberg en de winkel. Mensen, mensen moest die om zich heen hebben, mensen om ze goed te doen, om met ze te kunnen spreken en om hun dwaasheden te lachen. Werd de gedachte aan de dood van zijn vader niet helemaal verdrongen door die aan de terugkeer van zijn moeder?

Zij kwamen in Hernen. De nieuwe kerk glinsterde als het jonge gelaat van een kind, dat in een boomgaard de bloesem streeft.

"Een schoon kerkske," zei de knecht.

Zij laadden de bank af in het portaal en brachten hem naar binnen. Daar waren Piet van Geest, de smid en enkele timmerlui en de schilders, die op hoge steigers stonden en een tweestemmig lied zongen, dat nagalmde in de holle kerk. De banken stonden opgestapeld. Binnen een week zouden de schilders gereed zijn en dan konden de steigers worden afgebroken.

"Dag Renckens," riepen ze. "Ge bent al bekant door oew banken heen, hè? Wij verdienen ons de hemel hier, gij met oew banken en wij met ons muren."

Ze kwamen naar beneden, het was schafttijd. Dorus ging bij hen zitten, hij rook de verf en de geur van vers hout. Er lag een plank op de trede voor het priesterkoor waar de communiebank moest komen en daar gingen ze met zijn allen op zitten met de rug naar de open ruimte van het altaar en aten toen hun boterhammen op. De timmerlui waren in Wijchen geweest de vorige dag, tot sluitingsuur hadden ze gedronken, het was onbegrijpelijk dat een mens zo fris kon zijn een dag er na. Kees vertelde van de steekpartij in De Palmboom, waar een der Van Munsters door de koddebeier bijna was doodgeslagen. De oude Verdonk had nog jenever bij zich en hij deelde die rond, het was voor de nasmaak en de overgang van de zuipdag naar de gewone werkdag was te groot dan dat een man dat zonder stoornis in zijn spijsvertering kon verdragen. De goede zin kwam er in en ze stuurden Piet van Geest de trap op naar het koorke, waar het orgel stond. Hij was de organist in Hernen en hij kon schone walsen spelen, waarop ge prachtig kondt dansen. Zij hoorden Van Geest met een bankske schuiven en daarna klapte het orgelke open en zagen ze hem met een wijde greep van zijn vingers alle registers open trekken. De eerste tonen waren hoog en ijl en hulpeloos lijk kindergeschrei, doch dan vielen de bassen in en groeide het rythme van de driekwartsmaat en stroomden de klanken in golven langs de gewelven van

de kerk. Een twee drie, een twee drie tikten de voeten van al die werklui. Het bovenlijf van de organist schudde met kleine schokjes, soms keek hij met een brede lach door de tralies van de balustrade de kerk in, waar Verdonk de laatste druppels uit de fles op zijn tong liet vallen en de jongeren de kriebel in de benen voelden. Dorus zat er bij en keek naar de gezichten of die even blij waren als dat van Kees en hem zelf. Hij was zo dartel van binnen, waar lag dat toch aan? Foei, en nog wel op deze dag, juist deze dag. Was dat nu werkelijk, omdat het oude mens de weg terug naar de Zandstraat gevonden had? Och, een man dacht eigenlijk driekwart van zijn leven met het verstand van een kind. Hij stond op, greep Verdonk bij zijn armen vast en danste met hem door het middenpad, de zware werkschoenen knarsten op het zand van de vloer, kleine stofwolkjes stoven daar onder uit, de rode zakdoek hing uit zijn broekzak en waaide als een wimpel mee in het rond.

Kees greep zijn jonge vriend bij de schouders en tolde mee, de snotjongen, die nog niet eens dansen kon. De anderen konden het niet langer aanzien, het was ook te mooi en Piet speelde zo formidabel op dat orgelke, dat het ze dol maakte alleen maar van er naar te luisteren. Daar draaiden de paren, de schoenen knersten en piepten en krasten en het orgelke telde al wilder de snelle cadans der tonen over de steigers, de werkbanken en de grijze bestoven tegels van het middenpad, waar de lichamen draaiden en soms tegeneen bonsten als boten in een kolk waar de wind op staat.

Zij dansten tot zij moe waren en zaten dan als jachthonden na een ren achter het wild te hijgen op de lage trede naar het priesterkoor.

"Dorus, Dorus," zeiden ze.

Hij lachte luidop, en nog eens toen hij Van Geest van het trapje zag komen.

"Kijk Piet," zei hij, terwijl hij hem naast zich trok, "dat had ik nou net nodig vandaag, weet ge! Een mens heeft soms ogenblikken, dat hij zou sterven als hij niet eens dansen kon. Begrijpt ge dat?"

De smid knikte en zei toen:

"Dus, Renckens, ge hebt vandaag zo'n dag?"

"Ja," zei Dorus, "ik zal het oer straks vertellen."

En voor hij naar huis ging, fluisterde hij Van Geest in het oor:

"Ons moeder is terug gekomen. Ze was weggelopen naar mijn broer. Ruzie met Hanne. Maar ze is weer terug. En daarom heb ik het zo te pakken, ziet ge. Ik kon haar toch eigenlijk niet goed missen. Maar vertel het niet wijder, anders lachen ze me uit."

En hij liep bijna te dansen naast Kees de knecht, toen hij weer huiswaarts ging.

VIII.

Rond nieuwjaar lag het ijs zo dik op de kasteelgracht, dat de Wijchense mensen konden schaatsen, vooral die van de Zandstraat gingen er met hun kinderen heen, het was er dicht bij huis en tevens goed beschut tegen de reeds dagen aanhoudende oostenwind. Op het Meer werden wedstrijden gehouden. Daar reden de Van Dijks en Manus Rutten en Wessels mee om de prijzen. Ook de jongeren hadden zich opgegeven, Kees de Bruin en Van Meel en de zoon van Siebers. Een week lang duurde het feest en Arnoldussen stond er met een kraamke, waar ge hete snert kondt krijgen en warme koffie en broodjes met worst. Hanne was er met Dorus heen geweest. Ze wilde hem zien rijden met Mens en Kersten. Wanneer die drie voorbij kwamen, bleven de mensen staan kijken, zo sierlijk wiegden hun lichamen naar links en naar rechts en schoten zij in snelheid vooruit als zwaluwen op een voorjaarsdag. Dorus schaatste graag en hij kon het goed. Ze had er vreugde in hem bezig te zien met zijn vrienden. Daarom liet ze hem gaan iedere keer dat er ijs was, hoewel zij het gevaarlijk vond.

Hoe zij het te weten was gekomen, wist Dorus niet, maar op een avond in bed had Hanneke hem verweten, dat hij in de kerk van Hernen gedanst had. Van wie zij dat wist? Wat deed het er toe. Ze had het gehoord in de herberg. En dat was nu toch rechtuit een schande voor een christelijk man. Dorus verdedigde zich, de kerk was immers nog niet ingewijd, de steigers stonden er nog in en het was toch maar een grap geweest, waaraan Piet van Geest zelf had meegedaan. Des te erger, meende ze. Als zij pastoor van Hernen was, zou zij die organist wel eens wat anders verteld hebben. Maar wat had hij ten slotte met Van Geest uit te staan? Wat die deed moest hij zelf weten.

Hij zweeg, maar hij hoorde dat zij huilde omdat hij geen berouw toonde. Hij trachtte haar te kalmeren. Maar ze begon opnieuw met haar verwijten en ze klaagde dat hij zo lauw was in de vervulling van zijn kerkelijke plichten. Hij liet haar uit jammeren en toen zei hij:

"Ik ga naar de mis en ik luister naar de preken met het ene oor, dat nog goed is, en als de predikant hard genoeg schreeuwt, versta ik ook wat hij zegt. Ik geeluf niet, dat er veul minsen zijn, die zo goed luisteren als ik."

"Ja, luisteren, dat doet ge," mokte ze. "Ge onthoudt iedere preek om er naderhand in de herberg mee te spotten."

Hij lag stil en bewoog zich niet. Zijn ogen blonken in het donker. Hij bedwong zichzelf om kalm te blijven.

"Dat is niet waar," zei hij. "Spotten doe ik nooit, maar wel me ergeren. Als er gepreekt wordt tegen het drankmisbruik, dan is dat goed, maar dan moeten ze ook alle zondaren over één kam scheren en dat doen ze niet. En dat vind ik niet rechtvaardig."

"Ge bent niet wijs," zei ze verachtelijk. "Wat gij oe niet allemaal in oew hoofd haalt."

"Wat ik me in mijn hoofd haal, moesten er meer in hun hoofd halen. Luister, de oude Verdonk is een onverbeterlijke zuiplap, waarover de mensen schande spreken, maar in de grond is hij een arme stakker. Hij verdient nauwelijks genoeg om van te kunnen leven en daarbij kan hij dat vervloekte drinken niet laten. Is dat nu niet iemand om medelijden mee te hebben? En toch staat hij bij de pastoor in het verdomboekske. Maar de rijke Brijkers van het Woord, die evenveel zuipt, mag wel een kanneke breken. Ziet ge, en dat vind ik niet rechtvaardig."

"Dorus, daar hoeft gij niet over te oordelen. Brijkers is rijk en kan met zijn geld veul goed maken."

Hij lachte smadelijk; wanneer het niet donker geweest was, zou ze zijn spottend gezicht hebben kunnen zien.

"Hanneke," zei hij, "gij zijt toch een dom derke. Wanneer ik oe goed begrijp, dan wilt ge zeggen, dat 'ne mens, die rijk is het niet zo nauw hoeft te nemen met de geboden als een, die arm is, omdat hij het

kwaad meer bedekt kan doen en omdat het veur hem geen gevolgen heeft in de vorm van armoede en gebrek en omdat hij met zijn geld de kerk kan helpen en aalmoezen kan geven aan het Gesticht en de noodlijdende boeren van de hei. Als Brijkers dat allemaal deed, dan toonde hij tenminste nog een gewiekste speler te zijn. Maar zelfs dat heeft hij nog nooit van zijn hart kunnen verkrijgen, want ge weet even goed als ik, dat hij van gierigheid zijn eigen stront opvreet, daar nou weet ge het."

Ze lag even na te denken. Ze zuchtte en zei:

"Die van Brijkers zijn nette minsens, ze komen hier altijd in de winkel en ze betalen op tijd."

"Dat moest er ook nog bijkomen," spotte hij. "Maar ge hebt veel verkeerde ideeën, Hanneke. Bij ou is iedereen, die net in de kleren zit en stijf gestreken en gesteven gordijnen veur de ramen heeft hangen en op tijd naar de kerk gaat, een fatsoenlijk christen mins. Maar dat klopt lang niet altijd. Gij kijkt naar de buitenkant, maar ge moet naar de binnenkant kijken."

"Brijkers zal best veul goed doen, dat kunt gij niet weten."

Hij schraapte zijn keel.

"Luister Hanne, ik zal oe zeggen, wat ik weet. Het armbestuur heeft nog nooit een cent van hem los gekregen. Dat is een. En vrouw Daalhuis of Pietje van Donk zijn al een paar keer bij hem van het erf geschopt. Dat is twee. En dat is veur mij genoeg. Of Brijkers geld geeft aan de kerk, weet ik niet, maar als hij het geeft, doet hij dat om bij de pastoor in een goed blaadje te komen en niet omdat hij zoveel met de kerk op heeft."

"Dat zeg ge nou maar, omdat ge Brijkers niet kunt uitstaan, Dorus."

"Neen, ik zeg dat, omdat ik mijn verstand gebruik. Ik heb altijd geleerd, dat het grootste gebod dat van de Liefde is, en dat zonder de liefde al het andere nutteloos is."

Ze zweeg. Ze lag na te denken. Buiten klaagden de linden, de winter dreef af met dikke luchten vol plakkerige sneeuw, die lange vegen over de ruiten trok. De wind sloeg fatsig om de muren.

"Ge kunt misschien best gelijk hebben," zei ze ineens, "maar ge moest oe er niet mee bemoeien. Ge krijgt er maar een slechte naam door."

"Ja," antwoordde hij geprikkeld, "dat is nu eenmaal zo mijn aard. Ik kan mij daar niet buiten houden. De mens is geen eenzaam van nature, een op zichzelf levend wezen. Hij hoort in een samenleving thuis en hij moet in en door die samenleving zijn einddoel bereiken. Wanneer niemand zich iets van het lot van zijn evenmens aantrok, dan was deze wereld binnen enkele jaren uitgestorven. Wie alleen maar voor zichzelf zorgt en zich om de anderen niet bekommert, die begrijpt niks van Gods schepping en die is nog nuttelozer dan de veldbloem, die iedere morgen opengaat tot eer van God, tot vreugde van de mensen en tot nut voor de insecten, die er de honing uit puren."

"Ge moest oe niet zoveel laten opdraaien door die Kersten, Dorus. De minsens trekken er zich toch niks van aan of gij al te keer gaat tegen hun verkeerdigheid en slechte gewoonten. Ge bereikt er niks mee als dat ge oe zelf het leven zuur maakt en anderen tegen oe in het harnas jaagt."

Ze draaide zich om en trok de dekens vast tegen zich aan.

"Laten we maar gaan slapen," zei ze.

Uit het wiegse kwam het geluid van Marieke's stemmeke.

"We maken het kind wakker," waarschuwde ze.

Hij haalde diep adem.

"Neen," zei hij, "het kiendje droomt van het paradijs, waaruit de engelen het veur ons hebben meegebracht."

In de kerk van Hernen had tot nu toe een nood-communiebank gestaan van blank geschaafd hout. De mensen waren er al aan gewend geraakt, zij stelden ook geen hoge eisen, zij waren al blij in zulk een prachtige ruime kerk naar de dienst te kunnen gaan en er in nieuwe banken te mogen zitten, die nog roken naar de beits en een indruk gaven van netheid en welvarendheid.

Toch was Dorus Renckens aan een zware eikenhouten communiebank bezig. Hij herinnerde zich wat hij zijn moeder eens had gezegd. Timmeren is meer dan het maken van nuttige dingen. Het nuttige is goed voor de mensen, maar het schone nog meer. Wie zijn vak alleen uitoefent om geld te verdienen, begrijpt niets van zijn roeping. Het hogere is van meer waarde dan het lagere en het trotseert langer de slijtage van de tijd. Daarom werkte Dorus aan de communiebank met liefde en streelden zijn handen de ogiefboogjes in de panelen iedere keer als hij met de rondbeitel de vormen verfijnde. Een prachtstuk schrijnwerkerskunst, waarnaar soms kenners kwamen kijken en waaraan hij geduldig werkte met een lach op het gelaat, die niet week tot het ogenblik dat hij de gereedschappen

had opgeborgen. Borsten, de beeldhouwer, had de beelden bijna gereed en hij verheugde zich om de fraaie omlijsting van zijn werk, die Renckens voor hem maakte.

Begin Maart werd het kerkmeubel naar Hernen gebracht op een platte wagen van Sanders en toen het zijn plaats onder de triomfboog had gekregen op de trap van de priesterkoorverhoging, fleurde de hele kerk er van op en stond de pastoor minuten lang met schuin gehouden hoofd naar dit glinsterende kunststuk te zien als een kind, dat van verrassing grote staarogen opzet bij een prachtig speelgoed.

"Renckens," zei de pastoor, "ge zijt een genie. Dat werk van ou, kijk, dat is een gebed in hout."

Hij drukte Dorus de hand, die zijn keel schraapte van verlegenheid. Het was ook werkelijk een kunststuk, maar hij vertelde de pastoor niet hoeveel extra uren hij er aan gewerkt had, zodat zijn verdiensten eigenlijk helemaal weg waren.

Nog diezelfde morgen moest het weerhaantje op de toren gezet worden. Een gevaarlijk karwei. Verdonk wou het niet doen en Piet van Geest evenmin. Dorus bood zich aan, hij had wel voor hetere vuren gestaan. Maar de pastoor verbood het hem, dat was werk voor een vrijgezel. Een vader met kinderen mocht men niet naar de spits van de toren sturen. Toontje van der Aa van het Woord moest dit karwei maar opknappen, hij had van duizeligheid geen last en hij behield zijn tegenwoordigheid van geest, dat had hij bewezen toen er eens op een steiger een plank onder zijn voeten weg schoof en hij zich met zijn benen hangende hield aan een dwarsliggertje, dat hij nog geen tien minuten te voren zelf had vastgebonden.

Dorus had geen tijd om te blijven kijken. Hij moest naar huis, nog die middag wilde hij Siebers laten komen om met hem een plan op te maken voor de uitbreiding van de timmerwinkel.

's Avonds kwam Kees de Bruin hem hijgend vertellen, dat Toontje van der Aa uit de toren gevallen was en zijn been had gebroken. Hij had nog geluk gehad, want hij was op het kerkdak terecht gekomen, anders had hij het er niet levend afgebracht.

"De stakkerd," zei Dorus, en hij maakte zich er een verwijt van, dat hij zich zo gauw door de pastoor had laten ompraten alsof men maar zo kon uitmaken dat het ene mensenleven minder waarde had dan het andere.

Maar Hanneke was blij, dat hij zich aan dit karwei niet gewaagd had.

Een keer, dat Miene op bezoek was, gebeurde het dat Pret naar binnen kwam en met zijn natte sneeuwpoten tegen haar opsprong. Hanneke zag het en joeg hem de timmerwinkel in, waar Dorus van houtkrullen een leger voor hem maakte vlak bij de kachel. 's Avonds herbegon het gekibbel om de hond.

"Ik kan van dat beest dromen," zei ze, "foei, waarom doet ge hem toch niet weg?"

Hij zuchtte. Maar ze begon er om te huilen.

"Ik kan Marieke geen ogenblik meer alleen laten. Het keind kruipt nu al de hele keuken door. En gisteren zag ik, dat het vieze dier haar handjes aan het aflikken was. Ik word nog ziek van dat akelige beest. Wat hebt gullie er toch aan om mij zo te plagen!"

Dorus zuchtte nog eens. Hij herhaalde binnensmonds die laatste vraag van haar: Wat hebt gullie er toch aan om mij zo te plagen! Wie waren die: gullie? Ha, natuurlijk moeder en hij.

Het was even stil in de slaapkamer. Pret, dat onnozele dier, was dus werkelijk een teken van tegenspraak geworden tussen hem en zijn vrouw. Ja, er moest wat op gevonden worden.

"Dorus," smeekte ze bijna, "doe hem weg. Als ge dat nog niet veur me over hebt."

Hij dacht er aan, dat ze al weer in haar zesde maand was. Ze zou zich er veel te druk om maken. Pret moest maar geofferd worden. Tenslotte had ze ook wel voor een deel gelijk.

"Laat hem doodschieten en zeg niks aan moeder. We doen net of we nergens van weten."

Nog uren lag Dorus wakker. Vreemd hoe een mens soms de slaap niet kan vatten, omdat een gedaante hem voor de geest zweeft, een kleine bekende gedaante, die de vorm heeft van een hond met trouwe meelijwekkende ogen.

De andere morgen stond Dorus op met het bedrukt gevoel van iets te moeten gaan doen, wat hem tegen de borst stuitte. Hij had Pret al buiten zien lopen, snuffelend over de schoongeveegde stenen van het plaatske. Het arme dier. Ja, hij wist nog goed toen het beest geboren werd en altijd was hij vertroeteld geworden door zijn moeder, omdat hij afstamde van de oude hond, die door Gradus Renckens gekocht werd van Nelis de voerman.

"Dorus, hebt ge iets?", vroeg zijn moeder, toen ze even alleen waren.

Hij schudde het hoofd. Hij at bijna niet. Hij voelde zich schuldig ten opzichte van zijn moeder, hij durfde haar niet aankijken.

In de middag, toen de oude vrouw naar Mijntje van Solingen was in De Tol, nam hij Pret mee naar de rentmeester, die opzij van het kasteel woonde, en vroeg hem of hij de hond wilde doodschieten.

Met een bedrukt gemoed keerde hij terug naar huis en deed in de timmerwinkel zijn voorschoot voor om wat werk te doen. Kees keek hem keer op keer van opzij aan en tenslotte kon hij zich niet inhouden te vragen:

"Is de hond weg, baas?"

Dorus knikte.

"Jammer," zei Kees, "want het was een beste hond, al was hij ook oud."

Dorus dacht even na, dan zei hij:

"Ge moet niks tegen ons moeder zeggen, hoor, want ze zal het zich meer aantrekken als ge denkt."

's Avonds bij het koffiedrinken was het al zo ver. Ze zagen de oude vrouw overal zoeken, in de herberg, voor het huis, in de schuur. Dorus slurpte aan zijn koffie, het leek of hij gal proefde, hij kreeg het brood niet doorgeslikt. Toen hoorden ze haar langgerekt: Pret! roepen, het was als een wanhoopsschreeuw om iets liefs, dat voor immer was heengegaan. Marieke probeerde zich aan de tafelpoot omhoog te trekken. Dorus streelde het kind gedachtenloos over het kopje. Zou Marieke al weten, dat ze haar kleine speelkameraad verloren had?

Ze stond plotseling in de keuken, de oude vrouw, en steunde met haar knokige handen op de tafelrand. Haar ogen bewogen onrustig. Ze keek haar zoon vol verwijt aan.

"Dorus," zei ze, "waar is Pret?"

"Die zal in de werkplaats zijn," antwoordde Hanneke. "En ik heb overal geroepen!"

"Dan is hij op straat of bij Sanders. Dat beest loopt overal. Ga maar zitten en eet eerst eens. De hond komt vanzelf wel terug."

Maar ze ging niet zitten. Ze zocht in het schuurke en ze klom naar de zolder, soms kwam het dier daar wel eens, en ze riep niets anders dan: Pret! Pret! Jongen, waar zit ge toch!

Dorus zat onrustig te schuiven aan de tafel. Hij keek zijn vrouw ineens recht in de ogen en zei:

"Nee, dat houd ik zo niet uit. Hoor dat mins nou toch eens. Ik ga het haar zeggen."

"Ge zegt het haar niet!", waarschuwde Hanneke ingehouden. "Als ze de hond enkele dagen niet terug ziet, weet ze niet beter meer."

"Maar ik kan niet liegen, Hanneke. Als ze het me vraagt, zeg ik het toch."

"Ge hoeft niet te liegen, ge hoeft helemaal niks te zeggen."

Hij hoorde zijn moeder weer terugkomen.

Weer ging ze voor de tafel staan en nadat ze van Dorus' gezicht de niet te verbergen waarheid had afgelezen, zei ze:

"Nee, Pret is niet weggelopen, maar gullie hebt hem weggedaan. Probeer me maar niks wijs te maken, ik zie het aan ullie gezicht. Had het dan van te voren gezegd, dan zou ik de hond naar Jan gebracht hebben, die is niet zo kleinzielig als gullie!"

Die woorden troffen Dorus midden in zijn hart. Twee jaar lang had hij aan de kant van zijn moeder gestaan, zelfs als Hanneke tegen hem was. Nu had hij dan eindelijk zijn moeder in de steek gelaten. Ze stond alleen tegenover Hanneke en hem, twee jonge sterke mensen tegenover een oude vrouw, die nimmer een mens verdriet had gedaan.

Dorus kon zich niet langer meer inhouden.

"Moeder," zei hij.

Maar Hanneke was hem voor.

"Als ge verstandig waart geweest, had ge de hond al lang naar de Klapstraat gedaan," bits te ze. "Ik heb oe lang genoeg gewaarschouwd."

Vrouw Renckens gaf geen antwoord meer. Ze bleef een ogenblik rechtop staan zonder aan de tafel te leunen en dan viel er een grote traan langs de rimpels van haar wangen in de plooiën van haar jak. De stilte schreide met Dorus' moeder mee.

Toen ging in de winkel de bel en nog voor Hanneke kans had om op te staan, liep de oude vrouw naar het voorhuis om de klant te bedienen. Het was een derke van achter de meulen en die zei, toen ze haar had aan gekeken:

"Ge hebt geschreid, vrouw Rink"

Ze keek het derke verwonderd aan en antwoordde:

"Nee, het was geen schreien, tranen zijn de glimlach van de ouderdom."

En dat hoorde Dorus en hij kreeg er een groot verdriet van in zijn hart.

Twee weken voor Pasen werd in de Klapstraat het tweede kind geboren, een meisje. Jan had tegen Dorus gezegd:

"Gij hebt de eerste keer een derke gehad en ik een jongen. Nou moet het tweede bij ou een jongen zijn en bij mij een derke, dan staan we gelijk." En hij had zich aan die afspraak gehouden.

Hanneke ging op kraamvisite.

"Gij zijt me iedere keer voor," zei ze tegen Miene. "Eerst waart ge een maand eerder en nu al twee maanden. Want het mijne wordt een Pinksterkiendje, let maar eens op."

"Een Pinksterkiendje, maar wat voor een, een jongen of een derke," informeerde Miene lachend.

"Natuurlijk een jongen," zei Hanneke. "Dacht ge, dat Dorus al weer een dochter wilde hebben?"

"Ja, ja," deed Miene ondeugend, "ge hebt het veur het zeggen."

"We zullen afwachten," besloot Hanne.

Begin Mei deden de kinderen de eerste communie. Er kwamen tegen die tijd klanten bij in de winkel, want het was gewoonte, dat de kinderen getraceerd werden op rijstebrij met suiker door de winkelier bij wie de ouders de waren kochten. De hele herberg zat vol. Dorus gunde de kleinen van harte hun feestje, maar hij mokte in zichzelf om de hebzucht der groten. Natuurlijk moesten de kinderen ook dansen voor de deur, want de winkeliers lieten graag zien hoeveel klanten zij hadden. Maar het stuitte Dorus tegen de borst en hij zei de avond van de eerste communie-dag:

"Dit jaar is er bij mij voor de deur voor het laatste gepronkt. Ik doe aan die kinderachtigheden niet meer mee."

Thijsoom was het er mee eens. De ijverige man had in het voorjaar de tuin gemest en omgespit en nu prijken de bedden met het pas uitgekomen groen van sla, prei en penen. Ook had hij bloemen gezaaid en de pollen van flox en rebellia uitgedund en op een rijtje langs het pad gezet. Hij werd ook bij Vonk te werken gevraagd en nog op enkele andere plaatsen. Maar hij ging er niet op in. Voor geld wilde hij niet werken en ten andere had hij aan de hof van Renckens genoeg.

Drie dagen voor Pinksteren ging het nieuws door de Zandstraat, dat er bij Renckens weer een kiendje geboren was, ook dees keer een meisje. Vrouw Sanders, die het eerste vernam, wilde het niet geloven, omdat zij Hanneke een uur te voren nog in de winkel gezien had. Maar zij moest het wel geloven toen vrouw Otterdijk het aan de deur kwam vertellen: een schoon keind met zacht zwart haar, dat Bertha heette. Hanneke was tot het laatste op de been gebleven, de vroedvrouw had haar gezegd, dat beweging goed was. Daarom had zij ook een gemakkelijke bevalling gehad.

Het viel Dorus wel tegen, dat het weer een derke was, hij had zo graag een stamhouder gehad. Jan plaagde hem en zei, dat hij zich niet aan de afspraak gehouden had.

Zo had vrouw Renckens nu vier kleinkinderen, bij Jan en Miene waren het Evert en Marie, en bij Dorus en Hanne: Marieke en Bertha. Het werd een blij Pinksterfeest. Thijsoom had de paadjes in de moestuin prachtig gegrieseld en er bloeiden al vergeet-me-nietjes en martunnekes en viooltjes geel gaderd en paars en wit. De familie, die op kraambezoek kwam, werd door de tuinman de hof ingelokt. Het weer was zo zacht en de natuur rook zo bedwelmend naar nieuwe bloemengeuren en Thijsoom had de bedden met zoveel zorg gewied en gehoogd, dat ze allemaal verrukt waren en vonden, dat God wel heel schone dagen aan de aarde geschonken had. Kees, de knecht, werd geplaagd omdat Dorus hem weer weggestuurd had mussennesten zoeken, toen Hanne op haar laatste was. Maar hij trok er zich niets van aan. Als ze dachten dat hij nog een kind was, dan hadden ze het mis. Het vertelseltje van de ooievaar was goed voor schooljongens, maar niet voor hem.

Dorus liep al die dagen te zingen door het huis. Dat was vreselijk voor wie het hoorden, want hij had een gehoor als een verken, had Mens hem eens verteld. Maar voor hem zelf was het om het even of het al melodisch klonk of niet wat hij er door de dag nu en dan uitstiet. 's Morgens al begon het als hij de sik naar het weike bracht. Marianne had er om staan lachen. Een man was als een kind, dat kon zelfs zij begrijpen. Zij kende het liedje al, alleen van er naar te luisteren.

"En ik heb zo'n schik
Met de melk van de sik
En die wordt niet zuur
En die wordt niet dik. . . ."

En later op de dag nam hij Marieke mee de hof in en liet haar lopen aan het handje met haar kleine waggelkontje, juist een jonge eend, dacht hij. Ha, ha, zijn eigen dochter. En dan zong hij weer: "Mijne moeder, heeft een weg gebakken van wel elf ellen lang." Het kind keek hem aan met bewonderende ogen. En het mocht zo maar op het warme zand zitten als het dat wilde, Dorus liet het maar wat grabbelen tussen de bloemen met die kleine graaihandjes, die wel van een engelke konden zijn uit de Kerstnacht.

Die namiddag kwam Mijntje van De Tol, die met Rutten getrouwd was, dat olijke ding met haar knappe gezicht en de muts met de loshangende linten. Ze gaf breiles op de Openbare School en zelf had ze een naaiwinkel. Haar man was ook in het timmervak, hij maakte kruiwagens en hij verdiende goed, want hij was ook nog tolbaas en dat bracht hem goed wat in het laatje.

Ze zag Dientje aan de afwas bezig en de prachtige blauwe kopjes, die ze op een rijtje zette, en ze riep uit:

,"O, O, wat is het hier toch deftig. Wij hebben bij ons thuis alleen kopjes zonder oor, want dat is veul te veul werk met het afwassen."

Toen ze bij Hanneke aan het bed stond, zei ze dat nog eens en dat maakte het jonge moederke niet weinig trots. Vrouw Otterdijk deed het hemelke boven de wieg opzij en liet haar het kiendje zien. Ze bleef in bewondering staan kijken naar dat kopke met de dichtgeknepen oogskes en de kleine balvuistjes en riep maar niets dan langgerekt:

"Wat lief, wat lekker! Vrouw Rink, ik ben jaloers op oe, wilt ge dat geleuven?"

"Gekkgheid," zei Hanneke. "Gij bent immers ook getrouwd. God weet, hoe duk er bij ou een in het wiegske komt te liggen."

De deur ging open en Dorus' moeder kwam met Marieke binnen.

Mijntje nam het kind in haar armen.

"Marieke is mijn kiendje," zei ze. "Hè Marieke? En later als ze groot is kriegt ze van mij breiles en Bertheke ook. En van de zomer komt Marieke ook eens naar De Tol, hè kind, dan kriegt ze wat lekkers en dan mag ze in het wit zand speulen. Komt Marieke van de zomer bij Mijntje speulen?"

"Peulen, peulen," zei het kind, en het sloeg zijn armpjes om Mijntjes hals.

"Ziet ge," lachte ze verrukt, "Marieke is gaarne bij Mijntje, hè kind?"

Het kind peuterde met de kleine krieuwelvingertjes in Mijntjes oren en het schaterde van plezier.

"Zijn derkes nou niet veul liever dan jongens, vrouw Rink?"

"Ja, maar wij hadden toch ook wel gaarne een jongen gehad," zei Hanne. "Ge moet toch een stamhouder hebben."

"Ha, ha," lachte Mijntje. "Gullie bent zeker jaloers op Jan. Maar trek oe er niks van aan. Ge bent nog jong, ge kunt er nog wel tien kriegten!"

"Als er dan maar jongens bij zijn. Dorus is erg aan zijn familienaam gehecht, weet ge."

"Gekkgheid, een naam is maar een naam, het gaat om het karakter, en of het nou een jongen of een derke is, hun Rinken-aard behouden ze toch!"

"Dat geleuf ik ook," zei de oude vrouw tevreden. "Maar ja, ge hebt er overigens toch ook niks aan te bestellen, of ge nou al praat, ge kunt niet meer doen dan oe naar Gods wil schikken."

"Natuurlijk, en dan moet ge ook maar denken, dat alles zijn veur en zijn tegen heeft. Een huis vol jongens is ook niet alles."

"Daar weet ik van mee te praten," zei Dorus' moeder, "al heb ik er dan maar twee gehad. Zo gauw ze de baard in de keel kriegten, vliegen ze het huis uit en dan zit ge weer alleen, net als toen ze nog niet geboren waren."

Tegen de avond kwam Dorus terug van de Touwslagersbaan, waar ze de nieuwe school aan het bouwen waren, juist tegenover Arnoldussen, de brievenaarder. Hij had het druk. De timmerwinkel was uitgebreid, maar nog niet geheel gereed en nu zat hij al weer vast aan de school. Hij had nog geen tijd om eens bij Kersten aan te gaan en met hem te praten over de schandaligheden, die er al weer bekend waren van sommige leden van de Raad. Mens wilde een dagje met hem uitgaan naar Den Bosch, hij had nog wat over van zijn tantièmes, en hij kon met plezier het karreke van Sanders krijgen met de hit. Maar Dorus moest het afslaan. Op een andere keer, zei hij, ik moet aanpakken. Gij hebt geen zorgen, maar ik ben vader van twee keinder en ik mag het werk niet laten liggen. Hij had wel een half uur nodig gehad om Mens dat plannetje uit zijn hoofd te praten. Het kon niet anders nu. Na de kermis, dan gingen ze het er nog eens van nemen. En de zomer was immers nog lang, hij zou er allicht wel eens een dagje tussenuit kunnen nemen.

Kees de knecht had geen ogenblik meer vrij. Vroeger hielp hij Thijsoom nog wel eens in de hof of deed hij een boodschap voor Hanneke in het dorp. Nu stond hij van 's morgens tot 's avonds aan de schaaftbank, hij had geen tijd dat hij at, hij werkte twaalf uur per dag en hij zorgde, dat ook de kleine karweitjes tussen het werk door op tijd gedaan werden. Nu eens kwam Hent de Touwslager, die een nieuw bret aan zijn wagen wilde, dan weer werd er een boodschap gestuurd van het Gesticht of Tienakker, dat er een vloer moest gerepareerd worden of een beschot getimmerd voor een deur waar de trek op stond. Als het Zaterdag werd, stond Kees een ganse middag te zingen, dat het galmde door de openstaande deur de Zandstraat in. Dorus wist wel waarom die bliksemse jongen zo blij was. Iedere Zondag ging hij dansen leren bij Jan Beker op het lemen vloerke. Thijs Wessels, ook wel genoemd de Gele, leerde de jongens voor tien cent per middag de quadrille en de moeilijke figuren van de carré, die met acht paren gedanst werd, allemaal jongens, want derkes mochten er op de deel bij Beker niet komen.

De zomer ging snel voorbij. Toen Marieke op haar eigen beentjes kon staan en langs de paadjes van de hof lopen en soms ook wel midden door de perkskes heen, maakte Dorus voor haar een schoon karreke in de ouderwetse stijl en hij verfde het groen en bestreek de zijstukken met fraaie gouden biezen. En tante Miene kocht haar een pop en daar ging ze mee rijden, het was een koddig gezicht, dat kleine ding in haar stijf gesteven en gestreken schortje langs het hoge groen der moffelbonen te zien sukkelen. Wieske met haar perdsvoet liet er vaak haar kinderen voor in de steek en kwam aan de draad staan met een koekske in haar hand en trachtend met lieve woordjes het kind naar zich toe te lokken.

Tegen dat de kermis op komst was, stond heel het dorp op stelten door het trouwen van Bertus van Dijk. Er was een feest zoals de mensen zelden gezien hadden, want de Van Dijks stonden bekend als rijke boeren en ze waren niet gewend op hun geld te gaan zitten. Maar op de derkes-tractatie mochten geen jongens komen. In de café's zoals bij Renckens was het moeilijk de jongens buiten de deur te houden, maar bij de boeren werd daar beter de hand aan gehouden. Toch waren er twee binnen gekomen, ze hadden het zo grappig bedacht, dat ze mochten blijven en de hele avond de derkes voor zich alleen hadden. Piet Jacobs van de Klapstraat had een dekbeer, waarmee hij vaak de boer op ging, zij noemden Piet daarom de varkensbeer, en nu was Graadje Somers op het idee gekomen zich als een verken te vermommen en zich door Piet Jacobs aan een zeel naar Van Dijk te laten leiden, waar ze een beer besteld hadden. Zo gebeurde, en toen ze bij Van Dijk voor het huis stonden en het lawaai van de derkes hoorden, opende Jacobs de voordeur en stapte met zijn beer midden in de kamer, waar de feestelingen bijeen zaten. Zo waren ze binnen en het was een knappe, die hen weer buiten kreeg. De varkensbeer werd er nog eens zo beroemd door, dat wil zeggen: Piet Jacobs, want de eigenlijke beer stond rustig op stal en wist van de duivel geen kwaad.

De kermis verliep rustig in vergelijking met het jaar daarvoor, maar het feest van de kasteleins was des te rumoeriger. Ze hadden zo wild op de platte bierwagen van de brouwer door het dorp gejakkerd, dat Toon Koenen, een rijke boerenzoon, die aan de feestjool mee deed, er af gevallen was en met een bloedwond aan zijn hoofd naar de dokter moest gebracht worden. Kersten was ook van de partij, ze hadden in zijn herberg de hele boel op stelten gezet, want hij tracteerde op worstebroodjes en hij keek niet op een neutje, omdat het de eerste keer was, dat ze met de hele bende bij hem op bezoek kwamen.

Twee weken daarna liep de Vliegerd op zijn eentje alle herbergen af. Hij had het weer te pakken, een volle week lang was hij stomdronken. Zijn vrouw liet hem maar begaan, omdat er toch niets tegen te doen was. Hij ging wel iedere morgen aan zijn werk, daaraan mankeerde het niet, maar tegen half tien liep hij al bij Mackay en hoewel hij 's middags nog even terug kwam om zijn goede wil te tonen, konden ze hem toch iedere avond smoordronken gaan ophalen in het dorp, waar hij in alle herbergen aan de klare geweest was.

In die tijd hing ook aan de poort van de oude school een rebus, die niet moeilijk te ontcijferen was. Er stond te lezen:

Wijchen is niet gebaat
met vruchteloos gepraat.
Er horen in de Raad
slechts mannen van de daad!

Arnoldussen vertelde het aan Jacobs en deze aan de Gele, die het aan Kees de Bruin door gaf, toen hij op Zondagmiddag kwam dansen bij Beker. Kees vertelde het Maandagmorgen zijn baas, die zo fijntjes glimlachte, dat het wel leek of hij er meer van wist.

IX.

De seizoenen trokken over Wijchen lijk schone vogels, die langzaam aanwiekten boven de bossen en een wijle aan de oneindige hemel de pracht van hun kleuren vertoonden. Dan gleden zij terug naar de verte waar God de aarde in zijn hand houdt, alle verlangens der mensen meevoerend in hun glinsterende veren.

Op een morgen hadden de, notabelen van het dorp zich verzameld voor de glanzende poort van de nieuwe school aan de Touwslagersbaan. Die werd nu geopend en de kinderen stonden er bij om vreugdeliederen te zingen, want zij waren blij om de blinkende banken en de vers geverfde muren met de gekleurde platen, en het schoolgaan werd nu een plezier. Arnoldussen zag de hoge hoeden van heel dichtbij, hij woonde immers aan de overkant en hij hoefde maar in zijn voordeur te gaan staan om de burgemeester en secretaris Kloosterman en de pastoor en de domenie te kunnen zien binnen gaan en elkaar de hand drukken.

Maar Marieke van Dorus was nog te klein voor de grote school. Hanne bracht haar iedere dag naar de nonnen op Tienakker, die met de kinderen speelden en ze leerden bidden. Marieke was zo verlegen, ze bleef maar altijd stil in haar bankske zitten tot de zuster de blokkendoos voor haar neerzette en een kasteel voor haar bouwde, juist zo een als dat van de baron Osy in het Sterrebos.

Dorus las in die dagen de Ideeën van Douwes Dekker, hij noemde zich Multatuli, dat is: ik heb veel geleden. En Max Havelaar las hij, hij had het boek van Kersten ter leen gekregen. Multatuli, dat woord kwam in zijn gedachten iedere keer als hij in de avonduren enkele hoofdstukken gelezen had. Jan had gehoord van kapelaan Van Schendel dat dit slechte boeken waren, die een christen mens opstandig maakten en afgekeerd van God. Maar Dorus lachte daarom. Als er in de boeken iets slechts stond, meende hij, dan was dat toch nog altijd honderd maal beter dan het werkelijke leven van veel mensen, die zich christen noemden, maar het in werkelijkheid niet waren.

Hanneke had geen tijd zich er mee te bemoeien. Eerst was ze weken bezig geweest met de grote schoonmaak. Moeder Renckens wilde weer aan alles tegelijk beginnen, zodat het hele huis overhoop stond en ze 's avonds de vuile boel weer naar binnen moesten dragen, omdat het te veel ineens was. Ditmaal ging het anders en beter. Eerst de slaapkamer, dan de keuken en daarna de winkel en de herberg. En zelfs de timmerwerkplaats van Dorus kreeg een beurt. De houtvoorraad werd opnieuw gestapeld en alle rekken, kisten en kasten werden leeggehaald. Alles kwam op zijn plaats, het was er opgeruimd als in een theesalon en er kwam zoveel ruimte op de schappen, dat Dorus er verwonderd bij stond te kijken en ging zoeken of hij niet wat vergeten had. Toen de schilders de plafonds kwamen wassen, zeiden zij: Ge kunt zien dat er hier een jonge vrouw in huis is!

Hanneke kreeg het druk met de keinder. Dagelijks was ze bezig met verstelwerk aan de kleertjes, maar naaien kon ze niet. Daarvoor moest Dientje komen, die voor het oudste jurkje maakte en schortjes, waarmee het kind naar de bewaarschool moest.

En Anna van Wegen trouwde in die tijd met Piet Neefs, de schrijnwerker, die in de St. Jan van Den Bosch werkte. Hanneke moest er heen met Dorus. Het was eigenlijk wel geen familie, maar ze kenden Anna nou eenmaal en ze wilden Neefs toch met zijn goede keuze gaan gelukwensen.

Van toen af begon Hanneke zich ook teweer te stellen tegen de gemakzuchtige klaplopers, die in de winkel maar steeds alles op de pof kochten en nooit bijkwamen met betalen. Dat was weer allemaal de schuld van Dorus' moeder, die de mensen te gemakkelijk hun zin gaf en te veel vertrouwen in ze stelde. Toen ze Dorus van haar voornemen vertelde, waarschuwde hij, dat ze het niet te fors moest aanpakken, maar heel geleidelijk aan moest proberen, klant voor klant, de mensen van deze slechte gewoonte af te brengen. Hij voorzag, dat ze er klanten door zouden verliezen, maar Hanne had hem

voorgerekend, dat het beter was minder volk in de winkel te hebben, dan zich te moeten ergeren over de eeuwige schulden, die nimmer voldaan werden.

Miene van Wegen hield het knap vol. Ieder voorjaar kwam er een keind. Twee jongens en twee derkes had ze nou al. Het ging er zo vlot. Dat begint me een huis vol te worden bij ullie, zei Hanne en ze vond het niet prettig dat zij nog maar twee derkes had en dat Dorus daar zo dikwijls door zijn broer om geplaagd werd. Maar ze had hoop, dat het deze keer een jongen zou worden en dan was Dorus gerust en zij zelf ook.

In de zomer ging Kees de Bruin naar Pietoom werken op de Meulenberg. Dorus had het hem aangeraden, hoewel hij de jongen node liet gaan. Hij had hem gezegd: Ik kan oe niet meer loon geven, Kees, maar ge zijt meer waard. Ga naar Pietoom en vraag hem 8 cent per uur, hij zal het oe geven, want hij kan oe gebruiken. Kees had willen blijven, van Renckens had hij immers het timmeren geleerd en hij wist dat hij nooit meer zulk een baas zou krijgen zijn hele leven niet. Maar Dorus bleef aandringen, dat hij naar Pietoom zou gaan, in zijn plaats zou hij Tinus wel nemen, zijn jongere broer.

Een paar dagen nadat de bedevaart uit Kevelaer terug was, kwam Hanne op een middag met Dorus' moeder van het opkamerke af. Dorus stond zich te scheren en hoorde zijn vrouw tegen het oude mens zeggen:

"Ge moet eens naar Nijmegen gaan, moeder, daar woont een vrouw, die oe er poppenzakskes met kruiden op legt, dan is het zo weer over."

Toen ze 's avonds alleen waren, vertelde Hanne, dat zijn moeder harde puisten op haar borst had, die haar pijn deden bij het werk. Op de Kannenmarkt in Nijmegen woonde een vrouw, die daar kruiden voor had, ze wist dat uit Zetten, mensen uit het dorp waren daar ook heen geweest. Dorus maakte zich er geen zorgen om, zijn moeder was altijd gezond geweest. Hij dacht veel aan het derde kind, dat in het najaar op komst was. Hij hoopte maar dat het een jongen zou zijn. Er moest toch later iemand zijn, die het werk van hem overnam. En dan, eerlijk gezegd, stak het hem wel een beetje, dat Jan, die vijf jaar jonger was, al twee jongens had, die de naam Renckens droegen.

Natuurlijk maakte Hanneke zich nog eens kwaad op het oude mens. Een keer toen ze van de Klapstraat terug kwam, vond ze Bertheke in de wieg met een steel sukerpek, waarmee het kind zichzelf en de hele wieg zwart had bestreken, het was om bij te schreien. Hoe kon moeder Renckens in Godsnaam zoiets doen? Dorus had gelachen tot de tranen in zijn ogen kwamen, toen hij zijn dochter zwart als een schoorsteenveger en huilend, omdat Hanne haar het snoepgoed had afgenomen, in de wieg zag liggen. Maar Hanneke bleef de halve dag sakkeren van je welste en daarom ging hij maar gauw naar de timmerwinkel terug om er met Tinus pret te maken over zijn moeder, die nu verongelijkt door het huis liep.

Toen de oude emeritus pastoor, die op het hoekje van De Meulenberg woonde, gestorven was en Miet Steeg, die de laatste jaren bij hem het huishouden deed, weer naar het dorp was vertrokken, kwam er een veldwachter wonen. Kruiven heette hij en hij was protestant. Dat vond Hanneke gemakkelijk, ze was gewend met andersdenkenden om te gaan. In Zetten en Arnhem had zij dat geleerd. En ten andere wist zij nu waar zij hulp kon halen als er in de herberg gevochten werd en Dorus de ruziemakers niet meer baas kon.

Frans Kersten had immer gaarne met de oude geestelijke gekeuveld over de nieuwe tijd, waarvan de man een wonderlijk begrip had. Boven de schoorsteen van zijn zitkamer hing een spreuk, die luidde: "Clericorum sors, repentina mors", een plotselinge dood is het lot der geestelijken. Daar hadden zij menigmaal om gelachen. Reeds vijf jaar zat de man in dit huis op zijn dood te wachten, en toen het eindelijk tijd werd dat hij zich gereed ging maken voor de grote overgang naar het andere leven, gunde de Heer van leven en dood hem nog precies twee maanden om zich voor te bereiden op het naderend einde. Dagelijks kwam een pater van de parochie hem het Ons Heer brengen en Frans Kersten, die hem een maand voor zijn dood nog eenmaal bezocht, kon niet nalaten hem met zijn spreuk in het ootje te nemen.

Toen het September werd en de kermis op komst was, ging Kees de Bruin op een avond in het Sterrebos kuieren waar hij wist, dat Mieke van den Hogen altijd kwam, wanneer ze met het werk klaar was bij meester Mes, wiens huishoudster zij was. Hij kende haar reeds lang, zij hadden al dikwijls samen gepraat, ze waren vrienden. Mieke zag direct aan zijn gezicht, dat hij haar hier niet toevallig tegenkwam, doch met opzet naar het Sterrebos was gekomen om haar te ontmoeten. Ze vroeg wat hij voor nieuws had. Kees lachte eens, bijna verlegen, maar toch met iets guitigs in zijn ogen zoals hij dat doen kon. Hij begon over de kermis te praten en hij vroeg haar of ze al een jongen had om mee uit te

gaan. Natuurlijk had ze geen jongen, dat wist hij evengoed als zij, want ze was een flink derke, dat niet met de eerste de beste mee liep. Maar als ze nu dacht, dat Kees haar wilde vragen, had ze het mis. Neen, hij wist een betere jongen voor haar, een die haar zou bevallen, daar was hij zeker van. Ze keek hem met ongelovige ogen aan en hij dacht bij zijn eigen: die meid heeft verdraaid mooie ogen, waarom heb ik ze me zelf niet uitgekozen? Maar hij liet haar daar niets van merken en zei, dat het Hanneske Rink was van de Meulenberg. Ze bleef stil staan en hij wachtte op wat zij zou zeggen. Maar ze boog haar hoofd en gaf geen antwoord. Zou ze menen, dat hij haar voor de gek hield, omdat Hannes nog kort geleden met Rika liep en zij misschien niet wist, dat die twee mekaar al lang niet meer aankeken? Hij vertelde haar, dat Hannes weer vrij was en dat het nooit iets met dat derke geweest was en dat hij zo gaarne met een net meisje kermis wilde houden. En toen zei ze, dat Hanneske haar dan maar moest komen ophalen Zondagmiddag als zij met het werk gereed was. Zo zag Wijchen op die Septemberkermis Hannes Rink met Mieke van den Hogen als twee lang verliefden langs de kramen gaan. En zij klommen in de schommel en lieten zich zo wild opslingeren, dat het schuitje met de punt in het zeil spietste en de derkes beneden stonden te krijsen aan het hekske met de geschilderde bloemen. Hanneske ging met haar naar Van Nuland, nog nooit was hij zo los geweest en hij zong met de jongens: Haagse Leen, wat zijn je voetjes koud, zal ik ze eens warmen al in mijn armen! En op de beide andere dagen kwam hij met haar dansen bij Dorus Rink in de herberg, en daar luisterde hij met een verliefd gezicht naar Joegie, die op het verhoginkje voor de opkamer stond te zingen van:

O, mijn Suzanna, wat zijt gij lief en schoon.

Met u reis ik de wereld door en stel u dan ten toon.

En als je mondje opengaat,

Is het of een schuurdeur openstaat.

En je tanden zijn zo hagelwit,

Of je pruimt of rookt. . . .

In het rumoer ging zijn stem verloren, en dan stond Hannes op en danste met zijn Mieke een schotske, plezant met de voeten stampend dat de planken trilden, en meteen schuin naar de toog loerend, waarachter Dorus' vrouw zich stond te ergeren om het lawaai en het opwolkend stof. Kees stond er bij toe te zien en hij ging naar Dorus en op de twee wijzend vroeg hij hem, of hij dat paar niet fijn aaneen gekoppeld had. Zelf moest hij natuurlijk ook eens met Mieke dansen, ze maakte hem complimenten, dat hij met de mazurka zo goed overweg kon en met de wals. Ja, de Gele had het hem maar wat goed geleerd. Hij durfde zich nu overal vertonen. En of hij zelf geen derke had met de kermis dagen, vroeg Mieke. Hij schudde ernstig het hoofd, niks beter dan een vrij man, begrijpt ge. De snotneus, dacht Mieke. En Dorus stond te lachen, toen hij zijn oude knecht zag voorbij tollen met het huishoudsterke van meester Mes, dat flinke derke, eigenlijk juist iets voor Kees, meende hij.

Er werd veel rood met suiker gedronken door de boerinnen en ook brandewijn met een klontje, en Dorus en Dientje konden het bier niet aangesleept krijgen. Thijsoom haalde voor elke dans het geld op. In iedere hand had hij een bord, op het ene liet hij betalen en dan schoof hij de centen op het andere. Zo kon hij zien wat hij ontving. Natuurlijk viel er wel eens een centje naast als de jongens te wild werden en geen geduld hadden om op de muziek te wachten. Maar de orde bleef er toch in en geen een kwam op de vloer zonder betaald te hebben. Hanneke stond weer in de keuken om voor de muzikanten te koken, want die hadden geen tijd om naar huis te gaan en het was ook gebruik, dat zij bleven eten. Haar zuster Pietje was uit Zetten overgekomen en paste op de kinderen als Dientje en Hanne in herberg of winkel hielpen. Moeder Renckens had weer pijn. De poppenzakskes met kruiden hielpen haar weinig. Ze ging met het kleine Marieke wandelen naar de Tol, met dat kind in haar hand dacht zij nergens meer aan. De zon in haar hart was dan zo sterk, dat zij zich weer jong voelde en bijna even blij als het kind, dat met grote wonderogen naar de kermismensen keek, die dansten door de Zandstraat lijk harlekijnen en zongen van: Vooruit met de schuit naar de oliekoekenkraam! Mijntje zong in alle toonaarden toen ze Marieke zag komen. Keind, lief keind, nou kriegt ge ook wat lekkers van Mijntje, hè! En ze nam haar mee naar de keuken. Het goeie mens, ze had nu zelf ook al een Marieke en er was een tweede op komst. Ze praatten over Pietoom, die altijd zonder kinderen gebleven was. Iedere keer als er hier of daar een geboren werd, voelde hij wat hij gemist had, een nieuwe liefde en een nieuwe band tussen drie mensen, nieuw en schoon en de vreugde om een nageslacht, dat aan de wereld zijn aanzien zal geven tot op de jongste dag. Ze zeggen, dat Miet het zich zo niet aantrekt, ze wil nogal deftig doen, begrijpt ge, zei Mijntje. Vrouw Renckens schudde het

hoofd en bromde een beetje, dat ze gedacht had dat Mijntje wijzer was. Praat van de minsen en anders niet. Gaat bij oezelf maar eens na! Mijntje knikte begrijpend.

Dorus maakte een goede winst, het weer had meegewerkt en er waren veel mensen van buiten naar Wijchen gekomen. In de winkel stonden de noga-dozen leeg en in de zuurtjesflessen lag alleen nog maar wat fijne suiker op de bodem. Hent de touwslager reed een keer extra naar Nijmegen. De kasteleins hadden hun na-kermis en daarna ging Dorus de boer op voor de Zutfense om de premies op tijd binnen te hebben. Tegen nieuwjaar kreeg hij uitbetaald en dat kwam goed van pas, want Hanne verwachtte haar derde kind, er was meer nodig in het huishouden en het werk in de timmerwinkel lag bijna stil. Hij trok de Vale Dries door tot de Graafse Baan en verder en voer met het bootje van de veerman het Meer over om de enkele klanten van het Woord te bezoeken. Als hij dan thuis kwam, vloekte hij soms een keer en zei niks dan: de knètters!

Op de marktdagen werd het in de herberg drukker, omdat er meer paarden aangevoerd werden en er veel kopers kwamen. Dan liet hij Tinus alleen in de werkplaats en ging in de herberg helpen. Daar had hij gesprekken met Kersten, die iedere week naar de paardenmarkt kwam en bij zijn eigen thuis de zaak overliet aan zijn vrouw en een derke van de burens. Zij praatten over de moeilijke tijd voor de arbeider en over het geringe loon, dat de bazen aan goede vaklui durfden geven. Kersten was bakker, hij verstond niets van timmeren, maar hij wist dat het onrecht waarde in elk vak en dat de handwerksman werd uitgebuit door hen, die het geld en dus de macht in handen hadden. Waarom konden zij niet samengaan, meende hij, en als één man weigeren zich nog langer door die zich christelijk noemende parasieten te laten uitzuigen?

"Gij weet toch even goed als ik, Dorus, dat er in oew vak aannemers zijn, die niet weten waarveur een pijllood dient, en die toch rijk worden en de werklui laten verhongeren."

Dorus knikte bedachtzaam en schraapte zijn keel, een gewoonte van hem als hij verlegen was of zich opwond.

"Het volk is te stom, Frans," meende hij, "het is te stom, geleuf me. Het begrijpt van al die dingen niks. Gij en ik begrijpen het, maar wat kunnen wij tweeën tegen die kudde van schapen!"

"Meer als ge denkt, Dorus. Het is in de geschiedenis toch altijd zo geweest, dat een handjevol mannen de leiding had en de rest hen maar naliep."

"Ja, juist, en daarom ging het ook zo dikwijls mis, Frans. Neen, het volk moet wakker geschud worden, het moet weten dat het ten onder gaat als het zich nog langer door dat tuig laat koejeneren."

"En zouden ze dat dan nog niet weten? Toontje van der Aa valt van de toren en breekt zijn poot. Nu strompelt hij door het dorp, kan niet meer werken en er is niemand, die zich wat van hem aantrekt. Wie zou dat ook moeten doen? De aannemer? De pastoor? Ge hebt me zelf verteld hoeveel leed het oedeed, dat ge Kees de Bruin moest overdoen aan oew oom, omdat ge de jongen niet méér loon kondt geven. En wat hebt ge zelf verdiend aan de banken van de Hernense kerk? Gij bent geen man, die in het tegenwoordige systeem van arbeid en loon past, Dorus. Als ge wilt verdienen, moet ge gemeen zijn, dat weet ge evengoed als ik. Half werk leveren en de lui op de mouw spelden, dat het af is en dat ge er op toe hebt moeten leggen. Daartoe brengen oedebazen van tegenwoordig en alleen omdat ge eerlijk zijt, en liever niks wilt verdienen dan de minsen bedriegen, hebt ge oeeigen nog niet tot die lage praktijken laten overhalen. Maar op een goeie dag wordt het buigen of barsten, Dorus, dat ziet ge toch zeker wel in."

"Zeker zie ik dat, Frans. Maar dan zal ik liever barsten, zover kent ge me toch zeker wel."

Kersten stak de hand in de hoogte.

"Maar zover hoeft het niet te komen, Dorus. Waarom kunnen alle lui in het land, die een zelfde vak beoefenen, nu geen bond stichten en dan als één man optreden tegen dat plebs, dat met een uitgestreken smoel aalmoezen uitdeelt aan de werkers, in plaats van een fatsoenlijk loon, waarvan zij kunnen leven?"

Dorus keek zijn vriend doordringend aan.

"Wat bent gij onnozel, Frans," zei hij. "Dacht gij, dat dat zo maar ging en dat er geen tegenmaatregelen zouden genomen worden? En wie zou lid van zo'n revolutionnaire bond durven worden? Want ja, het is zoiets als oproer, denkt daar aan. Oe verzetten tegen onrecht is niet hetzelfde als oe verzetten tegen een hond die oe wil bijten. Het laatste is redelijk, maar het eerste onredelijk en revolutionnair. Ik heb eens in Antwerpen een Vlaamse vertaling gelezen van een oude Griek, Plato geloof ik, die over Socrates schrijft, de man die voor het Atheense gerechtshof gedaagd was en zei: Er is niemand die er levend afkomt, zo gauw hij, of wel tegen u of wel tegen een andere menigte flink

optreedt en probeert tegen te gaan, dat veel onrechtvaardigs en onwettigs in de Staat geschiedt! En daar heb ik altijd aan gedacht."

"Het is goed dat ge daar aan denkt. Er zullen altijd slachtoffers vallen. Maar als ge niet durft, gebeurt er ook niks en dan gaan we allemaal tegelijk naar de kelder."

Dorus zuchtte en dronk zijn glas leeg.

"Ja, ja," zei hij, "het is moeilijk, Frans. Ik zou er hier in Wijchen niet graag mee beginnen. Denk eens na. Wat zou de burgemeester er van zeggen en de pastoor en de domenie?"

"Scheit aan de burgemeester en de pastoor en de domenie," gilte Kersten. "Als ge zeker weet, dat ge oer een rechtvaardige zaak spant, dan hoeft ge oer van al die kortzichtigheid niks aan te trekken."

Dorus lachte fijntjes, hij keek Kersten spottend aan.

"Zeker, zeker," zei hij langzaam. "Maar," - hij hield even zijn woorden in - "die andere lui hier in Wijchen, Frans, zouden die zich er misschien ook niks van aantrekken?"

Kerstens vuist daalde als een donderslag op de tafel.

"Dan verdienen ze gelijk te creperen, verdomme!"

"Nee," zei Dorus kalm, "dat verdienen ze niet! Gij en ik en al de lui, die zo denken als wij, moeten zorgen dat al die minsen veur hun recht zullen durven opkomen. En Frans, geleuf me, ik ben er zeker van, op een goede dag zal dat eens gebeuren, misschien al gauw, misschien duurt het nog lang, maar ik denk wel, dat wij het nog meemaken."

Op de eerste herfstdag van dat jaar werden Marieke en Bertha naar Dientje Pansier gebracht. Twee dagen er na hadden de kinderen een broetje. Dorus was in de wolken. Hij ging het zelf bij Jan zeggen. Hij kon zich bijna niet inhouden door het dorp te dansen als een belleman op de kermis.

"Bè, nee," zei Miene, "Dorus het een zoon!"

Ze riep Jan van achter het huis.

"Jan!"

"Ja, zeg maar gauw wat het is," schreeuwde hij, "een jongen of een derke!"

"Een stamhouder!", lachte Miene.

Jan kwam met uitgestoken hand naar hem toe.

"Gelukkigwens, Dorus. Ge hebt lang geduld moeten hebben, maar nou kunt ge toch tevreden zijn."

"Ge hebt me er wat om gepest," lachte Dorus.

"Ja, ja, daar moet ge tegen kunnen. Ik zelf heb altijd moeten horen, dat ik zo vlug getrouwd was. Zo gaat het onder mannen, die jaloers zijn op elkaar."

Miene deed Evertje een schort voor en liet hem gaan spelen in de hof.

"Wanneer zullen we bij oer aankomen?", vroeg ze. "Vanavond?"

"Wacht maar tot morgen," stelde Dorus voor. "Ze is nog al erg vermoeid. Het is dees keer niet zo vlot gegaan. Maar ze maakt het goed en het keind, ja, dat is zo gezond, dat vrouw Otterdijk zei nog nooit zo'n kwieke mins van één dag gezien te hebben."

"Gelukkig," zei Miene opgelucht. "Maar zeg nou eens, Dorus, hoe heet hij?"

"Wel, naar ons vader natuurlijk. Graduske heet hij."

"Dat hadden we al gedacht," antwoordde Miene, haar man aankijkend.

Dorus viert haar bij de schouder.

"Had gij dan gedacht, dat het een jongen was?", vroeg hij ondeugend.

"Eigenlijk niet," bekende Miene, "maar wij hadden toch wel een bietje hoop."

"Nou, en ik juist helemaal niet. Nu ziet ge eens!"

Hij ging gauw weer terug om het Mens en Kersten te zeggen. Op het gemeentehuis was hij al geweest en ook bij de pastoor. Morgen zou het kind gedoopt worden. Pietje, die vanaf de kermis in Wijchen was gebleven, zou meter zijn en Hanneke's Broer Kobus peter. Dorus had hem een week geleden al geschreven dat hij moest overkomen, omdat ze het kind iedere dag verwachtten.

De andere morgen stonden in de Zandstraat de mensen aan de deur om de kleine doopprocessie te zien voorbij gaan van vrouw Otterdijk, die het kind droeg onder de kanten doek, en naast haar Dorus in zijn goeie pak, en daar achter Pietje en Kobus, die het zo grappig vonden hier als gewichtige en officiële personen door Wijchens straten te lopen. Kapelaan Van Schendel deed de doopplechtigheid en liet het water over het kinderhoofdje lopen boven de gemarmerde vont in de kerk. Pietje en haar broer moesten Graduske de hand opleggen en de kaars mee vasthouden en antwoorden op de vragen

die de priester stelde. Ze werden er ernstig van. Dorus keek toe, hij dacht, ik hoop, dat mijn zoon een goed christenmens wordt.

Het werd een groot feest in de Zandstraat. Hanneke's vader en moeder kwamen over en bleven drie dagen in Wijchen. Het was een drukte van belang, Kobus moest bij Aartoom slapen en Pietje lag op een kermisbed. Iedere middag kwam Dientje Pansier met de kinderen naar Graduske kijken en vader en moeder gendag zeggen. Dorus werkte niet die dagen, hij verzocht Mens en Kersten en liet ze eens goed drinken op de gezondheid van zijn zoon. Vrouw Daalhuis en Greetje en Pietje van Donk kregen een extra'tje, en zij moesten natuurlijk het kiendje zien. Vrouw Renckens bracht ze naar het wiegske, maar Hanneke ergerde zich dood. Zondagmorgen was er krentenbrood op tafel en het smaakte vrouw Reubsaat zo goed, dat ze haar mond hield en de Leliaard maar liet snappen. Er hing een vreugdestemming alom in het huis, Dorus liep licht als op veren die dagen en hij had het gevoel of er in deze herfst een nieuwe lente ging openbloeien. Thijsoom zong en nam Marieke mee naar de hof. Hij begon nog eens de randjes af te steken langs het pad en trok het dorre blad uit de asterstruiken. Er bloeide nog een enkele goudsbloem. Hij gaf de sik een mals blaadje van de boerenkool, en hij maakte een praatje met Wieske, die over de draad leunde. Maar de oude moeder Renckens trok een pijnlijk gezicht iedere keer als zij zich bukte naar een kind of achter de toonbank reikte in de winkel. De poppenzakskes hadden niets geholpen en de bulten werden harder en groter op haar borst. Ze moest er mee naar de dokter. En de dokter sprak het grote woord, dat al eens eerder gefluisterd was in de achterkamers van de huizen aan het Meulenpaadje. Kanker, zei hij, daar was niet veel tegen te doen, hij zou een zalfje geven, misschien trok het nog weg. Vrouw Renckens ging terug naar huis, Dientje was bij haar, het derke trachtte haar moed te geven, ge gingt toch zo gauw niet dood en dan kon de dokter zich ook vergissen. Denk eens aan de vrouw van Klaas Brouwer, die door dokter Schouten naar het ziekenhuis in de stad werd gestuurd, omdat zij een ontsteking had in haar buik. De volgende dag al was zij weer terug. Drie maanden reeds droeg zij een kind onder het hart en dat was heel haar gevaarlijke ziekte! En Jan van Gemert dan, ge weet wel, die van "O God dit en dat!". Nu, die had de tering en zou spoedig sterven. Dat weet ik nog van toen ik keind was. En hij loopt nog rond, hij werkt als een paard en hij blaakt van gezondheid. Zo gauw als ge er een dokter bij haalt, lijkt het veul erger als het is moet ge maar denken.

En ze kwamen thuis en daar herhaalde Dientje alles, waarmee ze moeder Renckens onderweg moed had ingesproken. Dorus zei:

"Ge moet oe van nu af maar eens beter in acht nemen, moeder. Ge wordt ook al een dagske ouder. Laat het jonge volk het werk maar doen, gij hebt in oew leven al genoeg gedaan. Ge hoeft oe niks te verwijten, dat ge eindelijk eens rust neemt."

Ze legde haar hand op zijn schouder.

"Dorus," zei ze, "ik voel me nog zo jong in mijn hart. Gullie bent met z'n allen een geslacht jonger dan ik en het lijkt toch net of ik van ullie tijd ben. En daarom is het zo moeilijk veur me, me nou al als een oud mins te laten behandelen."

Hij keek snel de andere kant op. Ja, dacht hij, bij haar is die strijd al begonnen van de altijd jeugdige geest tegen het moewordende lichaam. Die strijd, die ik voor me zelf ook eenmaal zie komen en waar ik zo bang voor ben.

X.

Vrouw Renckens moest het bed houden. De ziekte zette door. Twee open wonden bloeiden als smartrozen aan haar boezem. Geheimzinnige bacillen verwoestten haar gezonde lichaam met een verwoedheid, die aan een vuur deed denken. Ze lag op het opkamerke de gehele dag, alleen, onberoerd en soms urenlang door geen liefkozende mensenhanden betast, lijk een heilige in zijn schrijn. Buiten bewogen soms de glimmende takken van de kastanje, die in de knop stond, omdat het nog vroeg in het voorjaar was. De geit mekte in het schuurke, misschien verlangde het dier al naar buiten, want er waren reeds dagen die iets meebrachten van de komende lente.

Ze leed pijn, binnen in haar ziel nog meer dan aan de open wonden van haar lichaam. Een maand geleden was ze gaan liggen, de dokter had het bevolen, het jaargetijde was te guur voor haar. Maar ze wist, dat ze hier ook de hele zomer zou liggen. Hanneke paste haar op of het haar eigen moeder gold. Ze was ook opgelucht nu ze eindelijk de baas was in huis en geen ruzie meer met haar schoonmoeder behoefde te maken. Er kwam geen scherp woord meer over haar lippen, ze mopperde niet, maar kwam dagelijks de wonden verzorgen en het bed opmaken. En ze bracht haar de groeten van de klanten in de winkel. Dorus stond iedere middag en avond bij haar bed en sprak met haar over het werk en de keinder en over Wieske, die Marieke op haar schooltje wilde hebben. Maar Marieke bleef bij de nonnen op Tienakker, omdat Hanne dat beter vond.

Als ze dan weer alleen was, lag ze uren na te denken over de lang voorbijge tijd van haar jeugd, toen ze zelf nog als jonge vrouw door dit huis liep en toen alles nog zo nieuw was en zo pril, de kastanje was een boompje waar de kat in en uit sprong, op het plaatsje blonken de stenen als ze geschrobd waren en in de alcoof zaten nog geen mieren, waarover Hanneke zich zo druk had gemaakt. Wat kon ze het zich nog als de dag van gisteren herinneren, toen Dorus geboren werd in die hete zomer van '54, het was lang geleden en toch zo dicht bij. En bijna zes jaar later kwam Jan. Die twee namen de plaats in van Graad, die al stierf voor Jan naar de grote school ging. Neen, de eenzaamheid had ze niet gekend, wel het verdriet, maar er waren mensen om haar heen geweest van de vroege ochtend tot de late avond met wie ze kon praten. Wat wist ze nog goed, dat de kerk werd ingewijd, die door pastoor Petrus de Keijser gebouwd was. Dorus was toen net twee maanden oud en er was feest in Wijchen, zoals ze nog nooit hadden meegemaakt. Jonkvrouwe de la Faille kwam in groot tenue, zij liet zich door de kapelaan naar haar plaats brengen, voorin bij het priesterkoor. Men had haar eens voor douarière versleten en toen zij dat hoorde, was zij er kwaad om geworden en had zij gezegd, dat zij haar leven lang een vrije vrouw was geweest. Van haar hadden de Seelens het land gekocht tussen Meulenberg, Walletjes en Zandstraat, dat onder de drie gebroeders Renckens verdeeld was. Hoe lang had de freule ook weer op het kasteel gewoond? Dat wist ze nog precies, ook al begon haar geheugen haar dan ook nu en dan reeds in de steek te laten. Jan was vier jaar oud, dat was dus in '64, toen het goed overging op de familie Osy. Graad had er nog heel wat voetstappen staan binnen de gracht en er was geen vertrek of hij was er geweest. Een keer had hij zich door duizeligheid overmand, aan de balustrade van het torentje moeten vastgrijpen, toen hij het sierwerk vernieuwde, dat aan de rand van het koepeltje uitstak. Hij had ook eens meegeholpen aan het uitdiepen van de gracht, maar daar had hij hartgrondig om gevloekt, het was werk voor polderkerels, zei hij, en niet voor timmerlui. Maar ja, ge deed al eens wat voor de goede zaak en ook om aan de kost te komen, want er waren al slappe jaren ook in die tijd. Ze waren blij, dat ze het stuk land er bij kregen, ze konden nu zelf verbouwen en ze hadden voor zich zelf ruimschoots genoeg. Ook Graads vader, die uit Horst kwam in Limburg en met een Seelen getrouwd was, had op het kasteel gewerkt toen Hendrik van Wevelinckhovens dit had overgedaan aan zijn zuster, de vrouw van Jean Osy.

's Middags kwam Hanne met Graduske in haar arm. Ze had gevraagd of ze het kind nog eens mocht zien. Geen beter geneesmiddel voor versleten mensen dan jong leven in hun nabijheid, had Dientje Pansier gezegd. Maar ze mocht het kiendje niet aanraken. Hanne was zo voorzichtig. Vrouw Renckens begreep dat, maar het deed haar pijn, Ze lachte door haar tranen heen en het ventje hield zijn kopje schuin en knipperde met de oogjes. Hij had zo'n verstandig gezichtje, soms leek het of ze er iets van haar vader in zag, maar dat was toch verbeelding, want iedereen zei, dat hij het meeste op Dorus geleek. Marieke kwam haar moeder achterna op het trapke. Ze hield het kind met de hand tegen zich aan opdat het niet bij het bed van grootmoeder zou komen. Ze zag het al weer en voelde die pijn opnieuw. Zo wordt een mens langzaam maar zeker uit de gemeenschap gebannen als een melaatse in de tijd van Christus. Marieke was niet naar school geweest, ze had een verkoudheid onder de leden, een lange bel hing aan haar neuske, Hanne veegde die weg met de zakdoek die in haar schortzak stak. In de winkel stond iemand te roepen, Hanne moest gauw gaan bedienen, want Dientje was naar Hernen.

Daar lag ze weer alleen. Kon ze zich maar beter verroeren, dan ging ze eens door het raampke kijken naar wat Marianne aan het doen was. Ze hoorde haar hardop praten met iemand, die opzij van het huis stond. Van wie was die stem toch? Soms leek het Mijntje van de Tol, dan weer vrouw Sanders. Zou Miet Steeg het zijn of de vrouw van Kruiven, de veldwachter? Gelukkig, riep Marianne, de winter is voorbij, de dagen lengen al veul! Er was iets juichends in die stem. De dagen lengen al veul, wat voor zin had dat nog voor haar, dacht vrouw Renckens. En dat de bloesems kwamen en de kinderen moedertje speelden onder de linden van de Zandstraat? Ze zakte terug in het kussen en bleef gedachtenloos liggen staren naar het Maria-beeldje op het kastje naast de deur. Haar ogen zochten wat laat licht in de fijne schelpjes der glazen kandelaars en het kruiske waarachter een verdroogde palmtak stak. Aan weerszijden vlak onder de balken van het lage plafond hingen afbeeldingen van het Heilig Hart en de Moeder van Smarten op geplooid dieplood fluweel achter gebold glas. Het huwelijgscadeau van haar jong gestorven vriendin. Haar gedachten kwamen weer op gang, over trouwen en geboren worden. Ze dacht aan haar eigen trouwdag en aan die van Dorus en Jan. Twee goede vrouwen hadden ze, de jongens. Hanne en Miene, die mochten in Wijchen gezien worden. Gelukkig voor Dorus vooral. Want om hem had ze zich wel eens zorgen gemaakt toen hij onder dienst was en later naar Antwerpen ging en de zwerverslust te pakken had. Jan was kalmer, maakte zich niet zo druk om wat er aan verkeerdigheid rondom hem gebeurde. Maar Dorus kon het nu eenmaal niet verkroppen, dat er onrecht gedaan werd of dat een mens op een gemene manier werd behandeld. Toch mocht ze het wel, die heftigheid van Dorus en dat door dik en dun opkomen voor het goede. Of hij nu al niet zo vroom was en de priesters durfde weerspreken, wanneer hun daden niet naar hun woorden waren, dat alles was niet van zoveel belang als dat hij liefde had voor zijn evenmens. Want de liefde was het grootste gebod. En daaraan hing heel de rest.

Dorus had haar gevraagd of ze er last van had als Zondags de herberg vol volk zat. Ze zei: eerder het tegendeel. Als Vonk er was en Mens en Bertus Dinnissen kon ze urenlang naar hun gesprekken liggen luisteren, en dan had ze soms zin om zich erin te mengen en de deur van het opkamerke open te gooien en te roepen: Krek zo ge zegt, Vonk, zo heb ik er ook altijd over gedacht. Eens was Toontje van der Aa er geweest, die in Hernen van de toren gevallen was en zijn been had gebroken. Hij liep nu mank, voor heel zijn leven was hij ongelukkig. Het had ook Dorus kunnen zijn overkomen als ze hem zijn gang hadden laten gaan. Toontje vertelde van de ruzie van de boeren van het Woord met de veerbaas van het Meer. Zij vonden, dat de veerman hen afzette en zij wilden een voordeliger regeling. Brijkers liet hij altijd extra lang wachten, wanneer die stond te schreeuwen aan de overkant om overgezet te worden. Daar had Dorus plezier in, hij lachte boven allen uit, als Toontje over hem aan de gang was, en dan plooide ook moeder Renckens haar lippen en kwam er een glimlach over haar gezicht, die Dientje Pansier soms nog opmerkte als zij haar even later de koffie kwam brengen.

Toen de eerste lentedagen kwamen, kon ze het niet langer meer uithouden onder het lage dak van het opkamerke en wilde ze naar buiten. Het raampke stond open en er waaiden zulke heerlijke geuren van het jonge land en de uitbottende bomen naar binnen, dat ze dacht te zullen stikken in het warme bed tussen de dompige muren. Ze zouden het de dokter vragen, maar daar wilde zij niets van weten. Ze wist van te voren dat hij zou weigeren. Dorus had zo'n medelijden met haar, dat hij haar op een middag kwam ophalen en helpen het trapke af naar de herberg, waar ze bleef stilstaan om die oude omgeving van vertrouwde vormen en kleuren met haar ogen te strelen. Ze kon moeilijk lopen, Dorus hield haar stevig onder de arm. Ze ging achter de toog staan op het kleine verhogingske en tastte met

haar hand langs de schapkes van het buffet met de jeneverglaskes en de sierkaraffen die voor de spiegel stonden. Ze keek door de herberg langs de lege tafels en stoelen en lachte maar, juist of zij er weer de mensen zag, die er in de voorbije jaren zo dikwijls gezeten hadden. Dorus liet haar begaan. Ze nam een glaasje uit de kast en streek daar met haar hand over of het iets heel dierbaars was. Ze zette het voor zich neer en steunde met haar vereelde handen op de rand van de toog. Dorus zag, dat zij weer alles herleefde dier voorbije jaren, toen hij zelf nog als jongen in de Zandstraat speelde en met de kermis mocht helpen bier tappen en de lege tonnen opladen als de brouwer die kwam halen. Hij had moeite zijn ontroering te verbergen. Ze stapte weer van het verhoginkske af en liep met hem de keuken in. Dag kiendjes, wuifde ze naar Marieke en Bertheke en het kleine Graduske, die in de wieg lag voor het raam. De kinderen schreeuwden door elkaar: grootmoeder, grootmoeder, en Marieke ging naar haar toe en trok haar met de hand naar buiten het plaatske op. Bloemen, bloemen, riep het kind. Grootmoeder, kiek eens, Marieke heeft zelf een tuin met bloemen. Ze voelde de zon op haar verbleekte gezicht, God zelf streelde haar, scheen het. De hemel lachte naar de moeder van Dorus. Wat was het licht scherp in haar ogen en wat prikkelde die geur haar aangenaam, dat ze dacht er verdoofd van te zullen worden. Houd me vast, Dorus, zei ze. Hé, daar zoudt ge van omvallen.

Achter in de hof was Thijsom bezig met zijn blinkende schop. Zij wilde naar hem toe en van dichtbij de aarde zien, die hij omdeed en voor het zaad gereed maakte. Ze liep langs het brede pad met de opgehoogde perkjes, haar rokken streken langs de kopjes der meizoentjes, viooltjes en martunnekes. Ge moest oe bukken kunnen en ze een voor een kunnen in oew hand vatten, dacht ze. Thijsom was zo blij, dat hij haar weer eens zag in de jonge groei van zijn tuin. Ik dacht wel, dat ge het daar niet de hele zomer zoudt kunnen uithouden, lachte hij. Thijsom, Thijsom, zei ze, terwijl ze zijn hand op zijn schouder legde, ik benijd oe, geleuft ge dat?

Marianne zag vrouw Renckens achter in de hof staan met Dorus aan haar arm en sloeg de handen in elkaar van verbazing en blijdschap. Ze liep hard naar binnen Wieske waarschuwen, die al haar keinder in de steek liet en al maar: "heb ik van mijn leven" roepend de hof in kwam om de oude vrouw te begroeten. Aartoom en tante Mijntje waren er ook al en Hannesneef stond te lachen in de open deur van de werkplaats.

Vrouw Renckens voelde weer de oude weelde van mensen om zich heen, mensen met warme harten en die iets van hun ziel legden in de woorden, die zij tot haar spraken. Ze knikte eens veelbetekenend naar haar zwager alsof ze wilde zeggen: Ja, hier ben ik weer. Ze zag goed hoe blij die mensen om haar waren, bijna even blij als zij zelf, nu ze weer eens even in hun midden mocht zijn.

Die nacht droomde ze, dat ze weer jong was en in haar bruidskleed met Graad naar de kerk ging. De klokken luidden, het leek of uit alle boomkruinen de klokken riepen over het land.

Maar de pijn werd erger. De wonden etterden zonder ophouden, de dokter verbood Hanneke haar nog langer te verzorgen terwille van de kinderen. De buurt kwam helpen, er moest 's nachts iemand bij haar waken. Tot tweemaal toe had Mijntje haar de kleren van het lijf moeten knippen als ze verschoond moest worden, want zij had zoveel pijn, dat zij zich niet meer bewegen kon. Dorus leed vreselijk, hij had geen zin meer in het werk, want hij was de gehele dag met zijn gedachten bij haar. Een moeder te zien lijden is de grootste kwelling voor een man. Hij vroeg de dokter of zij nog ooit weer beter kon worden. Die schudde het hoofd. Wat doen wij tegen kanker, zei hij. Zover is de wetenschap nog niet, Renckens.

Een keer, dat hij bij haar alleen was, zei ze onverwacht: Ik heb me er al mee verzoend, Dorus. Volgend jaar ben ik er niet meer. Praat nog maar eens goed met oew moeder, want het is zo met me gedaan. Hij had haar verschrokken aangekeken, hij hield zoveel van haar, dat hij de gedachte aan haar dood niet kon verdragen. Ja, ja, ging ze rustig verder, het wordt tijd dat ik ga rusten, hier heb ik toch niks meer te doen. Moest hij nu gaan schreien? Of haar lief gezicht in zijn handen nemen en haar smeken zo niet te spreken? Maar hij bleef haar aankijken, bijna wezenloos en niets verradend van wat er in hem omging. Dan zei hij, dat ze nog wel weer beter zou worden, ze was toch immers altijd gezond geweest en ze had toch een jong hart. Dorus verwonderde zich er over met hoeveel gemak zij van het leven afscheid nam, deze vrouw die het altijd zo hartstochtelijk had lief gehad om de schone rijkdom van Gods goedheid. Hij begreep niet wat haar zo rustig maakte in deze enge sfeer van het kamerke, waar haar lichaam door een verwoestende ziekte langzaam maar zeker uitteerde. Maar als hij haar gedachten had kunnen raden en de zachte woorden, die zij fluisterde in de stilte voor zich heen, wanneer zij alleen was met haar schamelheid, dan had hij geweten met welk een wilde woede deze vrouw aan het leven hing en hoe zwaar haar de gedachte viel aan een naderend einde. Neen, ze wilde

niet sterven, omdat ze nog heel de rijke stam van haar nageslacht wilde zien en allen zegenen en gesterkt door haar lach het leven inzenden. Zij wilde niet sterven, omdat zij de pracht der seizoenen niet kon missen. Waren de lentes niet ieder jaar schoner? Ze kon nog niet gaan, omdat allen er nog waren, Piet en Aart met hun vrouwen en de ouders van Hanne. Ze moest blijven om op Dorus te passen, want een kind bleef hij toch, tenminste voor haar en zij moest hem beschermen tegen de mensen. Ze moest blijven om de winkel en om de herberg en om het werk in de keuken. Ze moest blijven om de goedheid van het dorp en de zo verinnigde sfeer van de Zandstraat en de Meulenberg. Ze moest blijven om de feesten, van de Eerste Communie en Sint Joseph en de beevaart naar Kevelaer. Ze moest blijven om het dolle plezier van kermis en carnaval. Ze kon dat leven niet vaarwel zeggen om de vele herinneringen, die het in haar opwekte. De droeve en blijde gebeurtenissen, zij hadden gelijkelijk waarde voor haar. Het sterven van haar ouders, haar huwelijk met Graad, de geboorte van Dorus en Jan, de dood van haar man, de zorg voor haar kinderen en haar grote blijdschap toen zij wist dat zij hun bestemming bereikt hadden. De weelde van een rijke nakomelingschap, de vriendschap der mensen, het zoet genot van goed te kunnen doen en aan ieder het zijne te kunnen geven. Het leven trok nog met duizend banden. Naar de kerk moest zij nog eens en een preek horen van kapelaan Van Schendel. In de Klapstraat gaan kijken hoe het daar met de jongste ging. Op Tienakker bij juffrouw Briels op bezoek gaan en Marieke naar school brengen bij zuster Eleonora. Bij Kersten een klare met suiker gaan drinken en bij Arnoldussen een brief gaan afgeven voor de familie in Zetten.

De pijn kwam weer terug, de pijn in het hart, welke die der wonden overtrof. Bij Gods wondere beschikkingen had zij zich altijd neergelegd en zij had Zijn wil gezien in alles wat haar overkwam. Niet alleen in het kwade, maar ook in het goede. Hoevele mensen erkennen alleen Gods wil als het kwade hen overkomt en laten God er buiten als zij gelukkig zijn. Maar thans waren haar gedachten verward over wat er met haar gebeuren ging. Vijf en zestig jaar, was dat een leeftijd om te sterven? Wilde God haar niet langer hier beneden laten, omdat zij geen goed meer kon doen? Of omdat zij tussen Dorus en Hanneke stond? Of omdat zij te vrij was met het jonge volk in de herberg? Haar gedachten renden als schichtige dieren naar een ver punt van haar leven. En vanaf dat punt kropen zij terug, langzaam, dag na dag en jaar na jaar tot op dit ogenblik, dat zij met een zware pijn in haar lichaam in de schemering van het opkamerke lag. Dat leven droeg God in Zijn hand om het te oordelen. Ze viel in slaap, maar schrok weer wakker door een rumoer in de herberg. Naderhand werd er op gedempte toon gesproken. Dorus had de klant gewaarschuwd dat er een zieke op het kamerke lag. De vrienden en vaste bezoekers wisten het al lang en hielden er rekening mee. Soms kwam Mens eens naar haar kijken of Dinnissen. Ze stonden dan wat onhandig aan het voeteneinde van het bed en zeiden onbeduidende woorden. Maar ze hielden veel van haar, de kerels, dat verriedden hun zachte ogen en hun omfloerste stem als zij weer bij de anderen aan het tafelke zaten.

De zomer ging voorbij, een lange, schoon-kwellende ergernis voor de oude vrouw, die gedurig leed en dagelijks moest worden opgepast. Toen het kermis was, hield Dorus de herberg gesloten, het was een grote schade voor hem, maar hij kon niet hebben, dat er gefeest en gehost en gedanst werd vlak aan de deur van dit kleine opkamerke, waar een vrouw, zijn moeder, lag weg te teren.

Iedere nacht brandde de petroolie-lamp in de herberg. Soms zat Miet Steeg er met een jongen van achter de Tol. Zij moest Dientje Pansier aflossen en zij was al eerder gekomen. Dorus liet het maar toe, het was al mooi genoeg, dat de derkes zich zo belangeloos aanboden. Lina de Wever kwam dikwijls met Toon Koenen. Natuurlijk was de herbergdeur gesloten, maar de jongens uit de buurt wisten het al gauw en een enkele maal werd er wel eens op de ruit getikt en stond een der Bosmannen buiten of Joegie of Van Meel, toen hij wist dat Beb Mens ook oppaste, de zuster van Kobus. Dan werd er menigmaal stevig gevrijd en een enkele keer waren ze zo luidruchtig, dat Dorus moest opstaan om hen te waarschuwen. Zo ging het in het leven, jonge mensen, die een stervende moeten bewaken, weren de gedachte aan de dood door elkanders liefde te zoeken en te spreken over het onbekende leven, dat voor hen ligt.

Overdag was vrouw Renckens soms gaarne alleen. Het leek haar vreemd, dat ze nu en dan de eenzaamheid verkoos boven het samenzijn met mensen. Zij, die het alleen zijn in het begin van de ziekte als het grootste lijden beschouwd had, groter dan dat der knagende pijnen in haar borst die wegteerde of een beest er aan vrat. Was het misschien omdat zij nu veel aan het sterven dacht en zich op dit grote alleen-zijn wilde voorbereiden? De nazomer-avonden hingen vol weemoed voor het openstaande raamke, het geluid van een kind dat speelde in de Zandstraat of het blaffen van een hond

ver weg achter de meulen. En soms de dichtbijge kiffstem van een vrouw, die een kind berispte, of een hommelt die naar binnen zweefde, zwaar en schommelend in de kleine ruimte van het kamerke en het vullend met zijn eentonig gebrom. Tekenen van leven, mensen, dieren en ondergaande zon, tekenen van vergane, voorbijge verrukking, die haar eens helemaal vervulde toen zij nog aan het begin van het leven stond.

Zij dacht er aan, hoe zij nu de mensen tot last was, terwijl toch iedereen wist dat zij er na de winter niet meer zou zijn. Die vernedering van opgepast te moeten worden als een klein kind en dit lijden, dit afzichtelijk wegteren onder de ogen der geliefde kinderen overkwam haar om haar zonden, haar al te grote liefde voor het warme, tastbare leven waarin zij zestig jaar met open verrukte ogen had rondgegaan. Zij zag zich zitten in de huifkar van Sanders ter beevaart naar Kevelaer, biddend en zingend en tegelijk verblijd als een kind om het bonte voorbij schuiven van het landschap met de hoge vogels boven een ver dorp of de gulden gloed van een korenveld. Ze zag de kinderen dansen voor haar deur op de Eerste Communie-dag en zij had er een genot in gehad ze dik te voeren met rijstebrij met suiker. Wat danste ze niet als er kermis was, in haar schoonste kleed en de gouden halsketting om, waarop de derkes zo jaloers waren. En was het wonder, dat zij een neutje met evenveel mannelijkheid dronk als de mannen, die zij het haar een leven lang zag voordoen? En Hanneke kwam in het huis. Om haar was Dorus lang in tweestrijd geweest. Stond zij niet tussen hen in en had zij niet bijna de vrede tussen die twee jonge mensen verstoord?

Op een nacht praatte zij zacht met Dientje Pansier. Dat derke kon zo rechtuit en van hart tot hart dat alles uitzeggen, wat een mens soms voelt in heel gezegende ogenblikken, doch waarover hij niet durft spreken als die wijding voorbij is. Wilde zij haar voorbereiden op het naderend einde?

"Gij bent een mins, die gerust naar Onze Lieve Heer kan gaan," zei ze, "want ge behoeft oe niks te verwijten, ge bent een zegen geweest veur oew keinder en ge hebt meer van oew evenmins gehouden dan van oe zelf. Dat is genoeg, weet ge. Al de rest doet er niet zo erg toe."

"Maar ik ben wel eens bang veur Dorus," zei ze. "Dientje, gij kent de jong toch goed?"

"Ge hoeft oe over Dorus geen zorgen te maken. Nou zijt ge al zo oud en oew zoon is al vader van drie keinder en zijt ge nu nog om hem ongerust? Kiek eens, vrouw Renckens, dat Dorus heel zijn leven vijanden zal hebben, is wel zeker, die hebt gij zelf ook gehad al hebt ge het nooit willen geleuven. Maar dat is zo erg niet. Ge weet toch zelf wel wat het oordeel van een mins soms waard is. Ene mins, die deur dik en dun veur het goeie opkomt, moet zich hier en daar al eens stoten, dat kan niet anders. Maar moet gij oe daar nou bezurgd om maken?"

"Ja," zei ze zuchtend, "ik ben zo bang, dat ze hem eens veul kwaad zullen doen. Ik had niet zo met hem moeten meepraten. Hij is van zijn eigen al hartstochtelijk genoeg in die dingen."

"Och minske," kalmeerde Dientje, "gaat ge oe daar nou druk om maken? Menig mins mocht blij zijn zulk een Gode welgevallig leven achter de rug te hebben."

De ziekte werd erger. Soms lag de oude vrouw uren te kreunen om de afmattende pijnen, die door haar lichaam joegen. De dokter had Dorus gezegd, dat het einde snel naderbij kwam. Ze moesten de priester waarschuwen, want er zou een plotselinge crisis kunnen intreden en dan was het te laat.

Kapelaan Van Schendel kwam diezelfde namiddag om haar de biecht te horen. Ze had haar geweten onderzocht met de nauwgezetheid van een landman, die het onkruid zoekt tussen de tarwe en het op een hoop werpt om het te verbranden. Ze wist, dat de priester haar kwam voorbereiden op de dood. Ze zei die woorden luidop in de stilte van het kamerke: voorbereiden op de dood. Had zij wel ooit aan sterven gedacht, zich er wel ooit van doordrongen wat het voor een mens betekende?

De kapelaan zat aan haar bed, ze zei de voorbiecht, ze zag zijn gebogen hoofd met de kruinschering, een krans glinsterend kastanjebruin haar, en zijn jong mannelijk gezicht met de neergeslagen ogen en de soms even bewegende lippen alsof zij haar wilden helpen bij haar belijdenis vlak voor de drempel van het andere leven. Zij beschuldigde zich van haar grote liefde voor het genadige leven. Zij vond geen woorden genoeg om telkens maar weer te herhalen hoe zielsveel zij van haar kinderen hield en van het huis, waar zij met haar verscheiden man de eerste huwelijksnacht deelde, en de Zandstraat, de prachtige Zandstraat, waar de linden de jaren aaneen zongen en iedere lente een nieuwe gloed aan de hemel schilderde, en de meulel, die al vanaf zijn jeugd op de wind wiekte lijk een vogel en daar van seizoen op seizoen naar God stond te wuiven als een bijna krankzinnige die de bewegingen herhaalt en blijft lachen om een herinnering uit de tijd dat een te groot geluk hem van zijn verstand beroofde. En het kasteel, waarvan zij reeds droomde als kind en waarvan haar vader vertelde in de lange winteravonden rondom de jaarwisseling. En het Meer dat altijd zilverig was aan de bovenkant en waar

zij soms urenlang stond te luisteren naar een geheimzinnig ruisen, dat van de andere zijde kwam en dat alleen werd onderbroken door het klotsen der roeipanen van het veerbootje.

"God is heel goed veur oe geweest," zei de kapelaan. "Al die dingen hebt ge weten te waarderen en daarveur zijn ze oe ook gegeven. Ge hebt twee keinder groot gebracht, twee zoons, kundige vaklui en vaders van nieuwe jonge gezinnen. Alleen al om oew zonen kunt ge gerust zijn als ge bij Onze Lieve Heer aankomt."

Hij keek naar haar voorover gebogen hoofd en naar de gekruiste handen op het bed dek. Maar ze begon heel langzaam het hoofd te schudden.

"Pater," zei ze, "ene mins die nog jong is zoals gij, neemt dat allemaal licht op, Gods goedheid en Gods vergelding. Ik zelf heb er in mijn jonge jaren ook altied zo over gedacht. Maar als oew dagen geteld zijn, gaat ge dieper nadenken en vraagt ge oe zelf af, of ge oe al die tijd niks wijs hebt gemaakt. Pater, hoe kan ene mins zó gemakkelijk de hemel verdienen?"

"Vrouw Renckens, luister eens goed. Ge moogt niet denken, dat het moeilijk is om in de hemel te komen. Er wordt niks van oe gevraagd dan dat ge oew plicht doet en dat ge het gebod van de liefde nakomt. En dat hebt ge toch altied gedaan!"

Het was stil in het kamerke. Buiten gloeide de herfstzou op het bronzen kastanjeblad. Heel ver aan de hemel schoof een streep trekvogels.

"Ik heb me tussen Dorus en Hanneke geplaatst," zei ze ineens, "om mij hadden ze ruzie. En Hanne heeft het hele huis op orde gebracht, ze is een betere huisvrouw dan ik. En ik heb me aangesteld op de kermisdagen en met carnaval en ik heb met de kerels meegedronken. Past dat dan een vrouw?"

Haar onrust was merkbaar.

De priester legde zijn hand op de hare.

"Ene mins is soms te uitbundig," zei hij, "soms trekt het louter aardse hem te veul aan. Maar ge moogt niet denken, dat God oe dat alles niet vergeeft. Denk aan de grote Paulus die ook vergiffenis kreeg en aan Petrus en aan Augustinus. Alle heiligen waren aan het aardse gehecht. Maar alles wat God geeft is goed. Franciscus hield meer van de vogels dan gij van oew Zandstraat of de glanzende bomen achter het kasteel."

Ze bleef onrustig.

"Toch ben ik zo bang," kreunde ze. "Ik heb vroeger zo weinig aan de dood gedacht. Kon ik Dorus maar meenemen, die zou mij wel helpen. Hij is zo eerlijk, hij durft zo vrijmoedig te spreken, bij hem zou ik me gerust gevoelen. Weet ge, pater, ik heb eigenlijk heel mijn leven lang aan de mensen gehangen, aan hun lach, hun woorden en het schone kloppen van hun hart vol verlangens. Ik ben helemaal aan hen gewend. Ik zou me niet kunnen voorstellen, dat ik tot God bad, wanneer ik alleen was. Altied was ik met anderen te samen. In de kerk en als ik op beevaart ging naar Kevelaer of naar Hernen, of wanneer ik thuis was. Ik heb altied evenveul met de minsen als met God gesproken. En vader zaliger leerde ons: Waar twee of meer in mijnen Naam vergaderd zijn, daar ben Ik in hun midden. Dat vind ik het verschrikkelijke van de dood, alleen naar God te moeten."

"Ge bent altied alleen bij God geweest," zei de priester, "geleuf me, vrouw Rink. In oew eenvoud en oew goedheid veur de evenmins. Maar gij met oew opgeruimd karakter hebt van meet af aan geweten, dat ge in de naaste Gods evenbeeld zaagt en daarom hebt ge oe zo aan hem gehecht."

Hij bad met haar de acte van berouw. Dan gaf hij haar de absolutie. Ego absolvo te ab omnibus peccatis tuis, in nomine Patris et Filii et Spiritui Sancti, Amen. Hij stond op, deed zijn paarse stola af en keek door het raamke in de herfst tuinen achter de Meulenberg.

"Ik kom gauw nog eens terug," lachte hij. "Nou ga ik eerst efkes naar Dorus kijken en naar Hanne en de keinder. Morgen vroeg komt de pastoor oe de communie brengen. Ik zal het tegen Hanne zeggen."

Weg was hij het trapke af. Ze ving een glimp op van de herberg, waar de eerste schemering al onder de balken hing. En weer was ze alleen. Eenzaam met God. En voelde ze opnieuw de pijn der wonden in haar borst, doch het nog grotere zeer in haar ziel.

De andere morgen brandden de kaarsen bij het kruisbeeld op het kastje naast de opkamerdeur. Er stond wijwater met een palmtak en Hanne zat gereed met de hagelwitte doek, welke zij moeder Renckens over de gevouwen handen legde, toen de priester met het Ons Heer binnen kwam. Ze ontving de witte hostie met grote godsvrucht. Er sprongen tranen in haar ogen. Dorus lag in de herberg op zijn knieën. In die ogenblikken bad hij, dat God hem zijn moeder nog niet zou afnemen. Want bij haar voelde hij zich het kleine kind, dat nog naar de school van de Franse monsieur ging en dat nog speelde onder de jubelende bomen van het Sterrebos.

Toen de priester vertrokken was, ging hij terug naar de werkplaats en deed zich lusteloos het voorschoot voor. Tinus zei geen woord, hij wist van zijn broer hoeveel Dorus Rink van zijn moeder hield. Wat moest ge zeggen op zulk een ogenblik? Het oude mens ging zeker sterven. Ieder hoop geven was een bespottling. Had dokter Schouten niet gezegd, dat hij er zich over verwonderde, dat de vrouw het nog vol hield?

"Tinus," zei Dorus ineens, "kunt ge geleuven dat ik wel kan schreien als een kleine jongen, wanneer ik er aan denk dat ons moeder gaat sterven? Een moeder hebt ge toch maar eens in oew leven en wat zult ge beginnen als ge ze kwijt bent?"

De jongen stond met gebogen hoofd voor de schaaftank. Had hij nu moeten antwoorden, dat Dorus toch al zo oud was en vader van drie kinderen en dat voor ieder mens toch onherroepelijk eenmaal de tijd komt, dat hij van zijn moeder afscheid moet nemen? Hij knikte een keer met het hoofd of het leed van die man in volle omvang tot hem doordrong.

's Middags kwam Kersten.

"Hoe is het met oew moeder?", vroeg hij. "Is ze slechter geworden?"

Dorus keek hem met een verdrietig gezicht aan.

"Ze haalt het einde van deze week niet meer, Frans," zei hij. "Ze heeft verschrikkelijke pijn. Volgens de dokter had ze het al lang moeten begeven, maar haar jonge hart houdt haar in leven. Ze had zo gaarne nog wat jaren bij ons gebleven."

"Ik kan het begrijpen," zei Kersten. "Ik heb nooit iemand gezien, die meer van de minsen hield dan zij. En met ou en Jan heeft ze ook altied veul opgehad. Ze heeft me eens verteld toen gij in Antwerpen waart, hoe trots ze op ullie was."

"Ja, het is altied een goei mins geweest, ik heb het immer best met haar kunnen vinden en Jan ook."

De andere avond werd moeder Renckens ten volle bediend, de familie was reeds gewaarschuwd en er werd voor haar gebeden. De armen stonden in de winkel te schreien. Vrouw Daalhuis liet het eten onaangeroerd en Pietje van Donk zei niets dan: het goeie mins, het goeie mins.

In de Zandstraat liepen de mensen de hele dag naar de burens en wierpen een verdrietige blik naar het huis van Renckens. Was Dorus' moeder de moeder van al die mensen geworden en was de Zandstraat haar grote gezin? Ze zagen Jan en Miene na een bezoek weer naar het dorp terugkeren. Hoe het met haar was? Jan gaf geen antwoord, maar schudde het hoofd. Ze wisten dat hij voor de avond weer terug zou komen. Wieske vertelde, hoe monter zij deze zomer nog was toen zij voor het laatst in de hof was geweest aan de arm van Dorus. En Miet Steeg, die bij haar gewaakt had, zei dat zij zoveel had geleden de laatste maanden, maar dat zij nooit had geklaagd, alleen maar gekreund nu en dan en soms ook geglimlacht om te laten zien hoe moedig zij was.

Toen die avond de vrouwen uit het Octoberlof kwamen, stond Sanders aan de deur te wachten.

"Vrouw Rink is dood," zei hij. "Dientje Pansier is het zo juist komen zeggen."

Ze stonden elkaar een ogenblik verslagen aan te kijken. Toen vroeg Mijntje van de Tol:

"En Dorus?"

"Dorus heeft geschreid," zei hij, "de eerste keer in zijn leven."

XI.

Sinds zijn moeder was uitgedragen naar het kerkhof aan het laantje, waar de bomen al kaal stonden en de heggen open plekken vertoonden aan de bovenkant, was er over Dorus een wonderlijke onrust gekomen. Eerst had hij getreurd, weken lang om het verlies van zijn lieve moeder. Niemand had hem kunnen troosten. Kersten niet en Mens niet, en Jan en Miene en Hanne niet. Telkens weer merkten zij, dat hij geen belang stelde in hun gesprekken, hun vertroosting en de vriendelijke woorden, waarmede zij hem tot andere gedachten wilden brengen. Soms zat hij afwezig in hun kring bij het cafétafeltje en schrok hij op uit een droom, wanneer zij iets tot hem zeiden. Zij wisten, dat hij het zich aantrok, meer dan men dit van een man van zijn leeftijd kon verwachten. In de vooravonden, wanneer in de herberg nog geen bezoekers waren en het werk in de timmerwinkel gedaan was, zat hij bij de potkachel in de keuken na te denken over de tijd, dat hij nog jong was en van zijn moeder het eerste blijde roepen van het leven leerde verstaan. Hoe schoon waren die jaren geweest, doch hoe snel vergleden en hoe lang reeds voorbij en een weemoed achterlatend in het nog aldoor hunkerende hart. Was het nu niet of dat, wat het langst was geleden, het dichtste bij scheen, en de dichtbij dagen naar een verre achtergrond verschoven? Waarom had hij Pieter alleen de maat laten nemen van de doods-kist en was hij niet meer op het opkamerke geweest, voor zijn moeder lag opgebaard met de zwarte rozenkrans tussen de benige vingers gestrengeld? Was het omdat hij zich niet met haar dood kon verzoenen? Of had het een andere reden? 's Avonds kwam de buurt bijeen in de herberg om te bidden. Dat eentonig gedreun der donkere stemmen, soms gelijkend op een ver leger van ontgoochelde mensen, dat treurt om het leed der ontlusterde aarde, maakte hem zo onzeggelijk droevig, dat hij zich terug trok in de keuken en opnieuw de strijd met zijn eigen gedachten begon. Toen hij op de morgen van de begrafenis als eerste achter de baar liep in hetzelfde zwarte pak, waarmee hij die andere vrouw, Hanne, naar het altaar had geleid, wist hij ineens met grote helderheid, dat de onrust in hem zou toenemen. De mannen droegen het lijk van zijn moeder, het uitgeteerde en weggebloede lichaam. Maar hij zelf torste haar ziel, de rijke en onvergankelijke bloei van haar geest. Toen leek het of hoog boven de ontbladerde linden toppen die woorden van haar als witte paradijsvogels aanwiekten: Dorus, ge meugt gerust van die idealen hebben, maar ge moet niet vergeten, dat de minsen daar heel anders over denken. En: het is beter te geven dan te nemen, jongen. En: moet ik me tussen ullie indringen, dat zou toch dom zijn! En dan zijn eigen woorden als antwoord: Gij bent erg verstandig, moeder. Ik bewonder oe! Of: ge hebt gelijk, ge hebt gelijk, gorttoome!

Twee weken had hij zich in zichzelf opgesloten. Zelfs Hanne was een vreemdeling voor hem. Zij liet hem zijn strijd alleen strijden, zij voelde aan hoe weinig zij in staat zou zijn hem daarbij te helpen. Zij zag aan zijn ogen hoe afwezig die stonden als hij aanzat aan tafel of achter de toog in de herberg de klanten bediende. Een andere wereld dan de hem omringende hield hem bezig. Zij wachtte gelaten het ogenblik, dat hij weer bij haar zou terugkeren. Toen wist Dorus ineens, dat zijn moeder wel gestorven was, maar dat zij hem de gave van haar geest had vermaakt. Toen wist hij, dat hij alleen moest verder leven en die goede strijd ten einde strijden voor recht en vergevensgezindheid en barmhartigheid en liefde. Toen wist hij zijn zending, zijn harde en meedogenloze zending.

Hij had behoefte om bij Kersten te zijn en met hem te praten over hun beider idealen. Hij las veel in de Max Havelaar in die dagen, het was zo schoon, die strijd tegen het onrecht, en eens vertelde hij aan Marieke het verhaal van Saidjahs buffel. Het kind keek in zijn ernstige naar een diepe verte starende ogen, en als hij had uitverteld, riep het: Nog meer, vader, nog meer.

's Avonds, wanneer hij gedaan had, stond hij soms minuten lang bij het bedje van Graduske zijn zoon. In hem moet ik die geest overbrengen, dacht hij, die goede geest van mijn moeder. Het kind

begon al door de keuken te kruipen, zijn ene beentje trok het koddig onder het gatje iedere keer als het voorover boog en met de handjes op de vloer steunde. Hij beseftte het eerst later pas, dat dit kind hem eigenlijk zijn evenwicht weer een weinig had terug gegeven. Hij begreep, dat hij te veel aan zijn moeder had gehangen, zich te veel aan het verleden had vastgeklampt en te weinig in de toekomst gezien. Dit kind zette hem weer op het spoor, dat hij verlaten had. Om dit kind kreeg hij weer moed en vond hij Hanne weer terug als zijn vrouw en moeder van zijn drie kinderen.

Op een dag, dat Graduske hem vanuit zijn hoge stoeltje toe lachte, als om hem te zeggen: Dorus Renckens, oew zoon is er ook nog!, trok over zijn gezicht een lach en zag Hanne, dat zijn ogen weer tintelden van een nieuw en glanzend licht. Het kind sloeg met zijn lepeltje op de rand van de stoel, het linkerhandje maakte de bewegingen mee juist een dansende pop, Marieke en Bertha zaten er bij te schaterlachen. Hij stond op, met de rug van zijn hand de snor opzij strijkend, dat deed hij als hij een plan had uitgedacht en het ging verwezenlijken. In de timmerwinkel zocht hij een eikenhouten blokje, stak er met de beitel ronde kanten aan en schuurde het glad met puimsteen. In de holte goot hij houtlijm en draaide er een steel in. Het leek wel een voorzittershamer, Tinus moest er om lachen. Ge gaat het hem al vruug leren, zei hij. Maar Dorus sloeg er eens mee op de schaaftank en riep: Stilte, ik geef het woord aan Gradus Renckens! Hij liep er mee naar binnen en gaf het hamertje aan het kind, dat het eerst bewonderend bekeek en er dan mee begon te slaan op de harde stoelrand, dat het klatterde door de keuken. Dorus zat vlak bij hem. Die zoon van hem met de hamer in zijn handen, riep een beeld bij hem op, dat hem met onuitsprekelijke vreugde vervulde. Van hem zou hij de vakman maken, die hij zich in zijn dromen zo dikwijls had voorgesteld. Graduske Renckens, eenmaal Gradus Renckens, meester timmerman en een nieuwe blijdschap door schoonheid brengend aan de mensen, zijn werk beschouwend als een zending, hem door een hogere macht opgelegd. En dan: Gradus Renckens de voorzittershamer hanterend in de grote vergadering der dorps- of streekgemeenschap en recht eisend vóór macht, en liefde voor eigenbaat. Hij bleef maar naar dat kind zitten kijken, dat met het speelgoed boven het hoofdje zwaaide en zat te dansen in zijn stoel. Dorus' ogen glinsterden, de lach week niet meer van zijn gelaat. Toen hij in de werkplaats terug kwam, hoorde Tinus hem zingen: En ik heb zo'n schik met de melk van de sik, en die wordt niet zuur, en die wordt niet dik!

In de dagen voor Kerstmis kwamen ze van Jente vragen of hij de maat wilde komen nemen van een eenvoudige doodskist voor de oude tante van Bosman, die aan de geelzucht gestorven was. Dorus vroeg hen of ze naar Aartoom wilden gaan, dat werk deed hem nog te veel aan zijn eigen moeder herinneren, of ze het hem niet kwalijk wilden nemen. Natuurlijk namen ze dat hem niet kwalijk, maar of Jan Jente dan zijn zwarte pak enkele dagen mocht lenen, ge moest toch in het zwart zijn als naaste familie en om een pak te huren kondt ge naar de stad gaan en daar lieten ze oe flink daarveur betalen. Dorus zegde toe. Terwijl de mensen in de winkel wachtten, ging hij Hanne om het costume vragen. Die maakte zich weer kwaad. Hij wist toch dat ze het pak aan niemand meer uitleenden. Ze moesten maar voor hun eigen spullen zorgen. Van die uitlenerij kwam altijd ongenoegen en anders niet. Hij zou ze maar zeggen, dat ze bij Pietoom moesten gaan vragen. Maar hij legde haar uit, dat hij hen al geweigerd had een kist te maken en dat hij hen dit nu niet wilde weigeren. Ten andere hadden zij hem toch de klandizie gegund en als hij de opdracht had aangenomen, zou hij er toch niet langs gekund hebben. Hij had het ze trouwens nu eenmaal beloofd. Met pijn in het hart haalde Hanne het trouwpak van Dorus uit de kleerkast en hoofdschuddend ging ze er mee naar de winkel om de mensen op het hart te drukken er voorzichtig mee om te gaan.

Marieke was een dagje bij Wieske op het schooltje geweest. Er lag veel sneeuwen Hanne gaf er de brui van door de snotjongens van het dorp met sneeuwballen nagegooid te worden. Daarenboven was zij wat verkouden en vond Dorus het beter, dat zij een paar dagen binnen bleef. Dientje was ook ziek en Tinus werd met een boodschap naar Drieka van Hendrikken Hent op de Mussenberg gezonden of ze de was wilde komen doen en tegelijk het grove huiswerk. In drie dagen kon zij daarmee verrig zijn. Drieka kwam die zelfde dag. Ze wist van aanpakken. Hanneke hielp even hard mee. Toen Marieke thuis kwam van Wieske, ging ze voor Dorus staan en zong een schoon Kerstliedje. Dorus luisterde er met aandacht naar. Wat is er in de wereld eigenlijk schoner dan dit, dacht hij, een kind dat een Kerstlied zingt, een kind met blauwe oogskes dat mijn dochter is. Hij nam haar op de arm en probeerde met haar mee te zingen. Oeijoei, zei hij, wat bent ge al zwaar, keind. Ze graaide met haar handje in zijn krullen en riep, dat ze die middag weer naar Wieske wilde. Weet ge wat Wieske deed? Zij knipte mooie spiralen van gekleurd papier en liet die op de kachel draaien op een breinaald die in een aardappel stak. En Wieske kon meulekes tekenen en koeien en minsen, allemaal met heur

linkerhand. Toen kwam de kleine Bertha hem ook paaien, ze wilde ook naar het schooltje, ook meulekes tekenen en zingen en speulen bij de kachel. Maar Hanne liet ze niet gaan. Dat wordt te veel voor Wieske, meende ze, en Bertheke is ook verkouden, ze moet binnen blijven en op Graduske passen.

Dorus nam zich voor naar de nachtmis te gaan. Zijn moeder had vroeger geen jaar overgeslagen, hij wilde haar plaats innemen, Hanneke moest trouwens bij de kinderen blijven.

Toen hij door de Kerstnacht liep en de klokken hoorde wier klanken verzilverd over een aarde vol sneeuw tot hem kwamen, dacht hij aan die nacht toen hij met zijn moeder door die zelfde Zandstraat had gelopen en zij samen hadden gesproken over de wondere vrede in hun hart. Uit de huizen schoven donkere gedaanten, soms klonk de heldere stem van een derke, boven de bomen lichtten de sterren, een ruiseling van goud aan de nachtelijke vrieshemel. Dorus sjokte door de sneeuw, alleen en ieder gezelschap vermijdend. Hij wilde alleen zijn en ongestoord in zijn gedachten. Hoe kwam het toch, dat hij zich zo vredig voelde nu, zo gerust en tevreden? Hij zocht in zijn herinnering naar de klank van een lieflijke stem. De stem van zijn moeder. En hij wist weer, wat die stem had gezegd eens in die nacht toen hij nog jong was. Zij hadden gesproken over het geluk, met eenvoudige sobere woorden. En toen had zij gezegd, dicht aan zijn oor: Ge bent net zo gelukkig als ge zelf wilt, Dorus! En dat wilde hij nimmer vergeten.

Het verhaal van Christus' geboorte vervulde hem ieder jaar met een onuitsprekelijke weemoed. Maria en Joseph gaande door de nacht met hun grote geheim en zoekend naar een schaapsstal in de weiden van Bethlehem, "want er was voor hen geen plaats in de herberg". Zo werd de Mens geboren, Die de grootste omwenteling bracht van alle tijden, de prediker van recht en van liefde tot de evenmens. Zo kwam de Mens op deze wereld, naar Wien de miljoenen volgelingen genoemd werden, doch waarvan slechts enkelen in Zijn voetsporen traden. Die Mens, Welke feestte te Cana. Die Mens, Welke de huichelaars weerstond in hun gezicht en ze uitschold met woorden die beschaafde lieden niet gebruiken. Die Mens, Welke de sjacheraars afranselde, zoals men het een dier doet dat onwillig is. Die Mens, Welke thans nog van evenveel huichelaars omgeven was als in de tijd van Zijn leven. Deze Mens tenslotte, Die God was, doch Wiens geboorteverhaal men nog zonder ontroering aanhoort.

Die middag in de herberg raakte hij er met Kersten over aan het praten, maar ze zwegen toen Mens er bij kwam, want die had reeds te veel gedronken en hij gaf een rondje om Dorus van zijn sombere overpeinzingen af te krijgen. Hanneke's zuster uit Zetten was weer overgekomen. Mens haalde de geschiedenis nog eens op van de tocht naar Wijchen op Dorus' trouwdag. Of ze zich alles nog herinnerde en of ze hem die kussen nu werkelijk alleen om de wijn had gegeven? Hanneke kwam tussenbeide. Of hij nu nooit eens ernstig wilde worden. Het werd tijd, dat hij onderdehand eens aan zijn eigen toekomst ging denken en dat hij eens ophield met drinken en fuiven en eerbare huisvaders uithuizig te maken. Maar het bracht hem niet van zijn stuk. De hele herberg lachte mee en hij klopte Hanne vriendelijk op de schouder en knipte een oogske tegen Pietje, die blozend achter de toog stond.

Tegen het donker worden kwam Piet Neefs binnen met zijn vrouw, een zuster van Miene van Wegen. Zij wensten allen een Zalig Kerstfeest. Dorus stond al gereed met een klare en een brandewijntje met suiker. Jan van Kessel zat met Hannesneef in een hoekske te redeneren, ze hadden het over het werk. Jan stak telkens zijn armen wijd uit lijk een Heilig Hart-beeld, doch Hannes schudde maar steeds het hoofd en sloeg zijn neutje met één slag achterover.

Piet Neefs had gehoord, dat ze van plan waren in Den Horst aan de Graafse Baan een groot klooster te bouwen. Bij de Huurling ongeveer. Hij wist het uit Den Bosch. Maar de anderen geloofden het niet, want dan hadden ze toch allicht iets gehoord en Mens, die bij Wierts van Coehoorn was en veel met de secretaris om ging, wist van niets. Toen kwam Borsten binnen, de beeldhouwer noemden ze hem, en hij zei dat kapelaan Van Schendel hem verteld had, dat die berichten niet helemaal uit de lucht gegrepen waren.

"Ik geleuf er niks van," hield Hannesneef koppig vol.

"Wat moeten ze daar ginds op de grote baan met een klooster doen," riep Van Gemert. "Daar woont toch geen sterveling. Waarom bouwen ze het dan niet hier in het dorp?"

"Geleuven of niet geleuven," schreeuwde Beker die werkte bij Piетoom, "en meugelijk of niet meugelijk, ik hoop dat het waar is. Want daar zitten enkele jaren werk in, en goed werk."

"Ja, goed werk," riep Kersten, "als het dan ook maar goed betaald wordt."

"Daar hoeft gij als bakker oer niet druk om te maken," baste Cis de Smid, "want gij eet er geen boterham meer of minder om."

"Nee, ik niet," stoot Kersten op. "Ik niet, maar jij wel. Zal ik ullie eens wat zeggen. Gullie bent een stel lammelingen bij mekaar. Altied de mond vol over slechte lonen en slechte arbeidsvoorwaarden, maar als het er op aan komt eens van oer af te bijten, dan durft niemand een kik te geven. De timmerlui en de metselaars en de opperlieden en alle bouwvakarbeiders moeten zich in een bond aaneen sluiten en een einde maken aan de willekeur der grote heren. Maar gullie bent daar te stom veur, heurt ge dat, te stom! Klagen is het enige wat ge doet en daar denkt ge iets mee te bereiken."

"Frans heeft gelijk," zei Dorus. "Wij hebben het daar al zo dikwijls over gehad. Er moet eens een keer wat gebeuren. Zoals ze met ons omspringen, kan het niet langer. Een werkdag van 12 tot 14 uur is beulswerk. Zoiets moest door de wet verboden worden. En lonen van tien en twaalf cent per uur zijn een schande, heurt gullie dat, een schande veur een christelijk land als het onze. Maar weet ge, het is juist zoals Kersten zegt, we vormen geen macht. De enkeling, die tegen dit onrecht durft op te staan, wordt neergeslagen en uit de samenleving gebannen, dikwijls met behulp van zijn kameraden, die onderkruiperswerk verrichten, want zo noem ik dat. De zaak staat op het ogenblik zo, dat wij ieder voor ons bang zijn voor ons eigen hachie en elkaar in het vaarwater zitten. Het werk, dat de ene weigert uit een rechtvaardigheidsgevoel, wordt door de ander aangenomen, omdat hij niet van honger wil omkomen. De hoge heren speculeren daarop, op onze nood, onze onhandigheid en onze verdeeldheid. Wij moeten de handen ineen slaan. Zo lang de wereld niet beziel is van een christelijke geest, die de werker het loon geeft, dat hem toekomt, zo lang moet de zweep gehanteerd worden begrijpt ge! En zo lang moeten we een grote mond durven opzetten. Dat deed Christus zelf ook, hij sloeg er met de karwats op als het hem niet beviel en hij schold de farizeeërs uit voor alles wat lelijk was. Laat dus niemand er mee aankomen, dat de kerk zulk een streven zal afkeuren, omdat het een opstand zou zijn tegen de bestaande orde. Als de kerk het afkeurt, heeft haar leer voor mij geen waarde meer. Daar komt nog dit bij, dat wij niet opstaan tegen een bestaande orde, maar tegen een bestaande wanorde."

"Gij noemt dat wanorde, Renckens," riep Borsten, "maar het is nog de vraag of die anderen het ook zo noemen."

"Dan moet hen dat aan het verstand gebracht worden, Borsten. Gij weet net zo goed als ik, dat zonder actie nooit een wantoestand wordt opgeruimd. Als wij ons rustig houden en daardoor bij de anderen de indruk wekken, dat wij in deze toestand berusten, zal er ten eeuwige dage niets in ons voordeel veranderen, nog niet al lopen we van honger langs de straat."

"Ja, ja," zuchtte Beker, "maar dat zal het moeilijke zijn: ze er van te overtuigen, dat wij het recht van opstand hebben."

"Dat is het moeilijke," gaf Dorus toe. "En luister nou eens goed, gullie! Daarveur gaan in de toekomst slachtoffers vallen! Die in de voorste linies vechten, lopen het grootste gevaar. Gij bent toch ook soldaat geweest, Beker. Er is geen betere afbeelding van het alledaagse leven dan het soldatenleven".

"Daar zijn er zo veul, die van geen bond willen weten," zei Hannesneef, "alleen omdat ze bang zijn veur oproerkraaiers te worden aangezien. Zo lang die niet meedoen, bereiken we niks."

"Daar hebt ge gelijk in, Hannesneef," riep Dorus. "De meeste last hebt ge altied van oew eigen vrienden. Kijk maar eens naar de ongelovige Thomas en naar Petrus de lafbek en naar Judas de verrader!"

Ze begonnen allemaal te lachen en door elkaar te schreeuwen. Mens maakte van die gelegenheid gebruik om ze van dit zwaar gesprek af te brengen. Hij stelde er geen belang in. Hij kon zich voor zulke dingen niet opwinden.

"Luister, zei hij", "dan zal ik ullie eens wat historisch vertellen. Piet Jacobs was laatst een keer in het Meer aan het vissen. . . . "

"En hij ving zeker niks," riep Van Gemert.

"Natuurlijk niet," lachte Mens, "dat kunt ge oer wel veurstellen. Maar luister. Nu wilde het geval, dat Brijkers voorbij kwam, hij moest naar het veer en bleef bij de varkensbeer staan kijken. Ge weet hoe Jacobs de pest aan die stinkboer heeft, doch hij liet hem maar staan en viste op zijn dooie gemak door. Jacobs haalde eens op, deed nieuw aas aan de haak en legde weer in. Meer gebeurde er niet. Brijkers kon er zowat een kwartier gestaan hebben, toen hij zich niet meer kon inhouden en vroeg: Waar vist ge eigenlijk op, Jacobs? De varkensbeer draaide zich om en zei: Ik vang ammeluukskes! Ammeluukskes?, zei Brijkers, wat zijn dat veur dingen? Weet ge dat niet?, kraakte de beer, dat zijn drollekes met een hoedje op!"

De gelagkamer daverde van de lach der mannen. Ziezo, dacht Mens, nou zijn ze hun bond en hun rechtvaardig loon vergeten. Het enige wat een mins nodig heeft, is, dat hij eens kan lachen en dat hij op zijn tijd zijn neutje krijgt.

's Avonds in bed moest Dorus nog lachen om het ammeluukske van Mens.

De andere morgen zat hij bij Bertus Dinnissen om zijn haar te laten knippen. Het weer was wat zachter en nu liep hij geen kans verkouden te worden. Bertus was zijn goede vriend en hij vroeg hem waar hij de dag tevoren geweest was. Hij had hem niet in de herberg gezien. Aan de uitvlucht van Dinnissen merkte hij dat er iets haperde.

"Bertus, waart ge bang dat ge er Neefs zoudt ontmoeten of Borsten misschien?"

"Neen," zei hij, "dat niet Renckens, dat niet."

"Wat dan wel?", vroeg Dorus.

Hij zocht naar een uitvlucht. Dorus raadpleegde snel zijn geheugen. Want hij wist het ineens met grote zekerheid. Dinnissen was om hem weggebleven. Toen viel hem iets in.

"Is het om het costuum, dat ik bij Vonk heb laten maken?", vroeg Dorus.

De man lachte verlegen.

"Zeg het gerust," drong Dorus aan.

"Eigenlijk wel een beetje" zei Dinnissen. "Waarom gaat ge daar nou mee naar Vonk, Renckens? Ge bent toch zo lang ge hier woont met alles bij mij gekomen en ik heb oe toch ook altied goed bediend!"

Dorus was opgelucht, dat hij het zo snel gevonden had. De zaak zat zo. Dinnissen was behalve barbier ook kleermaker en Dorus was zijn vaste klant. Nu had hij toch zijn laatste costuum bij Vonk laten maken en dat had zijn reden.

"Luister, Bertus," zei Dorus, "ik zal het oe uitleggen en dan weet ik zeker, dat ge me zult begrijpen. De reden, waarom ik bij Vonk ben gegaan, is, dat hij nog schuld bij me heeft en ik hem op die manier wil wakker schudden en dwingen mij te betalen."

Dinnissen lachte met zijn hele gezicht.

"Is dat de reden?", zei hij.

"Dat is de enige reden."

"O, dan neem ik het oe niet kwalijk, Renckens. Ge hebt groot gelijk. Maar ik dacht, dat ge mij soms niet goed genoeg meer vond en dat zou ik toch niet goed hebben kunnen verkroppen."

"Als dat het geval was geweest, Bertus, zou ik het oe in oew gezicht hebben gezegd, daar kent ge mij toch onderdehand wel veur."

Zie, daar hebt ge het nou weer, dacht Dorus. Als ik er niet over begonnen was, had Dinnissen altijd gemeend, dat ik liever bij Vonk ging dan bij hem en allicht was er nog eens grote ruzie om gekomen. Wanneer de mensen elkaar beter begrepen, was er heel wat minder herrie op deze aarde en kon het misschien nog eens zo ver komen, dat er iets terecht kwam van de goede beleving van het christendom, waarover de predikers de mond zo vol hebben, maar waarvan in de praktijk zo weinig blijkt.

"Hoe gaat het met oew zoon?", vroeg de barbier. "De komende zomer zal hij al wel met Hanne door de Zandstraat wandelen."

"Dat zou ik wel denken," antwoordde Dorus trots. "Ik zal blij zijn als hij wat groter is. Ziet ge, niks als vrouwvolk in huis is ook niet alles. En ik ben van plan de jongen later eens goed te laten leren en er een kundig vakman van te maken. De timmerlui van tegenwoordig zijn veul te dom, Bertus. Ze kennen hun vak wel, de een meer en de ander minder, maar ze gaan niet genoeg met de tijd mee. De jaren, die nu gaan komen, zullen jaren van maatschappelijke omwentelingen worden, waarbij het nodig is dat de werkers over veul gezond' verstand beschikken om in de geestelijke strijd het hoofd boven water te houden. De tijd, dat ieder maar zijn eigen peultjes dopt en zich van de anderen niks aantrekt, is voorbij. Wanneer de handwerksman niet gauw de zaak overziet en maatregelen neemt, zal hij verarmen en een slaaf worden."

Dorus zag Dinnissens hoofd gewillig knikken in het spiegelke. Hij merkte wel aan de uitdrukking van zijn gezicht, hoe weinig deze man begreep van hetgeen hij hem zei. Weer een, dacht hij, die een vijand voor ons kan worden als wij hem niet gauw aan het verstand brengen, dat wanorde nooit orde kan worden alleen doordat men er aan gewend raakt.

De week tussen Kerstmis en Nieuwjaar gaf Dorus zijn knecht vrijaf. Er werd niet gewerkt in de timmerwinkel, maar het was des te drukker in de herberg. Op Onnozele Kinderen werd in de Klapstraat het vijfde geboren, ook een Graadje. Natuurlijk moest hij er heen met Hanne, terwijl

Dientje op de keinder paste. Graduske was die dag de baas in huis, dat wilde het gebruik; en Marieke en Bertha hielpen hem daarbij. Dorus liet zich gezeggen en had de grootste schik met het kleine grut. Op Nieuwjaarsdag had hij weer de handen vol in de herberg, dan werd er van jewelste gedronken. Ze wilden het nieuwe jaar goed inzetten. In de namiddag kwamen Arnoldussen de brievegaarder en Hent de touwslager, die iedere Maandag vracht reed naar Nijmegen, gearmd naar binnen en zingend van "De herdertjes lagen bij nachte". Hanneke vond het een schande, zoals zij zich aanstelden. Ze zaten met afgezakte verdwaasde gezichten in een hoek aan het raam en lachten haar uit en zongen nog eens zo luid. Beb Mens, de zuster van Dorus' vriend, vrijde al stevig met Van Meel, en De Klein van de meulen gaf een rondje en ze dronken op een spoedige bruiloft. Hannesneef had Mieke van den Hogen opgehaald bij meester Mes, wiens huishoudster ze was en samen zochten ze een plaatsje opzij van de toog, waar Dorus de glazen waste. Veldwachter Kruiven kwam veel heil en zegen wensen, ze lieten hem er eentje drinken, hij zou tegen de avond nog eens langs komen, zei hij, het werd druk in de herbergen, er was hier en daar wel wat voor hem te doen. Er kwam van het Hoogbroek en de Boskant veel volk naar het dorp. Direct na de hoogmis was er in De Arend al gevochten. Ja, ja, hij had wel een hartversterkertje nodig, want het werd een lange en zware dag voor hem. Toen hij weg was, riep Van Meel:

"Renckens, geeft gij die koddebeier nog een neutje? Ik heb nooit een gemener stuk vreten gezien. Heeft hij laatst in De Palmboom na sluitingstijd niet alle jongens een proces-verbaal gemaakt?"

"Och," zei Dorus, "daar kunt ge niks van zeggen. Die jongens zullen het er wel naar gemaakt hebben. De Kruif is de slechtste niet. Ik moet hem als herbergier in ere houden en hij ziet ook veul door de vingers. Zo erg is het nou toch niet met hem."

Toen 's avonds het volk vertrokken was en alle deuren gegrendeld waren, zei Hanneke:

"Gelukkig, dat is weer achter de rug, Dorus. Wat is het toch een zuipvolk hier in Wijchen. Weet ge hoeveel Kobus Mens er gedronken heeft? Vijftien, en hij was al zat veur hij hier kwam!"

"Kobus," zei Dorus, "is 'ne mins, die nooit dronken wordt. Let maar eens op. Hij heeft nog nooit langs de straat gelegen en hij heeft zo lang hij leeft nog nooit met de koddebeier te doen gehad. Dat is er een die hol is van zijn kop tot zijn grote teen."

"Hij is het te veul gewend, daarom kan hij er zo goed tegen. Ik begrijp niet, dat gij met zo 'ne mins kunt omgaan."

"Ja, Hanneke," zuchtte hij, "ge zult wel meer niet begrijpen. Ge kunt van Kobus zeggen wat ge wilt, maar hij is niet gierig, hij geeft ieder het zijne, hij is eerlijk en hij houdt de vriendschap hoog. Ik kan oe eigenlijk niet zeggen wat mij in hem aantrekt. Wij zijn nou eenmaal van onze jeugd af vrinden, dat is zo gegroeid vanaf de dag, dat we tijdens de watersnood samen in één wieg gelegen hebben. Misschien hebben we het toen veur mekaar te pakken gekregen."

"Ja, ja," zei ze, "ge bent een mooie. Net wat oew moeder eens zei: 'ne onbegrijpelijke mins."

Graduske lag te schreien in zijn bedje. Dat maakte haar prikkelbaar.

"Het kind moet er onder lijden," pruttelde ze. "Door die verdulde herberg worden de keinder maar verwaarloosd."

Ze nam het jongske uit zijn bedje, maar hij huilde nog eens zo hard.

"Hij is helemaal van streek," mopperde ze. "Misschien heeft hij wel iets gegeten dat niet deugt. Dientje let maar half genoeg op de keinder."

"Och Hanne," kalmeerde hij, "maak oe nou niet druk. Daar zal hem een windje dwars zitten of misschien krijgt hij een nieuw tandje. Leg hem maar weer in bed, dat gaat wel over."

Hij voelde zich wat licht in zijn hoofd. Hoe kon het anders, zo'n hele dag tussen het drinkvolk. Het was niets anders dan rondjes geven en meedrinken, nu met deze dan met die. Hij moest of hij wilde of niet. Ze zouden anders nog denken, dat hij de fijne wilde uithangen. Hij ging op de rand van het bed zitten om zijn schoenen uit te doen. Zijn veter zat in de knoop, met een ruk trok hij die in tweeën.

"Ge moet me een nieuwe rijgnestel geven, Hanne," zei hij. "Altied zitten die dingen in de knoop. Waarom mag 'ne mins nou op Zondag ook niet op klompen lopen?"

Ze gaf hem geen antwoord.

"Hanne," zei hij met overslaande stem, "zeg Graduske dat hij zijn mond houdt. Ik word gek van dat gebrul. Kijk eens of hem niet een speld steekt."

"Och mins," deed ze kwaad, "houd oe er toch buiten. Ga maar slapen, ge bent vervelend."

Hij liet zich achterover in bed vallen. Hij was moe. Zijn gezicht toonde een glimlach, maar die lach was een grimas. Het kind bleef schreien. In zijn slaap hoorde hij het nog. Hij droomde van alle

Onnozele Kinderen, een land vol schreiende kleinen, zonder schuld ten offer gebracht aan de gril van een wreedaard.

De andere morgen zei Hanne:

"Het kind is ziek, Dorus. Het wil niet eten en zijn afgang is dun."

"Een kou," zei Dorus. "Houd hem goed bij de kachel en laat hem wat rijst met kaneel eten."

Hij ging naar het dorp om de familie Kersten een Zalig Nieuwjaar te wensen. Op de hoek bij het gemeentehuis kwam hij de burgemeester tegen.

"Wat heb ik gehoord," zei deze. "Worden er bij ou in de herberg revolutionnaire vergaderingen gehouden?"

Dorus bleef stil staan om hem eens goed aan te kijken.

"Revolutionnaire vergaderingen," zei hij, "hoe komt ge daar nu bij, burgemeester?"

"Ja, gullie wilt de minsen toch zo'n bietje warm maken veur hoger loon en betere voorwaarden?"

"Gullie? Wie bedoelt ge met die gullie?"

"Gij en Kersten en Neefs en Hannes Rink. Ja, ge ziet wel, dat ik goed ben ingelicht."

"Dat bent ge," beaamde Dorus zonder een spier van zijn gezicht te vertrekken. "Maar als de lui in de herberg praten over betere arbeidsvoorwaarden en zo, noemt gij dat dan een revolutionnaire vergadering?"

Hij stak zijn handen dieper in zijn zakken.

"Dat wil zeggen," grijnslachte de burgervader, "dat wil zeggen, ge kunt toch ook niet beweren, dat die vooruitstrevendheid van ullie helemaal zonder gevaar is. Ik heb er gisteren met de pastoor over gesproken en met de domenie. Weet ge, wat die zeggen?"

"Ik vermoed het zo'n beetje."

"Die zeggen, dat gullie het volk nodeloos opstandig maakt en astant tegen het burgerlijk en geestelijk gezag."

"Wat zegt ge?", schrok Dorus. "Astant tegen het burgerlijk en geestelijk gezag?"

"Ja zeker, Renckens. Gij hebt toch wel zoveel hersens, dat ge kunt begrijpen, dat uit het een het ander voort komt. Het begint met ontevredenheid, omdat ze ineens te veul gaan eisen. Daaruit volgt opstandigheid tegen de bestaande orde, die door wereldlijk en kerkelijk gezag wordt geschraagd en gehandhaafd."

"Neem me niet kwalijk," zei Dorus, "dat ik oe in de reden val. Iedereen die zijn hersens gebruikt, en dat mogen we toch van wereldlijke en geestelijke gezagsdragers veronderstellen, kan inzien, dat de arbeidsvoorwaarden veur de gewone man op het ogenblik allerslechtst zijn. Kiek eens, een timmerman, een metselaar verdient op een groot werk tien cent per uur en als hij dan twaalf uur per dag werkt, komt hij tot zeuven gulden en twintig centen per week en dat is krek te weinig om van te leven en te veul om dood te gaan. Legt gij me eens uit, wat veur verkeerd er aan is, wanneer dieje mins probeert meer loon te kriegen. Dat heeft volgens mij niks te maken met veuleisendheid of iets van die aard, maar het komt dieje mins rechtens toe. En dan nog iets. Gij praat van opstandigheid tegen de bestaande orde. Ge bedoelt zeker: de bestaande wanorde. En wat het wereldlijk en geestelijk gezag betreft, er zijn maar twee meugelijkheden, begrijp dat goed. Of wel het gezag noemt recht wat onrecht is en orde wat wanorde is. In dat geval zeg ik dit gezag mijn vertrouwen op. Of wel de gezagsdragers zien het schandalige van de toestand in, maar zij doen of zij niks merken en laten alles bij het oude. In dat geval is ieder christelijk mins verplicht zijn stem tegen deze misleiders en wanbestuurders te verheffen."

"Zo, zo, Renckens," zei de burgemeester, met een frons blik zijn gemeentenaar opnemend. "En gij maakt dat maar allemaal efkes veur oe uit. Hoe bewijst ge, dat de werklui aan hun loon niet genoeg hebben? Waarom hadden ze er vruuger dan wel genoeg aan en nou ineens niet meer? Zal ik ou eens wat zeggen? Ge zit in gevaarlijk vaarwater, Renckens. Ik waarschouw oe. Blief aan oew wereldlijke en geestelijke leiders gehoorzamen zoals het een christelijk mens betaamt. Onze vaders en moeders hebben dat ook gedaan en hun nagedachtenis blieft bij ons in ere."

"Daar is nog wel wat op te zeggen, burgemeester," schamperde Dorus, die er langzamerhand genoeg van kreeg. "Maar laat ik dat bewaren tot een volgende keer. Gij zult in de gemeenteraad nog wel het een en ander van die revolutie-ideeën te horen kriegen. Ik riskeer het hier in het durp voor het zwarte schaap door te moeten gaan."

"Allez, Renckens, gij bent de slechtste niet, dat weet ik. Ik hoop nog eens met oe te kunnen praten. Maar ge moet in het vervolg geen rebussen meer ophangen bij Mackay, daar bereikt ge niks mee."

"Gij schijnt meer te weten dan ik," zei Dorus. "Maar dat moogt ge ook van een burgemeester verwachten."

Hij groette en liep het marktplein over naar de "Kromme Elleboog" op de Huttenkamp. Kersten had het brood al uit de oven en kwam hij hem in de herberg zitten. Dorus wenste de vrouwen de knecht een gelukkig nieuwjaar.

"Hebt gullie het gisteren hier druk gehad?", informeerde Dorus.

"Druk!", zei vrouw Kersten. "Met de kermis was het nog niet zo druk! Zo'n bende als gisteren heb ik nog niet meegemaakt."

"Nou, dan hebt ge oew zin gehad," lachte Dorus.

"Dat heb ik," gaf ze toe. "Maar het is te veul ineens. Ge hebt geen tijd dat ge eet en Frans liep nog elk ogenblik weg ook."

"Dat hebt ge van die plichtvergeten manskerels," spotte Dorus.

"Waarum hebt ge de vrouw niet meegebracht?", vroeg vrouw Kersten.

Dorus maakte met zijn hand een beweging in de lucht.

"Hanneke heeft het te druk," zei hij. "Verbeeld oe, op 'ne gewone werkdag visites gaan maken en dan nog wel na al die feestdagen nou er toch al zoveel werk is blieden liggen."

"Het zou wat," smaalde vrouw Kersten, " 'ne mins mag toch wel eens een uurke veur zijn eigen hebben. De boog kan toch niet altied gespannen zijn. Op die manier hebt ge nooit rust, deur de week niet en Zondags niet."

"Gelijk hebt ge," gaf Dorus toe, "maar brengt gij ze dat maar eens aan heur verstand."

Het gesprek kwam op de burgemeester. Kersten liet Dorus uitvertellen en zat maar met het hoofd te schudden.

"Toch is Waszink de slechtste niet," meende Frans. "Ik geleuf, als hij zich vrij kon uitspreken, dat hij op onze kant was. Maar hij zit nou eenmaal met handen en voeten gebonden. Hij moet rekening houden met de grote heren. Als hij maar één keer in de gemeenteraad zou zeggen: gullie hebt geliek daar in de Zandstraat, zou het hem zijn baantje kosten en dat durft hij natuurlijk niet te riskeren."

"Maar ik zou het riskeren als ik in zijn schoenen stond," zei Dorus vurig. "Ik zou niet mijn hele leven lang me anders kunnen voordoen dan ik was en de minsen zoet kunnen houden, terwijl ik donders goed wist, dat ze gebrek leden."

"Ik begrijp het, Dorus," zei Kersten met overtuiging, "maar er zijn niet veul minsen zoals gij, die idealisme hebben en veur hun zaak durven op te komen. De meesten zeggen: wat brengt het me op en dat is heel hun ideaal en daar wordt alles aan opgeofferd."

"Treurig, diep treurig," zei Dorus.

"En daarom is het ook zo moeilijk de minsen in beweging te kriegen. Ze willen wel meer loon en betere voorwaarden, maar ze laten het aan anderen over daarvoor te vechten. Ze kijken liever de kat uit de boom. Ze zijn bang veur oproerkraaijer uitgemaakt te worden en door de geestelijkheid met de nek te worden aangekeken en met de vinger te worden nagewezen en uitgescholden te worden veur socialisten en godloochenaars."

"En daarmee blijft alles bij het oude en gebeurt er niks en laten de minsen maar met zich sollen, omdat ze nu eenmaal niet beter weten en denken, dat het niet anders kan. Maar Frans, oew verstand zegt oe toch, dat dit zo niet kan blijven. De werkmán is 'ne mins net zo goed als de aannemer of de grondbezitter. Door zijn arbeid worden de hoge heren rijk, hij stelt zijn hele persoon in hun dienst. Dan heeft hij ook recht op een menswaardig bestaan."

Zij praatten de gehele morgen.

Dorus schrok, toen hij op zijn horloge zag, dat het twaalf uur was.

"Gauw naar huis," zei hij. "Ik moet vanmiddag de boer op voor de "Zutfense" en het is vruug donker."

En weg was hij, zijn rode zakdoek, die uit zijn jaszak hing, als een wimpel achter zich aanslierend.

XII.

Hanneke liep met betraand gezicht door de winkel, soms hoorden de kinderen, die in de keuken bijeen zaten, haar snikken. Dorus stond voor het raam van de herberg en staarde naar buiten met een harde uitdrukking op zijn gelaat. Zijn hart schreide, zijn hoofd was in opstand. Graduske was vanmorgen gestorven. In het schone bedje met de rond geschuurde spijltjes lag zijn lijkje.

Het kind had aan een ingewandsziekte geleden. Een week lang hadden ze tussen vrees en hoop geleefd. De dokter kwam iedere dag, maar telkens voor hij weg ging, schudde hij het hoofd. De laatste maal dat hij naar het kind kwam kijken, rook hij naar jenever, Dorus had zich geërgerd. Hij had hen aangeraden het kiendje een warm bad te geven, al het andere kon niet meer helpen. Nog geen twaalf uur later was Graduske dood.

Dat bracht Dorus in opstand, eerst tegen de dokter, dan tegen zichzelf, dan tegen God. Hoe was hij op de onzalige gedachte gekomen de goede geest van zijn moeder over te planten op zijn zoon, zijn nakomeling, zijn stamhouder naar het lijf, maar nog meer naar de ziel? Welke demonische kracht voedde zoveel jaren het verlangen naar de zoon, de man, het toekomstig evenbeeld van de vader, en trok dan met één streek dit kostbaar geschenk van een liefde weer weg in het niet? Waarom moest Hanne dit kind negen maanden onder het hart dragen, negen maanden waarin man en vrouw het blijde woord onuitgesproken lieten, doch het des te luider riepen in hun dromen, en waren zijn dagen reeds geteld nog voor het wicht te leven begon? Waarom die blijde geboorte, waarom dat jaar waarin het kind opgroeide tot een kleine mens, die lachte om een blij woord of een kleurenprent en luisterde naar de bekende namen der zusjes en at van het brood, dat Hanne voor hem gereed maakte? Waarom die rust voor Dorus als hij de kleine in de ogen zag en zich in de eeuwen geborgen wist? Waarom die blijdschap, waarmee hij in de timmerwinkel de hamer voor zijn zoon maakte, het symbool van de grote taak, welke hij hem had toebedacht? Waarom reeds die eerste gestamelde woorden, waaruit hij de betekenis puurde van de verlangens van zijn eigen hart? Waarom dat uiterlijk evenbeeld van hem zelf, dit grote voorhoofd, dit smalle gelaat, dit krullend haar, die zelfde ogen, en nu dit alles als een fantoom vervaagd, een bloem die stierf voor het hart de zon had aanschouwd, enkel de gedachte aan twee ogen als violen en een lach van zonlicht, een kleinood, dat men opbergt in een schrijn en weg draagt naar een verborgen plaats?

Dorus zocht naar het antwoord, maar hij vond het niet. Was het dan een straf voor hem, omdat hij niet volgzaam was en niet zo gedwee als de anderen? Neen, zei hij, dat zou niet rechtvaardig zijn, want dan hebben de anderen die straf ook verdiend, Sanders zo goed als Vonk en Rutten en mijn broer Jan met zijn drie zoons al, waarop hij zo trots is. Dat is niet rechtvaardig. En hij rebelleerde tegen God. Wild als herfstbladeren, die een storm opneemt en weg voert naar een verre plaats, raasden de gedachten door zijn brein en zochten naar een vast punt waar zij rust zouden vinden. Wat was dat rechtvaardigheidsgevoel van hem toch eigenlijk, dat ieder van zijn handelingen volgens een vaste wet wilde doen verlopen? Waarom wilde hij ieder mens het zijne geven, waarom was hij eerlijk tot in het waanzinnige? Hadden zijn vrienden hem dat niet dikwijls gezegd? Hoe kwam hij aan dat ideaal? In welk beduimd boek had zijn moeder het gevonden, en waar haalde zij de kracht vandaan het tot haar dood na te streven? Wanneer de hemel zelf een mens belaagde, die immer zijn plicht deed en zijn roeping volgde, wat voor zin had het dan nog dit krankzinnige en zinloze spel verder te spelen? Wat wilde dit zeggen: beloning en straf, naastenliefde uit een onberedeneerde drang van het hart, opkomen voor een andermans recht? De hemel zelf was niet rechtvaardig en een christelijk mens leeft toch door zijn geloof aan de hemel!

Die morgen liep Dorus Renckens achter de witte baar van zijn zoon als een godloze, die recht voor zich uit in de as-grauwe mistlucht staarde en zich niets meer herinnerde van de oneindig wijde zomernachten van zijn eerste huwelijksdagen. Kersten liep achter hem, even verslagen als hij, zij hadden de dag te voren een uur tegenover elkaar gezeten zonder een woord tot elkander te zeggen. Langs de weg stonden de mensen, al die gezichten waren eender, de bomen glommen vals met hun gladde stammen, ook al gezichten, huichelgezichten waarachter het leedvermaak zich verborg. Ja, lach maar, dacht hij grimmig, lach maar, beminde gelovigen, want hier loopt hij, de gek, de weldoener in zijn zwarte lakense costume, hetzelfde dat Hanne al aan half Wijchen heeft uitgeleend. Stap maar waardig achter oew waanbeeld, jongen, maar denk dat ge lang genoeg hebt gedroomd, nu zijt ge wakker, ziet de bomen druipen van mistwater en de koude haat bloeien in de lichamen der mensen. Ge zijt bedankt, straks wacht een kuil, veur oew zoon en oe zelf. De aarde is genadig. De doodgraver zal werken tot het donker is.

Over de keien van het marktplein strompelde de stoet. Dorus Renckens zag dat kistke maar verder glijden met lichte schommelbewegingen der dragers. Juist een bootje, zo jammerlijk alleen en toch zo dichtbij, dat immer op eenzelfde afstand blijft en waarvan de smalle wanden kermen in een taal die niemand verstaat.

Aan de kerkpoort stonden de misdienaars met hun witte gezichtkes en hun lange slepende toog. Een met het kruis, twee met lantaarns, kleine wiegellampkes op een steel, en een met het wijwater. De kapelaan maakte met de kwast een kruisgebaar over de kist. Dorus voelde de koude spatten op zijn handen en rilde. Ze droegen zijn zoon de kerk in. Hij liet die afstand tussen hen en de kist niet kleiner worden. Hij ging in de bank zitten vlak bij de baar, als hij zijn hand uitstak kon hij haar aan raken. Maar hij probeerde het niet, hij was er zeker van, dat al die mensen hem dan zouden bespotten en uit lachen, zo verschrikkelijk dat hij van ellende zou verstijven en nimmer meer een blijde gedachte in zijn hart zou kunnen koesteren.

Na de dienst vieten de dragers opnieuw met een greep van hun hand de baar in hun midden en droegen haar de kerk uit. Iemand gaf Dorus een duwke. Hij moest er achter gaan lopen. Ze hoefden nog maar langs het laantje en de poort van het Gesticht, waar het Hesse Dientje woonde die geen neus had, en de gekke Mie met haar vingers vol ringen, en dan was deze plechtigheid gauw gedaan. Kijk, achter het hek lag een hoopke zand. Daar moesten ze zijn. Een kuil, zwart en rechthoekig, juist op de plaats waar de kruiskes ophielden. Hier werd zijn zoon aangesloten bij die rij van kinderen. Op deze plek werd dat feest der Onnozele Kinderen in al zijn werkelijkheid gevierd. Weet ge, hier kondt ge de stemmen van Bethlehem horen. Hier ging de keten ononderbroken verder. De keten van de dood.

De priester bad. Bad hij voor zijn eigen ziel of voor de zijne? Waar was die ziel? En achter de hagen verstrooide de wind reeds die woorden, welke aarzelend kloppen aan het venster der eeuwigheid. Eeuwigheid, dacht Dorus. Graduske, lispelde zijn lippen. Graduske, mijn zoon, mijn enige. Mijn vlees geworden verlangen.

Hij draaide zich om en liep het kerkhof af. Achter hem schreiden de vrouwen. Hanneke, ja zij schreide ook. Zij was de moeder. Negen maanden had de klopp van haar bloed dit nieuwe leven gevoed.

Jan kwam naast hem lopen. Hij wilde niet meer de kerk in of bidden bij het graf. Hij zocht werktuigelijk de weg naar huis. Zij spraken geen woord, de gebroeders, het zouden toch maar ijdele woorden geweest zijn. De herbergdeur stond open. Dientje had de koffie gereed en het brood gesneden op de schalen. Er hing een schemering onder het lage plafond als bij valavond. In de keuken speelden de kinderen, zijn overgebleven kinderen. Dat Hanne reeds weer nieuw leven onder het hart droeg, daaraan dacht hij niet. Hij liet zich op een stoel vallen, bleef met wijde staarogen zitten wachten tot de anderen binnen waren. Het was zo stil onder al die kerkgangers, de vrouwen spraken gedempt. Tegenover hem zat Hanne's moeder en Kobus, haar broer. Die vrouw schreide nog steeds, een telkens herhaald snikken en snuiven in de zakdoek, verschrikkelijk voor een man om aan te horen. Hanne gaf hem een tikske, hij zou even opstaan, hij zat op zijn jasslippen. Hij bukte voorover, plofte weer terug, die vale glans als van bomen in mist bleef in zijn ogen. Hij vouwde de handen onder het gebed, zijn gedachten waren ver. Ze gaven hem een snede brood op zijn bord, hij moest weer eten als gisteren en altijd. Aan het leven was niets veranderd. Alleen stond de kinderstoel leeg en lag ergens een hamerke met een glad geschuurd handvat. Zonder zin, dingen die ge opbergt op zolder. Hij hoorde de stemmen van Marieke en Bertha. Gisteren nog stonden zij bij het bedje te roepen: piep, Graduske, piep, Graduske, omdat ze dachten dat hij sliep. Wat wisten die kleinen van sterven en dood?

In de middag liep Dorus de hof in. Hanne had hem geholpen zijn goede pak uitdoen. Die afwezigheid in zijn blik vervulde haar met een onuitsprekelijk verdriet. In het schooltje van Wieske reciteerden de kinderen: Waartoe zijn wij op aarde. Wij zijn op aarde om God te dienen en daardoor in de hemel te komen! Achter Piotooms werkplaats rees de meulen op, een vergrijsd karkas tegen een grauwe hemel. De geslotenheid van het land benauwde hem, nergens was uitzicht. Over de walletjes schoof een gebogen gestalte. In het schuurke knorde het keuje. Op de paden groeide onkruid bevroren en zwart aan de bovenkant. Voor een veld schuin gevallen koolstronken bleef hij staan. Even dood als het land waren zijn dorre verschrompelde gedachten. Die hem daar zagen, zouden gemeend hebben een man te zien, die berustte in Gods wil, of misschien evengoed een mens, die in opstand was tegen dit alles wat hem overkwam. Doch hij berustte niet en hij was evenmin in opstand. Heel geleidelijk en als het nauwelijks bewegende schuiven van een brede stroom kwam het denken in hem terug en groeide in hem die vraag of nu zijn liefde tot de mensen een einde genomen had en of zijn hartstocht voor al wat recht en eerlijk was, gedoofd was. Hierover wilde hij zich beraden. Het was het eerste en het enige deze morgen, waarover het waard was na te denken. Al het andere was zinloos. Met Hanneke spreken was even dwaas als te klagen tegen de wolken, omdat zij zo grauw waren, en in het huis werd hij te zeer aan het kind herinnerd en voelde hij zich een ontlusterd vorst, die rond doolt en nergens zijn oude praal hervindt. Zijn handen trokken het poortje open, hij liep de weg op zonder jas en zonder iets op zijn hoofd. Hij deed stap voor stap, juist even snel, juist even dwaas als toen hij achter de lijkaar liep. De Zandstraat was leeg, een troosteloze ruimte zonder de ontzinnende pracht der voorzomerdagen. Er zong geen stem, geen kind speelde er, er groette geen man aan de poort van zijn werkplaats. De bomen rijden zich als kruisen op een kerkhof. Achter de huizen lag de aarde dood.

Dorus Renckens stapte de Leemweg op. De sporen van karren en de diepe hoefindrukken der dieren waren nog hard, een grijze schilfering lag over de opstaande zandranden. De bossen doemden dompig en als nevels uit de landen op.

Hij strompelde, juist een oude man, die het Gesticht ontvlucht en zich terug vindt in de omhelzing der wijde aarde. Zijn voet trapte soms door het dunne vliesje ijs op de plassen en hij schopte een keer tegen een vastgevroren steen, zodat de tinteling in zijn been omhoog trok. Aan zijn flanken dansten de dennebossen op de tred van zijn voeten, er bewoog geen tak. Ver weg riep een eenzame vogel. Aan een lichte plek aan de mistige hemel kon hij zien waar de zon stond. Bij de hoeve van Noren liep een dromend paard voor een kar met mutserds. In dat paard zag hij iets van zichzelf, misschien was het even eenzaam als hij.

De weg boog om naar de Graafse Baan. Hij had meer dan een kwartier gelopen en daar zag hij de bomen van de weg naar Nijmegen. Daar achter lag het Hoogbroek en de Bullenkamp met de verspreide hoeven. Hier woonden de messentrekkers, die het dorp onveilig maakten op de feestdagen en als er kermis was.

Toen hij op de straatweg stond, wist hij eerst niet welke kant hij zou opgaan; naar Grave of Nijmegen. Hij keek naar zijn handen, die blauw waren van de kou en kreeg de ingeving ze warm te slaan met harde klappen tegen zijn romp.

Zo stond hij daar, toen Kilsdonk in zijn karreke voorbij reed.

"Wat staat gij hier alleen in de kou?", riep de boer.

Hij zag, dat Renckens in zijn Zondagse kleren was en geen overjas aan had en geen hoed op. Hij begreep, dat er iets niet goed was.

"Ik ben op tocht," zei Dorus, "ik wil thuis niet meer zijn"

De man sprong van de wagen en ging vlak voor hem staan.

"Renckens," zei hij, "bent ge ziek? Ge hebt zo'n wit gezicht. Wat is er toch met oe aan de hand?"

Dorus hield zijn handen uit elkaar, een gebaar van berooidheid en ellende. Hij zei niets anders dan:

"Mijn zoon is gestorven, Kilsdonk, mijn enige zoon."

De boer verschrok.

"Och," hakkelde hij, "dat wist ik niet, Renckens. Daarum zijt ge alleen hier met oew verdriet. Ik begriep dat."

Hij stond in tweestrijd en vervolgde dan:

"Maar ge kunt toch niet hier in de kou blieven staan. Kom, stap in, Renckens, dan breng ik oe terug naar de Zandstraat."

Dorus gaf geen antwoord, hij stond maar neen te knikken als een onwillig kind, dat niet met zijn vader naar huis wil.

"Ik ga wijjer," zei hij en liet Kilsdonk alleen.

Die maakte een wanhoopsgebaar en reed weg naar het dorp, eerst langzaam om te zien of Renckens zich misschien nog bedacht, dan al vlugger en het paard aanporrend en zwepend met het lange stuk van de leidsels, om de familie te waarschuwen.

Dorus bleef staan kijken naar het land tussen Leemweg en Baan. Het viel hem plotseling in, dat ze hier het grote klooster gingen bouwen. Hij mat met zijn ogen het veld en een deel van de bossen, waar de reusachtige muren zouden komen, met stutten gestevigd en rustend op fundamenteën diep in de grond. Werk, prachtig werk voor honderd mannen en meer, die met schietlood en waterpas wisten om te gaan en in de smidse de ankers smeedden, en aan de schaaftank zwoegden aan lijsten en relingen en zware hanebalken. Werk voor metselaars, smeden, timmerlui, schrijnmakers, beeldhouwers en schilders. Voor mannen, die dode stof ten leven wekten en de ontroering van hun ziel uitten in schoonheid van kleuren en lijnen en vormen. Aan dit werk zou hij willen meedoen.

Hij merkte, dat hij zich hierover stond op te winden, als een kind, dat aan een feestdag denkt. De goede gedachte kwam in hem op, dat hij in zijn werk zou laten spreken wat hij in zijn zoon verloor. Misschien zou de naam Renckens op die wijze verder leven en door de eeuwen getuigen van die luttele jaren, dat in Wijchen een man woonde, wiens hart voor het goede sloeg en het schone, dat zin aan het leven geeft. Er kwam warmte in hem en hij begon te lopen de Oosterweg op, dwars door de Vale Dries, die lichter was omdat de zon door de nevels brak en over de bossen een glimpering legde en een gloed, waarin duizend kleuren leefden. Hij begon weer regelmatig te denken, het leek of die dagen, dat Graduske dood in zijn bedje lag, lang voorbij waren, een wrede droom die een mens hardde tegen de werkelijkheden van het leven. De erfenis van zijn moeder was het enig tastbare voor zijn ziel, het alles omvattend gebaar, waarmede die vrouw aller harten tot zich getrokken had, was hem een heilig symbool geworden. De gloed van haar mensenliefde laaide ook aan de wanden van zijn hart, hij was haar zoon, haar eerstgeborene, in hem wist zij haar beeld het best geborgen. De dankbare gedachte groeide snel in hem op, rood en vlammend als een vuurbloem in volzomer, dat de liefde sterker is dan de dood en dat zij eeuwig van mens tot mens zal blijven gaan ook al staat de wereld in brand en slaat God degenen die het niet verdiend hebben. Hij liep al vlugger of hij haast had. De angst was geweken en de verdoving van die slag voorbij. Zijn leven begon opnieuw.

Bij de wegdraai ontmoette hij Hanneke's broer, die hard naar hem toe liep.

Gelukkig, Dorus," hijgde hij, "waar zijt ge geweest? We waren ongerust over oe."

Dorus viert hem bij de schouder vast en liet hem naast zich lopen, zoals een vader zijn zoon leidt.

"Het is al veurbij," zei hij. "Kom maar mee naar huis."

Kobus ging zwijsend naast hem lopen. Voor ze in de Zandstraat kwamen, zei hij nog:

"Ge moet het oe maar niet te veul aantrekken, Dorus. Ieder mins heeft zijn kruisen. Dat van ou is een zwaar. Maar ge zult het niet veur niks gedragen hebben."

"Neen, zeker niet," bromde Dorus.

Hanneke viel hem om de hals toen hij thuis kwam.

"Laat mij niet alleen, Dorus," schreide ze, "ga niet meer van ons weg. Het is zo zwaar nu alleen te moeten zijn, en dan nog de zurg om ou, ik ben zo bang, dat ge oe wat aandoet, ge bent zo'n eigenaardige mins."

Hij pakte haar bij de schouders en kuste haar waar ze allemaal bij stonden.

De knecht werd gauw de Leemweg opgestuurd om Jan achterna te gaan, die nog naar Dorus aan het zoeken was, en Dientje moest bij Sanders gaan zeggen, dat Renckens weer terug was. Het had hem te zeer aangegrepen. Hij had behoefte gehad met zichzelf allenig te zijn en het met zijn eigen uit te vechten.

In de middag kwam Mieke van De Uilenboom in de winkel, die in de Meimaand het Mariabeeldje zo schoon kon versieren, dat alle keinder van de buurt er naar kwamen kijken. Ze jermieerde met Hanne over Graduske, het was zo'n lief junkske geweest, nog pas een jaar oud en toch al zo verstandig, krek Dorus. En ze kon begriepen, dat het hun dubbel hard moest vallen. Dorus had altied zo gaarne een jongen gehad. Het verdriet groeide weer op in Hanne's hart.

Dorus, die het gesprek hoorde, liep de gang in en riep:

"Hanne, kom me eens efkes helpen!"

Mieke jammerde de deur uit en Hanne kwam op een drafke naar achteren gelopen.

"Ge moet oe niet laten beklagen," zei Dorus. "Beklaagde minsen zijn ongelukkige minsen. Ik heb daar vanmurgen eens over nagedacht. Verdriet is het deel van ieder mens en het heurt bij het leven.

'Ne man, die het altied veur de weind gaat, is er een die dicht aan een afgrond loopt. Vandaag nog lacht hij en murgen heeft het leed hem aan de grond geslagen. Waarom zouden wij geen tegenslag hebben, we zijn niks beter dan de anderen. En Hanne, ik veind: dat maakt het leven krek schoon, schoon-verdrietig."

"Ja Dorus," schreide ze, "gij kunt dat allemaal zo beter zien dan ik. De minsen zeggen, dat gij een oproerkraaier bent en dat ge spot met het geloof, maar ik geleuf, dat ge beter bent dan ik. Gij hebt zo'n vertrouwen. Ge praat nooit over de hemel, maar ge geleuft er meer aan dan de minsen, die iedere dag in de kerk zitten."

"Gekheid," zei hij. "Kijk nou eens hoe gelukkig wij beiden zijn, eigenlijk veuls te gelukkig. En ga nou ieder huis eens na in het durp en kiek eens of ge er een veindt, waar nog nooit is geschreid of gevlucht of gescholden. Ge hebt toch genoeg onder de minsen geleefd, Hanne, om te weten, dat dit allemaal bij het leven heurt als distels in een korenveld? En dan nog, in het veurjaar verwacht ge immers oew vierde. Soms denk ik, God geeft zoveul, dat 'ne mins er duizelig van zou worden."

"Misschien toch nog een zoon," fluisterde ze.

"Een zoon of niet, ik zal het leven zegenen, Hanne. Voelt ge oe niet rijk worden daar binnen in oew hart? Alles heeft zijn betekenis in het leven, ook het leed, omdat het oe naar het wezen er van voert, dat is een vechten om iets dat nooit een oog heeft gezien of een oor gehoord, een begeren naar een geluk, een volmaaktheid die we ons niet veur kunnen stellen. Een onrust en een angst van uur tot uur om alles wat we niet kunnen begripen, maar waarnaar het binnenin ons blijft roepen, zo lang we leven."

Ze keek hem dankbaar aan. In dit ogenblik begreep zij, waardoor hij gekweld werd als die onrust hem voort joeg van opstand tot opstand. Uit die weinige woorden puurde zij het wezen van zijn ziel. Ze werd boordevol van dankbaarheid. Ze ging zacht met haar zuster Pietje spreken. Aan Dorus heb ik zo'n steun, zei ze, hij steekt zo mijlen ver uit boven andere mannen.

Dorus had vrouw Daalhuis op het Pastoorswegeske gezien met Greetje. Ze bleef nog al eens een middag weg sinds zijn moeder gestorven was, misschien durfde ze niet meer zo goed als vroeger, Hanne was zo streng, ze lette er altijd precies op of er iets werd vuil gemaakt in de winkel. Dorus sprak haar aan en zei haar, dat ze weer iedere middag moest komen. Hanneke was wat overdreven proper, een soort aanwensel van haar, daar moest ze zich maar niet al te veel van aantrekken. En waarom ze de oude Nico niet meer meebracht, en vrouw Van den Bragt mocht ook gerust komen.

Wat deksel, de minsen moesten mekaar toch een bietje helpen.

Toen de familie van Hanne weer naar Zetten vertrokken was, kon hij zich voor haar niet langer meer inhouden over het grote klooster, dat ze aan de Graafse Baan gingen bouwen. Het was nu zo goed als zeker, dat die bouw doorging. Mes had het van de sik gehoord en die weer van architect Stornebrink, de Stor lijk ze zeiden.

"Gelukkig," zei Dorus, "dat is tenminste weer eens een groot werk, een dat de moeite loont en niet ver van huis. We hebben slappe maanden op de timmerwinkel gehad, waar dat allemaal aan ligt, weet ik niet. Nu ben ik tenminste een tijd lang geborgen. Jan zal ook wel van de partij zijn, het is een gelegenheid die niet gauw meer terug komt. En dan, het werk op zich, een feest, Hanneke, heurt ge, een feest!"

"Jazeker," zei Hanne. "Maar hebt ge er ook al eens aan gedacht, dat dat klooster ons in de toekomst veul schade kan doen?"

"Hoe bedoelt ge?"

"Kiek, Sanders was gisteren hier en die zei, dat zo gauw de kerk daar ginds verrig is, de lui van de Boskant, de Mussenberg en de rand van De Vale Dries niet meer in Wijchen naar de kerk komen. Dat kunt ge oe toch wel indenken."

"Ja, ja," zei hij nadenkend. "Maar ze zullen toch in Wijchen wel hun inkopen blijven doen."

"Dat geleuf ik niet, Dorus," antwoordde ze met nadruk. "Eerstens zijn we dan de klandizie kwijt in de herberg na de mis op Zondag, ge weet toch zelf wel hoe vol het hier zit met lui van de Bullenkamp, die er een komen drinken veur ze naar huis gaan. En dan zal het ook wel eenmaal zo ver komen, dat ze aan de grote baan winkels gaan bouwen."

"Och," weerde hij af, "eer het zo wijd is, zijn we oud. En wie dan leeft, die dan zurgt."

Hij kon zich over die dingen nu niet druk maken. Er zou wel iets van waar zijn natuurlijk, dat er in de toekomst minder minsen naar het durp kwamen als het klooster er was. Maar wie kon daar nu al een berekening van maken en nagaan in hoeverre dat nadelig zou zijn voor de herbergiers en de andere

neringdoenden in Wijchen. Eer het zo ver was, waren er misschien al weer andere mogelijkheden. En dan, of men zich daar nu al druk om maakte, het klooster kwam er toch en men had niets anders te doen dan zich bij dat feit neer te leggen. Dorus schudde het hoofd over Hanneke's bezorgdheid. Wie dacht er nu eigenlijk aan dergelijke dingen in het vooruitzicht van zulk een schone kans voor het menselijk genie?

Hij sprak er met Kersten over.

Wilt ge geleuen, Frans, dat ik nou al leef van het prachtige werk, dat we daar ginder te doen kriegen? Ja, ik weet wat ge wilt zeggen. We hebben het er al druk genoeg over gehad. Ge hebt geliek en Hanne met haar sombere voorspellingen heeft ook geliek veur mijn part. Maar dat maakt allemaal niet veul indruk op me. Ik neem het graag op de koop toe, een mins is tenslotte alleen gelukkig in zover hij binnenin zijn hart tevreden is, al het andere is bijzaak."

Kersten begreep het. Zijn vriend was geen mens van platte berekening, maar een aanbiddere van schoonheid, een man die dag en nacht luistert naar het zingen van de nachtegaal in zijn hart, die verborgen vogel, wiens betoverend lied door zo weinigen verstaan wordt.

"Ik ben blij om ou," zei Frans, "ge kriegt nou tenminste eens gelegenheid om beter werk te leveren, ge houdt daar zo van, ik weet het. Misschien zetten ze oe aan de koorbanken of de biechtstoelen, ge kunt niet weten, een zo kolossaal orde klooster is natuurlijk niet met een durpskerk te vergelijken."

Dorus zat maar met stralend gezicht naar die woorden van zijn vriend te luisteren. Wat was het leven toch heerlijk, verrukkelijk grillig en schoon. Dezelfde dagen, die dood en droefheid brachten, bloeiden eens weer open tot voorjaarstuinen vol wilde kleuren van exotische bloemen wier geuren bedwelmden en wier gloed een mens verblindde. Lente was het leven, even onbestemd, even huiverig om eigen pracht, lente was het, en snel verglijdend naar volzomer en najaarsweemoed. De weemoed, dacht hij, ja, die overheerste toch, en de onrust en het verlangen naar alle bloemenkransen der dalen, het verlangen naar ieders geheim en de oorzaak van het verdriet dat hun bedauwde kronen schreit.

Toen stond hij op en liep de straat in met iets glanzends om zijn hoofd, juist of hij in zonlicht liep.

XIII.

Dit jaar werd nog eens opnieuw een vreugdejaar voor Dorus Renckens. De lente zong al weken door het land, over de velden dansten de vogels in lange rijen, hun veren glommen als glinsterpijlen in het zonlicht. De molen stond pril naar de hemel te reiken. Dat blauw was zo diep en riep zulke hevige verlangens op in het hart van een mens, die maar even naar die goedheid omhoog keek. De bomen voor het schooltje van Wieske stonden geelgroen te glanzen. Uit het openstaande raam kwamen hoge kinderstemmen, die een liedje zongen, het leek of de bomen zelf zongen. In de weikamp bij het kasteel renden de paarden met opgeheven koppen en dreunde de aarde van het stampen der poten. Het Sterrebos geurde. Over alle daken van het dorp hing een gloed, een milde lichtkrans als een glimlach op het gelaat van een tevreden mens.

Dorus was naar Woord geweest een muurschap afleveren en toen hij op de terugweg midden op de Meer was tussen water en uitspansel, leek het of zijn ziel weg dreef in de zaligheid van dat ogenblik. Hij gaf de veerman een wenk, dat hij de spanen moest laten rusten en in de stilte gaf hij zich geheel over aan de omarming der aarde en zegende hij het leven als een geschenk van Gods goedheid.

Een week voor de Meimaand inzette met ontzinnende zonedagen en koraalnachten vol geheimzinnig geruis van donkere bosvogels, werd het kleine kindje geboren, dat in Graduske's plaats Dorus hart opnieuw in gloed van blijdschap moest zetten. Een derke was het, hij noemde het Grada, die naam wilde hij levend houden, omdat die voor hem een belofte was geweest.

De twee oudsten wandelden dagelijks met Dientje in het Sterrebos. Het derke werd er soms duizelig van het bewegende licht langs de stammen en zij voelde de weelderigheid van haar lichaam in de groei-warmte boven de paden. Meester Ansems was haar na schooltijd eens tegen gekomen. Hij had zulk een jeugdig gezicht en als zij lang naar hem keek, leek hij op een blonde linde die sterk in zijn stam staat vol groei-kraft en schoonheid. Marieke en Bertha gingen dagelijks naar de bewaarschool op Tienakker, Dientje kwam hen gaarne afhaken als Hanne het druk had. Ze liep dan nooit door het Laantje, maar altijd langs de Touwslagersbaan, waar de grote school lag en de jonge meester soms glimlachend aan de poort stond te knikken.

Gekke Mie van het Gesticht met haar vingers vol ringen liep een week lang zingend door De Vale Dries. Zij droeg een klokkeketting om de hals, schoon opgepoetst en even glinsterend als het goud van de dames van Tienakker. De kinderen hielden haar aan en lieten haar vertellen van wie zij al haar ringen gekregen had, een van de baron, een van de vrouw van de notaris, een van Kobus Mens. Alles gefantaseerd, dat wisten de kinderen zelfs. Maar in de lente leefde die herinnering aan een voorbijgane tijd weer bij haar op, dan konden de verwarde hersens nog wel niet denken, maar dan sprak de mond toch die goedheid uit, waarvan ieder mens eens droomt in zijn wildste dromen.

Thijsoom had enkele weken ziek op bed gelegen en was daardoor met zijn werk in de hof achterop geraakt. Vroeg in de morgen, nog voor Hanne de geit op het weike liet, stond hij al te zweten tussen de bedden. Er moest nog veel gespit worden al was het reeds Mei en hij besteedde alle aandacht aan de bloemen dit jaar. Cinnia's moest hij hebben in alle kleuren van donkerrood tot lichtgeel, en thee bloemen en africaantjes en een weelderige rand vergeet-me-nietjes. En margrietten en rebellia's en later dahlia's en chrysanten, die de kinderen mee naar school konden nemen. Dorus kende dit werk niet, maar hij benijdde Thijsoom, omdat die iedere dag zo dicht bij Gods schoonheid in de hof mocht bezijn.

Toen kwam Kobus Mens met het bericht, dat het bestuur der Nederlandse Minderbroeders onderhandelingen had aangeknoopt met baron Osy in Brussel om het kasteel te kopen en als klooster in te richten. Dorus sloeg de handen in elkaar van verbazing. Nou staat mijn verstand stil, zei hij. Ja,

lachte Mens, ge hebt nu kans dat ge over een jaar in plaats van de baron en zijn chique dames een rij paterkes met bruine pijpen over de grachtbrug ziet komen. Hier in Wijchen is alles meugelijk.

Dorus sliep er nachten niet van. Als het waar was wat Frans zei, zou het uit zijn met die droom, die reeds zoveel maanden nieuwe glans aan zijn leven gegeven had. Uit, ineens, of er nooit iets geweest was. Maar was er dan eigenlijk wel iets geweest? Wie had het eerst dat verhaal verteld van het klooster en de kerk, een bouwwerk van jaren? Hij sprak er met Hanne over. Die zei hem, dat hij beter kon doen eerst af te wachten en zich daar niet zo druk om te maken. Evengoed als Borsten het mis had gehad, evengoed kon Kobus Mens het nu mis hebben. Het was immers toch ook nog lang niet zeker, dat de baron zijn kasteel zou verkopen! Dat ze het heimelijk hoopte, daarover zweeg ze maar, omdat ze wist hoeveel leed het hem zou doen en tenslotte konden ze toch niets anders doen dan afwachten en zich bij de gang van zaken neerleggen.

De zomer kwam en op Waterloo-dag hing Dorus in de toren de vlag uit, ze had nog nooit zoveel zon in haar banen gevangen. Hij bleef er op het kerkplein naar staan kijken met een volle lach op het gelaat. De dag tevoren was het bekend geworden, dat baron Osy zijn kasteel niet wilde verkopen en dat over enkele dagen op de pastorie een nieuwe beslissing genomen zou worden. Tot zover is het al weer gewonnen, dacht Dorus, daar kan ik de vlag nu al wel voor uitsteken.

Die hele week liep hij rond met een nauwelijks zichtbare, bijna geheimzinnige lach in zijn ogen. Hij stond soms voor het huis in de zoelte der bomen te dromen met een pijp in zijn hand en de weg afkijkend naar iets dat hij verwachtte, doch waarvan hij niet wist wat het was en vanwaar het moest komen. Of hij nam Marieke en Bertha aan de hand als ze uit school gekomen waren en ging met ze wandelen achter de meulen, waar Dientje woonde, en keerde met ze terug langs de tuinen aan de Walletjes, waar de vogels stoeiden in de heggen. Hanneke merkte die onrust in hem, ze wist, dat hij nu niet in staat was zich aan geregeld werk te zetten. Hij doorleefde alles te fors, het nam zijn hele persoon in beslag, hij had eens gezegd dat hij niet begrijpen kon hoe mensen zo nuchter konden blijven bij een gebeurtenis, die bij hem alles in opstand zette. Toch wilde zij hem uit die roes wakker schudden.

"Dorus, ge doet niks als rondlopen door het huis en ge laat Tinus alleen in de timmerwinkel. Hebt ge het al weer te pakken. Ga toch aan het werk!"

Maar hij stond in twee stappen vóór haar en zei:

"Hanne, ik kan nu met de beste wil van de wereld geen schaaft in mijn handen houden. Ik moet wachten tot die spanning voorbij is. Laat me nou maar in mijn wezen. Het is gauw genoeg weer over."

Gelukkig kwam Van Klarenbeek die middag vragen of hij direct wilde meegaan. Er moest een nieuw dubbel hek komen in de afrastering van de weikamp. De baron had geschreven, dat alles door Renckens moest worden nagekeken, de stalpoorten, de brug, de gaanderij en de trap naar de toren.

"Hij heeft nog nooit zoveel noten op zijn zang gehad," lachte de rentmeester.

En met een knipoogje:

"Hij is er zeker van geschrokken, dat de paters hem zijn kasteel afhandig wilden maken!"

"Daar zoudt ge ook van schrikken," zei Dorus. "Denk o e eens in, als ze van ons kasteel een klooster gemaakt hadden en van het Sterrebos een kloosterhof."

"Dan was ik mijn baantje kwijt geweest," bromde Van Klarenbeek, "of ik had klooster knecht kunnen worden. "

"Ja," spotte Dorus, "en dat zou nu nog het ergste niet zijn. Gij had oew brood nog wel op een andere manier kunnen verdienen. Maar ons schoon kasteel, ziet ge. Dat was het ergste geweest. Of zijt gij niet zo romantisch aangelegd?"

"Romantisch, romantisch," pruttelde de man, "in ieder geval heurt op een kasteel een kasteelheer en geen gardiaan, begriep ge. Er heuren knappe freules, die kunnen perd rijden, en geen paters met pijpen en witte koorden. Ik ben blij, dat de baron de zaak niet verkocht heeft."

In de avond ging Dorus naar Kersten. Daar hoorde hij, dat er op de pastorie een vergadering geweest was en dat ze er besloten hadden een nieuw klooster te bouwen, omdat baron Osy zijn kasteel niet wilde verkopen. Er zou ook een kerk bijkomen, daar hadden de lui van Hoogbroek, Bullenkamp en het Heiveld veel gemak van, omdat ze het verst van het dorp woonden. Pater Joannes Dominicus de Bruin, de oudprovinciaal, en de pastoor vormden de bouwcommissie.

"Dus toch nog aan de Graafse Baan," zei Dorus opgewonden.

"Dat kan bijna niet anders."

"Hebben ze al grond gekocht?"

"Nog niks van geheurd, maar het zal gauw gebeurd zijn, want ze maken haast."

Drie dagen later wist heel Wijchen, dat burgemeester Waszink een stuk grond van vier hectare, Schoonoord geheten, aan de paters verkocht had. Pastoor van Lieshout was er heen geweest en gaf het landgoed de naam: Alverna, om zijn heuvels en vennen en bossen. En architect Van Dijk en Piet Stornebrink werden als bouwmeesters aangezocht en het ging alles zo snel in zijn werk, dat half Augustus al grondarbeiders bezig waren het terrein bouwrijp te maken.

Dorus leefde in die dagen in een roes. Tweemaal per week ging hij naar Schoonoord kijken, waar lange planken sporen van de heuvels naar de vennen leidden en hele rijen arbeiders het zand naar de laagten kruiden. Het deed hem toch nog even pijn, dit ruwe ontkleden der aarde, dit wegscheuren van het schone kleed, waarin de vormen der heuvels leefden, en de klare glinstering van het water lijk blinkende gespen de hemel weerkaatste. Zo wordt nimmer schoonheid geboren, dacht hij, zonder het verdriet om een verlies.

De zomer ging voorbij. In October waren de fundamenten gereed. Op het feest van Franciscus legde pastoor Van Lieshout de eerste steen. Dorus wachtte zijn beurt en die kwam snel. De Stor begon werklui aan te nemen, timmerlieden, metselaars, smeden, beeldhouwers, schilders, het werd een wedloop tussen al deze handwerkslui om het schone werk te leveren, het monument van Wijchen. Piet Neefs, Borsten, Van Kessel, van Gemert, Rutten, Stevens, Dorus en zijn broer, Hannesneef, ze werden allen aangenomen. De arbeid ging met spoed beginnen. De oude school aan de Kalvermarkt richtten zij in tot atelier voor de beeldhouwers, en er was een timmerlokaal en een steenhouwerij. Rutten wierf opperlui in de Woezik en aan de Boschkant en werkte weken lang aan de kruiwagens, die De Stor had besteld. Karrevrachten goed blank hout werden naar de oude school gereden, waar ganse dagen het hoge schrille snerpen der zagen in de lokalen hing en het zoeven der schaven en het knerpen der beitels in richels en sponningen.

Er gingen er veel naar de Nijmeegse kermis dat jaar. Het werk stond nog aan zijn begin. Ze wilden het er nog eens van nemen. Kobus Mens huurde het karke van Sanders en trok met Dorus naar de stad, waar ze de bloemkes buiten zetten. Natuurlijk had Hanne gewaarschuwd, Kobus was altijd zo'n wilde. Maar Dorus had gezegd: Derke, maak oe geen zurgen, ik ben geen kind meer en ik moet er ook eens uit.

Maar het was toch een bietje verkeerd gegaan. Ze zaten in de Ziekenstraat de ganse morgen en sloten zich aan bij een vriendenkring. Er werd dapper gedronken. Bier en klare, en toen zij opstonden, sloeg het hun in de benen. Kobus hield Dorus bij de arm, zij gingen naar Marienbosch waar de achtbaan stond en de stoomcarroussel en de schommels en draaimeulens en waar de oliekoekenkramen geurden. Ge kondt er gerookte paling kopen of haring in het zuur en broodjes met ham, die oe goed deden na zo'n zware morgen. Ze zwalkten in de schuitjes van de stoomcarroussel en gingen naar de kop van Jut toen ze weer kracht in hun armen kregen. Dorus sloeg tweemaal drie klappers, maar Kobus bracht het niet verder dan één en kon de hamer niet recht houden. Ze zochten de koekman op met zijn blok op drie poten. De dikke homp werd op de sleuf gelegd en met een knuppel moest ge proberen die in tweeën te slaan. Dorus zwaaide zo wild met het hout, dat Mens een koekrand in het gezicht kreeg. Hun stemmen sloegen over van jolijt en ze scharrelden naar de schiettent, waar ge kondt schieten op goudse pijpen en op tambours, die aan het trommen sloegen als ge ze in de navel raakte.

Het was een dolle dag geworden. Mens liet 's avonds de bruine van Sanders lopen of hij een troep wolven achter zich aan had. Bij "De Teersdiek" hielden ze nog een keer halt voor een laatste hartversterker. En toen ze thuis kwamen was het al laat, veel te laat voor een christelijk mens, en zat Hanne te schrauwen met Grada op heur arm.

Maar de andere dag was Dorus weer monter, en voor hij naar het atelier ging probeerde hij zijn vrouw met wat vriendelijke woorden weer in de goede stemming te brengen. Eerst bleef ze zwijgen in een lijdelijk verzet, maar dan kwamen de verwijten los, zij schaamde zich voor zijn gedrag, zei ze, hij moest die Kobus Mens toch laten lopen, wat zouden de mensen wel zeggen, en op een kwade dag overkwam hem nog eens een ongeluk met die baldadigheid en dat woeste gedoe. Hij stelde haar opnieuw gerust. Ze moest toch begrijpen, dat hij zich graag nog eens als een rakker aanstelde. En Kobus was toch werkelijk een beste jongen. Ge kondt op hem vertrouwen door dik en dun en zo 'ne kermis dag als gisteren had ge eens nodig. 'Ne mins moet op zijn tijd uitgelaten kunnen zijn en gek kunnen doen en zich geven zoals hij is.

Er kwam geen tegenverweer en daarom viert Dorus zijn pet en ging hij naar het atelier.

Ze wierden deze winter aan het ruwe werk gezet. Onderliggers voor de vloeren, ramen, deuren, plafonds, dakbinten. Jan van Kessel, Dorus en zijn broer en Jan Beker bleven de eerste maanden doorlopend in het timmerlokaal werken. Toontje van der Aa werd ook aangenomen en Tinus de Bruin en Jan Beker moesten al eens een keer op en neer naar de baan met een wagen stutten of raam- en deurlijsten. Kees van Dijk, de architect, kwam nu en dan kijken, maar hij kon het werk niet af. Toen het November werd, bleef hij vaak hele dagen thuis, zijn gezondheid was niet al te best. De Stor nam van hem over en hij stuwde van toen af die grote schare van handwerkslui, van heinde en ver bijeen gebracht en allen gehoorzaamend aan zijn krachtige wil.

Dorus voelde zich opgenomen in dit grote leger van nijvere mensen, die aan een monument bouwden "aere perennius", zoals de pastoor zei. Toen het koud werd, kwamen de dochters van Wessels en Graafland warme koffie brengen onder de schafttijd en gingen de jongeren soms aan het stoeien of liepen zij elkaar na door de school, dat het stof opwarrelde tegen de muren. Stornebrink vreesde, dat het werk in Januari en Februari zou komen stil te liggen vanwege de vorst, de metselaars konden dan niet verder. Maar de winter was ongewoon zacht en toen Kerstmis voorbij was, stonden de muren al meer dan een meter boven de grond. In de steenhouwerij kwamen de hamers niet tot rust en kerfden de beitels schone reliefs van rosetten en allerlei emblemen, door de tekenaar in opdracht van pastoor Van Lieshout op papier gezet. Tweemaal per week reed de platte wagen van Sanders een vracht bazalt naar Schoonoord. Als het zo door ging, konden ze nog voor Mei aan de schuine opliggers voor de beren beginnen.

In het voorjaar trok de helft der timmerlui naar de Baan en enkele smeden en wat stucadoors. Dorus verdeelde zijn aandacht tussen de schaaftbank in de oude school en het werk in het klooster. In Februari waren er al echt zomerse dagen. Over de Leemweg woei soms een geur van verse aarde door de nog naakte berkenstruiken. Die tocht naar de Boschkant was iedere dag opnieuw weer een feest voor de mannen van de Meulenberg en de Zandstraat. Manus Rutten van de Tol kwam ook elke morgen mee en Siebers. En Jente en Pauwke Florissen opperden, nu de steigers steeds hoger werden. De kerk was zover gereed, dat ze op negen Maart, de dag dat pastoor Van Lieshout zestig jaar werd, de eerste steen konden leggen. Die morgen kwam al het werkvolk, over de honderd man, naar de parochiekerk van Wijchen, waar de Provinciaal der bruine paters de plechtige hoogmis opdroeg. Dan trokken ze in processie naar Schoonoord. Het was een eenvoudige, maar voor al deze mannen toch grootse en betekenisvolle plechtigheid. Meester Gomarus Mes las een schoon gedicht voor. De vrouwen stonden met schuin gehouden hoofden naar hem te luisteren.

Vanaf die dag nam het werk eerst zijn geweldige vaart. De lente dreef aan over het land van Wijchen op de zucht van een voorjaarsbries. De bossen wuifden en de aarde glansde als een opgepoetst sieraad. De mannen hanteerden driftig het gereedschap. De troffels der metselaars schampten aan de rode steen, de hamers klopten aan de kozijnen en de opperlieden beklommen de ladders op het rythme van hun lied. Er waren mannen uit de stad bij, terrazzo-werkers en stucadoors en losse arbeiders voor de pompen en het graafwerk. Toen de warme dagen aankwamen, werd er bier geschonken in "Het Slotje", zoals ze de brouwerij van het klooster noemden. Soms werd er danig gedronken, ze lustten hem allemaal graag en op een namiddag hadden ze het zo bont gemaakt, dat ze de grootste zondaars op een kruiwagen naar huis moesten rijden. Graafland was een struise metselaar uit Nijmegen, hij organiseerde nu en dan eetgelagen in de dichtstbijzijnde herberg. Onder schafttijd ging hij in de omtrek rondneuzen en kwam hij vaak met een koppel kippen in een zak weer terug. En als ze hem vroegen waar hij die vandaan had, zei hij steeds: van de hei ginds! Ze zijn niet vet, maar ik ben geen betere tegengekomen! Dan werd er na het werk gefeest tot laat in de avond. De weldenkende mensen van het dorp spraken er schande over, maar wat wisten die van broederschap en de saamhorigheid van kloosterbroeders?

De Stor was geen slechte kerel. De paters, die het werk in eigen beheer hadden, vertrouwden hem de leiding toe over al die werklieden. Hij wist een beetje ondeugd te waarderen en hij nam de jongeren hun dartelheid niet kwalijk. Hij was zelf ook lang geen droge en hij kon de zon goed in het water zien schijnen. In de zomermaanden nam hij een tiental schrijnwerkers en schilders uit de stad aan, en als hij in de schafttijd in het Slotje kwam, hoorde hij hen wel eens politieken. Er waren socialisten onder en zij hadden altijd het grootste woord. Dorus Renckens was dikwijls met hen bezig. Dan werd er met vuisten op de tafels geslagen en vielen er heftige woorden. Maar de kerels hadden in veel gelijk en de mannen van Wijchen en de gehuchten konden weldra goed met hen opschieten, omdat zij zo ronduit waren en iedereen de waarheid durfden zeggen. Dorus dacht vaak dagenlang na over die nieuwe

ideeën van gelijkheid van klassen en standen en betere levensvoorwaarden voor de werkende stand, waartoe toch al zijn vrienden uit het dorp behoorden. Kersten zei maar niets anders dan: Nou ziet ge, dat wij niet alleen staan, Dorus. Die kerels uit de stad denken er juist zo over!

Als pastoor Van Lieshout Zaterdag het werkvolk had uitbetaald, trok Dorus met zijn stadse vrienden naar Frans Kersten en bleef hij soms uren met hen zitten redeneren over de tijd en zijn noden. Die mannen waren reeds lang over ieder menselijk opzicht heen gestapt, dat waardeerde Dorus in hen, maar hij schrok toch wel voor hun felheid tegen de kerk en haar dienaren en hij vond, dat zij in hun ijver overdreven. Zijn eerlijkheid verzette zich er tegen, dat zij met de kwaden ook de goeden over de hekel haalden. Men mocht toch nimmer de waarheid geweld aandoen, al was de zaak waarvoor men streed ook nog zo edel.

De Zomer werd heet en de toppen der bossen verschroelden onder een verzengende zon. 's Morgens hing soms hier en daar een pluim wolk boven het land, maar nog voor het middag was, stond de lucht strak en hardblauw van einder tot einder en liepen de mensen in de schaduw der huizen om die verschrikkelijke vuurhitte te ontwijken. Er viel wekenlang geen regen. De boeren waren radeloos. Thijsoom sleepte iedere avond met emmers water naar de groentebedden en hij besproeide de bloemen zo gauw de zon achter de bomen stond. De kinderen liepen in hun ondergoed rond en bleven rustig onder de kastanjeboom op het bleekske zitten spelen. Hanne kon het werk niet laten liggen, hoe warm ze het ook had. Het zweet liep met stralen langs haar gezicht, ze moest veel in de herberg zijn, ieder die langs de Zandstraat ging kwam naar binnen voor bier.

Het duurde zo lang, dat openbare gebeden om regen werden uitgeschreven. Maar aan de Graafse Baan ging het werk verder. Met gebogen ruggen kruiden de opperlieden de metselstenen tegen de bruggen omhoog. Zij droegen sporen onder de schoenen om zich schrap te kunnen zetten en niet uit te glijden. De steigers stegen al hoger de staalblauwe lucht in. Het leek of die kerels de hemel beklommen en de zon van het firmament wilden halen. Die koppen werden al bruiner en van enkelen waren zij verbrand als geroosterd vlees. Graafland zag er uit als een wilde en Van Gemert had vuurrode randen langs de boord van zijn boezeroen. Er werd verschrikkelijk gedronken. De Stor hield een oogje in het zeil, bier was geen water. Maar zijn mensen werkten prachtig. De lui in het dorp zeiden: laten we maar uitscheiden met bidden, er komt toch geen regen voor het klooster onder de kap is.

Het leek een wonder. Toen midden Augustus het dak dicht was, stapelden hoge torenwolken zich boven het land en stortte de regen zich als een bergrivier naar de dorstige aarde. Aarde en hemel dreven weg in de vloed, de Zandstraat stond blank, aan de voet der heuvels vormden zich meren, het zachte mos in de bossen werd herschapen in een moeras. Maar op het klooster stak de vlag uit en de werklui werden getraceerd op een neutje en een goede sigaar.

Vanaf die tijd kon Dorus zich geheel aan zijn ideaal geven. Hij had met Borsten de leiding over de schrijnwerkers. Preekstoel, altaarstukken, koorbanken en biechtstoelen eisten groot vakmanschap. Natuurlijk waren daar de tekeningen van Neefs en Borsten, die door de bouwcommissie waren goedgekeurd en waaraan zij zich moesten houden. Maar het kwam er tenslotte enkel maar op aan, hoe de werkelijkheid zou worden, een schabloonmeubel dan wel een bezield religieus kunststuk, waaruit na eeuwen nog de ontroering sprak, welke die mannen op dat ogenblik in hun hart hadden gevoeld. Dorus werkte weer veel op het atelier in de oude school, daar was het rustiger en daar kon hij met Neefs praten over een kleine verandering in de uitvoering, een verfijnde roset, een ranke pinakel of een warmer relief in een voetstuk. Hoe voorzichtig, met een bijna tere greep van zijn hand zette hij de rondbeitel in de rand der ogieven of schuurde hij het vlak der pilasters glad. Bloemen schulpten open uit het hout onder zijn hand en aan de lijsten pronkten alle bijna doorzichtige ornamenten van een verfijnde gothiek.

Kersten kwam van tijd tot tijd eens kijken. Hij had van die zaken geen verstand, zei hij, maar om zoiets te kunnen maken moest ge meer dan een gewoon mens zijn. Een koorbank was geen keukenstoel, die slechts diende om er op te gaan zitten. Dorus liet hem maar kijken, hij ging zo in zijn werk op, dat hij niet merkte hoe die ogen van zijn vriend alle bewegingen van zijn hand volgden.

Het werd snel herfst toen de kermis voorbij was, en in October viel er al een keer een schuchter beetje sneeuw. Op het feest van Franciscus werd Alverna ingezegend en vlak na Allerheiligen wijdde de provinciaal der Franciscanen ook de kerk in.

Toen merkte Dorus Renckens eerst pas hoe snel en als in een roes hij deze maanden geleefd had, eigenlijk helemaal buiten de gemeenschap der mensen en alleen met zijn werk, zijn schone werk,

waarover hij vroeger in zijn jongensjaren gedroomd had, toen hij in Antwerpen was en zich iedere Zondagmorgen laafde aan de serene glans der sinjorenstad. Toen wist hij, dat dit al weer voorbij was, te snel voorbij en niets bij hem achterlatend dan een weemoedsgedachte aan de uren, dat hij alleen maar luisterde naar de stem van zijn hart en hij wel had kunnen jubelen om de goedheid van het leven en zijn rijke beloften.

XIV.

De twee oudste derkes van Dorus gingen al naar de grote school. Marieke zat in de tweede klas bij juffrouw Diebels en Bertha bij juffrouw Vaassen in de eerste. Hanne liet ze nooit gaan voordat zij er zich van vergewist had, dat de kinderen proper gewassen waren, de haren gekamd en zij de kraakheldere schortjes voor hadden, die gesteven en gestreken waren als de superpli van een misdienaar op Pasen.

Marieke was een stil kind. In de klas zat ze uren roerloos, haar armen over elkaar, of schreef ze op een lei, met een verlegen gezichtske opkijkend naar de juffrouw, die langs de rij liep. In het voorjaar was er feest geweest voor meester Mes, de bovenmeester, die heel geleerd was, omdat hij verhalen schreef in de krant en de Illustratie. Marieke moest een versje opzeggen, een lang schoon vers, dat zuster Thecla van de bewaarschool gemaakt had. Maar Marieke kon het van verlegenheid niet leren en toen het feest kwam, had Bertha het al zo dikwijls gehoord, dat ze het beter van buiten kende dan haar zusje, en juffrouw Diebels het haar maar liet opzeggen.

Uit de school bleven ze soms spelen in het dorp met Chris en Anna Sanders en Mieke en Netje Rutten van de Tol, en dan kwamen die zes hijgend als moegelopen dieren de Zandstraat inhollen, waar Hanne ze al met een kwaad gezicht stond op te wachten.

Toen het Mei werd gingen ze allemaal naar Mieke van den Uilenboom kijken, die het Mariabeeld zo schoon kon versieren in heur huiskamer. Mieke liet ze binnen, de derkes, zij wist dat ze zouden komen. Ook een beetje voor de keinder had ze al die bloemen geplukt en om het wit en blauwe beeld gezet. Meizoentjes en potten martunnekes en vroege vergeet-me-nietjes en pinksterbloemen. Wa schoon!, zeiden de kinderen, en het derke lachte maar en stak twee kaarskes aan en liet de keinder zingen van de Mei-koningin, en de jongste mocht de kaarsen daarna weer uitblazen. Waar hebt ge die bloemen geplukt, Mieke?, vroegen ze. In de weikamp achter het Sterrebos, zei ze, en bij ons in de hof.

Ze gingen gauw naar huis. Hanne moest het beeld van het schapke halen en het op een tafelke zetten, dan hadden ze plaats voor de bloemen en de kaarsen. En als alles versierd was, zoals ze het zich voorstelden, zouden ze de juffrouw van de school laten komen kijken. Want die had gezegd, dat ieder schoolkeind bij zijn eigen thuis het beeld moest versieren.

Ze kregen verlof om naar de weikamp te gaan, die geel stond van boterbloemen en meizoentjes. Ze plukten ieder een arm vol, genoeg voor drie vazen. Maar Chris en Anna Sanders gingen naar heur eigen huis en Netje Rutten was al vooruit gelopen om haar zusje te halen en nog eens naar de wei van het kasteel te gaan. Van Klarenbeek zag ze komen. Hij wist wel waar ze die bloemen geplukt hadden, doch hij zei maar niets, want zo lang keinder met bloemen speelden, moest men ze laten begaan.

Hanne had al de potten en vazen op het plaatske gezet. Ze sneed de te lange stengels af en rangschikte die blonde weelde zo schoon en verblindend voor het oog, dat de kinderen er bij stonden te dansen, en de tuilen gereed hielden om er mee naar binnen te gaan. Maar Hanne liet ze wachten tot ze klaar was en liep dan zelf voorop de keuken in, waar zij een tafelke in de hoek had geschoven en twee kandelaars met kaarsen bij het beeld had gezet. De potten met meizoentjes prijkten voorop in een halve maan, een boog van wit en glinstergeel, waarboven Maria en het kind uitkeken met tevreden lachgezichten en eens zo schoon als toen ze op het schapke stonden. Opzij schikte Hanne de hoge bouquetten honingblonde boterbloemen. Nu leek het een kleine hemel, waarin de goddelijke moeder opstraalde, een hemel van geurende bloemen, een kleine tuin uit een sprookje of een stukje van het paradijs. Schoon, schoon!, riepen ze door elkander, we gaan nog meer plukken, moeder! Maar Hanne zei, dat het genoeg was, ze moesten Mieke van den Uilenboom maar eens laten komen kijken, die zou wel zeggen dat ze nog nooit zoiets gezien had en dat ze het nog mooier vond dan bij haar zelf.

Ze liepen hard de keuken uit en achterom de Zandstraat in. De vlechtjes dansten op hun ruggen. Kalm, keinder!, riep Hanne ze na, maar ze waren al weg naar Den Uilenboom achter de Tol om Mieke te roepen.

In de avond kwam Dorus thuis van een karwei op het Heiveld. Hij zag de bloemen om het beeld en de twee derkes, die er met de kleine Grada in heur midden voor stonden te zingen. Dat stemde hem tevreden, want hij wist, dat die bloemen iets uitdrukten van zijn eigen ziel en dat het lied van die kinderen ook een beetje van hem zelf was. Maar toen hij later met Hanne alleen was, kwam er weer iets droefs in zijn ogen en bleef hij door het raam zitten staren naar de uitbloeiende lentedag. Kijk, soms kon het leven een mens zo weemoedig stemmen, zo onzeglijk weemoedig en verdrietig, wanneer hij in die uren tussen weten en dromen, die een open voorjaarsdag soms brengt, zich bezint op al datgene wat hij had kunnen bereiken, en datgene wat hij in werkelijkheid bereikt had. Waar waren die schone illusies uit zijn jonge jaren, toen hij nog aan de onvergelykelijke majesteit van het leven geloofde, aan zijn kracht, zijn rijkdom en vooral zijn glans? Toen hij door Antwerpen liep met het hart van een veroveraar en vaak met een versregel op de lippen van een der grote Vlaamse dichters? Toen hij nog geloofde aan de adeldom van het dubbele huwelijk met de vrouw uit vlees en bloed en zijn eigen grote zingende hart, waarin de gloed van het paradijs brandde?

Hij stelde dit nu reeds weken bij zichzelf vast: Hanne, hoe goed zij voor hem was, bleef voor hem een vreemde. Die dierlijke hartstocht voor het werk, deze afgoderij van het schoongeboende huis, die van elk van haar bezigheden gewijde handelingen maakte, verblindde haar en maakte haar doof voor de roep van haar eigen hart, waarin God toch ook iets gelegd had van het verlangen der eeuwige heuvelen. Wat had zij toch voor hem betekend al die tijd? In welk dwaas uur had hij haar uitgekozen als zijn levensgezellin? Wat begreep zij van zijn onrust, zijn eeuwige dooltocht langs de harten der mensen en der dingen?

En wat was er van hem zelf tot nu toe geworden? Het testament van zijn moeder bevatte slechts één woord: mensenliefde. En hoe anders had hij zich de uitvoering van deze opdracht ingedacht in die Kerstnacht, toen hij met haar door de Zandstraat liep. Wilde mensenliefde soms niet zeggen: hardheid en toorn om onrecht en meedogenloze strijd tegen hebzucht en eigenbaat? Dat maakte die zending dikwijls tot een last, die hem tegen de borst stuitte en waarvan hij walgde. Dat ontnam hem vaak alle blijmoedigheid en dat deed hem soms uit het huis weglopen naar zijn vriend Kersten, die hem weer opbeurde en hem het uitzicht op een betere toekomst hergaf.

En zijn vak, welke vreugden had dat hem geschonken? Wat bleef er toch maar een onbeduidend stukje goedheid over van al die duizenden pogingen om iets uit te zeggen van de ontroering, de om te sterven zo schone ontroering van het hart? De grootste pijn bleek toch maar altijd in zichzelf opgesloten te zijn en nimmer iets te kunnen uitspreken van deze verrukking buiten het tijdelijke en tastbare. Alverna was snel voorbij geweest, in een roes had hij gewerkt. Maar het was niet wat hij zich gedacht had, en zijn handen, zijn onbarmhartige handen, hadden zich aan de materie gestoten. De materie, die dom was en onhandelbaar. En de hemel was weggevloden alvorens men er het kleed voor gereed had. Nu herbegon hij het monotone handwerk van schappen en schragen en de kleine karweien voor van Coehoorn en de domenie en de preutse dames van Tienakker. Het leven is in wezen een drama, dacht hij, omdat het een groot onvervuld verlangen in ons laat, en daarom is de onrust iets heiligs.

Hanne bleef maar door de keuken lopen en dat ergerde hem. Ze vond altijd weer werk tot ze naar bed ging. Nooit kwam ze eens bij hem zitten om te luisteren naar wat in hem omging of wat hem kwelde. Ze wist toch eigenlijk niets van zijn vreugden of wroegingen. Zelfs als hij bij haar was in het warme bed, zocht zij zijn innerlijk niet, maar bleven haar gedachten aan de omtrek der zichtbare dingen dwalen en voelde hij zich eenzamer dan ooit. Toch wilde hij zijn hart niet tegen haar verharderen, want ze was een goede vrouw, dit Zettense derke; haar enige fout was, dat haar zorg en liefde meer uitging naar de stoffelijke en tastbare dingen dan naar de wrede geheimenissen van de menselijke geest.

Hij zat aan de tafelpunt, zijn grote staarogen gericht op het wegvallende avondlicht in het venster. Haar gedaante verduisterde soms lijk een schim het raamvierkant, snel en als de slagschaduw van een molenwiek, die het zonlicht nauwelijks verbreekt. Die bedrijvige vrouw, welke hij zich niet anders kon voorstellen dan met een boender en een emmer water in haar handen, gaf hem soms een gevoel van onbehagelijkheid, zodat hij liefst liet huis was uitgelopen. Dan hoorde hij haar zeggen; Dorus, ga

eens efkes hier zitten, Dorus, laat me eens even deur, Dorus, kom me eens even helpen. Ook dat was een vorm van onrust, maar toch een andere dan de zijne!

Nu liet hij haar heur gang gaan, juist deze avond nu de weemoed om wat zijn kon, doch niet wat hem vervulde. Hij had zich wel eens afgevraagd of hij eigenlijk niet te bewust leefde, te dicht bij de ziel der dingen, en of hij zich niet beter op zichzelf kon terugtrekken en het met zichzelf uitvechten. Er bestond toch wel een fatum, meende hij, waartegen ieder mens zich machteloos verzette. Als christen kon je daar niet in geloven, maar soms dacht je toch, dat het niet anders zijn kon en voelde je je even machteloos heen en weer geslingerd als een herfstblad in een straat. Wat was het toch eigenlijk, dat een mens zo ontevreden maakte met zichzelf? Was het de ontgoocheling om verwachtingen, die nimmer verwezenlijkt werden? Was het het verlies van een kind, een nakomeling, waarop men al zijn hoop had gesteld? Of de dood van de moeder, die alles wat gebleven was van die zo eigen sfeer uit het ouderlijk huis meenam in het graf? Of de onmacht om iets uit te zeggen van wat het eigen hart beroerde? Neen, dat alles was het nog niet. Zou het misschien dan toch het zo diep verborgen verlangen zijn van het innerlijkste en wezenlijkste van de mens naar de eeuwige velden en de gloed van de lucht daar boven, aan de andere zijde van het leven?

Al die dagen meende Hanne, dat haar man terug dacht aan de begrafenis van Graduske, want een keer had hij haar gezegd, dat hij op een nacht de keinder had horen roepen: piep Graduske, piep Graduske! Kinderen konden hard zijn in hun onschuld, zelfs in een mens zijn dromen konden zij hem pijn doen. Maar dat was het niet.

Een keer sprak zij hem er over aan, toen hij stond te dromen op het plaatske met glazige uitdrukingsloze ogen.

"Dorus, waar staat ge nou toch weer over te piekeren?"

Hij schudde het hoofd als een paard, dat niet verder wil.

"Is het het keind? Daar moet ge oe toch overheen zetten."

"Nee," zei hij, "aan het keind denk ik al lang niet meer"

"Maar ge zijt zo stil de laatste tijd. Ik geleuf, dat oe weer iets dwars zit."

Hij glimlachte meewarig.

"Hanneke, ge moet oe daar maar niks van aantrekken. De ouwe dag is al aan het komen."

Ze keek hem met grote ogen aan.

"Ge bent gek, Dorus," zei ze hartgrondig. "Ene mins van nog geen vijf en dertig jaar, en dan al praten over de oude dag. Waar hebt ge oew verstand?"

Hij probeerde al zijn vindingrijkheid bijeen te garen om haar aan het verstand te brengen wat het dan wel was.

"Kiek eens, Hanne, ik zal oe dat nou eens duidelijk uitleggen. Toen ik ou nog niet kende, dus nog veur ik naar Zetten kwam, had ik me al precies voorgesteld wat ik van mijn leven zou maken."

"Ge bent niet wijs," viel ze hem in de rede. "Een jongen van zeuventien jaar weet niks van het leven af. Wat gij oe er toen van voorgesteld hebt, was allenig keinderwerk"

"Toch niet, Hanne. Ik geleuf zelfs, dat ik er toen meer van begreep dan op het ogenblik."

"Hou toch op," spotte ze, "ge had toen toch geen ondervinding?"

"Nee, zeker niet," gaf hij toe, "maar ik had iets anders, iets beters: ik geloofde in de toekomst."

Ze haalde de schouders op.

"Dorus," zei ze, "ik zal oe eens wat zeggen. Gij leest te veul verkeerde boeken, geleuf me. Ge wordt er nog eens helemaal gek van. En ge bemoeit oe te veul met allerhande dingen, waar ge oe beter buiten kondt houden. En Kersten. . . ."

Hij stak zijn hand op.

"Hou nou maar op, Hanne. Weet ge wat ge bent? Een goed minske, maar dom! Ik neem het oe niet kwalijk. Gij hebt heel andere dingen om over na te denken dan ik. Ik kan nou eenmaal niet van de ene dag in de andere leven. Ik heb een heel andere voorstelling van het leven dan gij. Ik geef niks om de glans van het ogenblik, mij bekoort alleen het geheel, ik wil weten waarvoor het dient en wat het betekent en waarom Onze Lieve Heer aan de bloemen genoeg water geeft en genoeg zon om te kunnen bloeien, terwijl Hij de minsen elkander laat vernederen en ten verderve voeren. Ik ben nou eenmaal zo'n ongelukkig mins. Van alles proef ik de bijsmaak van het onvolmaakte. Ik kan wel eens echt vrolijk zijn, maar dan denk ik naderhand toch altied: dat was maar bedrog. Ge kunt oe een ogenblik wijs maken, dat ge geen verlangens meer in oe omdraagt, maar de ontgoocheling is daarna des te groter."

Ze zuchtte en liep naar het schuurke. Dorus bleef alleen.

Die middag ging hij de boer op voor de "Zutfense". Hij had geen zin om te werken. Tinus was weg en de hele dag alleen in de timmerwinkel met zijn eigen gedachten, hield hij niet uit. Overigens was er weinig te doen. Een klerenkast voor Kruiven, die hij bijna gereed had en wat herstelwerk aan de bankjes van het Gesticht.

Hij zocht naar de tabaksdoos en stopte zijn pijp. De keinder gingen naar school en hij vluchtte na hen het huis uit.

Door de Zandstraat liep een paard met slingerende kop voor een wagen met staken. De voerman slofte er achter. Dorus stond er stil naar te kijken. Dat is nu een beeld, dacht hij. Een beeld van wat ik in mij voel en waarom ik zo onrustig ben. Die man sloft er maar achter, sloft er maar achter, hij komt nooit voor.

Hij ging de Meulenberg op. Daar voor de huisjes van Wieske, van Aartoom en Pietoom was het zand goudlicht met randen van gras tegen de hagen. Achter de terp vlamde de lucht lijk een blauw vuur en zong een middagvogel wild en soms met overslaand keelgeluid. Bij de lage linden voor het schooltje bleef Dorus staan luisteren naar het geheimzinnige zoemen der bijen. Hoge en lage tonen dooreen en uit de verte klinkend als een klaaglied van alle dolenden der aarde. En daar bovenuit even de kijfstem van Wieske tegen de keinder en het geluid van schuifelende voeten over de vloer van het klasje. En toen hij door liep, duidelijk het hoge zingen van een kind, juist een vogel, die in een kooitje de zon groet.

Hij zag Hannesneef, het kleine kereltje met een kruiwagen achter het huis uitkomen. Die liep nu al dagen lang met een geheimzinnige lach op zijn gezicht door het dorp. Hij ging trouwen met Mieke van den Hogen, de huishoudster van meester Gomarus Mes. Kees de Bruin was daar trots op. Hij had Mieke voor Hannes gevraagd en nu er een bruiloft van kwam, voelde hij zich zo'n beetje de geestelijke vader van het feest.

Dorus nam kleine sjokstapkes tegen de terp op, hij hield zich met zijn handen tegen de warme aarde in evenwicht. Heel dicht bij zijn gezicht wiegden de herderstasjes en het luie blad van de zuring. En de lange spieren van het helmgras vonkten als pas geslepen zwaarden. Hoe hoger hij klom, hoe meer hij zag van het land opzij van het Sterrebos en achter de Walletjes. En op de Kruisberg schitterde het groen of het van glas was. Daarboven stond de lucht strak-blauw als een bergmeer. Die onpeilbare rust van de hemel was toch wel het enige dat een mens kon beroeren op een zomerdag als deze. Die rust van een majesteit naast de schepping van een dartele god.

Dorus reikte de mulder de kwijtbrief over. "Ah," zei deze, "bent ge er al weer met oew Zutfense! Ik geleuf, dat ik er maar eens mee uitschei. De meulen brandt immers nooit af!"

Maar hij tastte in zijn beurs en gaf Dorus het geld.

"Hebt ge de baron en zijn stoet al gezien?", vroeg De Klein. "Ze zijn deur het durp de kant van Leur op getrokken."

Dorus' ogen glinsterden.

"Een stoet ?", zei hij. "Hoeveul peerden dan?"

"Wel tien!"

"En wie waren er allemaal bij?"

"Ja, daar vraagt ge me wat. Natuurlijk eerstens de baron eiges en zijn zoon Eduard."

"Is de jonker ook hier?"

"Ja, en de barones en de freules van Oosterzwaai en van Limbeek. En de vriend van de jonker uit Brussel, de jeune gentilhomme Fraine d'Onsac. En nog anderen. Chique dames, dat verzeker ik oe. Een had een parel in het haar, die zo schitterde, dat het leek of er vuur in zat. En hebt ge het rijcostuum van de jonker gezien? Dat was nou eens echt iets uit een oud verhaal. Dorus, wat zijn wij toch maar arme tobbers, vergeleken bij die lui van het kasteel."

Dorus dacht even na en zei toen:

"Dat moet ge niet zeggen, De Klein. Ene mins is veur zijn eigen net zo gelukkig als hij zelf wil. Niet iedere mins stelt dezelfde eisen aan zijn geluk. Wij hebben onze herberg, ons werk, onze vrouwen keinder en wij weten niet beter. Die lui van het kasteel zouden het in onze plaats geen dag kunnen uithouden, omdat ze gewend zijn aan praal en pracht en zijden kussens en mooie kleren en een kleine hofstoet. Of hun dat nu echter allemaal veul gelukkiger maakt, weet ik niet. Het is maar een graadverschil, De Klein, het is een verschil van wat meer of wat minder. In wezen zijn het juist zo 'n arme tobbers als wij, geleuf me."

Maar toen Dorus langs Sanders naar de Zandstraat ging, voelde hij in zich de hevige begeerte om de stoet van baron Osy de Wijchen te zien, dit verstoffelijkte sprookje in een late tijd der moe geworden aarde. Zij waren de kant van Leur opgegaan, had de mulder gezegd. Hij kon ze dus van die kant ook terug verwachten tegen de avond als de velden op hun blondst waren en de lucht een zoete geur begon uit te stralen.

Hij moest nog bij Roest zijn in "De Ploeg", voor hij het dorp kon ingaan. De wagenmaker stond te neuriën bij twee breed gespaakte wielen voor een boerenkar van wel een meter tachtig hoog. Van Klarenbeek had die bestelling gedaan voor de baron.

Dorus kreeg zijn geld voor de brandassurantie, maar Roest trok daarbij een zuur gezicht. Ze verdienen het daar gemakkelijk, zei hij. En toen ging hij verder met brommen, zonder nog langer naar hem om te zien.

Daar was Dorus nu juist dankbaar om, want hij had grote haast om weg te komen.

In het Sterrebos glom het kasteel tussen de bomen. De toren met het weermannetje trilde in het blauw als een vaandel, dat hoog boven de hoofden wappert in een optocht. Het groen van de gracht was zo warm en diep, dat het gras aan de boorden er licht door leek. Het bos zong nauwelijks hoorbaar, maar de hond van de rentmeester blafte daar tussendoor, wild en onbeheerst.

Waarom liep Dorus zo haastig en alsof hij voor het vallen van de avond op de berg wilde zijn om de hemel te zien opengaan en er alle zaligen te zien? Was het niet omdat hij nog eenmaal zichzelf wilde terug vinden in de spiegel van het sprookje? Hij liep met danspassen, zijn hart was muziek. De poort van de oude school stond open, het atelier, daar had hij geen tijd voor. Hij ging langs De Palmboom, waar de vrouw voor de deur hem stond na te ogen. En de Klapstraat in, en over het spoor en voorbij De Posthoorn, waar Jan en Miene woonden. En hij liep de wijldheid van het openliggende land in, niets dan goedheid en stilte om naar het eigen hart te luisteren.

Daar torste hij die lichte last van zijn intense blijdschap, zijn toch gebleven blijdschap over het pad, dat dwars over de aarde naar de morgen van de eerste dag leidde.

En hij zag ze komen die middag. Uit een wolk van stof, maar het leek een wolk van zilver, stak de eerste briesende paardenkop, en daar boven danste een ruiter, rank en buigzaam als een hoog gegroeide bloem die schommelt in de wind. Er klapperden hoeven in het zand, een mannenstem riep welluidend een schertswoord naar de achterblijvers. Naar welk riddertournooi trok deze stoet? Want tweemaal twee zijige paardenlijven droegen een vrouw als een trotse vorstin. Vier gezichten glansden, zij kwamen door de poort van de einder naar Wijchens kasteel.

Dorus zag het kelen vest van de jonker en de zwarte robes der dames en daar tussen door het tot licht gegroeide zilver der stemmen en het snelle glijden van zon over de glanzende paarden. Een levend blazoen, een tot leven gewekt schilderij, dacht hij. En daar achter kwam de baron, een edelman, zoals het lied van de bard die bezingt, een gestalte waar omheen nog het getokkel hangt der meistrelen en hun weemoedig gezang. Ja, baron Osy de Wijchen met zijn hof van freules en jonkers was de laatste van het geslacht, dat uit trok over de wereld om de Graal te vinden, waarin het hart kon rusten als in een bed. In zijn gezicht, dat over alle einders heen de eeuwigheid mat, vond Dorus iets van het vermetelege pogen van zijn hart. En in de fluwelen droomogen der freules kon hij iets terug vinden van de diepe geheimzinnigheid van zijn eigen wezen.

Nu zag hij, dat het Eduard was, die voorop reed, de zoon van de baron, de rijzweep hanterend als een scepter. En om zijn gestalte een sprankeling van licht. En naast hem kwam de jeune gentilhomme Fraine d'Onsac gedraafd, die lachend naar hem overboog en wiens gelaat één uitdrukking van olijfheid was. De freule van Limbeek reed het statigst van allen. Dorus bleef naar haar kijken en dacht: zulk een vrouw moest een kroon dragen en men moest haar een statiemantel omhangen en de rijksappel in de hand geven. Wil ons verlangen het immers niet zo? Niemand is gelukkiger dan hij die eens een enkel uur mag toegeven aan het dwaze dwingen van zijn hart.

En weg reden ze in vernieuwde galop. Dorus stond ze na te staren, dansende lichamen hoog boven het land, dansende harten, het sprookje meevoerend, het oude sprookje en iets van zijn eigen verlangen terug naar Wijchen, naar het blanke kasteel in het Sterrebos. Dat was het toch, dacht hij. Het herinnerde hem aan dat wat in geen mens sterven kon. Het werk aan de schaaftbank was eigenlijk maar bijzaak, en het praten der mensen, en de vriendschap van Kersten en Mens en zelfs de liefde, de harde liefde van Hanne. Het deed niets aan een mens. De kwade en goede dagen lieten hem onberoerd. Blijdschap en droefheid konden hem een ogenblik verstoren, doch hij vond zichzelf weer snel terug en hij bleef weer alleen met zijn eenzame ongeduldige hart.

Dorus draaide zich om en slofte door het zand achter zijn verlangen naar Wijchen terug. Het duurde lang eer hij in de Zandstraat was. De avond zong al onder de bomen toen hij de klink van de winkel deur oplichtte en Hanne zag staan met een late klant in het schemerlicht onder het lage plafond.

XV.

Het leven kan zijn gang soms plots versnellen. De seizoenen nemen een mens mee op hun tocht en hun kringloop wordt al wilder en het lijkt of de bloemen niet meer sterven in de hof en het voorjaar steeds sneller de winter verwint.

Op Waterloo-dag werd Dorus' vierde geboren, een derke alweer, en de vlag wapperde uit de toren met iets van een nieuwe gloed in haar banen. Voortaan zou hij haar ieder jaar voor Coba uitsteken. Al zijn kinderen waren in het voorjaar geboren, dacht hij, en het laatste in de zomer. Marieke was al negen jaar en kwam in de vierde klas. En Bertha zat iedere Zondagmorgen onder de late kerk in de herberg de verhalen uit de Zondagskrant te lezen. Dat kind vergaarde reeds wijsheid en schiep zijn eigen droomwereld in een hoekje van de herberg. De keinder, ja die waren soms het enige waarvoor een man zijn gereedschappen nog opzocht en aan de arbeid ging. Want het timmervak bracht niet veel meer op, de machine ging het handwerk verdringen, Dorus had het zijn vrienden voorspeld toen de eerste locomotief door het Wijchense land reed. Een zegen, maar niet minder een vloek, had hij gezegd.

En ook de winkel ging teruguit, en in de herberg was het niet meer zo levendig als in de tijd toen Dorus' moeder nog leefde. Oude klanten bleven weg. De gemoedelijkheid van vroeger was verdwenen. Waar dat aan lag? Sommigen hielden niet van Hanne, die de lui de deur uitkeek als er op de regenachtige dagen vuil werd ingedragen aan klompen en modderschoenen. Het gebeurde, dat zij de deur afsloot, wanneer de herberg pas was geschrobd. Dorus stond machteloos. Hij zag wel hoe dom dat was, maar hij wilde er met haar geen ruzie over maken. Zijn gedachten over heel andere dingen hielden hem te veel bezig. En in de winkel werd al lang niet meer gepoft. Hanne gaf geen waren af, die niet aanstonds betaald werden en zij trok er zich niets van aan of de mensen klaagden en naderhand geredelijk aan wegbleven. Ze hield van orde en ze moest zelf net zo goed de eindjes aan elkander zien te knopen als een ander.

Pietoom had Dorus in vertrouwen gewaarschuwd. Hanne mocht zo niet doorgaan, dat was moedwillig een goed bestaan kapot maken. Het moest haar eens flink gezegd worden, dat ze verschrikkelijk onverstandig deed met die overdreven kraakhelderheid en dat ze ook eens aan de toekomst van haar vier keinder moest denken. Zo kon Dorus binnenkort de winkel en de herberg wel sluiten.

Dorus stond maar ja te knikken achter de tapkast.

"Ge hebt geliek, Pietoom," zei hij. "Maar ge moet niet denken, dat ik daar nog nooit met haar over gesproken heb. Geleuf me, het helpt allemaal niks. Het is een goed derke, maar ge kunt oer niet indenken, hoe eigenwies ze is."

Pietoom zweeg, hij dacht aan zijn eigen vrouw en hij dronk met een ernstig gezicht zijn vierde cognacske. Dan stond hij op en zwaaide met zijn hand ten afscheid:

"Allez Dorus, schrijf het maar eens op. Ik betaal oer veur Zondag. Als ik soms dood ga, moet ge het me maar schenken."

En Dorus was weer met zijn gedachten alleen. In de kranten had hij grote stukken gelezen uit een nieuwe pauselijke brief over: "De toestand der arbeiders". Daar stonden zeer goede gedachten in, maar hij moest er lang over nadenken en hij ontmoette vaker dan vroeger zijn socialistische vrienden, met wie hij disputeerde over de eigendom, het recht van staken, het arbeidsloon en de noodzakelijkheid van werkliedenbonden. Kijk, dacht hij, dit alles wat ik in de zendbrief lees, kan ik ook lezen in het evangelie van Christus, dat negentien eeuwen geleden geschreven werd en dat voor alle tijden was. De kerk doet nu niets anders dan Christus' leer vertalen in het idioom van deze tijd en dat is goed. Maar

beter ware het wanneer de christenen, die het door hun naam en vermogen in hun macht hebben, de leer van liefde en het recht te doen zegevieren, het niet bij schone woorden lieten, doch ook daden stelden en zo de weg openden naar een betere wereld. Graafland, de Nijmeegse metselaar, zei altijd dit: de hoge heren, die in de processies met een maagdelijke kaars in hun behandschoende hand achter het Allerheiligste lopen, die in de kerk de eerste plaatsen hebben en die zich het best met de geestelijkheid verstaan, diezelfde brave en deftige heren zien er niet tegen op zich als een roofdier op de weerloze arbeider te werpen en hem met "Rerum Novarum" in de hand uit te buiten en de strop om de hals te doen. Graafland noemde namen en Dorus kende die maar al te goed. En dat was het jammere, met woorden kwam men er niet. Christus zelf gaf de mensen brood toen zij honger hadden, en wijn toen zij feest wilden vieren. Hij schold ze uit en hij zette ze te kijk toen hij hun huichelgezichten niet langer kon uitstaan, en hij ranselde ze de tempel uit toen ze er een kermiskraam van wilden maken. Christus hield van het gebaar, de daad, hij wist dat de werkelijkheid van het feit meer tot de mensen sprak dan de niets dan klank van het woord. En daarom liet hij zich hoog boven de wereld op de berg kruisigen, zo schrikkelijk en tastbaar werkelijk, dat de aarde verbleekte en de hemel bloedde en de mensen vluchtten van angst. Dat was het enige voorbeeld, dacht Dorus, van de mens, die zichzelf wegschenkt aan anderen; zo lang de daad het woord niet onderstreept, is alles onwezenlijk en blijven wij leven in de verfoeilijkste schijnwereld, die ooit heeft bestaan.

In die tijd las Dorus veel. Zijn broer Jan had hem gewaarschuwd. Het waren slechte boeken die hij las, hij wist dat van de kapelaan. Maar Dorus wilde daar niet met hem over redetwisten. Jan was een goede jongen, hij voelde de noden van de tijd niet zo aan. Hij zag van alles de oppervlakte der dingen, maar de diepere zin ontging hem. Toch bestudeerde Dorus ook de pauselijke encycliek, waarover de paters de mond zo vol hadden. Eén zaak verontrustte hem. De kerk verdedigde het recht op eigendom en de socialistische betwistten dit recht, omdat het de rechtvaardige verdeling der goederen in de weg stond. Hierover moest Dorus lang en ernstig nadenken. Want het was gemakkelijk de rode broeders voor ketters uit te maken en met ban en vloek te dreigen, doch men moest eerst trachten te begrijpen wat hen tot deze opvatting gebracht had. En was het dan niet juist het misbruik van dezelfde eigendom, die de kerk zo verdedigde, welke deze mensen er toe gebracht had het persoonlijk bezit te verwerpen als een aanleiding tot groot sociaal onrecht? De grote idealisten der wereldgeschiedenis bezaten geen aardse goederen en als ze die al bezaten, waren ze er niet aan gehecht en konden zij er gemakkelijk afstand van doen. De oude wijsgeren, de verkondigers der nieuwe ideeën, de staatsvormers, de heiligen van Gods kerk, zij allen waren zich bewust van hun verbondenheid met de evenmens en van de hoge voorrang van het geestelijke boven de stof.

Hij sprak er dikwijls met Kersten over. En op een nacht, dat hij met open ogen in het duister van de slaapkamer lag te staren, rijpte in hem het idee zijn hele bezit te verkopen en naar de stad te trekken om er met de arbeiders de strijd om het recht voort te zetten. Maar hij verborg zijn gedachten voor Hanne en zijn vrienden. Hij bewaarde het geheim voor zichzelf alleen.

Het leven ging verder. In Augustus trok de processie naar Kevelaar. Een week lang streden de derkes van de Maria-congregatie, wie het Lam Gods mocht dragen en Thijsom had al dagen tevoren vreselijke visioenen van maagden, die aan de koorden van zijn vaandel zouden gaan hangen of het klokketouwen waren. Marieke mocht ook mee als bruidje met een gouden kroontje in het haar. Netje Rutten had al op een nacht geslaapwandeld en in de huiskamer Ave Maria zitten zingen tot Mijntje haar weer in bed bracht, waar ze met een zalige lach op het gezicht insliep. Het was een drukke bedevaart geworden dat jaar. Zelfs Mens was mee geweest. Maar Dorus bleef thuis. Kobus maakte er toch maar een lolletje van en ten andere wilde hij liever alleen blijven, hij kon geen drukte verdragen, het belette hem te denken over de wondere wereld, die hij langzaam ontdekte. Wel ging hij naar het station toen de processie terug kwam, om Marieke te zien in haar schoon wit kleed. Zij trokken nog langs de meulen en het Sterrebos terug naar het dorpen de kerk, waar de harmonie Maria-liedjes speelde en waar de stoet werd ontbonden. Toen Marieke haar kroontje afzette, had zij een witte rand over het voorhoofd, het was een koddig gezicht, de zon had ongenadig gebrand die dagen. En Pauwke Florissen klopte Dorus op zijn schouder en zei: Ge hebt wat gemist dees keer, Renckens. Het was schoon, en goed weer veur een glas bier!

De kermis bracht weer enkele dagen vertier. Pietje kwam over met haar man, ze woonde niet meer in Zetten. Paulina was het jaar daarvoor gestorven. Ze praatte er over met Hanne, en zij schreiden om de lieve zuster te midden der kermisvreugde. Er werd weer gedanst in de herberg. Dientje ging dagelijks met de kinderen naar de draaimolen en de kramen in het dorp. Dan tracteerde Mens ze op

oliekoeken en suikerstelen en mochten ze een keer draaien in de prachtige molen met de schuifjes en de hobbende paarden.

De Vliegerd had het dit jaar juist op zijn heupen gekregen toen de kermis begon. Hij kon het wel uitgerekend hebben. Hij liep drie dagen met een zalig dronkemansgezicht van herberg naar herberg en dronk tot hij vol was. Iedere morgen huilde hij van spijt en zwoer nooit een glas meer aan te raken, maar nog voor het middag was, had hij hem al weer om en liep hij langs de straat te zingen van de Haagse Leen en O mijn Susannah, wat zijt gij lief en schoon!

Dorus deed niet mee aan de kasteleinsjool dit jaar en evenmin ging hij met Mens naar de Nijmeegse kermis de maand daarop. Heel Wijchen sprak schande van Lina de Wever, die op Dolle Maandag naar Nijmegen geweest was met een stadse kerel en pas de dag daarop weer terug kwam. De een zei, dat ze met die bombajeur een nacht had doorgebracht in een pension, dat slecht bekend stond. De ander wist, dat zij reeds eerder 's nachts bij elkander waren geweest en dat het derke openlijk rond vertelde, dat zij een kind kreeg.

De kinderen groeiden op en Dorus zorgde, dat zij niets van dit kwaad begrepen. 's Winters speelde hij tik-tak-tol met ze, een knopenspel, waarbij ge een vierkant met een kruis er in op een stuk papier moest tekenen. Als het Sinterklaas werd, maakte hij voetstappen in de sneeuw en liet de kleinen kijken waar de heilige man had gelopen. Bertha leerde het beste, dat keind was zo wijs. Urenlang zat ze soms naar het gesprek der groten te luisteren als ze het hadden over het werk op het land of de zorg voor de oude dag. Ze las veel in boeken, die ze leende van school en "Genoveva van Brabant" schreef ze samen met Chrisje Sanders helemaal over, omdat ze het zo schoon vond. Meester Mes sprak Dorus er eens over aan en zei: het is jammer, dat het geen jongen is, die Bertha van ou. Want ze leert best hoor ik van meester Van Gils en ze is alle derkes van haar leeftijd voor.

Meester van Gils wandelde gaarne met de kinderen door het Sterrebos als de zomer vol was en het kasteel blonk in de gracht. In het dorp woonde een wijnhandelaar, die Keijser heette en waar hij in de kost was. Als zij in lange rij dat huis voorbij kwamen, liet hij hen zingen: "Ik wou zo graag een keizer zijn!" En dat zongen ze dan met schelle stem, omdat ze wisten, dat de meester dit uit ondeugd deed. Hij liep langs de rij met zijn jas los over zijn schouders, juist zo'n abt, maar geen ernstige. In de kerk had hij een plaats vlak onder de preekstoel. Daar stond een engel uit hout gesneden, die de kuip torste op zijn uitgestoken handen. Meester van Gils zette zijn bolhoed altijd die engel op het hoofd en hij paste hem precies. De derkes hadden er heel wat keren om gegiecheld eer ze er aan gewend waren.

Als zij in het Sterrebos wandelden, mochten zij planten zoeken en een enkele keer een spelletje doen. Toen de jonge Geurts uit Zetten ging trouwen met een Zeeuwse, troffen ze de derkes bezig met gruinmaken en riep de meester hen schertswoorden toe, en juichten de keinder en was het een feest van blijdschap alleen om dit samenzijn van jeugd in dit lichtkleurige bos. Bertha liep soms met het hoofd omhoog, al maar spiedend langs de hoge gladde stammen en een duizeling nauwelijks overwinnend om het verblindend licht, dat over de kruinen lag. Dan hield ze zich vast aan haar vriendinnetjes, die haar leidden als een blinde. Die wandelingen met de meester waren tochten door een sprookjesland en het kasteel verscheen tussen de bomen met een nieuw en glanzend gelaat lijk een jonkman, die wacht op zijn bruid. Hoe dikwijls hadden Bertha en haar zusjes die meester niet naar het prille blauw boven de torens zien kijken, zijn hoofd bukkend onder het loof en even stilstaand om eens diep adem te kunnen halen! Hoorde ook hij misschien dit vreemde klagen van zijn hart?

In het najaar met de vroege valavonden, tussen licht en donker langs de kant der linden ontstonden de verhalen van spoken en kabouters en kleine boosaardige aardmannetjes, die kinderen bij de voet vast grijpen als zij alleen over de Meulenberg gaan. De jongens vertelden, dat het spookte in het Laantje langs het kerkhof. De derkes durfden er niet meer langs als ze de kleinen naar Tienakker brachten. Tinus de Bruin moest de bakkerskar naar Kersten terug rijden en hij stopte alle derkes in de bak en reed met ze door het Laantje naar de zusters. Zij keken met angstige ogen door de luchtgaten, maar er was niets dan het verschietende groen der lage linden, die in een boog naar elkander stonden toe gegroeid.

Marieke zat al op de klas van meester Ansems en Bertha bij meester van Gils. Grada werd dagelijks naar Tienakker gebracht bij zuster Eleonora. Vanaf die tijd was Pauwke Florissen een gewichtig man aan de school op de Touwslagersbaan. Hij maakte 's morgens de kachels aan toen het naar November ging en in het hokje naast de ingang bewaarde hij zijn schrobbers en dweilen en de zandbak met witgeel zand, dat hij uitstrooide over de gekuiste planken vloeren. Daar stond de afvalkuip en daar lagen de kolen en het brandhout opgestapeld. 's Avonds maakte Pauwke de ronde langs de straatlantaarns, er

stonden er overal verspreid in het dorp tot in de Klapstraat toe. De meesters mochten hem wel lijden, want hij deed zijn werk goed, al had hij ook zijn eigen manier van doen.

Het was in die winter, dat Dorus voor het eerst krap kwam te zitten, omdat de zaak hoe langer hoe meer teruguit ging. Hanne had nieuw ondergoed nodig voor de kinderen, er moest een bed bijgekocht worden en Marieke kon niet meer zonder mantelke, het oude werd haar te klein. Dorus had haar ronduit gezegd, dat het er niet aan zat en dat ze het niet konden bekostigen. Toen was ze eerst kwaad geworden, omdat hij zo onverschillig deed en alles zo gemakkelijk opvatte, en daarna had ze hete tranen geschreid.

"Kijk," zei Dorus, "met schrauwen schiet ge niks op en nog minder met oer kwaad te maken. Ik heb dat allemaal veurzien en oer er veur gewaarschouwd. Als ge de minsen de deur uit jaagt met oer overdreven gepoets, dan meugt ge oer er niet over verwonderen, dat de zaken slecht gaan en dat er geen cent meer binnen komt. Moeder zaliger zei altied. . . ."

"Moeder zaliger, moeder zaliger," jammerde ze, "die liet alles onderkomen en ge meugt me die nou niet als veurbeeld stellen, Dorus. Ik heb altied zo mijn best gedaan, dat het er netjes uit zag in huis. Ik heb gezurgd, dat al die ouwerwetse rommel van alcoof en open haard wierd opgeruimd. Ge hebt nergens over te klagen gehad, de keinder zien er zo kraakhelder uit als ge ze in het durp niet ziet."

"Hanne, hou op," viel hij haar geërgerd in de rede. "Over die dingen praat ik niet. Daar heb ik oer nog nimmer een verwijt over gemaakt. Maar ge hebt nooit geleerd met minsen om te gaan. Als die hier in de herberg over de vloer komen, willen ze er hun gemak van kunnen nemen en zijn ze er niet van gediend als een klein kind op hun vingers getikt te worden. Dat moet ge toch begriepen."

"Dorus, ik heb nooit iemand de deur gewezen, maar ze kunnen zich toch gedragen zoals het heurt. Bij hun zelf thuis lopen Ze toch ook niet met de klompen vol drek deur het huis! Waarom moeten ze het een mins zo lastig maken?"

"Daarveur hebt ge een herberg, Hanne. Moet ik oer dat nou nog zeggen! Een herberg is geen huiskamer. Een herberg is zoiets als een kerk. Daar loopt toch ook iedereen naar binnen of het een koestal is. En dan is dat nog wel het huis Gods! En in de winkel is het al net zo. Ge hebt moeder zaliger altied verweten, dat ze slordig was op heur zaken en dat ze de klanten maar op de pof gaf en dat ze er dikwijls bij inschoot met haar te grote vertrouwen in de eerlijkheid van de minsen. Ge hebt daar wel een bietje geliek in gehad, maar ge kunt toch niet ontkennen, dat de winkel op de dag van vandaag nog niet de helft meer opbrengt van wat ze opracht toen we pas getrouwd waren. Waar ligt dat aan?"

Ze haalde de schouders op.

"Ik weet het niet, Dorus. Of eigenlijk weet ik het wel. Ik ben te precies. Ik bedien de klanten goed, maar ik wil ook dat ze contant betalen. En van zoiets schijnen ze in de Zandstraat niet gediend te zijn."

Hij legde zijn hand op haar arm.

"Hanne," zei hij ernstig, "luister eens goed. Ik zal oer het grote verschil tussen ou en moeder zaliger eens uitleggen. Gij bent een huishouden gewend waar alles in de puntjes is. Dat hebt ge geleerd bij die rijke lui in Arnhem. En ik zal er geen kwaad van zeggen. Maar wat ik verkeerd van ou vind, is, dat ge oer niet kunt verstaan met minsen, die er anders over denken als gij. Gij weet oer nooit eens aan te passen. Ge wilt altied maar, dat de anderen zich bij ou aanpassen. Ge bent verschrikkelijk eigenwies, Hanne. Kijk, en dat is nou juist het grote verschil met ons moeder. Die kon het goed hebben als iemand er eens anders over dacht als zij zelf, ook al kostte haar dit dan soms ook moeite. Moeder was gelijkmoediger, begriep ge, ze ging niet zo gauw op haar achterste pootjes staan, om het zo eens te zeggen, ze wist zich gemakkelijker aan te passen, en ik geleuf, dat ze ook meer gevoel had dan gij, Hanne. Ze had liever een dag extra werk, dan dat ze iemand met iets veur het hoofd moest stoten. Ze hield eerst rekening met de minsen en dan pas met zichzelf. Kiek, Hanne, en die deugd kwam haar juist goed van pas in de winkel en de herberg. Ze begreep goed, dat keinder, die na schooltijd op de winkel wat kwamen halen nou eenmaal keinder waren en gaarne een stukske sukerpek toe kregen, ook al liepen ze de gang vol drek en al speelden ze met de winkel bel. Ze begreep dat de manslui naar de herberg kwamen om met elkaar te kunnen praten en om eens even los te zijn van de zurgen van het dagelijks bestaan. Zulke minsen meugt ge niet lastig vallen als ze hun pijp op de vloer leeg kloppen of een glas bier omstoten. Dat is nou eenmaal de aantrekkingskracht van de herberg, dat ze als schooljongens onder elkaar kunnen zijn en maar een hand hoeven op te steken voor een neutje en er vrij kunnen politieken. Daarom hadden we vroeger zoveel toeloop hier en blieden er nou een hele hoop klanten weg. Gij hebt altied gedaan of die herberg van ou was en ge hebt haar ingericht als een

kamer van oew eigen huis. Maar dat was een heel verkeerde opvatting van ou, Hanne. De herberg is van de mannen, die er hun neutje komen drinken en van niemand anders. Een man vindt niks heerlijker dan dat hij zijn sigarenas mag morsen of een stoel omver gooien zonder daarvoor een lelijk gezicht te kriegen. En zo gauw als hij merkt, dat hij in de herberg net zo op zijn vingers wordt gekeken als bij zijn eigen thuis, blijft hij er weg en gaat hij het op een ander proberen. Geleuf me, Hanneke, de mannen hier geven niks om gesteven en gestreken gordijntjes veur de ramen of blank geschuurde vloeren of gepoetst koper. Daar kieken ze nog niet naar. En laat ik het oe meteen maar ronduit zeggen: een man, die daar wel naar kiekt, bestaat op de hele wereld niet, en als hij al bestaat, is het geen man maar een oud wief. Daar, nou weet ge het!"

Ze stond te schrauwen bij de aanrecht. Zo ver was het nu al gekomen, dat Dorus haar ronduit de schuld gaf van de verminderde inkomsten.

Ze draaide zich nu met haar betraand gezicht naar hem om.

"En dat ge in de timmerwinkel bijna niks meer te doen hebt is zeker ook mijn schuld," snikte ze.

Hij zat aan de tafel bij Marieke en Bertha, die hem bang aankeken, want ze hadden hem eens driftig gezien, toen Brijkers bij hem op de timmerwerkplaats geweest was en hem had verweten, dat hij een onderdeur te duur had berekend. Maar hij bleef ongewoon kalm, misschien had hij wel medelijden met haar.

"Neen, Hanne, dat ik in de timmerwinkel niet meer zoveel te doen heb, is niet ouw schuld, dat weet ge wel beter. Het is de schuld van de slechte tied en van de machines, waarmee ze gauwer en voordeliger werk kunnen leveren. Solied handwerk wordt niet meer gewaardeerd, het gaat te langzaam en het is te duur."

"Te duur!", spotte ze. "Gij hebt al die jaren dat we getrouwd zijn bijna veur niks gewerkt. Kees de Bruin zei het toch zelf!"

"Dan heb ik in ieder geval de voldoening," zei hij ernstig, "dat ik de minsen niet heb afgezet."

"Een goed loon veur oew werk vragen heeft niks met afzetten te maken," zei ze vinnig. "Ge bent altied veuls te goed geweest. Ge hebt met oe laten speulen. De anderen waren wel wiezer, die lieten zich goed betalen en die gaven ook niet op de pof. Dat hebt ge van oew goedheid. Achter oew rug lachen ze oe uit. En Dorus, geleuf me, dat gepolitiek van ou heeft ons ook geen goed gedaan. Kijk eens naar Pietoom of Siebers of Jan van Kessel. Die houden zich buiten dat gepraat over de burgemeester en Kloosterman. Die bemoeien zich nergens mee."

"Ja, ja," zuchtte hij. "Die bemoeien zich nergens mee. Daar hebt ge geliek in. Siebers is te stom om er zich mee te bemoeien, Van Kessel is te bang en Pietoom te slim. Zo lang de wereld bestaat, zullen er altied minsen zijn, die er van houden anderen de kastanjes uit het vuur te laten halen. Toevallig hoor ik niet bij dat soort."

"Neen," zei ze, "maar wat bereikt ge er mee. De minsen gaan toch hun gang en lachen oe achter oew rug uit. Of dacht gij, dat er iemand was in het durp, die zich stoorde aan wat gij en Kersten allemaal zeggen?"

Hij sloeg met de vlakke hand op de tafel.

"Ja," schreeuwde hij, "voor de donder, zeker denk ik dat. Als ik ou moest geleuven, moest ieder mins maar aan zijn lot worden overgelaten, net of er geen gemeenschap is tussen de minsen, zoals God die gewild heeft. Verdraaid, Hanne, niet ik, maar gij hebt revolutionnaire ideeën!"

"Och Dorus," kermde ze, "wat zijt ge aan het doorslaan. Ge bent toch eigenlijk 'ne ongelukkige mins. En ik dacht nog wel voor we gingen trouwen, dat ge zo verstandig waart, zo rustig en zo bezadigd. Vanaf dat Marieke geboren werd, heb ik de indruk gehad, dat oe wat dwars zat, iets waardoor ge de rechte zin in het leven miste."

Hij wierd plotseling ongewoon kalm.

"Och," zei hij, "dat is niet vanaf Marieke's geboorte geweest, dat had ik al in Antwerpen en veur die tied."

Ze zweeg en begon de boterhammen voor de derkes klaar te maken. Grada liep van stoel naar stoel, zich aan de zittingen vastgrijpend en Coba werd in de kakstoel aan tafel bijgeschoven.

"Gij leest ook allemaal boeken, die niet deugen, Dorus," begon ze weer. "Jan zegt het ook. En in het durp noemen ze oe al de socialist."

Hij lachte schamper.

"Dat is niet erg, Hanneke," zei hij. "Iedereen heeft hier een scheldnaam."

"Maar niemand heeft zo'n gevaarlijke als gij, Dorus. Ge moest toch niet meer omgaan met Graafland, die heeft een heel verkeerde invloed op oe. Weet ge wel, dat die socialisten niet meer in de kerk komen en leven als heidenen?"

"Dat weet ik niet," antwoordde hij peinzend, "maar als ze niet meer in de kerk komen, is dat de schuld van degenen, die ze zo oproerig en rebels gemaakt hebben. Een werkmán op zich is zo kwaad niet en hij kan er ook goed tegen, dat zijn baas hem met jij en jou aanspreekt en hem op straat niet aankijkt als hij hem tegen komt. Maar wanneer hij hem als een galeiboef gaat behandelen, en zijn vrouwen keinder daardoor gebrek lijden, dan begint hij van zich af te bijten, en als het moet wordt hij handtastelijk, ook tegen de eerwaarde heren, die zijn rechten niet genoeg verdedigen. En nou weet ik wel, wat gij wilt zeggen, Hanne. Gij wilt zeggen, dat hij de kerk in het midden moet laten en evengoed zijn plichten moet blijven vervullen, ook al heeft hij een leven als een hond bij dezelfde baas, die kerkmeester is of lid van het arbestuur. Natuurlijk zou hij dat moeten. Maar het ongelukkige is, dat hij de kerk vereenzelvigd met de priester, die er de leider van is en de vooraanstaande burgers, die zeggen haar leer te belijden. Wanneer nou de priester met de mond de rechtvaardigheid predikt, maar haar met de daad verloochent, maakt dat op de werkmán de indruk van onoprechtheid en wil hij zich niet langer aan zijn leiding onderwerpen. Dat is misschien dom, maar wel begrijpelijk. En ge kunt er door zien hoe groot de verantwoordelijkheid is van de geestelijke leiders en van al die minsén, die in het maatschappelijke leven een vooraanstaande plaats innemen."

"Dat kan allemaal wel waar zijn," wierp ze tegen, "maar ik zeg oe, dat ge nog eens spijt krijgt van oew gepolitiek. Ge moet het zelf maar weten. Ik heb oe gewaarschouwd. "

"Ik zal het zelf ook weten," zei hij, "maak oe over mij maar geen zorgen."

En in de stilte, die toen volgde, begon de kleine Coba hoog en melodieus te piepen, juist een zangvogeltje, dat om zijn eigen liedje verwonderd is.

XVI.

"Bert Rink, Bert Rink!", riepen de keinder.

Van de Meulenberg kwam een hele troep de Zandstraat inhollen. Chris en Anna Sanders, Mieke en Netje Rutten en derkes van achter de Tol.

Bertha stond op de hoek bij Kruiven. Chris Sanders zei:

"Bert, durft gij oew kop in een wespennest te steken? Op de Walletjes is een wespennest onder in een heg."

Ze wisten, dat Bertha Renckens zich eens in de meulen met de stortbak omhoog had laten trekken, zodat ze bijkans tussen de grote maalstenen was gevallen. Dat ze nergens bang voor was en veel meer durfde dan alle derkes van de Zandstraat tezamen.

Ze trokken haar mee langs het huis van Pietoom de Walletjes op, waar het tussen de heggen heet was als in een oven. Voor een dichte struik bleven zij staan en wezen met de hand naar een opening in een dode stam, waaromheen het gonsde van fel schichten de wespen.

"Durft gij daar met oew hand in te slaan?", tartten ze haar uitdagend. "Anna Sanders zei, dat ze het durfde, maar ze is er niet dichterbij geweest dan hier en toen liep ze al weg."

"O," zei Bertha, "zo wijd durf ik ook wel komen. Kijk maar!"

"Maar verder, verder!", gilden de derkes.

Ze talmde.

"Steken ze?", vroeg ze om tijd te winnen.

"Ge moet vlug zijn," stookten de derkes. "Als ge vlug bent, doen ze oer niks."

Ze bleef staan.

"Gullie durft het ook niet," plaagde ze, maar ze was zelf ook een beetje bang, want wespen hadden gevaarlijke angelen en als ge een steek krijgt, brandde dat verschrikkelijk en werd het een bult, die nog dagen lang pijn deed.

Ze lachten haar uit.

"Anders hebt ge altijd zo'n grote mond," spotte Mieke van De Tol. "Gij durft net zo min als wij."

Bertha stond daar midden tussen de derkes, haar gloeiende ogen op de wespennest gericht. Hoe meer de vriendinnen haar uitdaagden, hoe sterker de drang in haar werd vooruit te springen en het waagstuk te volbrengen. Eerst stond ze te hijgen of ze een inspannend werk verrichtte, en dan keek ze de derkes een voor een aan om te zien of ze wel allemaal naar haar keken.

"Weg!", schreeuwde ze.

Ze nam een sprong de heg in en zwaaide met haar hand midden tussen de insecten. De derkes namen verschrikt de vlucht. De woedende wespen sloegen een grote kring van venijnige flitsschichten om de waaghals en wierpen zich snerpnd op het meisje. Ze holde weg, de kinderen achterna, onderwijl de brandende steken voelend in haar hals en op haar ene arm. Hijgend kwam ze bij de meulen, waar de anderen al riepen:

"Hebben ze oer gestoken?"

Ze voelde in haar hals en peuterde met haar nagels de angel uit haar arm.

"Natuurlijk hebben ze gestoken," zei ze. "Als ze niet staken, was er geen durf aan. Hier, Anna, kiek eens in mijn hals. Het doet erg pijn."

Anna deed de haren opzij om naar de steekwond te kijken. Maar ze liet opeens een gil en liep hard weg.

"Een wesp, een wesp!", schreeuwde ze. "In oew haren zit nog een wesp!"

"Waar?", riep Bertha. "Zeg dan waar!"

"Bij oew linkeroor!"

Geen der kinderen waagde het naar haar toe te komen. Ze begon wild met haar hoofd te schudden, heur haren fladderden als manen. Ze werd er dol van.

"Kom nog eens kijken, Anna," zei ze. "Gauw, dadelijk steekt ze me nog eens."

"Dat kan niet," riep het derke. "Een wesp kan maar één keer steken, dan is ze de angel kwijt."

"Maar misschien heeft ze me nog niet gestoken."

Anna keek voorzichtig, de haren met haar duim en wijsvinger omhoog lichtend en gereed om weg te springen bij het eerste spoor van het gevaarlijke insect. De anderen bleven op een afstand, in spanning toekijkend naar Bert Rink, die zich niet bewoog en maar naar één punt in de verte bleef staren.

"Niks meer te zien, ze is weg," zei Anna.

Toen kwamen ook de anderen weer dichterbij en wierd er gelachen om Bertha's driestigheid.

"Hebt ge pijn?", vroeg Netje.

"Ja, het zet al op, kiek maar."

"Ge moet naar huis gaan en een doek met eek er op leggen," zei een derke van achter de meulen.

"Gekheid," lachte ze, "daar moet ge tegen kunnen." Maar het branden werd erger en de arm begon op te zetten rond de steekwond. Ze schrok er toch wel een beetje van en ging naar huis.

"Keind," zei Hanneke, "waar hebt ge nou weer in gezeten. Gij kriegt nog eens een ongeluk met oew wildigheid."

Ze zocht twee windsels uit de linnenkast, drenkte ze in de azijn en legde die op de steekwonden.

"Zo," zei ze, "en nou blief ge vanmiddag maar eens hier. Help moeder eerst maar met lakens vouwen en dan gaat ge maar schoon wat zitten lezen onder de kastanje. Ge hebt toch nog een boek van de meester."

Ze liet zich gezeggen.

Marieke kwam achterom gelopen om te kijken wat er met haar zusje gebeurd was. De keinder hadden haar verteld, dat Bertha vol bulten zat van wespensteken en dat het heel erg was en dat ge daar wel dood van kond gaan. Maar toen ze haar zusje zag, die geen traan geschreid had en met moeder de lakens stond te vouwen, was ze ontuchtend en zei ze niets anders dan:

"O, ik dacht, dat het veul erger was."

"Keind, hou op," riep Hanneke, "het is zo al erg genoeg. Gullie kriegt nog eens een groot ongeluk met oew deugnietieren. Gadegij maar speulen, maar niet te wijd van huis, hoor. Bertha blijft hier vanmiddag."

Die hele middag droomde het derke op de beschaduwde bleek onder de koele soms even opglimmende bladeren van de kastanje. Ze las in het boek over jonkvrouwen en bruiloftstoeten en glanzende burchten, hoog op een bergtop, waar ridders voor het steekspel uittrekken op vurige paarden. Nog voor Hanne voor de avondboterham riep, had ze het boek uit en ging ze met Koosje op het gras spelen. Net een kleine prinses, dacht ze, een kiendje dat in het zonlicht zit is altijd een prinses, dat kunt ge aan de plaatjes in de boeken zien. Ze vond zichzelf een deftige gouvernante en nu moest Koosje aan haar hand een wandeling maken over het bleekske en in het midden waar de boom stond was het kasteel en daar werd het prinsesje in het bedje gelegd met donzen kussens en een hemel van de zuiverste zij.

's A vonds lag ze in haar bed op het opkamerke er nog aan te denken. Maar ze hield er niet van alleen op dit kamerke te moeten slapen zo ver van vader en moeder en de andere zusjes. Over een paar dagen mocht ze op zolder slapen met Marieke. Dat vond ze prettiger. Er was een trap in de winkel en een in de werkplaats. Daar kond ge moeder roepen en daar voelde ge oer niet zo alleen.

Het wierd al donkerder, het was zo stil allentom, ze hoorde niets in het huis. Het leek wel of vader en moeder en de anderen heel zachtjes uit het huis waren weggevlucht en haar alleen hadden gelaten. Ze kreeg zin om te roepen of om door de herberg naar de gang te lopen en naar de keuken en aan de slaapkamer deur te vragen, waarom alles zo stil was, maar dat durfde ze niet, ze kroop nog dieper onder de dekens en ze kreeg het warm van opwinding en schrik. Ze gluurde over de rand van het voeteneind en zag de verwaasde omtrekken van de schilderijen aan de wand en het deurtje in de diepte van het trapgat. In de hoek stond het beeld van de heilige Donatus, naast het raam hing een jeugdportret van grootmoeder. Grootmoeder, dacht ze, die was op dit kamerke gestorven. Hier had het bed gestaan, op dezelfde plaats waar nu het hare stond. Grootmoeder had ze wel gekend toen ze nog heel klein was. Die gaf haar dikwijls lekkers uit de winkel, zonder dat moeder het wist, en ze had altijd zo'n prachtige gouden halsketting om, die glinsterde in de zon als ze uit de kerk kwam.

Ze schrok van een zwak lichten in de avondlucht. Er gleed tweemaal een rose schijn over het gebloemd behang en een tijdje daarna hoorde zij het in de verte rommelen. Onweer, daar waren alle minsen in het dorp bang voor, veel meer als de lui uit de stad, omdat er op het platteland meer ongelukken gebeurden en er dikwijls boerderijen afbrandden, die alleen in het veld stonden. De avond was ook zo stil geweest, zo zonder gerucht van stoeiende vogels of blaffende honden en de minsen hadden zich loom gevoeld of zij heel zwaar gewerkt hadden en dan was er meestal ander weer op komst. Het lichten hield aan, soms leek het of er een vlam langs de muren van het kamerke lekte. De portretten en het beeld en het kastje gloeiden als spookgestalten uit het donker op. De donder kwam sneller en het was tussen de slagen in zo onheilspellend stil, dat het derke bang werd en de dekens over het hoofd trok om het flitsen van het licht niet te zien. Op het dak vielen de eerste druppels en buiten tikte het op de lome bladeren van de kastanje. Allengs was het kamerke vol gedruis van neerspoelende regen, het zoefde over het huis, de wind stak op, de bui dreef aan met knetterlagen van openspalkend hout. Bertha bad tot Donatus, de patroon tegen het onweer: Heilige martelaar en patroon, bewaar ons van een haastige en onvoorziene dood! Ze had graag naar haar moeder gelopen in het voorhuis, maar ze durfde het niet. Waarom kwam vader haar niet halen, ze kon wel huilen van ellende. Het lichtte zo akelig en schel, ze duwde het beddek op haar ogen en nog zag ze het. De raampjes trilden, de wind joeg om de muren juist of een woest dier ze wilde ontzetten. En toen dreunde een slag of een bliksem van vuur het dorp in tweeën spleet. Bertha liet een gil. Er was geen echo, geen nagerommel en de wind hield zelfs zijn adem in. Maar op de Zandstraat werd "brand" geroepen en zij hoorde stemmen van schreiende kinderen.

Direct daarop kwam vader het opkamerke op. Ze moest mee naar de keuken. Dankbaar maar rillerig in haar bezweet ondergoed dribbelde ze achter hem aan over de koele planken van de herbergvloer. Het was bij Piet Vonk ingeslagen en vader ging efkes naar de overkant kijken of hij niet kon helpen.

De regen werd minder. Soms schudde een windzucht aan de druipende kastanje. Achter het neergelaten rolgordijn lichtte nog van tijd tot tijd een witte luie schijn, maar de donder had zijn stem verloren en stierf weg achter de bossen en het wijde land van De Vale Dries.

Vader kwam terug. Ze zagen aan zijn rustige ogen, dat er niets ergs gebeurd was. Het dak van Vonks huis alleen wat geschroeid. De bliksem voor de deur in de grond geslagen. Gelukkig dat het geregend had, anders was er zeker brand gekomen.

De andere morgen kwamen Evert en Marie van Jan en Miene van de Klapstraat vragen, hoe het in de Zandstraat gegaan was. Zullie hadden met z'n allen in de keuken gezeten, Anna was zo bang geweest en de kleine Thee hadden ze niet stil kunnen krijgen. Bertha zei, dat ze zo'n schrik had gehad alleen op het kamerke aan de achterkant, maar Dorus lachte en verzekerde, dat brave derkes nooit bang behoeven te zijn. Onze Lieve Heer straft geen deugdzame kinder.

Ze kregen ieder een babbelaar en gingen gevierden naar school, Evert en Marie van Jan, en de twee oudsten van Dorus. Dientje Pansier bracht Grada naar de zusters.

In het dorp hoorden Marieke en Bertha die dag voor het eerst, wat de mensen vertelden over haar vader. Daar was een derke van de Huttenkamp, naast Arnoldussen woonde ze, met bruinrode sproeten in het gezicht en rechthoekig staand peenhaar, een derke, dat nooit vriendinnekes had, maar altijd een ander uitlachte om een nieuw kleed of schoon op gevlochten haarvlechten. Die was met wel tien derkes om zich heen geheimzinnig aan het doen, terwijl ze voortdurend de kant van Bertha Renckens opkeek. Bertha stond met Chris Sanders te praten over het onweer, maar ze lette meteen goed op dat derke, dat ze niet kon uitstaan om haar geniepigheid en haar lastertong. Ze drong zich plotseling in de kring en hoorde, dat ze het over haar vader hadden.

"Wat hebt gullie over ons vader?", zei Bertha.

Er begonnen er een paar te lachen, maar dan zei de rooje:

"Ouw vader is een socialist, Bert Rink. Ze zeggen het allemaal in het durp. En wij mogen met ou en Marieke niet meer omgaan."

Ze keken haar allemaal aan.

"Wie zegt dat," vroeg Bertha, "dat mien vader een socialist is?"

"Dat heurt ge wel!", antwoordde de rooje die durf begon te krijgen.

Bertha stond te trillen op haar benen.

"Lelijke rooje," schold ze met ingehouden drift, "als gij kwaad van mijn vader wilt vertellen, moet ge eerst maar eens naar oe eigen kieken. Van ons vader valt niks te zeggen, maar die van ullie is een

zuiplap en hij staat al een jaar bij ons in de schuld. Ons vader is nog nooit dronken geweest en hij geeft ieder mins wat hem toekomt."

De rooje zette de tanden venijnig op elkaar. "Derke," dreigde ze, "ge moet niet zo opscheppen. Iedereen in het durp weet, dat oew vader een smerige socialist is, hij heeft niet voor niets een rooje vlek op zijn gezicht."

De dochter van Dorus Renckens sprong op die gifslang toe en sloeg haar recht in het valse gezicht. Ze trok aan haar haren en kneep haar in de arm. De rooje was sterker en begon er op los te slaan, maar de andere derkes krijsten zo hard, dat de meester het hoorde en de twee vechtersbazen mee de klas in nam.

Na schooltijd nam hij Bertha apart en vroeg waarom zij met Sientje van der Pas gevochten had. Het derke aarzelde en zei:

"Omdat zij kwaad van ons vader vertelde."

"Wat veur kwaad dan, kind?", vroeg meester Van Gils.

Ze keek hem aan en begon te schrauwen.

"Zeg het maar gerust," drong hij aan. "Ge weet toch wel, dat ge de meester in alles kunt vertrouwen."

Ze veegde haar tranen weg en antwoordde:

"Ze zei, dat ons vader een socialist was."

De jonge meester keek haar een ogenblik ernstig aan.

"Ze zei dat?", vroeg hij. "Nou, laat ze het zeggen, want ik ken in heel het durp geen bravere man dan ouw vader. Trekt oe er niks van aan. Zo'n socialist als ouw vader komt vast en zeker in de hemel als hij later dood gaat, kind. Ge moet altijd maar zo denken: of de minsen nou nog zoveul kwaad van oe vertellen, dat verandert toch niks aan oe. Ge bent zoals ge bent. Een goei mins wordt door het gelaster van een ander niet kwaad en een slecht mins door de lof van heel de wereld niet goed. Zegt gij maar tegen oew vader, dat ik het helemaal met hem eens ben en dat ik die kwatongen de mond wel eens zal snoeren."

"Dank oe, meester," zei ze opgelucht.

Ze liep naar buiten, waar Marieke op haar stond te wachten.

"Wat is er met ou? Hebt ge straf gehad?", vroeg ze haar bij de arm nemend.

"Ja," knikte ze, "ik heb met Sien van der Pas gevochten. Die rooje feeks zee, dat vader een socialist was en toen heb ik haar in het gezicht geslagen."

"Dat hebt ge goed gedaan," zei Marieke met overtuiging. "Dat ze maar naar heur eigen vader kiekt, dat sloerie, wat denkt ze wel."

Bertha bleef stil staan.

"De meester zee, dat hij het met vader eens was en dat-ie Sien van der Pas wel eens mores zou leren."

"Meester Van Gils is de beste meester van de hele school."

"Ja, hij en meester Mes, dat zegt vader tenminste altijd."

"Omdat meester Mes zo geleerd is?"

"En omdat ie zulke prachtige verhalen kan schrijven in de Zondagskrant en de Illustratie."

Ze gingen op een drafke lopen. Het was al laat geworden voor het eten. Hanneke stond uit te kijken waar ze bleven. Ze was kwaad, want van Netje Rutten had ze alles al gehoord.

"Nu ziet ge het, Dorus," zei ze, toen ze aan tafel zaten. "De keinder praten er al over. Ge hoeft dus niet te vragen wat de groten er over denken."

Hij zweeg. Hij wilde er niet weer over beginnen.

Maar Bertha zei eensklaps:

"Ik heb Sien van der Pas recht in d'r gezicht geslagen, vader."

Marieke zat te knikken om te laten zien, dat ze het er mee eens was.

Dorus zei niets als:

"Dat hebt ge goed gedaan, Bertha. Ge moet altijd veur oew vader opkomen."

Hanneke schudde het hoofd en zette de aardappels en de groente op tafel. Ze legde bij ieder een stukske geitenvlees op het bord. Dat was van hun eigen geit, die ze kort geleden geslacht hadden. Nu de kinderen al groter werden en Hanne gemakkelijk aan melk kon komen op het Pastoorspadje, had ze het dier maar laten slachten, het was een hoop werk minder, vooral 's winters als het beest in het schuurke moest blijven.

"Is dat nou van onze eigen sik?", vroeg Grada.

"Ja," zei Hanne, "dat is van onze sik. Proef maar eens, het is lekker."

Doch Dorus zat maar voor zich uit te kijken en stak nu en dan een aardappel aan de vork.

"Wat is er met ou?", vroeg Hanne.

"Och," zei Dorus, "ik kan van dat vlees niet eten. Ge moet me dat niet meer voorzetten. Die geit is er altijd geweest en ik was er net zo aan gewend als aan Pret, de hond. Het lijkt wel of ik mijn eigen keind opeet."

"Een eigenaardige mins zijt ge," mopperde Hanne.

"Dat ben ik ook," bromde Dorus, "maar wat doet ge er aan."

En hij legde het stuk vlees op Hanne haar bord.

Hij bleef zitten nadenken over het geld, dat hij Dinnissen nog moest betalen voor zijn nieuwe pak, en Dientje Pansier wilde hij wat extra's geven, het derke was altijd zo behulpzaam en Hanneke had vanaf de eerste dag dat zij in Wijchen was grote steun aan haar gehad. Hij zou bij Piet de Groot op de Mussenberg honderd gulden gaan lenen, het was wel erg, maar het moest. En De Groot had hem al dikwijls willen helpen, maar hij had het tot nu toe steeds afgeslagen.

Toen de kinderen naar school waren, zei hij het aan Hanne. Ze zweeg, maar ze vond het verschrikkelijk, dat zag hij wel aan haar. Hij ging in de herberg een klant helpen, een boer uit Hernen, die naar Alverna ging, waar hij een broer in het klooster had. De man had haast en dronk staande zijn bier. Toen hij vertrokken was, deed Dorus zijn jas aan en ging op weg naar De Groot.

De boer was thuis en hij nam Dorus mee naar de keuken, waar zij alleen waren.

"Renckens," zei hij, "zeg maar wat ge nodig hebt, ik geef het oe graag, want ik weet dat ge het niet verdrinkt."

Dorus zat een beetje verlegen tegenover hem.

"Ge weet, De Groot," zei hij, "dat ik nooit van iemand iets geleend heb, omdat ik door zuinig te leven en hard te werken er altijd wel ben gekomen. Maar sinds een paar maanden al gaat het me slecht. Het timmervak is niet meer dat wat het geweest is, ziet ge. Er zijn te veul kapers op de kust en ik weet niet hoe het komt, de tied is slechter aan het worden, er zit niet meer zoveul animo in de minsen. En de herberg en de winkel, ja, wat zal ik daarvan zeggen."

De Groot glimlachte.

"Ik geleaf, dat ge het al begriep," zei Dorus. "Hanneke kan niet zo goed met de lui omgaan als moeder zaliger. Enfin, ge weet dat zelf ook wel, ze kan niet meedoen."

"Ja ja, ik weet er alles van, Renckens, ge kunt ze dat niet kwalijk nemen, ze begriep nou eenmaal niet, dat ge de onhebbelikheden van de minsen, die bij oe over de vloer komen, moet verdragen, en dat ge tussenbeiden eens wat deur de vingers moet zien."

"Ik neem het haar ook niet kwalijk," zei Dorus. "Ik heb het haar wel eens aan haar verstand proberen te brengen, maar het is boter aan de galg, ze is nou eenmaal geen zakenvrouw."

"Maar met dat al zijt ge lelijk achteruit aan het boeren. Weet ge nog, dat ge vroeger Zondags van 's morgens na de hoogmis tot 's avonds laat volk in de herberg had en wat had ge geen toeloop in de winkel. Ik geleaf dat het bij ullie het drukste was van de hele Zandstraat."

Dorus verschoof op zijn stoel.

"Toch is dat niet helemaal de schuld van Hanneke," zei hij met overtuiging. "Ook als moeder" zaliger had blijven leven zou de zaak teruguit gegaan zijn. Ge moet rekenen, dat Alverna een grote strop voor ons is geweest. De lui van de Boskant, het Heiveld, Hoogbroek en Bullenkamp komen Zondags niet meer naar Wijchen en daar is een groot deel van onze verdienste mee verloren. Kiek eens, De Groot, hoeveel klanten kwamen Zondags niet bij ons op de winkel, omdat ze door de week geen tied hadden om zo wijd te komen lopen. Die zijn we allemaal kwijt. Neem het die minsen eens kwalijk. Hanneke heeft me gewaarschouwd toen ze Alverna gingen bouwen, ik heb daar nooit veul acht op geslagen, maar ze heeft geliek gehad, het heeft ons een flink stuk teruguit gezet. En dan is er de tegenslag met het werk. Het lijkt wel, nou de machines in de mode komen, dat de minsen gaan denken, dat ze het timmerwerk voortaan voor niks kriegen. Ik weet niet wat het is. Het is net of ze minder geven om solied en duurzaam werk. Ze vragen alleen goedkoop prullegoed en daarmee zijn ze tevreden."

"Zeker, zeker," zei De Groot. Hij zat maar te knikken en trok kleine wolkjes uit zijn pijp. "Zeker, Renckens, ge moet de zaak van alle kanten bekijken, het zou onrechtvaardig zijn de schuld alleen op oew vrouw te gooien."

"En toch zijn er genoeg, die dat doen, De Groot. En Hanneke zelf denkt dat misschien ook. Maar ik weet veuls te goed, dat het ook wel een bietje aan mij zelf ligt. "

"Precies," viel de boer hem in de rede, "dat wilde ik al zeggen."

"Natuurlijk," ging Dorus verder, "wie aan de weg timmert heeft veul bekijks. Dat is altied al zo geweest en dat zal altied wel zo blieven. En vooral als ge dan nog dingen durft te zeggen, die veur iedereen niet even plezierig zijn."

Hij trok zijn gezicht in een meewarige lach.

"Ja, Renckens, ik zal oe daar niet om lastig vallen. Gij hebt oew eigen ideeën. Ik weet precies hoe gij denkt en ieder christen mens, die zichzelf en zijn naaste respecteert, zal moeten toegeven dat ge goed denkt. Maar of de tied nou al rijp is veur dat alles wat gij wilt verwerkelyken, kiek, Renckens, dat betwijfel ik. En nu moet ge eens goed luisteren. Ik had oe dat al eens eerder willen gezegd hebben. Als gij zo door gaat met voor de werkman op te komen en het onrecht met de vinger aan te wijzen, zal het oe binnen heel korte tied slecht bekomen. Gij en Kersten en Dinnissen zijt maar gewone handwerkslui en gullie kunt niks, helemaal niks tegen de hoge heren, die de teugels in handen hebben. En het zal niet lang meer duren, of ze zullen ullie het mes op de keel zetten, geleuf me. En wat hebt ge dan bereikt met oew goeie gedrag? Niks als dat ge oe zelf en oew vrouw en keinder hebt geruïneerd."

"Daar ben ik het niet mee eens, De Groot. Een goeie zaak is altied waard, dat er voor gevochten wordt, ook al moeten er slachtoffers vallen, ook al moeten er onschuldige slachtoffers vallen. Ik word nu in het durp al uitgemaakt veur socialist, veur oproerkraaier en veur een halve heiden. Ik ga daar groot op, want het is veur mij een teken, dat ik op de goede weg ben. De minsen in Wijchen weten niet beter, ik neem het ze niet kwalijk. Die zitten nou eenmaal vastgeroest in hun oude opvattingen. Die zijn gewend als een knipmes te buigen voor alles wat op een villa woont of zich in een calèche met zes paarden laat rondrijden. En het spijt me dat ik het moet zeggen, maar de paters en ook de domenie zijn daar wel een bietje mee schuld aan. Ge hebt soms het idee, dat ze in hetzelfde schuitje zitten als de grote heren. Maar laat ik daar maar over zwijgen."

De Groot zuchtte en staarde door het keukenraamke naar de boomgaard, waar de hennen in het gras scharrelden.

"Ja, Renckens," zei hij, "dat zijn allemaal moeilijke dingen. Ge jaagt op zo'n manier het hele durp tegen oe in het harnas. Er blieven toch altied een hele hoop minsen, die zich niet kunnen indenken, dat iemand iets doet zuiver uit idealisme. Ze zullen toch overal iets achter zoeken, geleuf me, ze zullen zeggen, dat ge het alleen doet veur oe eigen."

Dorus zat te schuiven op zijn stoel.

"Maar dan zal ik ze dwingen te geleuven, dat ik het niet veur mijn eigen doe," zei hij opgewonden. "Ik denk er sterk over de hele doening aan de Zandstraat van de hand te doen en dan maar als arbeider naar de stad te trekken."

De Groot bleef hem enkele ogenblikken verstomd zitten aankijken.

"Renckens," zei hij geschrokken, "zijt ge aan het gek worden of hoe heb ik het met oe? Hoe komt ge op zo'n waanzinnig idee?"

"Ge kunt het waanzinnig noemen of niet, het is mij hetzelfde. Wanneer ik de overtuiging krieg, dat ik de goede zaak beter kan dienen als gewoon arbeider in de stad dan als durpsbewoner met een eigen bezit, dan zal ik naar de stad trekken ook al verklaart de hele wereld me voor gek."

De boer zat maar met het hoofd te schudden.

"Ge bent toch een ongelukkige mins," bromde hij binnensmonds. "Gij kunt nou eens nooit op rust komen. Kiek nou eens naar oew broer Jan of naar oew familie in het durp. Dat zijn toch allemaal nette fatsoenlijke minsen en maken die zich nou zo druk als gij?"

"Dat is juist het verschil tussen hun en mij, De Groot. Ik loop altied met de gedachte rond, dat er iets niet in orde is met het leven, dat er iets hapert in de verhouding van de minsen onderling en dat die verkeerde toestand met heel weinig moeite uit de weg gewerkt kan worden. Daarom heb ik nooit geen rust, ziet ge, en lijkt het me, of ik mijn bestemming in het leven nog steeds niet bereikt heb, ook al ben ik al bijna veertig. Als ik die domme tevreden minsen zie hier overal in het land van Wijchen, dan kan ik wel eens wild worden om die zelfgenoegzaamheid en dat verschrikkelijke onverstand. Ik kon mij ook wel in de sleur van het durp laten meeslepen en me een gemoedelijke oude dag gaan verzekeren, en me van de hele zaak niets aantrekken, maar dat is me nu eenmaal niet mogelijk. Mijn rechtvaardigheidsgevoel zegt me, dat er een wanverhouding is tussen de minsen en dat de goederen

niet eerlijk verdeeld zijn. Noem me een ongelukkige mins, ge hebt misschien gelijk. Ik heb altijd al gezegd: er zijn geen gelukkiger minsen dan domme minsen, omdat die geen problemen hebben en omdat die niet verder kijken dan hun neus lang is."

Vrouw De Groot kwam naar binnen, haar handen aan haar voorschoot afvegend. Zij staakten het gesprek. Dorus trok aan het sigaarke en liet de rook fijn tussen zijn lippen langs zijn gezicht opwazen. De vrouw schonk een tas koffie in, Dorus dronk met graagte, hij hield zijn snor met zijn vingers vast, want thuis was hij een snortas gewend.

Vrouw De Groot ging weer aan het werk in de achterkeuken en toen de mannen haar bezig hoorden met de pomp, stond De Groot op en vroeg:

"Hoeveel moest ge gehad hebben, Renckens?"

Dorus sloeg zijn ogen neer op de tafel en zei:

"Honderd gulden als het kan."

De man haalde het geldkist je uit de kast, nam er tien banknoten van tien gulden uit en legde die voor Dorus neer.

"Asteblijft, Renckens."

"Dank oe," zei Dorus zachtjes, "nou kan ik voorlopig weer veuruit. Kunt ge even een schuldbekentenis opmaken, dan kan ik die tekenen."

"Hier wordt niks getekend of schuld bekend," bromde De Groot. "Ik heb oe altijd vertrouwd, Renckens, en ik vertrouw oe nog. Neem het geld maar mee, en als het oe eens wat beter gaat, geeft ge het me maar terug. Zonder rente. Het heeft geen haast. Ik ben blij, dat ik oe helpen kan."

Dorus zat na te denken. Maar zijn ogen gloeiden of er iets van zijn binnenste door naar buiten brandde.

"De Groot," zei hij langzaam, "ge hebt me honderd gulden gegeven en ge vertrouwt me veur honderd gulden. Als gij mij veur zo'n bedrag vertrouwt, wil ik het ou ook doen. Maak een schuldbekentenis op veur twee honderd gulden."

"En dan?", vroeg de boer verwonderd.

"Dan kan ik die tekenen. Waarom mag ik ou niet net zo vertrouwen als gij mij?"

"Renckens, dat heeft toch geen zin!"

"Het heeft wel zin, De Groot. Het is het begin van de grote vrede tussen de minsen, het is het begin van het herstelde recht, en het herstelde vertrouwen. Als ge me geen schuldbekentenis laat tekenen veur tweehonderd gulden, neem ik het geld van ou niet aan."

De Groot wist niet meer wat hij moest antwoorden. Zat hier een krankzinnige voor hem, een door de tijd geslagene, een fantast, een mens, die men niet meer voor ernstig kon nemen? Of was het een man, die aan een schoon ideaal geloofde en die er zichzelf en zijn bezit en zijn naam voor opofferde? Was het een idealist, een soort nieuwerwetse heilige, een man, zoals er iedere eeuw maar een enkele geboren wordt?

Hij nam het schrijfgereedschap uit de lade en schreef de schuldbekentenis voor tweehonderd gulden. En Dorus gezicht straalde triomfantelijk toen hij in sierlijke krulletters daar onder schreef: Theodorus Christianus Renckens.

XVII.

Het hele dorp sprak er over, dat Dorus Renckens van plan was naar de stad te trekken en het huis met de herberg, de winkel en de timmerwerkplaats te verkopen. Er waren er, die het hoofd schudden over zoveel dwaasheid. Wat zou het leven in de stad dit gezin van man, vrouw en vier kinderen anders brengen dan armoede en ontgoocheling! Anderen dachten: laat hem maar eens zijn gang gaan, die oproerkraaiër, dan geneest hij misschien voorgoed van zijn ongedurigheid.

Kersten kwam in die tijd dagelijks naar de Zandstraat. Hij mocht er niet aan denken, dat zijn vriend voorgoed uit Wijchen zou weg gaan. Hoeveel jaren hadden zij elkaar al niet gekend en elkander bemoedigd in die strijd om een betere wereld. Kobus Mens hoorde het nieuws op weg naar de notaris en hij liet Wierts van Coehoorn een hele middag alleen om bij Dorus te gaan informeren wat er van dat gerucht waar was.

"Ja, Kobus," zei Dorus, "ik heb oer daar nooit over gesproken, omdat ik eerst zekerheid wilde hebben of ik dat plan wel kon uitvoeren. Zelfs Hanne weet het nog maar kort. Ge moet maar zo denken, het werk op de timmerwinkel lag toch zo goed als stil en ik moest meestal op een ander gaan werken. Dan kan ik net zo goed in de stad gaan wonen en me van heel die rompslomp van herberg en winkel afmaken. En dan nog, ge weet dat ik nieuwerwetse ideeën heb, dat wil zeggen: ideeën die in Christus' tijd al golden, maar die de minsen nieuwerwets noemen omdat ze radicaal zijn."

"Ja maar Dorus, ge bent toch zeker niet zo gek, dat ge veur die ideeën oew toekomst naar de maan stuurt! Denk eens aan, wat hebt ge het niet goed hier in het durp waar ge geboren en getogen zijt en waar oew ganse familie woont. Denk eens aan oew vriendschap met Kersten en Dinnissen. En denk eens aan oew vriendschap met mij. Ge weet toch, dat we niet zonder mekaar kunnen!"

"Ik weet het, ja, Kobus."

"Nou dan, wat zult ge daar in Nijmegen gaan zitten met Hanne en oew bloeien van keinder tussen dat stadse volk, waarvan ge niemand kent en dat oer met de rug nog niet aankijkt. Gebruikt toch oew verstand. Ge hebt vier dochters, nog een paar jaar en ge zet ze achter de tapkast, dan komt al het jongvolk van Wijchen bij ou zijn neutje drinken."

"Daarom wil ik juist van die herberg af," bromde Dorus. "Mijn dochters wil ik nooit tussen het drinkvolk hebben." Zo praatten ze de hele middag.

Op zijn weg naar huis liep Mens maar met zijn hoofd te schudden als iemand, die aan een grote wanhoop ten prooi is en niet meer weet waar te gaan om hulp te zoeken in zijn nood.

Achter het huis stond Wieske te klagen. Ze zette Koosje over de draad, het derke vond de liedjes van de keinder zo schoon en het hardop bidden, dat ze dagen lang op het plaatske stond te zeuren om ook op het schooltje te mogen. Wieske had haar er graag bij. Hanne hield daar niet zo van, maar het was ten slotte dicht bij huis en ze liet haar gaan. Het werd een gewoonte en ten laatste bracht Koosje iedere week een dubbeltje mee, want dat moesten de andere keinder ook geven.

"Wat heb ik toch gehoord," kermde Wieske, en Marianne stond achter haar met een schuin gehouden hoofd te luisteren als een heilige in de kerk. Ze hinkte op haar perdsvoet tot vlak bij de afrastering en hield haar lamme rechterarm tegen haar boezem gedrukt. "Wat heb ik toch gehoord, vrouw Rink, gaat gullie uit Wijchen weg?"

En Marianne kwam er ook bijstaan en kreeg tranen in haar ogen, de goede ziel. Een aangenomen kind voelt soms beter de waarde van vriendschap en familiebanden dan zij die deze nimmer gemist hebben.

"Ja," zei Hanneke, "Dorus wil weg."

"En wat zegt gij er van?"

"Ik bleef liever in Wijchen, maar wat vangt ge aan als ge geen inkomsten hebt?"

"Och, vrouw Rink, zó erg is het toch nog niet?"

"Erger als ge denkt. En dan nog, weet ge, Dorus wil hier weg."

Ze schudde het hoofd.

"Dorus," zei ze, "die weet met zijn eigen geen raad. 'Ne arige mins, een bietje tegen de keer in."

Zo ging het dag in dag uit. Bertha en Marieke, uit de breiles van Mijntje van Solingen komend, wierden in huis gehaald door die van Stevens en ze hoorden de keinder uit en ze zeiden tenslotte: och, ullie vader zal er nog wel een nachtske over slapen, ge gaat toch zo maar niet uit Wijchen weg.

En Dorus kon zich nergens vertonen of ze klampten zich aan hem vast en zelfs de domenie zei: Renckens, het zou me leed doen als ge gingt vertrekken. Denkt er aan: de vrede van oew geboortedorp vindt ge nergens meer terug. Dorus werd er aan gewend, aan dat: hoe kunt ge zoiets doen, Renckens! Of: moet ge die prachtige doening gaan verkopen en als een marskramer naar de stad trekken? Vrouw Otterdijk, de vroedvrouw, schreeuwde zo hard over de straat, dat Dorus haar zachtjes op de schouder klopte en zei: weest maar gerust, ik zal oe wel op tied laten roepen als het weer zo ver is, al woon ik ook aan het andere eind van de wereld.

Hanneke leefde in een roes. Diep in haar binnenste voelde zij iets van een vreugde om deze plotselinge wending. In de stad zou zij zich tevreden moeten stellen met een arbeiderswoning in een lange straat met al eendere deuren en ramen en al eendere mensen. Daar zou veel van de dorps romantiek verloren gaan, doch daar zou ze verlost zijn van de ergernis van de herberg en de winkel. Daar zou het uit zijn met al dat vreemde volk over de vloer en daar zou ze baas in eigen huis zijn. En dat, vooral dat verzoende haar met het grote, dat haar en haar gezin te wachten stond.

De kinderen vonden het een schone afwisseling. De stad, daar was vertier, daar kond ge wandelen langs de kade van de rivier en daar waren prachtige straten en plantsoenen en winkels, zo groot, dat ge er in kond verdwalen. Ze schepten op tegen de neefkes en nichten uit de Klapstraat en ze gingen bij ome Jan en tante Miene vertellen hoe fijn ze het vonden.

"Och ja," zei Jan, "gullie weet niet beter. Ge zult nog wel eens anders praten."

Maar in het najaar had Dorus bij de Graafse Brug in Nijmegen een woning gehuurd en hij liet al de huisraad en zijn timmergereedschappen er door Sanders heen rijden. En het oude huis van Grad Rink en Maria Damen werd verkocht aan een kweker, die het liefdeloos in bezit nam als een veldheer die een veroverde stad binnen trekt. Het opkamerke stond leeg en zo verdrietig verlaten of het eeuwig de droefheid om grootmoeders verscheiden zou blijven uitschreien. In de herberg bleef alles hetzelfde, de stoelen en het drinkgerei, want Dorus had die aan de nieuwe eigenaar overgedaan. Maar iets van het oude leven onder die balken van het lage plafond veranderde en kwam nooit meer terug. En de keuken en het schuurke en de werkplaats en de slaapkamer en de winkel en de zolder waar Bertha sliep de laatste maanden. Een ledig huis, meer leeg van geest dan van de dingen, die er altijd in gestaan hadden.

De keinder gingen overal gendag zeggen, bij de meester, de zusters, bij de familie en bij de vriendinnekes. En Hanne liep soms toch te schreien die laatste week, dat zij als een veroordeelde rond liep in dit reeds zo vertrouwde huis, waar zij vanaf haar trouwen gewoond had. En Dorus dacht maar telkens bij zijn eigen: ik ga ten slotte de wereld niet uit, de stad is niet wijd af en ik zal de vrienden nog dikwijls genoeg terugzien.

En dan vertrokken ze.

De meulen wenkte hen driftig een vaarwel toe, Van Meel stond kleintjes onder de poort en in de Zandstraat bogen de huiskes onder de linden uit en keken die stoet na met die "fantast" aan het hoofd, die veertiger vol jeugdige idealen nog, die de mensen voor opstandeling scholden en die nochtans meer vrienden achterliet dan wie ook in het dorp bezat.

Die eerste dagen in de nieuwe omgeving, de stad, de drukte der treinen onder de bruggen, de andere mensen, waren wel vreemd, verdrietig en ook opwindend-vreemd voor Hanne en de keinder. Hoe grappig-treurig paste het huis waar zij kwamen wonen in de rij van de straat, de rechte langs een lineaal getrokken rij met de eendere dakraampjes en hetzelfde gemetselde figuurtje onder de daklijst. De kinderen ontmoetten op straat vriendinnetjes van haar leeftijd en zij speelden al menig nieuw spelletje met derkes wier vader dagelijks naar een groot werk ging of machinist was op een treinlocomotief. 's Avonds kwam de buurvrouw gediensig waarschuwen, dat de kinderen moesten oppassen voor die en die, en dat de spooman op de hoek had meegelopen met de socialistenoptocht en dat zijn kinderen nooit naar de kerk gingen. Hanneke keek bezorgd. Ze verbood de kinderen de andere

dag op straat te komen. Marieke kon haar helpen met het werk en Bertha moest op Koosje passen. Dorus bracht Grada naar school. Met de nieuwe week kwam hij in dienst van aannemer Egbers, die hij kende uit Zetten, en die met Hanne's zuster Pietje had gelopen. Hij maakte kennis met de andere werklui en hij luisterde naar hun gesprekken. Iedere Zaterdag bracht hij het weekgeld thuis. Niet veel, maar toch genoeg om van te leven.

Egbert wist, dat hij zijn vak verstond en hij stelde een groot vertrouwen in hem.

Bertha was van school af, het zat er niet aan, haar verder te laten studeren, zij moest het naaivak leren. En van de eerste der maand ging zij op naaiwinkel bij Aalbers in de Hertogstraat en dat kostte iedere vier weken een gulden. Koosje zette aan de hand van Hanneke de eerste schuchtere stappen door de straten der stad. Het was er zo schoon en iedere tuin voor de herenhuizen aan de singels leek op een klein plantsoen, waarin nog late bloemen wiegelden op het rythme der aanzwenkende vogels.

Dorus schreef een brief naar Frans Kersten, een lichte, bijna vrolijke brief, waarin hij desondanks een weemoedsgedachte aan het oude dorp niet kon bedwingen. De vriend ging naar de meester en vertelde hem, dat Bertha niet verder leerde maar naaister werd. En toen kreeg Dorus nog diezelfde week een brief terug van mijnheer Van Gils, die hem er een verwijt van maakte, dat hij Bertha van school nam en naaister liet worden. Dorus waardeerde die belangstelling voor zijn dochter, hij vond het zelf ook heel jammer, maar het zat er niet aan, ze konden zich geen dingen veroorloven, die niet verantwoord waren. Het waren ook alleen maar rijkelui's keinder, die naar de middelbare scholen gingen, vooral bij de derkes en dat zou toch maar doorlopend teleurstelling brengen niet het minst voor Bertha zelf. Dat schreef hij terug naar Wijchen en hij deed er de beste groeten bij voor al zijn vrienden.

Hanne had veel van het geld van het verkochte huis moeten gebruiken voor de aankoop van gordijnen en meubels en vloerbedekking. Er moest opnieuw behangen worden en gewit en het houtwerk kreeg een verfje. Weken lang was ze tot laat in de avond bezig. Zij had goede zin, ze was nu baas in eigen huis, niemand liep haar in de weg.

Het werd langzaam herfst en winter. Voor Kerstmis kwam Dientje Pansier een paar dagen naar de stad om Hanne te helpen met het naai- en verstelwerk, dat al die tijd was blijven liggen en Marieke mocht bij haar slapen op het achterkamerke, dat zo klein was, dat er juist een groot bed in kon staan. Dientje zag er witjes uit, ze was niet sterk, in het dorp werd verteld dat zij de tering had, maar Hanne had dat nooit willen geloven. Ze kleedden zich samen uit in het smalle gangetje voor het bed. Wat is het hier klein, lachte Dientje, en ze trok haar lange nachtjapon over haar rechte schouders, ze leek nou ineens veel jonger met haar verwarde haren en die jeugdige lach op haar gezicht. Marieke ging aan de muurkant liggen, ze rilde door de aanraking met het koude laken en ze voelde de warmte van Dientje's lichaam toen zij zich naast haar uitstreckte.

"Waarom bent ge al zo vroeg naar bed gegaan?", vroeg Marieke. "Zijt ge moe van het werk?"

"Moe ben ik ook," bibberstemde ze, "maar daarvoor ben ik toch niet zo vroeg naar bed gegaan. Ik was bang, dat ge al in slaap zoudt zijn als ik later kwam, en ik vind het zo heerlijk om eens samen te praten, gij ook niet?"

"Ja," zei Marieke, "wij waren blij dat ge naar ons toe kwam. Nou lijkt het weer net of we in de Zandstraat zijn."

"Denkt ge nog veul aan Wijchen?"

"Ja veul, Dientje. Ik droom er nog duk over. Maar ziet ge, het zakt toch langzaam weg, die herinnering. Een enkele keer komt er nog wel eens een bekende uit het dorp, die vertelt wat ze met ons huis gedaan hebben en hoe het gaat met ome Jan en tante Miene. Dan zit ik daar soms een uur lang heel diep over na te denken en dan zou ik wel kunnen gaan schrauwen van zo'n gek verdriet, ik weet niet wat het is. Ik heb hier aan de rand van de stad eens een meulen gezien, we waren met vader aan het wandelen. En mee dat ik hem zag, kreeg ik zo'n arig gevoel binnenin me, ik dacht aan de meulen van Wijchen en aan de spellekes, die we op de berg deden, en ik voelde me heel verdrietig. Ik zag ook aan vaders gezicht, dat hij er aan dacht en zich gauw omkeerde om niks meer te zien."

"En oew zusters, Marieke?"

"Bertha was ook liever in Wijchen blieden wonen, maar de stad vindt ze toch wel fijn."

"Weet ge dat Netje van De Tol bijna verdronken is in de gracht van het kasteel?"

"Nee," schrok ze, "dat hebt ge me nog niet verteld."

"De veurige maand. Rutten had werk op het kasteel en Netje was met hem meegelopen. Toen is ze in de gracht gegleden. De Kruif, die net thuis kwam, heeft haar er uit gehaald. Ze had wat van dat

vuile grachtwater binnen gekregen, waarvan ze moest braken, maar de volgende dag ging ze al weer naar school."

"Verschrikkelijk," zei ze, "wat zal heur moeder geschrokken zijn."

"Ja, die was breiles aan het geven aan de grote derkes. Anna Sanders kwam het haar zeggen, en toen had ze zo gegild, dat alle keinders er van geschrokken waren. Ze liep hals over kop de school uit en draafde op een holletje naar het kasteel. Maar daar zei Van Klarenbeek, dat Netje al thuis was gebracht door haar vader en dat haar niets mankeerde."

Ze lagen even stil, ieder met haar eigen gedachten.

"Wieske is nog bij me geweest de dag voor ik hier naar toe kwam," zei ze ineens. "Ze had Koosje zo gaarne op het schooltje gehouden. Ze hield veul van haar. En ik moest Bertha zeggen, dat ze haar eens een brief zou schrijven. Ik kon goed aan haar merken, dat ze het vervelend vond, dat gullie waart weggegaan. Het is nou zo stil op de Meulenberg," zei ze. "De derkes van Renckens hoorden er nu eenmaal bij."

Marieke lag haar aan te kijken.

"Dientje," zei ze, "als ge zo aan het vertellen bent over Wijchen, zou ik wel weer terug willen, geleuft ge dat! Het was er toch schoon, veul schoner dan hier in de stad. Vader had eigenlijk niet weg moeten gaan."

Ze zag Dientje's ogen glinsteren in het schijnsel van het nachtlichtje op het kastje.

"Ja kind," zuchtte ze, "er is veul dat anders gaat als ge denkt. Oew vader wilde nou eenmaal liever naar de stad. "

Ze zweeg.

Buiten hoorden ze de zangstemmen van twee jongens door de avondstraat. Onder de bruggen denderde een late trein, de locomotief gaf een signaal, juist de angstgil van een vrouw wier kind verdrinkt in het water van een gracht. Marieke bleef luisteren tot de dreun der wielen over de railstaven was uitgestorven in de diepe eindeloosheid van de voornacht.

Toen werd langzaam de klink van de slaapkamerdeur opgelicht en verscheen een witte gestalte in de smalle deuropening. Het was Bertha, die hen had horen praten in het logeerkamerke en de vingers op de mond hield. Ze had gewacht tot Grada sliep, hoewel ze met moeite haar ogen kon openhouden. Want ze wilde zo graag eens alleen met Marieke bij Dientje zijn en praten over de vriendinnekes en alles wat er in het dorp gebeurd was sinds ze er de laatste stap had gezet.

"Bertha," zei Dientje, "moet ge niet gaan slapen? Morgen vroeg om zeuven uur komt oew moeder oe al weer wekken veur de naaiwinkel."

"Neen," weerde ze af. "Ik heb ullie al een half uur horen praten, ik kan toch niet slapen, ik blief efkes hier."

En ze ging aan het voeteneind zitten en luisterde naar wat Marieke met haar hoge stem vertelde over Netje van De Tol en over meester Ansems en Wieske.

"Ja," zei ze, "Zondag ga ik Wieske een brief schrijven, dan kunt ge hem meenemen de volgende week, Dientje."

Ze knikte in het schemerdonker, Bertha zag haar hoofd bewegen in het kussen.

Toen begon ze over het werk te praten op de naaiwinkel, over de juffrouwen de andere derkes. En over de stad bij avond. Zo heel anders als in Wijchen.

"Ik zou hier niet kunnen wonen," zei Dientje, "het is me hier veuls te druk. En de minsen zijn hier zo arig. En ge woont er zo op mekaar. Ik weet niet wat het is. In Wijchen hebt ge meer ruimte, het is hier net of ge stikt."

"Toch is het hier ook wel fijn," deed Bertha gewichtig, "er is zo veul te zien.' Ik weet niet hoeveel kerken er hier zijn en winkels. En ge kunt wandelen in het park bij de Kruittoren aan de Korenbeurs. En langs de Waal, daar ziet ge lange slepen aken, soms twee aan twee aan mekaar gebonden en vooruit getrokken door een stoomboot."

"En hoe is het hier in de straat? Wonen er nog al minsen waar ge mee kunt omgaan?"

Ze vertelde van de derkes uit de arbeidershuizen en van de jongens, die soms zo brutaal waren en smerige dingen deden en voor wie ge moest oppassen als ge 's avonds door het donker naar huis gingt. Nog een tiedje geleden was er grote ruzie geweest op de hoek, waar die sporman woonde. Hij kwam dikwijls zat thuis en dan sloot zijn vrouw de deur af en liet hem niet binnen. Die keer had hij met zijn handen alle ruiten stuk geslagen. 's Morgens kond ge het bloed nog op de kozijnen zien zitten, afgrijselijk was het. Dat ene derke was twee jaar ouder dan zij en het had al een jongen voor vast, zo'n

lange met wit peenhaar en een bril op. Die liepen iedere avond in het donker achter de bruggen en Trijntje van de burens zei, dat het derke al een kind verwachtte, ge kond het goed aan haar zien als ze geen mantel aan had.

"Maar, derke toch," schrok Dientje, "waar praat ge allemaal over! Weet ge wel, dat ge daar kwaad mee doet? Als Trijntje oer van die dingen vertelt, moet ge niet meer met haar omgaan. Wat zegt oer moeder daar wel van?"

"Niks, daar praat ik niet over met ons moeder. En ik weet nog veul meer, maar als gij het aan ons moeder terug verteld, zeg ik oer niks meer."

"Ik wil ook niks meer horen. Foei derke, wat leert gij hier allemaal een slechtigheid."

Het was stil in het kamerke. Beneden hoorden ze vader hoesten. De wind drukte als een hand tegen de ruiten, zodat ze knersten in de sponningen. Marieke liet zich dieper onder de dekens zakken, haar neuske kwam juist nog boven de rand uit en blonk een beetje in het nachtluchtje, dat op en neer wapperde op de windtocht, die boven de vensterbank door kwam. Ze lagen lang stil en roerloos en Bertha zat in elkaar gedrongen aan het voeteneind, een witte gedaante, een in vormen en lijnen versterkte herinnering aan de innigheid van een oud dorp. Toen keken de derkes tegelijk naar Dientje en zagen dat zij schreide. Zij vroegen haar waarom zij verdriet had. Maar ze zei, dat het alleen om die herinnering was, die herinnering aan de tijd, dat zij allen nog aan de Zandstraat woonden.

"Ik kwam al bij ullie werken toen Marieke nog niet geboren was. Ik was bij ullie toen gij geboren werd, Bertha, en Graduske en Grada en Koosje. Ik was er bij toen Graduske stierf en grootmoeder, en dat was een goed mins, keinder, ge hebt ze nauwelijks gekend. Ik was bij ullie met de kermis, op de feesten en de marktdagen. Ik heb al ullie kleren genaaid. De nachtponnen die ge aan hebt, heb ik gemaakt toen Pietoom gestorven is twee jaar geleden, ik weet het nog goed, en ullie moeders beste kleed in de maand toen Koosje geboren wierd. Daar hebt ge toch veul herinneringen aan, derkes. Ge beseft niet hoe een pijn het me doet als ik in de Zandstraat langs ullie huis kom waar nou de kweker woont."

Marieke lag zacht te snikken ineens.

"Stil maar, derke," zei ze, "ik had daar eigenlijk niet over moeten praten. Gullie hebt het hier toch ook goed. En ge zult er gauw genoeg gewend zijn. Over een paar maanden denkt ge al niet meer aan Wijchen."

"Dat nooit!", zei Marieke heftig door haar tranen heen. "Zo gauw als ik groot ben, ga ik weer naar het durp terug."

En zo bleven zij met elkander spreken over al de dingen, die nu al een herinnering voor deze kinderen waren, tot Hanne naar boven kwam en Bertha naar bed stuurde met zacht ingehouden vermaanwoorden om de twee jongsten niet wakker te maken.

Toen Dientje vertrokken was, groeide de stad met haar levensdrang allengs nauwer en nauwer om die herinnering aan een jeugd op het land met heuvels en een molen en een romantisch kasteel. De ene dag na de andere eiste zijn volle beleven. Bertha liep dagelijks door de koude ochtendstraten naar het naaihuis in de Hertogstraat en 's avonds na acht uur kwam zij pas thuis. Dat was al een lange tijd voor zo'n jong meisje, maar het duurde niet lang of zij kwam later naar huis, soms om half elf. Dorus bemoeide zich er mee en vroeg of daar dan geen regel was. Ge kond een derke van zo'n leeftijd, dat nog geld toe gaf ook, toch maar niet zo als een machine tot laat in de nacht laten werken. Mocht dat maar allemaal zo! Neen, natuurlijk niet. Maar wat deed ge er tegen. Na acht uur 's avonds werd de naaiwinkel gesloten en ging het werk verder in de achterkamer, daar had ge niets aan te zeggen.

Dorus bleef er bezorgd om voor zich uit zitten staren. Hij verwonderde zich er niet over, dat hij al die maanden, die hij reeds in de stad woonde, niet meer aan Wijchen gedacht had. Een brief naar Kersten of Mens, een kort gesprek met een kennis, die hij toevallig ontmoette, was alles wat hem met die jaren in aanraking bracht en dan nog maar zo vreugdeloos eigenlijk, net of hij bang was dat die herinnering hem zou ophouden en sentimenteel maken te midden van deze al harder wordende dagen binnen de muren van een strijdperk, dat hem vast hield. De trek om zijn mond verhardde, de blik van zijn ogen miste de zachtheid van de eerste Wijchense jaren. Een uitdrukking van onverschilligheid, van dromerige onverschilligheid lag soms op dat gezicht waarboven de krulharen toch nog immer de scherpe slagschaduw weg nam, die de zorgen er op wierpen.

Graafland had hem eens meegenomen naar een vergadering van timmerlieden. Ze kenden hem daar al en ze vroegen hem wat hij bij Egbers verdiende. Hij mocht over de man niet klagen, zei hij, want hij

kreeg waar hij recht op had. Maar de anderen begonnen verhalen te doen over de schandalige behandeling van aannemers uit de binnenstad, en er was een timmerman bij uit Arnhem, die schuld op de verschrikkelijke toestanden in de bouwbedrijven. Dorus liet zich ieder geval afzonderlijk uitleggen en hij zei dan: dat is onrecht, of: dat moet nader bekeken worden, of: dat is nog wel te verhelpen. Hij luisterde bijna de hele avond naar de aanklacht der mannen en hij was het er met hen over eens, dat er een bond moest komen, een sterke bond, waarvan alle werklieden lid waren en welke een macht zou vormen tegen de willekeur der bonzen. Daar had hij in Wijchen al voor geijverd, maar de mensen daar durfden dat niet aan, omdat de geestelijkheid er tegen was, die voorgaf dat de ontevredenheid onder de arbeiders er door zou toenemen. Daarom was hij uit Wijchen vertrokken, omdat hij mensen zocht, die dachten als hij en die het aandurfden de rampzalige sleur van het zogenaamde burgerlijk fatsoen te breken en tegen de keer in te gaan. Wij zullen het met jou wel vinden, Renckens, zeiden ze, jij bent tenminste niet bang voor een rechtvaardige zaak op te komen ook al word je er door de nette burgers als revolutionnair om aangekeken.

In de nawinter werd Doms ziek, een lichte influenza leek het, maar hij kon twee weken niet op zijn benen staan en Hanne liep bezorgd door het huis, omdat de verdiensten nu uitbleven.

"Wat moeten we toch beginnen als gij nog langer ziek blijft," zei ze op een middag toen ze hem het eten kwam brengen. "We kriegen zo geen cent meer binnen. Als we die paar honderd gulden van Wijchen niet hadden, stonden we op straat."

Dorus keek haar dromerig aan, zijn rechterooglid lag wat toegefallen, net of hij moe was van in de toekomst te zien.

"Kijk, Hanneke," zei hij na zijn keel geschraapt te hebben. "Daar heb ik nou precies al deze dagen aan liggen denken. Vindt gij het redelijk, dat een werkman, die zijn vak verstaat en altijd zijn best doet en waarover de baas tevreden is, moet creperen als hij ziek wordt of een ongeluk kriegt? Zeg me nou eens, wat ge daarvan denkt!"

Ze stond hem even besluiteloos aan te kijken.

"Ja," zuchtte ze, "wat zal ik daarvan zeggen. Ge kunt toch ook niet van ze vergen, dat ze oew loon uitbetalen als ge de hele week niet gewerkt hebt."

Dorus keek haar scherp en bijna vijandig aan.

"En waarom niet?," zei hij hard.

"Ja, dat is geleuf ik nogal duidelijk," antwoordde ze geërgerd door zijn brute toon. "Als ge werkt hebt ge recht op loon. Als ge niet werkt hebt ge nergens recht op. Kan oew baas daar iets aan doen, wanneer gij ziek wordt? En hij heeft net zo goed schade als gij, want hij kan niet verder, daar moet ge ook aan denken."

Dorus slikte.

"Hanne," zei hij met overtuiging, "luister eens goed. Als ik ziek word en niet kan werken, is dat iets waar de baas geen schuld aan heeft, maar heb ik er dan schuld aan? Hij heeft er schade van, maar heb ik geen schade? En dan nog iets. De baas is iemand, die het kan uitzingen, ook al zou hij in langere tijd niets verdienen, maar de werkman leeft van de ene week in de andere. Die kan precies zeuven dagen vullen met het loon, dat hij Zaterdags naar huis brengt, en misschien nog niet eens. Ge begrijpt toch zeker wel, dat het onmenselijk is wanneer een man, die door ziekte of ongeval een tijd lang niet kan werken, aan zijn lot wordt overgelaten en maar moet zien hoe hij er komt met zijn gezin! Volgens ou zou zo'n gezin maar moeten creperen."

"Ik weet het ook niet," verontschuldigde ze zich, "hoe dat dan moet."

"En het is toch zo eenvoudig, Hanneke. Er moet een regeling komen van hoger hand, die daar in voorziet. Het is ook in het belang van de baas en van de hele gemeenschap, dat de goede vakman niet verarmt of door ellende voor zijn werk ongeschikt wordt als hij een tijd lang niet vooruit kan."

's Middags stond Kobus Mens plotseling in de deuropening van het kamerke. Dorus had hem geschreven dat hij ziek was en of hij niet eens een middag kon over komen.

"Kijk, Kobus, hoe gaat het met ou?"

Dorus' gezicht klaarde helemaal op.

"Ik kan beter vragen hoe het met ou gaat," lachte Mens. "Ik geleuf, dat de stadslucht oew geen goed heeft gedaan."

De klerk van Wierts van Coehoorn ging op het randje van een stoel zitten vlak bij het bed en begon van Wijchen te vertellen, hoe De Kruif met een paar gasten van de Heikant had gevochten en er bekaaid was afgekomen, hoe dokter Schouten nog steeds zijn driehonderd gulden verhoging niet had

als gemeentearts en hoe Piet Jacobs er nog altijd om werd aangekeken, dat hij zich daar in de gemeenteraad zo voor had ingespannen.

"Weet ge nog, Dorus, wat er aangeplakt stond op de schuur bij Van Nuland?"

Ze begonnen samen het rijm te reciteren, de een de ander voorthelpend en aanvullend.

"De dokter en de varkensbeer, wie heeft het ooit gehoord . . ."

"Dit wonder zag men te Wijchen in onze dagen. . ."

"Die het niet weet, behoeft het maar te vragen.

Een ieder kent de varkensbeer

En onze dokter al te zeer!"

Dorus sloeg zijn vriend van louter plezier op de dijen.

"Weet ge nog de laatste keer, dat we op de Nijmeegse kermis waren?"

"En weet gij nog, dat ge met Van Meel gevochten hebt, omdat hij de hele herberg op stelten zette?"

Ze bleven maar herinneringen ophalen.

De middag verstreek snel en Mens moest hals over kop naar het station om de trein nog op tijd te halen.

Dorus bleef alleen achter met zijn gedachten in de donkere kamer. De komende week ging hij weer aan het werk, dat had hij al lang besloten. Want als hij nog langer thuis bleef, liep hij kans, dat Egbers hem niet meer terug wilde en een ander voor hem nam.

Die avond kwam Bertha na tien uur thuis. Een ouder meisje had haar een eind weggebracht. Dorus lag in zijn bed te schuiven van ongeduld om hier eens wat over te zeggen. Hanne had de gebakken aardappels al twee uur warm moeten houden op de kachel. Toen Bertha gegeten had, stommelde Dorus met de stoel op de vloer en riep, dat ze eens naar boven moesten komen.

"Vanaf vandaag gaat ge niet meer naar Aalbers," zei hij. "Het is nu mooi geweest. Als dat volk daar denkt, dat ze maar met een mins kunnen doen wat ze willen, moeten ze dat maar met hun geweten verantwoorden, maar dan leen ik mijn dochter daar niet voor. Het is een schande, een keind van dertien jaar van 's morgens acht tot 's avonds tien uur te laten werken. Die dames daar ginds met haar deftige naaiwinkel horen zeker bij diezelfde farizeeërs, die iedere morgen in de kerk zitten en in de handen klappen, als de pater Zondags over Rerum Novarum preekt. Het is een schande."

Hij wond zich op, ging rechtop in bed zitten. Hanne zag zijn ogen vlammen. Hij streek zich van zenuwachtigheid door zijn haren en hij hield zich vast aan de rand van het bed of hij in een storm zat, die hem ieder ogenblik kon meeslepen en uit zijn evenwicht brengen.

"Ja maar, vader, hoe moet ik dan naaien leren," zei Bertha met een vermoeide stem.

"Er zijn nog zat andere ateliers waar ge dat leren kunt. Morgen vroeg gaat ge daar zeggen, dat ik niet wil hebben, dat ge er nog langer blijft. Ge zegt op met het einde van de volgende week. Ik zal wel zorgen, dat gij ergens anders terecht kunt. Maak oer daar maar geen kopzorgen over."

De andere dag kwam Bertha thuis met de boodschap, dat juffrouw Tonia, een der drie gezusters Aalbers, ging trouwen en of het goed was, dat ze dan bij haar op de naaiwinkel kwam. Dorus stemde er in toe. Een mens kon zich beteren, hij wilde het eens aanzien.

Nog voor het einde van de week stond Dours op en ging naar beneden op zijn magere benen, die wankelden bij iedere schrede die hij zette. Zaterdagmorgens liep hij de stad in naar Elbers om hem te gaan zeggen, dat hij Maandag weer kon beginnen. Maar Egbers liet hem weten, dat hij al een ander in zijn plaats had. Het was een erg dringend karwei geweest, dat wist hij toch zelf ook wel, en hij had onmogelijk langer op Renckens kunnen wachten. Natuurlijk zou hij hem zo gauw mogelijk weer bij zich in dienst nemen, maar hij had nu eenmaal met die nieuwe werknemer afgesproken dat hij dat werk zou afmaken.

Dorus snoof eens verachtelijk, wierp het hoofd in de nek en stampte van woede op de straatstenen, toen hij naar huis terugkeerde.

"Zonder werk omdat ik ziek ben geweest. Zo gaat dat in deze christelijke tijd. Nou vraagt ge nog of er niks te doen is in dit land van farizeeërs en uitzuigers."

Dat was alles wat hij zei, toen hij terugkwam.

En 's Zondagmorgens preekten de paters over de geest van liefde, waarop heel het mensenleven berust, en in de voorste banken zaten de beminde gelovigen met de zware gouden horlogekettingen en de lakense pakken, die nog nooit over die geest van liefde hadden nagedacht, laat staan ze levend

gemaakt. En zij probeerden de wanstaltigheid van hun verdorven hart te verbergen achter de vrome onbewogenheid van hun gezicht. En Egbers was een van hen.

XVIII.

De strijd om het recht voor de zwakkere ontbrandde in alle hevigheid. In die jaren dacht Dorus Renckens menigmaal aan de woorden van zijn moeder in de Kerstnacht en dan zag hij haar weer staan in de winkel, het zout wegend zonder buil en op de pof verkopend, en vrouw Daalhuis en haar dochter en al de armen van Wijchen te eten gevend op het trapke naar de zolder.

De plaatselijke afdeling van de Algemene Nederlandse Timmerliedenbond had een loonsverhoging van drie cent aangevraagd en dat was de eerste krachtproef van Graafland en nog enkelen, die eens wilden zien hoe de hoge heren en velen van de geestelijkheid daarop zouden reageren. Het antwoord was er snel, zij hoefden er slechts enkele dagen op te wachten. In het stedelijk blad liet pater Schroeder een artikel plaatsen, waarin de actie werd afgekeurd als een zuivere daad van willekeur, en waarin noodzaak van een loonsverhoging in twijfel werd getrokken.

Zij kwamen die week bijeen om te beraadslagen hoe zij hun antwoord tegen dit verraad zouden formuleren. Jan Bekker zei: ge ziet het nu hoe de paters en dominees oordelen en hoe zij het kapitaal beschermen, waarvan zij afhankelijk zijn. Maar Dorus stond op en vroeg het woord.

"Kameraden," zei hij rustig, "onze strijd is in een nieuw stadium beland. Een andere macht begint zich openlijk tegen de arbeider te keren, een macht die we niet mogen onderschatten. Thans gaan ook enkele van onze geestelijke leiders het tegen ons opnemen en zij proberen, steunend op hun priesterlijk gezag, de werkende stand tot de erkenning te brengen, dat een verbetering van zijn positie tot de sociale onmogelijkheden en dus tot de sociale onredelijkheden behoort. Dat is een ernstige zaak, dubbel ernstig omdat hier nieuwe factoren in het spel komen, gevaarlijke factoren, die mensen welke niet weten te onderscheiden gemakkelijk in een richting drijven, welke zij eigenlijk niet in willen. Het zal nooit in mij opkomen om de schande of het onverstand van één priester de hele priesterstand te veroordelen. En ik zal mij er nog minder toe laten verleiden als katholiek de kerk de rug toe te keren, omdat bepaalde onchristelijke praktijken door enkele van haar dienaren worden gesanctioneerd. Maar ik weet, dat de grote massa van de werkende stand dit onderscheid niet maakt. Zij stellen de kerk op zich aansprakelijk voor de fouten van enkele van haar bedienaren en zij keren het geloof van hun voorvaders de rug toe en zoeken hun eigen weg. Zulk een houding is onverstandig, maar ik moet er direct bijzeggen, dat zij begrijpelijk is en dat de schuld van deze tragische verwarring in de geesten voor het grootste gedeelte ligt bij de geestelijke leiders die zich misdragen. Hoe zwaar de strijd dus in de toekomst ook zal worden en met welke wapenen zij ook van die kant zal gevoerd worden, het zal mij nooit afbrengen van het geloof, waarin ik ben groot gebracht en in de kracht, waarvan mijn moeder mij leerde het recht ten opzichte van iedereen en in alle omstandigheden te eerbiedigen en voor te staan."

Severijns, een lange schrale man, die zenuwachtig aan zijn pijp zat te trekken, stond op en zei:

"Renckens, dat standpunt van jou kan ik waarderen, maar ik geloof dat de feiten je binnen niet al te lange tijd zullen dwingen het te herzien. Want je houdt het toch niet vol je hele leven tegen paters en pastoors te vechten, terwijl je toch trouw wilt blijven aan de leer, waarvan zij verkondigers zijn. En dan is er nog iets. Ik heb *Rerum Novarum* gelezen, helemaal, ik heb niets overgeslagen en ik zeg je, dat ik het een knap stukje werk vind. Als alles wordt uitgevoerd, zoals het daar in staat, gaan we een heilstaat tegemoet, zoals de wereld er nog nooit een heeft gekend. Maar hier zit hem juist het venijn. De encycliek is niets anders als een soort camouflage, een afleidingsmanoeuvre. Kijk eens, wat er in de werkelijkheid van terecht komt. Ik heb mij ook altijd op sleeptouw laten nemen door dergelijke grootspraak, maar het is mijn ondervinding, dat men meer op zijn hoede moet zijn naarmate de proclamaties meer getuigen van grootmenselijkheid en rechtsgevoel. Geloof van mij, Renckens, dat de

bezitloze, de werker voor het dagelijks brood zijn positie geen haar verbeterd zal krijgen als hij daar zelf niet voor zorgt. En neem ook van mij aan, dat zo oud als de wereld is, er door de bezittende klasse nog nooit concessies aan de arbeider gedaan zijn uit naastenliefde of rechtsgevoel, maar enkel uit eigenbelang en omdat de omstandigheden er toe dwongen."

"Dat laatste wil ik aannemen," zei Dorus, "althoewel het verschrikkelijk is voor een mins om tot zo'n opvatting te komen. Maar met al het andere ben ik het niet eens."

"Dat hoeft ook niet, Renckens. Het voornaamste is, dat ge met ons mee strijdt, gij uit idealisme en omdat ge nog gelooft aan een plaats op aarde waar de zon schijnt, wij omdat wij het geloof aan dat fabeltje verloren hebben."

Dorus liep in die dagen door de stad met het ernstig gelaat van een mens, die boordevol is van problemen en er onophoudelijk door wordt gekweld. Als hij thuis aan tafel zat, vergat hij te eten en Hanneke moest hem aanstoten om hem er toe te brengen een boterham met smout op zijn bord te nemen. Werd aan de strijd om het recht nu nog een andere strijd toegevoegd, namelijk die om het kinschap van de kerk, waarin hij door zijn moeder vanaf zijn jongste jaren was groot gebracht? Hij probeerde zich weer zijn gesprekken met Kersten te herinneren en hoe in die tijd zijn eigen opvattingen waren. Dat bracht hem tot klaarheid. Hij kreeg zijn zelfvertrouwen terug en hij zei op een avond tot Hanne, toen zij samen in de slaapkamer waren:

"Ge hoeft oer om mij geen zurg te maken, Hanne. Ik weet precies wat ik wil, ge hoeft niet bang te zijn, dat ik me door dat stomme socialistenuig in de war laat brengen. Kiek eens, het is maar zo jammer, dat de meesten van die minsen eigenlijk maar half weten wat ze willen. Ze zien wel in dat er iets niet goed is en dat er hen onrecht wordt aangedaan, maar ze kunnen geen onderscheid maken en ze lopen maar achter de kopstukken aan. Eigenlijk voel ik me daar helemaal niet bij thuis, maar ja, ik kan toch slecht met de aannemers of de pastoors een actie gaan beginnen voor betere voorwaarden en hogere lonen."

Ze zuchtte.

Dan keek ze hem ernstig aan.

"Ge weet wat ik oer altied gezegd heb," zei ze. "Het was beter als ge oer er helemaal buiten hield. Hoe meer ge oer met die dingen bemoeit, hoe minder ge in tel zijt bij de fatsoenlijke minsen. Ge weet goed, dat het allemaal socialisten zijn waar ge mee omgaat."

"Ja," viel hij haar in de rede, "en dat zijn net zo goed minsen al wij, alleen een bietje ongelukkiger nog. Want die zouden nooit zo wijd gekomen zijn als de rotte toestanden hen daartoe niet gebracht hadden. Veur iedere mins, die in deze tied een oproerling wordt, zijn de heren verantwoordelijk die alleen maar christen zijn met de mond, maar het in werkelijkheid net zo weinig zijn als een barbaar uit de oerwouden."

Die Zaterdagavond vond Dorus in de krant het ingezonden stuk van Jan Bekker tegen pater Schroeder, een onmachtig stuk, hoe kon het anders, waarin de rhetorische vraag werd gesteld, of de pater dan Rerum Novarum niet kende, deze prachtige zendbrief, welke leerde, dat het ontierend en onmenselijk is mensen te misbruiken als werktuigen om winst te maken en hen niet hoger te schatten dan wat zij aan spieren en lichaamskrachten waard zijn! Dat de werkgevers zich niet uitsluitend mogen laten leiden door de verhouding van vraag en aanbod, maar dat zij in geweten verplicht zijn hun arbeiders een rechtvaardig loon uit te keren.

Natuurlijk kende de pater Rerum Novarum, doch het ging er maar om wat men onder rechtvaardig loon verstond. Het was boter aan de galg, tegen onverstand en onwil viel niet te vechten.

Die zomer ging Marieke in dienst bij een dokter in de stad. Het werd te veel al die derkes in huis. Grada hielp in de huishouding en Koosje ging nog op school.

Hanne was eens met Pietje naar Zetten geweest naar het graf van haar moeder. De twee zusters hadden samen de gouden oorbellen georven, die zij nog bij haar communie gedragen had. Pietje was met Evert Eijckhout getrouwd, een jongen, die vroeger in de pluktijd veel in Zetten kwam. Ze hadden een herberg in Weurt en dat was tamelijk dicht bij de stad. Evert had Dorus eens gevraagd of een van de derkes hem niet kon komen helpen op de kermisdagen. Maar Dorus had vlakweg geweigerd. Ik ben er Wijchen veur uitgegaan, zei hij, en nou zou ik mijn dochters naar Weurt onder het drinkvolk sturen, dat nooit!

Op een avond kwam Dorus tegelijk met Bertha thuis. Hij vertelde, dat hij Evert van Jan in de stad was tegen gekomen en dat die hem had gezegd, dat tante Miene van plan was voor Zondag even aan te komen, omdat ze naar de tandendokter moest. Bertha hield hem staande op de hoek van de straat en

zei: Vader, weest verstandig en vertel daar niets van aan moeder, want ge weet zelf veuls te goed hoe ze is. Dan moeten weer alle gordijnen afgenomen worden en opnieuw gewassen en gesteven en het hele huis kriegt een grote beurt, zodat ge oer een paar dagen niet draaien of verroeren kunt! Goed dat ge het zegt, lachte hij, daar had ik nou weer niet aan gedacht. Ge hebt geliek.

Zo stond Miene op een Vrijdagmiddag onverwacht voor de deur, en toen Hanneke haar zag, sloeg ze haast achterover van verbazing.

"Och, daar hebt ge Miene," zong ze. "Derke, wat ziet gij er goed uit! Ge zoudt aan ou niet zeggen, dat ge al tien keinder hebt. Hoe is het met Wimke en met de derkes en met Jan. En waarom hebt ge niet eerst geschreven, dat ge naar ons toe kwaamt? Het ziet er hier uit. Bah, ik vind dat echt vervelend."

Miene bleef maar staan lachen, haar gezicht omkranst door de wit-glinsterende poffermuts.

"Gij bent nog altied hetzelfde, Hanneke," hiklachte ze. "Ge denkt nergens aan als aan poetsen en schrobben. Zeg me eens hoe het met ou is!"

"Ja, ge weet dat Dorus bij Dahlhaus werkt in Arnhem en Marieke is bij dokter Lambregts en Bertha op naaiwinkel en Grada komt deze zomer ook al van school af. Waar blijft de tied. Ik weet het nog als de dag van gisteren, dat ullie Evert geboren wierd en nou is ie al achttien jaar. We worden zachtjesaan oud, Miene, geleuft ge dat!"

"Het valt nog wel mee, Hanne," zei ze met iets van een onverwoestbare jeugd in haar stem. "Onze Wim is drie jaar, en zolang als ge keinder hebt, die zelf hun broekske nog niet kunnen vastbinden, moet ge wel jong blijven of ge wilt of niet."

"Ja, dat is waar, het ligt veul aan oer eigen, hoe ge oer voelt"

Toen Koosje uit school kwam, moest ze frou-frou-tjes gaan kopen en een zakske lekkers voor Wim. En Miene zei:

"Koosje moet maar eens bij ons komen logeren. Waar plaats is veur tien, kunnen er ook elf zijn. En ge moet zelf ook eens aankomen, Hanne, dan ziet ge ook weer eens oude kennissen en dan komt ge eens efkes uit de sleur."

Laat in de avond, toen Miene allang weg was, kwam Dorus thuis. Hanneke zag aan het zenuwachtig trekken van zijn ogen, dat er iets met hem gebeurd was. Maar hij gaf op haar vragen geen antwoord. Hij bleef strak voor zich uit zitten staren en pas na het eten, toen Koosje hem kwam vragen om met haar tik-tak-tol te spelen, ontspanden zich zijn trekken en kwam de zachte uitdrukking in zijn ogen terug. Toen de kinderen naar bed waren, vertelde hij, dat die Dahlhaus een schurk was, ook al woonde hij op een villa op Brakkenstein en had hij een broer, die missionaris was, Zo'n gemene slavenjager was hij zelfs in de boeken van Douwes Dekker niet tegen gekomen. Wat kon een mens toch afzakken, die alleen maar voor geld leefde en in wiens hart alle menselijkheid was verstikt. Als ge dat aanzag, hoe goede en gewillige werklui door dat beest werden aangeblaft en beledigd enkel en alleen uit wellust en minachting voor de machtelozen, die van hem afhingen en die van de kruimels van zijn tafel aten, dan steeg oer het bloed wel eens naar het hoofd en had ge wel eens zin een beitel te grijpen en er die dikgevreten papzak mee naar de eeuwigheid te helpen.

Hanneke lamenteerde, dat hij toch voorzichtig zou zijn, die kerels hadden oer zo gauw aangeklaagd als ge ze een woord te veul zei. En ge stond zo op straat, wanneer ge liet merken dat ge het niet met hen eens waart.

"Daarveur ben ik naar de stad gekomen," mompelde Dorus al in bed, "om de parasieten, die het leven van de gewone man tot een hel maken, van dichtbij te bestuderen en te bestrijden. Laat me mijn gang maar gaan. Ik ben nou eenmaal voorbeschikt om me mijn hele leven te ergeren over het onrecht, dat de minsen elkander openlijk en op klaarlichte dag aandoen. Die hartstocht in me om overal en te allen tijde voor het recht op te komen, is nou eenmaal mijn ongeluk. Dat heb ik schijnbaar met de moedermelk mee ingezogen."

Hanneke dacht: het enige wat ik er tegen doen kan is proberen hem op andere gedachten te brengen door met hem over de kinderen te praten en de gewone dingen van het dagelijkse leven.

"Hebt ge vandaag de krant al gelezen?", vroeg ze.

"Neen," antwoordde hij geuwend.

"Dat is jammer," zei ze bijna opgewekt. "Er staat een kiek in van Piet Vonk, die verslaggever geworden is. Ge lacht oer dood. Ze hebben hem gekiekt in Balgoij met een stoel op zijn nek. Hij had in zijn verslag van de veurige Balgoijse raadsvergadering te veul gefantaseerd en nou kreeg hij geen stoel meer om op te zitten. Daarom bracht hij er zelf een mee en daar hebben ze nou een kiek van gemaakt."

"Piet Vonk?", zei Dorus ineens vol belangstelling. "Gorttoome, dat wil ik zien."

En hij sprong in zijn witte broekspijpen het bed uit en stommelde naar beneden om de krant te halen en bij het nachtluchtje de foto te zoeken. Hij stond hardop te lachen, de krant trilde in zijn hand.

"Heb ik van mijn leven," zei hij, "die halve gek. Ge moet die krant bewaren, Hanne."

En hij wipte weer in bed, bijna lenig en bleef alsmaar over Wijchen liggen praten. Hanneke merkte dat het hem echt goed deed en dat het hem opluchte. Het is toch een arme ongelukkige mins, dacht ze, hij doet het zichzelf allemaal aan, zijn broer Jan is heel wat verstandiger. Die zorgt voor zijn gezin en daarmee uit. Maar ja, de ene mins heeft nou eenmaal niet hetzelfde karakter als de andere. Waren ze maar in Wijchen gebleven. In wat voor een buurt moesten ze hier wonen. Gelukkig had Miene niets gezien van die mooie vertoning in de straat met de beerputten. Er woonde een paar huizen verder een wijf uit Amsterdam, die vanmorgen wel een half uur met die kerels had staan oreren over haar put, waar ze drie gulden voor wilde hebben. Grada, die er langs was gekomen, had haar horen zeggen, dat ze er nog een flinke als toegift boven op zou leggen, wanneer de koop door ging. En toen was het leegscheppen begonnen. Ge had het tot in de keuken kunnen ruiken. Bah, wat een buurt. En dat wijf van Genooijen danste iedere avond met een vent uit de Piet Heinstraat en dan maakte ze daarbij onder het dansen zelf muziek met de harmonica. Zo iets zaagt ge toch verdult op de Wijchense kermis nog niet. Neen, dat was geen wonen hier, Dorus had ook maar direct het eerste het beste huis genomen. Het leek nergens op. Natuurlijk waren er ook fatsoenlijke minsen, maar die hielden zich achterbaks, het was altijd het rapalje dat het grootste woord had en dat de straat tot een achterbuurt maakte. Vooral 's zomers was dat verschrikkelijk met die blagen van kinderen, die allemaal even brutaal waren en waar ge nog niks tegen mocht zeggen als ge geen grote mond terug wilde krijgen. Ze zou Dorus eens voorzichtig polsen of hij niet naar een ander huis wilde uitzien.

Bertha en haar vriendinnen kwamen iedere middag in het schaftuur meisjes tegen van andere naaiwinkels en die kenden elkaar allemaal, omdat de meesten al eens van atelier waren verwisseld. Ze vroegen haar wat ze verdienden bij die ouwe tang van Janssen in de Hertogstraat. Nog geen twee gulden, dat was weinig. Ze moesten bij Keller komen in de Gerard Noodtstraat, dat was een deftige zaak en daar kreeg ge meteen een rijksdaalder.

Bertha sprak er met haar moeder over. Die vond het goed. Ieder kwartje was er een, en de naaiwinkels betaalden toch al zo slecht, ge versleet het alleen al aan oew schoenen.

Zo kwam Bertha bij Keller en ze keek in het begin haar ogen uit. De juffrouw was een dame met een lange sleep lijk een douarière van een Limburgs kasteel. Ze was streng, eigenzinnig en trots en zij dulde niet dat de meisjes spraken onder het werk. Er kwamen alleen bestellingen van eerste klas klanten, de rijke lui van de singels met hun veeleisendheid wilden op hun wenken bediend worden. Een paar keer per dag hield er voor de glazen deur van het voorhuis een rijtuig stil en stapte er een dame uit om de juffrouw te laten expliqueren, waarom het mantelcostuum of het complet nog niet gereed was, of de coupeuse moest komen om de maat te nemen van een kasak, en dan stond de juffrouw er om heen te draaien als een volleerde actrice, dat konden de meisjes van het atelier uit zien.

Van het begin af kon de coupeuse Bertha niet uitstaan, omdat zij haar vak minstens zo goed verstond als zij zelf. Dat gaf al aanstonds aanleiding tot wrijvingen en plagerijen en nodeloos harde woorden. Maar Bertha liet niet over zich heen lopen, ze verweerde zich als het duidelijk was dat zij gelijk had, en het liet haar onverschillig, dat sommige meisjes haar de socialist noemden. Ieder mens, die in deze tijd van zich af durfde spreken, was nu eenmaal een socialist. Op een middag kregen Bertha en een meisje, dat nog in de leer was, ieder een mouw van een blouse te maken, die nog voor de avond gereed moest. Bertha had die nauwelijks verholen blik van nijd van de coupeuse wel gezien en zij maakte een tekenkje aan de mouw, zodat zij die naderhand zou kunnen terug kennen. In de avond begon de comedie al. Natuurlijk kreeg zij een uitbrander en werd haar verweten, dat zij na zoveel jaren naailes gehad te hebben zulk werk durfde afleveren. Maar Bertha zei, dat zij de opzet van die mouwengeschiedenis wel begrepen had en dat juffrouw de coupeuse vroeger op moest staan als ze haar er tussen wilde nemen. Of ze maar eens de andere mouw wilde nemen, want daar had ze een tekenkje aan gemaakt en dat was haar werk waar ze voor op wilde komen. De dame beet zich op de lippen, maar de dochter van Dorus Renckens wist, dat haar op het atelier van juffrouw Keller geen lang leven beschoren was. Nog diezelfde zomer ging zij er weg en begon zij voor zichzelf te naaien. Ze nam twee meisjes als leerling aan en die hadden bij haar een gemakkelijk leven. Ook werkte zij soms bij rijke lui aan huis voor een gulden per dag plus de kost, dat was een goede verdienste en zij liet daar al het andere voor staan.

In Augustus verhuisde Dorus Renckens met zijn gezin naar een betere buurt. Marie had al kennis met een typograaf en bracht de jongen soms mee naar huis.

Op een Zondag kwam Frans Kersten op bezoek, het was de eerste keer dat hij zijn oude vriend in de stad opzocht, hij kon niet gemakkelijk van huis wegens de bakkerij en de herberg en hij was ook nog al honkvast. "Ik kom oer wat vragen, Dorus," zei hij.

"Zo," zei Dorus ernstig, "komt gij me wat vragen? Mag ik ou niet eerst eens wat vragen? Waarom bent ge me niet eerder komen opzoeken, gij? Gij laat mij hier maar moiken en gij trekt oer van de zaak niks aan."

Kersten lachte en peuterde met zijn nagels aan het puntje van de sigaar, die Dorus voor hem op tafel had gelegd.

"Ja ja," zei hij, en hij zoog het lucifersvlammetje in de sigarpunt, het leek een wappervantje van vuur, dat even in zijn ogen weerspiegelde. "Ik ben nou eenmaal niet zo'n wereldreiziger als gij, Dorus. Ik heb de pest aan reizen, dat weet ge toch ook. Ik ben niet graag de hele dag bij een ander over de vloer en van in de trein zitten word ik misselijk."

Maar Dorus was al lang blij, dat hij zijn oude vriend weer eens terug zag en hij liet hem eerst een uur lang vertellen over Wijchen. Dat ze van plan waren door de Meer een dam te leggen om van dat veer verlost te zijn. Maar dat daar voorlopig wel niks van zou komen. Dat het kasteel zo goed als verkocht was aan een zekere jonkvrouwe De Kempnaer, nu Eduard, de zoon van baron Osy gestorven was. En dat Brijkers, die rotboer van Woord, gezegd had: Renckens, die gaat nog eens naar de hel met zijn nieuwe gevaarlijke ideeën. Ze spraken over burgemeester Willems, die Waszink was opgevolgd twee jaar voor Dorus uit Wijchen weg ging en over de secretaris, de jonge Kloosterman, waartegen een paar lui van de gemeenteraad te keer gingen, omdat er iets niet in orde was met de centen, zoals ze zeiden. En ze lachten nog eens om Pieter - hoe lang was hij nu al niet dood -, die iedere avond stiekum een paar cognacskes kwam drinken en meestal geen geld bij zich had en dan zei: Ge onthoudt het maar, en als ik soms dood ga, moet ge het me maar schenken. De laatste vier cognacskes stonden nog altijd te kraaien. En Hannesneef werd er doorgehaald, die had nou al twee derkes en een jongen. Die Hannesneef, ge zoudt het zeggen, maar Mieke van den Hogen was ook niet mis. En weet ge nog, dat Kees de Bruin er voor gezorgd had, dat die twee bij elkander kwamen? En Drieka van Hendrikken Hent was ook getrouwd. En of Dorus dat al gehoord had van den zoon van domenie Bruna, die met heel zijn gezin katholiek was geworden? Die had van zijn vader een pakje toegestuurd gekregen met een steen er in. Dat was het hart van zijn zoon, schreef de oude.

Toen begon Dorus van de stad te vertellen en Kersten zat maar te knikken, er was niet veel schoons in dit verhaal van een bijna dagelijkse strijd tegen datgene, wat Dorus heel zijn leven zo hartgrondig verfoeid had.

"Kijk, soms heb ik zo echt behoefte om een mins bij me te hebben, die me helemaal begriep, Frans. Want och, die lui van de bond menen het allemaal wel goed, maar er zijn er zo weinig bij, die precies weten waar het om gaat. Ze zien meestal niet verder als hun eigen enge kringetje en ze vechten alleen veur hun eigen voor deel. Zo drijven zij het ene kwaad met het andere uit en zo blijft het een cirkelgang van wantrouwen en te weinig samenwerking. Het is zo moeilijk, Frans, oew mening zuiver te houden en alle nevenbedoelingen de kop in te drukken. Ik heb al zo duk met die minsen overhoop gelegen, waar ik toch eigenlijk dagelijks mee omga en die toch veur een zelfde zaak vechten als ik. Soms begin ik wel eens te geleuen, dat het aan mij ligt en dat ik een warhoofd ben, een fantast, die leeft van waandenkbeelden en schimmen naloop als een gek van het gesticht. Dan verlies ik al het vertrouwen in mij zelf en dan zou ik het liefste maar weer naar Wijchen terug willen om heel die verschrikkelijke nachtmerrie van desillusies te vergeten en me in me zelf op te sluiten en mijn eigen leventje van menselijk dier te leven zoals het Hesse Dientje, die eeuwig naar het kasteel ging om reisgeld te halen, maar het nooit kreeg en nooit in de Graaf kwam. Frans, ik word al een dagske ouder, ik begin van jaar tot jaar beter te begriepen, dat ieder minsleven in de grond een treurspel is, een verdrietig treurspel, dat eigenlijk door een ander gespeeld wordt dan gij zelf, door een mins, die wel oew naam draagt en oew daden stelt, maar die ge zelf toch niet bent. Hoe zal ik het oer zeggen. Als ge jong zijt, denkt ge het leven aan oew voeten te hebben als een gewillig keind dat ge naar oew hand kunt zetten en waarmee ge in niets dan zon recht door naar het paradijs kunt wandelen. Maar wanneer ge ouder wordt, begint ge te ondervinden, dat het juist andersom is en dat ge zelf aan de voeten van het leven ligt, een willoze slaaf, die blij is als hij door dat leven eens vriendelijk wordt toegelachen en die

tevreden is met een uurke geluk om een goed verricht werk of het samenzijn met een vriend, die oë begriëpt."

Kersten zat stil voor zich uit te kijken. Dat het met Renckens al zo ver was, had hij niet gedacht. Uit zijn brieven had hij juist altijd kunnen opmaken, dat zijn vertrouwen in de kracht van hun beider ideaal nog immer ongeschokt was.

"Ja," zei hij, "ge zit er nu midden in, in het leven. Gij kunt het beter weten dan ik. Ik moet oë eerlijk zeggen, dat ik vroeger wel eens bang ben geweest, dat wij het te schoon inzagen, te romantisch, en dat wij niet genoeg rekening hielden met de werkelijkheid."

Ze zaten allebei door het achterraam naar buiten te kijken, waar Hanneke de was binnen haalde. En toen viel het Dorus ineens in, dat Kersten hem nog niet gezegd had waarvoor hij eigenlijk was gekomen.

Kersten schoof de stoel dichterbij, een gewoonte uit de tijd, dat hij veel bij Dorus in de herberg kwam.

"Dorus, ik wou oë raad komen vragen veur mijn zoon. Gij kent de jongen en ik weet niet wat ik met hem aan moet."

Dorus slikte eens en staarde naar het zonbeschenen wit van Hanneke's wiegelende was aan de lijn langs het tuinpad. Hij dacht lang na en vië Frans dan bij de arm om hem duidelijk te zeggen wat hij van de jongen dacht.

Hanneke, die langs het raam liep, keek naar binnen, zag Kersten knikken en aandachtig naar het puntje van zijn sigaar kijken. Zo zaten die twee nou vroeger ook altijd bij elkaar, dacht ze, oog in oog en hun handen naast elkaar op tafel als twee broers, die niet zonder elkander konden en die het altijd eens werden, al was het ook vaak ten koste van een hooglopende woordentwist en een slag met de vuist op de tafel.

En zij bleef in de keuken om hen niet te storen.

XIX.

In het jaar, dat Dorus Abraham zag, trouwde Marieke met haar typograaf en het jaar daarop stierf Hanneke's.

vader. Zo werd de familiekring kleiner en toch weer groter. Marieke kreeg een kind, een jongen, ze noemden hem Barend. Ze feliciteerden Dorus met zijn eerste kleinkind. Maar hij dacht toen weer aan Graduske en hij zag de derkes nog aan het wiegske staan waarin het lijkje lag. En hij begon zich er voor het eerst rekenschap van te geven, dat hij oud werd en dat al die voorbije jaren eigenlijk een verschrikking voor hem geweest waren. Vechten, vechten was het enige wat hem overbleef, en proberen voor het vallen van de avond nog iets te hervinden van het glanzend ideaal uit zijn jeugd.

Wat was eigenlijk oud zijn? Bestond het in moede rimpels over het gelaat of grijzende haren of kwalen die de jeugd niet kent? Of was het niet veeleer het hart, dat de maatslag der jaren aangaf? Dorus geloofde aan de eeuwige jeugd van het hart en aan zijn steeds warmer wordende roep om liefde en schoonheid en recht. Vijftig jaar, dacht hij, maken een mens niet oud maar alleen rijp, en zij stellen hem in staat zijn ideaal zuiver te zien en ontdaan van alle misleidende siersels.

Die strijd om de terugkeer van de goedheid onder de mensen werd nu in al zijn barre werkelijkheid gestreden en soms stond hij weken lang zo eenzaam en aan zichzelf overgelaten tegenover dit wrede gezicht van de haat, dat zijn woorden en gedachten dreigden te verstarren tot de dorre slogans der proleten, en er bijna geen menselijkheid in hem overbleef. Dan moest hij eerst weer eens echt in Hanneke's ogen kijken of een brief krijgen van Kersten of een spelletje doen met Koosje, die al van school af was, maar toch altijd zijn jongste bleef, om weer in die andere wereld terug te keren, die wereld waarin zijn moeder vroeger altijd geleefd had en waarin hij haar met zoveel hoop in het hart had opgevolgd.

Daarnaast bleef de strijd om het eigen bestaan en dat van Hanne en de kinderen. Hij was eens veertien dagen zonder werk geweest, een toeval misschien, de overgang van het ene werk naar het andere was soms moeilijk. Maar Hanne had gezinspeeld op zijn ouderdom. Aannemers kijken niet naar het hart, die onvermoeide vogel in een eeuwige lente. Aannemers kijken naar de rug, die zich buigt onder het lopen, en naar handen die niet meer zo snel het werktuig hanteren. Zij staan onder de leer die naar de dakrand zwiept en tellen de seconden die verloren gaan onder het moeizaam zich optrekken aan de sporten. Zij luisteren naar die gevaarlijke hoest, die als de rochel van een stervende diep uit het lichaam omhoog komt en op het voorhoofd de aderen doet zwellen.

Juist, dacht Dorus, dat is verstandig gezegd van Hanne. En hij begon naar de jongeren te kijken, hoe die zich gedroegen bij het werk, hoe zij aan de steiger de ladders versjouwd en langs de palen wrikten, en hoe zij op de binten klommen en er als hemelbestormers de hamer zwaaiden hoog tegen het blauw van de lucht. En hij stond in het ruwe najaarsweer op de steiger en lachte met hen mee om een schietlood, dat slingerde op de wind of een gereedschap, dat iemand uit zijn vingers liet vallen. En als de werktijd om was, bleef hij altijd tot het laatste, ook al waren zijn kleren doorweekt van de regen of rilde hij van de scherpe tocht der windvlagen door het open geraamte van het half voltooide bouwwerk.

Dan zei Hanne wel eens, dat hij ziek zou worden en dat hij dan nog verder van huis was. Maar hij wilde daar niets van weten. Hij zou immers niet ziek worden en wat had hij er aan als hij gezond bleef, maar zij hem niet meer wilden aannemen!

Die winter, juist op het feest van zes December, hoorde hij van Balt, die hij in de stad tegen kwam, dat het kasteel van Wijchen was afgebrand en dat er niets was overgebleven dan een ruïne van muren en zwartgeblakerde dakbinten. Hij bleef wel een minuut lang onbewegelijk als een beeld staan om de

uitwerking van dat verschrikkelijk nieuws over zich heen te laten gaan. Was dit nu een zichtbaar teken, dat ook in hem door de brand der jaren iets was weggeschroeid? Hij kon die middag zijn gedachten niet bij het werk houden. Soms als hij stond te rillen in een open gang van het grote gebouw, dat juist onder de kap was gekomen, dacht hij, dat het zijn hart was, dat zo rilde.

Het kasteel, daaraan had hij immer kunnen denken in ogenblikken van te aardse zorg of wanneer het leven zich in al zijn afschuwelijke naaktheid van monsterwezen aan hem vertoonde. En aan die middag, dat hij in de wijde weelde van het Wijchense land op zoek ging naar de baron met zijn hof van freules en jonkers, de laatsten van een geslacht, dat nog uittrok over de wereld om de graal te vinden, waarin het hart kan rusten als in een bed. En toen hij Eduard zag, bijna vergeestelijkt als een ridder op een middeleeuws wandtapijt, de rijzweep in zijn hand als een scepter en om zijn gestalte een sprankeling van licht. En de glimlach van de jeune gentilhomme Fraine d'Onsac en de droomogen der freules, waarin hij iets terug vond van de diepe geheimzinnigheid van zijn eigen wezen.

Dat oud kasteel midden in het droomdomein van het Sterrebos, lag weggebrand en opgeteerd door het vuur, maar misschien nog meer door de onstilbare honger van het mensenhart, dat dagelijks at aan de verstilde con-touren van een tot leven gewekt verlangen. Ja, het was een teken, dacht hij, toen hij door het donker naar huis ging. Ieder mensenleven werd geleid door tekens. Toen hij zijn moeder verloor, wist hij dat hij voortaan eenzaam moest verder pelgrimeren op zoek naar de nachtegaal in het menselijk hart. Toen hij op de morgen van Graduske's begrafenis als een verdoolde langs de velden liep, begreep hij, dat hij hoger moest grijpen dan het ideaal van zijn evenbeeld in het kind van zijn liefde. En thans, nu het Sterrebos leeg stond, een graf te midden der bomen, waarin de droom van geslachten begraven lag, nu groeide de bittere droefheid in zijn hart, omdat hij niet meer aan het sprookje geloven kon.

Die avond schreide hij, niemand zag het, ook Hanne niet, klein en verloren in het bed, en nauwelijks iets gevoelend van tranen in zijn ogen. Hij schreide de gehele nacht, dat beeld van het verwoeste kasteel wilde maar niet uit zijn gedachten. In het suizen van de wind hoorde hij de stemmen van Wieske en Marianne en van de knecht van de meulen, die in het Sterrebos woonde. Hij hoorde al de kinderen van Wijchen jammeren en schreien en ach en wee roepend als bij het sterfbed van een schone prins. En hij hoorde de kerkklokken laag en gonzend treuren en aan alle bomen van het dorp hing een rag van droefenis en rouw. Diep in de nacht sliep hij in. De Decemberstorm schudde het huis en verwoei het klagen van een hart naar de einder waarboven de sterren schreiden.

's Anderen daags toen hij weg was, zei Hanne tegen Grada:

"Vader heeft het zich erg aangetrokken, dunkt me, van die brand op het kasteel. Ja, hij houdt zo van schone dingen en het is nou eenmaal zo'n gevoelige mins. Ik geleuf dat hij onder zoiets meer lijdt dan wanneer hij ziek zou worden en nooit meer zou kunnen werken."

Tegen de middag kwam juffrouw Balt van de overkant vragen of zij het zwarte kostuum van Renckens mocht lenen. Haar man had het hem gisteren gevraagd, hij had het nodig voor de bruiloft van zijn broer en Renckens had hem gezegd, dat het goed was.

"Ja," zei Hanne, "Dorus kan wel meer zeggen. Ik leen het niet gaarne uit. Het wordt er nooit mooier van en in Wijchen heb ik er al heel wat ellende mee gehad. Wij hebben dat pak alleen voor vreemden, zelf trekt hij het nooit aan."

Juffrouw Balt stond een beetje bedremmeld te stotteren.

"Kijk eens, juffrouw Renckens," zei ze, "als je het niet graag uitleent, moet je het niet doen en dan zal ik je ook niet meer lastig vallen. Maar ik zou je het niet gevraagd hebben als je man het niet beloofd had."

En ze maakte aanstalten om weg te gaan.

"Kom maar efkes binnen," zei Hanneke om bedenktijd te hebben. "Dorus is altijd veul te gauw met beloven en weet ge wat het is? Vandaag komt die, morgen die en de een vertelt het de ander en ten lange laatste wordt het hier een zuivere uitleen beweging en kunnen we dag en nacht voor Jan Rap en zijn maat klaar staan. Ik zal oe het pak geven, omdat ik weet, dat oew man er voorzichtig mee omgaat. Gullie bent tenslotte alleman niet. Maar ge moet me beloven, dat ge het niet verder vertelt, want ik krieg er de last maar mee."

"O nee, juffrouw Renckens," lachte juffrouw Balt zenuwachtig, "waarom zou ik dat aan de grote klok gaan hangen! Mijn man heeft toch al zo'n hekel aan die lenerij en dat kleren van anderen aantrekken. Maar ga nou voor die enkele keer, dat een mens naar een begrafenis of een bruiloft moet, eens zo'n duur kostuum kopen. Dat kunnen mensen van ons doen zich toch niet permitteren! Jullie zijn

van Wijchen en van goede komaf, maar welke werkman beschikt nu over de middelen om zich zulk een pak aan te schaffen?"

Hanne was al naar boven gelopen om de ergernis zo kort mogelijk te laten duren. De hoeveelste keer zou dat nu al niet zijn, mopperde ze in zichzelf. Maar het is ook Dorus' schuld. Ik mag er niet aan denken hoe die jas er deze keer weer uit zal zien als ik haar terug krijg.

"Asjeblijf juffrouw Balt," zei ze. "Ge ziet, er mankeert niks aan, laat oew man er zuinig op zijn. Wilt ge de hoed ook meenemen?"

"Graag, juffrouw Renckens."

"Als hij oew man maar past. Dorus heeft een smal gezicht, maar een breed voorhoofd. Die hoed zal Balt wel te groot zijn."

"Dat is niet erg, juffrouw Renckens, hij hoeft hem toch maar in de hand te houden, want ze worden met rijtuigen naar het stadhuis gebracht."

"Laat hem er dan maar goed op letten, dat hij er niet op gaat zitten, want als er wat aan zou komen, zou ik het verschrikkelijk vinden."

Juffrouw Balt nam het kostuum over haar arm en liep er mee naar de overkant. Hanneke stond haar spijtig na te kijken.

's Avonds begonnen de verwijten, toen Dorus thuis kwam.

"Nou heb ik oe zo duk gezegd, Dorus, dat ge oew pak aan niemand meer moest uitlenen en toch stuurt ge me iedere keer maar weer iemand op mijn dak. Een ander profiteert van oew goeie spullen en als ge zelf eens netjes moet zijn, hebt ge niks om aan te trekken."

"Mins, zanik me niet aan mijn kop," zei hij, doodmoe in zijn stoel vallend. "Wat maakt ge oe toch druk over dat pak dat ik toch nooit meer aantrek. Ik heb gorttoome wel andere dingen in mijn kop dan een zwart pak. Schei er in Godsnaam over uit."

"Ge bent een eigenwieze mins," zei ze snibbig. "Met ou is niks te beginnen."

"Laat ons maar niet over eigenwiezigheid gaan praten," antwoordde hij verveeld. "Wij hebben allebei een harde kop, ieder op zijn eigen manier."

Hij liet haar door mopperen en gaf haar geen antwoord meer. Even dacht hij: het mins heeft toch gelijk, maar laat ze het pak dan toch in hemelsnaam verkopen, dan hoeft ze het ook nooit meer uit te lenen.

Dan overvielen hem weer zijn eigen gedachten en maakte hij zich bezorgd, dat hij het werk des winters in de open lucht niet zou volhouden. De dokter had eens een begin van bronchitis vastgesteld toen hij een paar dagen het bed moest houden. Hij at de opgebakken aardappelen bij zijn brood, eerst werktuigelijk als een dagelijkse gewoonte na het thuiskomen, maar allengs met meer smaak en er het zout uit het vaatje met zijn duim en wijsvinger over uitstrooiend. Koosje stond er naar te kijken.

"Hè, vader," zei ze, "gij kunt altijd zo smakelijk eten, daar mag ik zo graag naar kijken. Vindt ge ook niet, moeder?"

Hij keek haar aan. Ze was met haar poëzie-album bezig. Nog helemaal een kind was ze, dacht hij.

"Dat gedicht van ou vind ik het mooiste uit de hele album," zei ze.

"Nog geen twaalf jaren oud, en ook gij
Vraagt uw vader om een vers
In uw album poëzie. . . ."

Dorus begon te lachen omdat ze het zo ernstig oplas. Toen hij klaar was met eten, trok hij zijn schoenen uit en deed hij de sloffen aan, die Hanne voor hem neer zette. Hij las in de krant van de brand in het Wijchens kasteel en Bertha, die in het voorkamertje aan het naaien was met een meisje uit de buurt, riep, dat het toch jammer was van dat prachtig kasteel, en dat ge nou nooit meer kond zien, hoe het vroeger geweest was. En ze vroeg of ze het misschien weer zouden gaan opbouwen, maar Dorus haalde zijn schouders op. Wat zouden ze het gaan opbouwen, het oude kwam toch niet meer terug.

Toen het bedtijd werd en allen naar boven trokken, bleef Bertha doorwerken. Ze had een trouwjapon onder handen, die nog voor de andere morgen klaar moest. Het buurtmeisje wilde niet naar huis gaan, omdat ze het zo gezellig bij haar vond. De hele nacht ratelde de machine. Hanne kon er niet van slapen, maar Dorus lag op zijn goede oor en hoorde daar niets van.

Diep in de nacht, het werd al morgen, maar de duisternis lag nog dik in de straten, waren de meisjes klaar, moe gebukt over het naaiwerk en suf van het lange zitten op de harde stoel.

"Kom," zei Bertha, "dan gaan we eerst nog een straatje omlopen. Ge kunt zo niet naar bed gaan, want dan ziet ge de hele nacht kantjes en stootbandjes in oew slaap."

"Ja, dat is zo," zei Aleida, "dat heb ik zelf ook al eens meegemaakt die keer dat ik bij mijn tante geholpen heb met een communiejurkje. Niets dan rosetten van geregen lila zijdelint zag ik 's nachts voor mijn ogen en iedere keer kwamen die rosetjes weer terug als ik me op mijn andere zijde verlegd had."

Ze ruimden het naaigoed op en trokken heur mantel aan.

"Vergeet niet de sleutel in je zak te steken," zei Aleida.

"Goed, dat ge het zegt."

Toen ze de deur met een zacht, toch nog even doordringend klikgeluid achter zich hadden dicht getrokken, ademden ze met diepe teugen de koude eigenaardige prikkelgeur in van de winterlijke nanacht. Ze hadden beiden het gevoel of ze in een koud bad werden ondergedompeld, zo diep moesten ze ademen. Aleida rilde en schurkte zich in haar mantel. Ze stonden even stil naar de geluiden van de nacht te luisteren. Een locomotief, die ver weg op het emplacement stond te stomen, een hond in een andere straat, die jankgeluiden maakte in zijn droom. Verder niets. Soms was de stilte volmaakt en hoorden de meisjes alleen het gonzen van het eigen hart diep in het binnenste van heur lichaam. De lantaarns brandden niet meer, de stad was een rustend wezen zonder vorm.

Ze keken elkander aan, maar ze zagen niets van elkanders uitdrukking op het gezicht, een holle duisternis in het zwart van de nacht was het gelaat en de vormen van het lichaam en daar achter de wat grijzere belijning van de dakranden tegen de lucht.

"Je moet even wennen aan de donkerte," zei Aleida. "Ik kan nu al veel beter zien dan daar net. Toch is het griezelig 's nachts op straat."

"Griezelig niet," fluisterde Bertha, "maar zo eigenaardig. 's Nachts vind ik het veel romantischer dan overdag. De stilte, die doet het hem."

"En de duisternis."

"Ja, ook. En toch is het dat niet helemaal. De nacht is juist zo geheimzinnig en zo mooi, omdat ge dan geen mensen om oe heen hoort of ziet."

Aleida stond daar over na te denken.

"Kom", zei ze, "laten we gaan lopen, ik krijg het koud."

Ze liepen midden over de straat, links en rechts schoven de blinde huizen als een mistwolk voorbij. Haar ogen begonnen aan de duisternis te wennen.

"Hier woont die vrouw van Genooijen, ge weet wel, die vroeger altied danste met die kerel uit de Piet Heinstraat."

"En op de hoek de vechtjas, die een keer alle ruiten heeft ingeslagen."

"Bah, laten we wat vlugger lopen. Verbeeld oe, dat die vent nou naar buiten komt. Om oe dood te schrikken."

Ze voelde Bertha's arm vaster in de hare. Heur voetstappen raakten uit de maat, heur schouders schudden tegeneen.

"Bertha, ben je bang?"

"Een beetje, het is al over. Toch is het goed, dat we een straatje omlopen. We maken een grote blok en gaan dan langs de Graafse weg terug. Ik breng oe naar huis."

"Dat hoeft niet. Ik durf wel alleen terug."

"Nee, ik breng oe thuis. Ik ben de oudste."

Ze dwaalden door de volksbuurten opzij van de bruggen.

"Kijk, hier ben ik nog nooit geweest," zei Bertha.

"Wat zou je hier ook moeten doen. Er is in de hele straat geen enkele winkel en hier kom je nooit langs als je naar de stad gaat."

Op de hoek stond Aleida ineens stil. Er kwam iemand van de overzijde van de straat naar haar toe. Ze drukte zich tegen haar vriendin aan met een gevoel van snel opkomende angst om mannenstappen, die naderbij kwamen en een stem, die riep:

"Hei daar, waar gaat dat nog zo laat naar toe!"

Toen merkten ze, dat het een politie-agent was. Bertha legde hem uit, dat ze de hele nacht door gewerkt hadden en nu even voor het naar bed gaan de frisse lucht waren opgegaan. De man was

goedmoedig en gaf de meisjes de raad maar niet te lang meer te wandelen. Ze zeiden hem goedennacht en liepen de straat door te giechelen als twee kleine ondeugende kinderen.

"Een middernachtelijke wandeling met hindernissen," lachte Bertha. "Kom, laten we maar niet over de Graafse weg gaan, anders komen we zo aanstonds nog zo'n agent tegen."

Ze zochten binnendoor de weg terug.

Het was maar even, maar toch deed het je goed. En te lang rondlopen was ook weer verkeerd, omdat je dan koud werd en straks de slaap niet kon vatten.

Bertha bracht haar vriendin thuis en een kwartier later ademde ze allicht en rustig in het frisse bed onder het dek van de nacht, die grote geurende bloem vol warmte van donkere kleuren.

Dorus ging domme dingen doen als ze hem niet tegen hielden. Dat zei Jan op een middag tegen Hanne, toen hij haar alleen thuis vond. Ze werkten samen in Arnhem, de gebroeders en de aannemer daar was geen gemakkelijke. Dorus werd maar te gauw driftig als hij die willekeur zag tegen de werklui. Segers was een sarvent, een kwelgeest met beulenbloed in zijn aderen, een slavendrijver, die iets van de geest der galeien in zich had. Hij ontsloeg naar willekeur goede werkers en liep de godsganselijke dag te donderjagen op de steigers en de jongens het leven lastig te maken. De oude Oostveen hadden ze al eens moeten tegenhouden, omdat hij Segers van de steigers had willen jakkeren. Ze haatten hem als de pest met zijn rood aangelopen drinksmoel, waarin de mond altijd maalde op vloeken en schimpen, die hij steeds gereed had bij het minste wat hem niet beviel.

Ja, Hanne wist het. Dorus had eens gezegd, dat hij zich nog eens aan die kerel ging vergrijpen. Het was verschrikkelijk, maar wat deed ge er aan.

"Ik ben werkelijk bang," zei Jan, "dat het er nog eens van komt. Weet ge, dat hij al een keer met een beitel in zijn zak heeft rondgelopen om Segers de kop in te slaan?"

Hanne hield haar handen voor het gezicht.

"O foei," schreide ze. "Jan toch, hij moet daar weg! Vanavond nog. Hij mag daar geen dag langer meer blijven!"

"Dat was het beste," zei Jan. "Maar ge weet wat veur een eigenaardige mins Dorus is. Juist op dat werk in Arnhem zal hij blijven, omdat er iets niet goed gaat, omdat er zo'n beest rondloopt, die de minsen afbeult en het leven zuur maakt. Ik zeg oe, dat ge hem daar toch niet weg kriegt. Ge kent Dorus toch onderdehand wel."

"Het moet!", huilde ze. "Jan, het moet! En als hij dan met alle geweld niet wil, moet gij van 's morgens vroeg tot 's avonds laat maken dat ge bij hem bent om hem tegen te houden. Jan, dat moet ge, heurt ge dat? Want op een kwade dag gebeurt er iets verschrikkelijks en dan?"

Jan zat verslagen voor zich uit te staren.

"Ik ben bang veur Dorus," zei hij nog eens. "Hij heeft nou eenmaal nooit kunnen zien, dat de ene mins de andere onrechtvaardig behandelde. Daar heeft hij zijn hele leven tegen te keer gegaan, ge weet dat zelf ook wel, en nou. . . . , ja nou! Ik geleuf, dat hij de moed begint op te geven. Ik weet het niet, maar hij maakt op mij de indruk van een mins, die tot het uiterste gesard en geplaagd is, en in wanhoop naar een hamer of een beitel grijpt om er de eerste de beste onverlaat de hersens mee in te slaan. Het is erg. Dorus is een gedesillusioneerde man, en minsen die hun ideaal moeten opgeven zijn soms even gevaarlijk als leeuwen in een kooi, die ge het vlees afneemt. Het enige wat er op zit, tenminste voorlopig, is hem proberen om te praten om van dat werk weg te gaan, want ik kan onmeugelijk de hele dag op hem letten en hem achterna lopen nog erger of het een klein kind is."

Maar de andere dag stond Dorus weer tussen de dakbinten van het grote bankgebouw, dat binnen een paar weken onder de kap zou zijn. Hij bleef in Arnhem werken, hoe Hanne hem ook smeekte en hoe Jan hem ook op het hart drukte, dat het beter was wanneer hij bij Segers weg ging.

"Ik ben mijn leven lang nog nooit voor iemand gaan lopen," zei hij onverzettelijk, "en ook deze keer ben ik dat niet van plan. Zo gauw ik de gelegenheid heb, zal ik die rotvent eens de waarheid zeggen, dat hij voorgoed van zijn ziekte genezen is."

"Ja maar, Dorus, gij maakt oe veuls te driftig. Pas nou toch op, dat ge geen domme dingen doet."

Hij keek zijn broer ineens met aandacht aan.

"Gij hoeft niet bang te zijn, Jan, dat ik op dat gebied domme dingen zal doen. Maar wanneer zo'n vent als Segers, die zijn eigen naam niet kan schrijven en uit zuivere wellust zijn ondergeschikten afbeult, eens een flink pak rammel kreeg, zodat hij in geen maand meer op het werk kon komen, was dat toch wel nuttig en zou dat misschien toch effect hebben."

"Zeker, Dorus, maar ge vergeet, dat die lui en hun praktijken tegenwoordig door de wet beschermd worden."

"Er zijn zoveel mistoestanden, die door de wet beschermd en geduld worden, daar trek ik me niks van aan."

Daar was het gesprek mee afgelopen.

Maar in het voorjaar was het met het werk in Arnhem gedaan en had Dorus een ergernis minder. Hanne en Jan lieten beiden een zucht van verlichting en ze wisten dat hun woorden toch geholpen hadden.

XX.

De jaren doen veel aan een mens. Zij verkorten niet alleen de weg naar het graf, maar zij brengen een mens ook het idee bij, dat hij veel schone bloemen langs die weg heeft moeten laten staan.

Dorus Renckens dacht vaak aan de tijd, toen hij nog aan de spoorbruggen woonde en zijn dochters een voor een zag uittrouwen. Eerst zijn oudste, Marieke, dan Bertha, die naar Brabant trok, en dan Grada, bij wie hij nu inwoonde. Zover was het dus al, dat Dorus Renckens bij zijn dochters inwoonde. Vier jaar in Brabant bij Bertha en haar man, waar hij zijn werkplaats had in een ruime schuur achter het huis, een oude bakkerij. Dat was het begin geweest van die zwerftocht naar de dood. Hij timmerde er voor tijdverdrijf, dat was om te schreien, een man, die eigenlijk niet nuttig meer is. Voor Adje, Bertha's oudste, maakte hij een slede en een speelcarrousselke, dat ge met de hand kond ronddraaien en een doos houten sigaretjes om oer te oefenen voor het grote mensenleven. En hoog in de keukenmuur kapte hij een opening en timmerde er een luik, waardoor de wasem kon wegtrekken. En als ze tegen de kleine Theodorus, die naar hem genoemd was, zeiden: "Theeke, waar is de klep?", dan liet het ventje zijn kopke schuin vallen om naar dat laatste werk van zijn grootvaders handen te kijken als naar een gedachtenis, die nu reeds een heimwee opriep, nu de geliefde man nog door het huis liep en soms nog lachte om een verwaaide late vreugde, die het leven hem schonk. Met Adje keek hij platen van Toorop in de Illustratie en hij zei, dat het schoon was en dat ge daar lang naar moest kijken om iets van een geheimzinnig geluk in oew ziel te voelen.

En hij was er ziek soms in die dagen, vooral 's winters. Bronchitis, hoesten en binnenshuis blijven en zich laten oppassen door Hanne. Hij wist, dat hij geduldig moest zijn evenals zijn moeder, toen die op het opkamerke in de Zandstraat afscheid nam van de laatste zomervogels en het laatste wilde bloeien van de bomen. En hoe dat allemaal nog eens te overdenken. Van de dood van Miene, het jaar nadat Bertha getrouwd was, en ze de dam door de Meer legden in Wijchen. En het sterven van zijn enige broer Jan in de zomer van '19 toen de oorlog voorbij was, en van Marieke het jaar daarvoor, weggeteerd door de griepkoorts, die de mensen met duizenden naar het graf sleepte. Het leven zakte weg om hem heen. Het leven, het oude dorp, waar ze hem nog eens heen gestuurd hadden om er in de timmerwinkel van zijn neven te werken. Ze wilden hem er mee opmonteren. Maar wat was zijn geest helder in die dagen. Hij had het wel geweten. Ze vereerden hem, de neven. Oome Dorus was hun afgod en de derkes waren goed voor hem alsof het haar vader was. Dan lieten ze hem praten en de ouderen luisterden naar hem. Evert en Piet en Kees, jongens, die wisten na te denken en die hem begrepen. En Wim, de jongste haalde de tijd weer op dat hij bij oome Dorus en tante Hanne een kamerke voor zijn eigen had om te studeren. Toen reed de klompentrein al, zoals ze het noemden, naar de stad. Daar had meester Mes voor gezorgd, de werkluik hoefden dan niet meer te lopen of met de fiets te gaan. En Marie had het er maar altijd over, dat hij eens gezegd had: "Gort nog toe, Marie, als ik veul geld had, zoudegij ook niks te kort komen!"

Het leven, de laatste herinneringen aan het dorp en de stad met de strijd, die hem verbitterde soms en stug maakte tegen Hanne en de kinderen. Het opgeven van het werk en het wegtrekken met de laatste trieste meubels naar Bertha in het Brabantse dorp en er leven van de goedheid van het kind, dat zijn ouders weet te eren.

En het afscheid ook toen weer, en het vertrek naar Holland, waar Grada getrouwd was en hem en Hanne bij zich opnam, omdat ze nog geen kinderen had.

Een jaar woonde hij hier nu al, dicht bij de zee, wier stem achter de duinen soms evenveel heimwee in hem opriep naar de tijd van zijn jeugd als de linden van de Zandstraat of het driftig wenken van de meulen op de berg. Hij mocht niet meer werken, de bronchitis zwakte hem af, alleen op sommige

warme dagen wandelde hij door de stad, een oude heer, wie niets ontging van de lijnen der gebouwen en het kleurengamma der plantsoenen. In de binnenzak van zijn jas had hij een reepje papier met zijn naam: Th. C. Renckens, Charlotte de Bourbonstraat 125. Voor die hem zouden vinden, als hij zijn laatste stap had gezet en het lichaam zou weigeren het hoofd fier te dragen met de grijzende krullen onder de zwarte bolhoed. Want zijn hart was zwak. Dat wist hij van de dokter en het maakte hem vertrouwd met de dood. Vooral die dag, dat hij het bericht kreeg van het sterven van Kobus Mens, die eeuwige optimist, die vriend van hem, die soms een ogenblik de onrust uit zijn hart weg nam. Hij was er kapot van. De wereld viel toe. Hij schreide er soms overdag om als hij midden in de drukte van de stad het weeklagen van zijn eigen hart hoorde. Wie van die vluchtige voorbijgangers lette er op? Een oude man met droomogen, waarin het leed staat van een heel mensenleven!

Maar toen de lente kwam, had hij Hanne gezegd, dat hij nog een maal in Wijchen wilde zijn. Bij de vrienden en de familie. Bij Kersten en Dinnissen en de neven en nichten op de Meulenberg en in de Klapstraat, waar ze nog allemaal dikwijls samen kwamen bij Anna en Marie en Kees. In de stille straten van het dorp wilde hij nog eens luisteren naar de oude melodie der moe geworden huizen, die zij zongen in hun jeugd toen de bomen nog glanzend en pril over hun daken stonden. En op het land aan de Walletjes de stem horen van zijn moeder, gedragen als een muziek op de verenlichte ochtendbries, en het gekef van Pret, nu eens dichterbij dan weer verderaf, wild en uitzinnig van vreugde. En de wijde geheimzinnigheid van De Vale Dries, en de glans van Alverna, en het geboortehuis met de herberg en de timmerwinkel, en de toren waar hij iedere zomer de vlag uitstak.

"Dat kunt ge geleuven," zei hij de avond voor zijn vertrek. "Oew geboortedorp blijft toch altied trekken. Hanne, ik wou dat ge eens wist hoe blij ik ben Wijchen nog eens te kunnen terugzien."

"Ik weet het," antwoordde ze. "Ge had er nooit moeten weggaan. Dat was veul beter veur oe geweest."

Hij zat stil te knikken.

"Ge hebt geliek, Hanne, maar een mins wordt pas wies als het te laat is."

"Het is niet te laat, Dorus. Zo lang een mins niet dood is, is het nooit te laat."

"Jawel," zei hij, "het leven is veur me veurbij en mislukt. Had ik maar gedaan als de anderen. Oe van alles niks aantrekken en alleen veur oe zelf zurgen. Had ik het drinkvolk in de herberg ook maar geplukt en tot het hemd toe uitgekleet. Ik had het gemakkelijk gekund, ze vertrouwen me allemaal, en ik zou er een flinke cent mee verdiend hebben. En dan hadden we het goed gehad,

Hanne, beter als nu. Dan hoefden we de keinder niet achterna te lopen en dan had ik geen bronchitis van het op de steigers staan in weer en wind. Had ik ze maar afgezet in de winkel en met het timmerwerk en hadden we de armen maar van de deur gestuurd zoals Brijkers, die met de dag meer stonk van het geld en die in Wijchen deed wat hij wilde. Dan hadden we nou ook een boerenhofstee in Woord met tien koeien en een paar prachtige peerden en zoveul land, dat we zelf het werk niet afkonden."

Ze ging verschrikt bij hem staan.

"Dorus," zei ze, "zo meugt ge niet spreken. Ge weet zelf veuls te goed, dat ge tegen oe eigen in spreekt."

"Ik ben een grote gek geweest, Hanne, vanaf de tied dat ik naar Antwerpen ging. Toen heb ik het te pakken gekregen. Minsen die in het leven meer zien dan een tied die Onze Lieve Heer oe geeft om zoveul meugelijk geld en goed bij elkaar te schrapen ten koste van anderen, zijn maniakken, halve garen en zielszieken, als ge dat verstaat, die in een gesticht thuis horen. Minsen, die ontroerd worden door het zingen van een vogel of de droeve lijnen van een oud wandtapijt, zijn stumpers die door niemand voor vol worden aangezien, omdat ze zich druk maken om dingen die geen geld in het laatje brengen. Let nou eens op. Al dat bête gespuis uit de kroegen, dat veur niks geleefd heeft dan veur zuipen en ondeugderij en dat een heel leven lang niet een enkele werkelijk goede gedachte in zich heeft gehad, heeft nou een rustige en welverzorgde oude dag en wordt in het durp geëerd als de vooraanstaande burgerij. En al die vooruitstrevende heren uit de stad, de partijbonzen en propagandisten van de gelijkheid der standen leven nou in villa's en laten zich in glimmende auto's naar de vergaderzalen rijden, waar het proletariaat dom zit te reikhalzen naar die martelaren voor de goede zaak. Kobus Mens heeft het altied bij het rechte end gehad. "Geleuft toch niet," zei hij duk, "dat er onbaatzuchtige minszen bestaan, minszen die zichzelf wegcijferen en alles veur een ander doen. En denk toch niet, dat ge iets aan de wereld kunt veranderen met oew idealen. Leeft oew eigen leven, bemoeit oe niet met de anderen, ge komt altied bekocht uit en ge kriegt stront veur dank."

Hanne zat te schreien. De tranen rolden op haar jak.

"Dorus," snikte ze, "ik ben vroeger wel eens tegen oe te keer gegaan als ge aan het doordrieven waart en ik heb oe duk ongeliek gegeven. Maar ik ben toch altied trots op oe geweest. Ik had nooit met een ander getrouwd willen zijn. Gij bent veuls te goed geweest veur al die schobbejakken waar ge mee om hebt moeten gaan. Ik heb altied wel gedacht, dat ge het zoudt verliezen. Gij waart veul te eerlijk en veul te rechtvaardig. Toen Balt en De Laat oe kwamen vragen om een aannemerszaak te beginnen, hebt ge dat afgeslagen, omdat het oe tegen de borst stuitte."

"Ik ben nergens anders goed veur geweest als om knecht te zijn."

"En ge bent een goeie knecht geweest, Dorus, dat zeg ik oe, oew vrouw. Maar ge moet nou niet zo tegen oe eigen in gaan praten. Oew neven en nichten in Wijchen en oew eigen keinder dragen oe op de handen. Ou meer dan mij. En van oew kleinkeinder zullen er zijn, die oew naam met ere zullen noemen en die trots zullen zijn op, hun grootvader."

Hij zat kleintjes in zijn stoel, maar zijn ogen leefden plotseling van een bijzonder licht en zijn hand op de stoelleuning begon te trillen.

"Hanne," stotterde hij, "ik ken oe niet meer terug."

"Ik moet oe dat allemaal zeggen, omdat ge de laatste dagen zo terneergeslagen bent, Dorus. Morgen gaat ge naar Wijchen. Praat nog eens veul met Piet en Kees en met Wim als ge hem ziet. Ik weet zeker, dat ge dan weer de ouwe bent, wanneer ge terug komt."

Later op de avond begon hij opgewekt te worden en raakte hij niet uitgepraat over Wijchen. Weet ge nog van Toontje van der Aa, toen die uit de toren van de Hernense kerk viel? En die keer, dat ge De Kruif hebt opgehaald om de vechtjassen van Van Munster uit de herberg te laten zetten? En de brand bij Vonk? En toen, Alverna gebouwd wierd? En toen ge naar Van Stralen in Woezik geweest bent om mijn hoge hoed op te halen, die ze omgeruild hadden? En toen we zo gelachen hebben om de varkensbeer en Mens met zijn ammeluukskes? En toen de eerste trein door Wijchen reed?

"Ja ja, Dorus, dat was me een tijd! En wat was ik altied bang, als ge na de kermis op die bierwagen met de kasteleins gingt meerijden van de ene herberg naar de andere. Weet ge nog, dat Toon Koenen er eens afgevallen is en een groot gat in zijn hoofd had?"

"Toch altied een prettige dag, Hanne. Ge kond weer eens echt een keer kwajongen zijn. Dat had ge bij tijd en wijle eens nodig, geleuft ge dat? Als we vroeger, toen ik ou nog niet kende, op Sint Joseph naar de brouwer gingen, deed ik ook altied goed mee en Kobus Mens was natuurlijk de grote raddraaier, dat kunt ge begriepen. Och, Hanne, kwam die tied nog eens terug!"

"Stil maar, morgen gaat ge naar Wijchen en dan voelt ge oe weer eens zo jong. Een mins is toch nooit ouder dan hij zelf wil zijn. Het zit hem niet alleen in de jaren, in de grijze haren en de kwalen. Het zit hem vooral in het hart."

Hij luisterde niet eens. Hij was alweer herinneringen aan het ophalen. Pietoom, ocherm, wiens laatste cognacskes nog altijd te kraaien stonden. En Kees de Bruin, die beste jongen, nu ook al een man in de kracht van zijn leven, die hem zo'n echt vriendenhart toe droeg, en die hem later in de stad nog eens was komen opzoeken om hem te bedanken voor alles, dat hij van hem geleerd had. "En weet ge nog, hoe gaarne ik 's winters schaatste op de Meer? Later bij Bertha en Joh in Brabant was ik het afgeleerd. Dat heb ik me toen toch erg aangetrokken. En heel vroeger met Vastenavond liepen we met de rommelpot. Dat deden ze in Zetten niet, geleuf ik."

"Neen, in Zetten woonden niet veul katholieken."

"Maar die er woonden, waren ook goeie, ziet ge. Kunt ge oe nog herinneren hoe ik pater Verhoeven eens op zijn nummer gezet heb, toen we pas in de stad woonden? Komt ouw vrouw uit Zetten, zei hij. Uit dat protestants gat. Dan is het maar goed, dat ze daar weg is. Pater, zei ik hem, waren alle minsen hier in de stad maar zo goed als veul protestanten en katholieken in Zetten. En toen hield hij zijn mond."

Grada bracht de thee en zag hoe vrolijk haar vader was. Hij is blij, dat hij naar Wijchen mag, dacht ze. Het zal hem goed doen.

Toen ze naderhand weer de kamer in kwam, zat Dorus te zingen van: Ik heb zo'n schik met de melk van de sik, en die wordt niet zuur, en die wordt niet dik!

Hanne zag weer dat blonde in zijn ogen uit de dagen toen hij nog naar Zetten kwam werken. Iets van de glans van korenschoven droeg hij soms in zijn blik en dat deed haar weer denken aan de derkes, die in het veld stonden te wuiven, toen zij beiden als jong getrouwd paar door het Land van Maas en Waal reden, een nieuw leven tegemoet.

Ze gingen vroeg naar bed die avond. Dorus mocht zich niet te erg opwinden, het zou toch al druk genoeg voor hem worden de komende dagen. Hanne legde zijn beste kostuum gereed en een schoon hemd met het krakende frontje.

"Let nou goed op morgen, dat ge niet overal langs schuurt met oew mouwen," bedisselde ze. "Ik heb het pak afgeborsteld en de vlek uit de jas gehaald. En loop zo min meugelijk door het stof, ge hebt oew schoenen en broekspijpen er altied uitzien dat ge er mee veur schande loopt."

Hij zat te knikken onder het losmaken van de veters en maakte daarbij een goedkeurend bromgeluid.

"Ik heb oe vijf schone zakdoeken in het kofferke gedaan. Zurgt nou, dat ge ze ook weer mee terug brengt en ze niet laat slingeren."

Hij liet zich gezeggen. Vrouwen als Hanne pasten toch eigenlijk goed bij mannen als hij, dacht hij.

"Kom maar in bed, Hanne," zei hij. "Maak oe nou maar niet te druk. Ik zal me op reis netjes gedragen en ge zult over mij geen klagen hebben."

Toen ze zich naast hem gelegd had, hoorde hij haar zuchten.

Ja, dacht hij, ik ben nog precies hetzelfde onhandige kind als uit de tijd toen moeder zaliger nog leefde. Wat ben ik veur een mins? Een eigenaardige, een die zichzelf niet begriep, geleuf ik.

De nacht hing met warme fluistergeluiden in het kamertje. De stilte was zo eender, dat het leek of de wereld weg dreef in een ruimte van onstoffelijkheid.

Dorus lag met open ogen naar de zoldering te kijken, waar de duisternis alle idee van afstand weg nam. Het leek of hij door het plafond en door de verdieping er boven in de nachtlucht keek, de oneindige ruimte waarin God onzichtbaar aanwezig is en waarin Zijn stem onhoorbaar klinkt. De sterren, dacht Dorus, waar zijn de sterren? Boven Wijchen stonden ze soms als 's avonds de hemel open woei en de krekels sjierpten in de velden. In Wijchen hoog boven de pluimen der linden in de Zandstraat en als de edelstenen van een kostbaar baldakijn fonkelend boven het wijde land van Woezik en Koolberg.

De sterren waren er niet. Hij voelde zich bedrukt. Werd dit een afscheid van het lieve dorp misschien, omdat hij te oud was hierna nogmaals de reis te maken? Maar het hart was toch nog jong! Zijn hand greep naar zijn borst. Daar leefde dat hart, wild nog, bonzend en hem bijna bedwelmend met zijn eeuwig gegons, dit lied dat hij eigenlijk nimmer verstaan had. Deed het hem pijn nu omdat het als een gewonde vogel tegen de wanden van zijn lichaam opvloog? Kermde het, zuchtte het, floot het met de noodgil van een locomotief?

Hanne, zeiden zijn gedachten, pastoor Holtslag heeft het me gezegd voor ons trouwen. Dat ik blij moest zijn met zulk een vrouw. En ben ik dan niet blij geweest, Hanne? Maar dat hart, begriep ge, een dolgeworden wildeman soms, dat stond tussen ons in. Het hart van mijn moeder, ge hebt er genoeg verdriet om gehad. Maar dat is nu geleden, het leven is om. Ik voel het, ja, ik ken zijn kuren wel. Dit hier wordt mijn opkamerke, moeder heeft het hare gehad een heel jaar. God is barmhartig met mij, ik krieg het mijne voor een uur, een kwartier.

Waarom stompt het hart nu als een bokser en gromt het bloed. De vlammen op mijn ogen zeggen het mij. Dorus Renckens, zegt toch oew vrouw vaarwel! Maar Wijchen dan? Straks, straks, het heeft oe te zeer aangegrepen. Straks. En Kersten, Dinnissen, De Bruin, Piet van Jan en Wim en Kees en de derkes en de Zandstraat, waar ik in de Kerstnacht met mijn moeder liep!

Later, later! Zeg Hanne vaarwel! Oew hart, Dorus! Neen, ge hebt het papierke met oew naam er op niet meer nodig. Ze zullen oe in bed vinden met Hanne, het Zettense derke neven oe.

Hanne voelde de kus op haar wangen en de beverige vingers, die haar weer loslieten voor het lichaam terug viel in de kussens.

"Dorus!", riep ze verschrikt, "Dorus! Dorus!" En allengs meer uit de eerste slaaptoestand de werkelijkheid vattend: "Dorus toch!", en jammerend door het kamertje: "Dorus!"

Dorus Renckens stond lachend op het pad naar de eeuwigheid.

E I N D E.